PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT
ANISINA DÜZENLENEN

OSMANLI SAĞLIK KURUMLARI

SEMPOZYUMU

2 HAZİRAN 2007



ZEYTİNBURNU
BELEDİYESİ

PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT

ANISINA DÜZENLENEN

OSMANLI SAĞLIK KURUMLARI

SEMPOZYUMU

2 HAZİRAN 2007

İSTANBUL 2008

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
No. 11

OSMANLI SAĞLIK KURUMLARI

Editörler
Bülent Özaltay
Nuran Yıldırım
Murat Çekin

Yayınlayan
Zeytinburnu Belediyesi
Kazlıçeşme mahallesi Abay caddesi 165
Zetinburnu İstanbul
0212 413 11 11
www.zeytinburnu.bel.tr

Yapım
Anka

Tasarım
Ahmet Yumbul

Kapak Minyatürü
Ülker Erke

Baskı ve Cilt
Düzey Matbaa Ltd.

ISBN
978-975-92356-4-2

İstanbul 2008

MERKEZEFENDİ GELENEKSEL TIP DERNEĞİ

SEMPOZYUM

2 Haziran 2007 Cumartesi

10:00-12:00 *Prof. Dr. Ali Haydar Bayat ve Osmanlı Sağlık Kurumları*

- Prof. Dr. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu
- Prof. Dr. Hüsrev Hatemi
- Hattat Ecz. Uğur Derman
- Prof. Dr. İsmail Yakıt
- Hidayet Nuhoğlu
- Prof. Dr. Ferruh Dinçer

12:00-12:30 **Doç. Dr. Adnan Ataç:** *"Fotoğraflarla Prof. Dr. Ali Haydar Bayat"*

12:30-13:30 YEMEK ARASI

13:30-15:00 *Osmanlı Sağlık Kurumları Paneli*
Yöneticiler: Prof. Dr. Mebrure Değer - Prof. Dr. Sevgi Şar

- Prof. Dr. Gönül Güreşsever Cantay: *"Osmanlı Darüşşifaları"*
- Prof. Dr. Nil Sarı - Emrah Kurt: *"Üsküdar Miskinler Tekkesi"*
- Dr. Şahap Erkoç: *"Osmanlı Akıl Hastaneleri"*
- Prof. Dr. Ayten Altıntaş: *"Gülhane Tıp Ekolünün Askeri Hastane ve Seririyat Hastanesi Dönemi, 1848-1941"*
- Dr. Şeref Etker - Prof. Dr. Feza Günergun: *"Zeynep Kâmil Hastanesi (1875): Romantik Tarihçiliğin Gölgesinden Bir Çıkış Denemesi"*

15:00-15:15 KAHVE ARASI

15:15-16:45 *Panel*
Yöneticiler: Prof. Dr. Şefik Görkey - Doç. Dr. Abdullah Özen

- Prof. Dr. Esin Kahya: *"Safranbolu Bulaşıcı Hastalıklar (Frengi) Hastanesi"*
- Prof. Dr. Emre Dölen: *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Fizyoloji Enstitüsü 1903-1933"*
- Prof. Dr. Zuhal Özaydın: *"Türkiye Sınırları Dışındaki Osmanlı Sağlık Kurumları"*
- Doç. Dr. Yeşim Işıl Ülman: *"Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Galatasaray Döneminde Sağlık Hizmetleri"*
- Prof. Dr. Nuran Yıldırım: *"Osmanlı Devleti'nin Koruyucu Sağlık Kurumları"*



PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT (1941-2006)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

8. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali çerçevesinde, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat anısına düzenlediğimiz Osmanlı Sağlık Kurumları sempozyumu iki bölümden oluşuyor. Sempozyumun ilk bölümünde rahmetli hocamız Ali Haydar Bayat için değerli dostları tarafından yapılan konuşmalar, ikinci bölümde ise Osmanlı Sağlık Kurumları konusunda sunulan bildiriler yeralıyor. Sempozyum kitap haline getirilirken hocamızın konuyla ilgili bir makalesi de bölüme eklendi.

Sempozyuma katkıları için Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği'ne, Prof. Dr. Nuran Yıldırım'a, Nedime Bayat hanımefendiye, bütün katılımcılara ve misafirlerimize teşekkür ederiz.

Murat Aydın
Zeytinburnu Belediye Başkanı

PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT
1941-2006

1941 yılında İzmir'de doğan Ali Haydar Bayat, ortaöğrenimini İzmir Atatürk Lisesi'nde (1962), yüksek öğrenimini Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde (1962–1968), askerliğini de Deniz Kuvvetleri'nde (1968–1970) yedek subay doktor olarak yapmıştır. 1970 yılında Ege Üniversitesi 2. İç Hastalıkları Kürsüsü'nde ihtisasa başlamış, 1974'de İç Hastalıkları uzmanı olduktan sonra aynı klinikte baş asistan olarak çalışırken, 1976 yılında Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü'ne geçmiş ve bu alandaki ihtisasını 1978'de tamamlayarak Tıp Tarihi ve Deontoloji uzmanı olmuştur. 1979'da Doçent, 1988'de Profesör unvanı almıştır. 2006 yılındaki vefatına kadar Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'nda başkanlık görevini sürdürmüştür. Bu görevine ek olarak 1993–2002 yılları arasında Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Müdürü olarak çalışmış, Dokuz Eylül Üniversitesi'nin kuruluş yıllarında İlâhiyat Fakültesi'nde ve Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü'nde de görev almıştır.

Tıp tahsili sırasında tanıdığı Süheyl Ünver, hayatının yönlenmesinde etkili olmuştur. Süheyl Ünver'den, kendi ifadesiyle "tıp tarihi ve geleneksel Türk sanatlarıyla uğraşma zevkini, arşiv yapmayı ve insanlığı" öğrenmiştir. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Türk Tıp Tarihi Kurumu, Uluslararası Tıp Tarihi Kurumu, İzmir Milli Kütüphane Derneği ve Vakfı üyesi, Dermato-Veneroloji Derneği şeref üyesi idi.

PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT

ANISINA

PROF. DR. DR.(mult.) EKMELEDDİN İHSANOĞLU

Kıymetli hocalarımız,
Aziz hocamız, kardeşimiz ve meslektaşımız Ali Haydar Bayat'ın muhterem refikaları ve kerimeleri,

Kıymetli meslektaşlar, hanımefendiler, beyefendiler..

Öncelikle, bu toplantıyı düzenleyen Zeytinburnu Belediyesi'ne, sayın Başkan'a, mensuplarına, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği'ne ve bizi biraraya getiren Nuran Yıldırım hanımefendiye teşekkür ediyorum.

Bugün burada, kıymetli meslektaşımız Ali Haydar Bayat hakkında konuşmak benim için hem zor hem şerefli bir görev. Kendisiyle ne zaman tanıştığımı hatırlamıyorum. İnsanın hayatına farkına varmadan girip daha sonra o hayatın en değerli unsurlarından birisi olan Merhumla herhalde kongrelerden, sempozyumlardan birinde karşılaştık ve böylece dost olduk. Bir müddet sonra, dostlarım ve meslektaşlarım arasında en çok güvendiğim ve saygı duyduğum insanlardan biri oldu. İyi bir insan, kıymetli bir bilim adamı, şerefli ve namuslu bir Türk vatandaşıydı. Müspet, sağlam, güvenilir bir karaktere sahipti. Hayatı boyunca dimdik yaşadı. Bir akademisyen olarak önemli eserlere imza attı ve pekçok öğrenci yetiştirdi.

Çok yönlü bir bilim adamıydı. Tıp tarihiyle veya genel olarak bilim tarihiyle meşgul olan kişiler arasında, tıbbı bilip tarihi bilmeyenlere, tarihi bilip tıbbı bilmeyenlere, tıbbı ve tarihi bilip kaynak dilini bilmeyenlere, kaynak dilini bilip tıbbı ve tarihi bilmeyenlere sık rastlar hale geldik. İhtisaslaşma devri, beraberinde

tek yönlülüğü getirdi. Çok yönlü bilim adamlarının sayısı gittikçe azaldı. Süheyl Ünver, Feridun Nafiz Uzluk ve onlardan sonra gelen Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Ferruh Dinçer gibi hocalarımızın neslinde çok yönlülük yaygın bir özellikti, fakat gittikçe nadir rastlanan bir husus haline geldi. İşte Ali Haydar Bayat bu nadir insanlardan biriydi. Çok yönlülük, onun en önemli özelliğiydi. Tıbbı, tarihi, kaynak dilini ve araştırma metodolojisini çok iyi bilen bir tıp tarihçisi; folklor, Türk-İslâm sanatları, musiki gibi milli kültürle ilgili konularla amatörce bir hevesin ötesinde profesyonelce meşgul olmuş, bu konularla ilgili de eserler vermiş bir kültür tarihçisiydi. Kısacası, bir bilim tarihçisinde bulunması gereken özelliklerin hepsine sahipti.

Ali Haydar hocanın biyografisini incelediğimizde, şahsiyetiyle ve hayatıyla ilgili önemli ipuçlarına rastlarız. 1941 yılında, II. Dünya Savaşı sırasında dünyaya gelmiştir. O yıllarda ülkemiz büyük sıkıntılar içerisindedir. Toplum fakirdir, imkânlar azdır. Yokluk içinde yetişen nesil her şeyin kıymetini bilir, bugünkü nesil gibi har vurup harman savurmaz. Bu şartlar Ali Haydar hocanın hayatına da sirayet etmiştir. Kıymet bilen ve israf etmeyen bir insan olarak yaşamıştır. Bir başka ipucu, adının Ali Haydar Bayat olmasıdır. Bir babanın Bayat soyadını alması ve evladına Ali Haydar adını vermesi pekçok şeyin anahtarını vermektedir. Kendisini Bayat soyundan sayan bir ailenin evladı olarak dünyaya gelmiştir. Ali Haydar ise milletimizin sevdiği ve takdis ettiği sembollerden biridir. Yani, bir millet ve kültür bağlantısıyla doğmuştur.

Tıbbiyeden mezun olmuş, dahiliye ihtisası yapmış başarılı bir hekim olan Ali Haydar hocanın tıp tarihi alanına yönelmesi de dikkate değer bir husustur. 1974 yılında ihtisasını bitirmiş, babasından kalan daireyi kliniğe dönüştürmüş, burada hekimlik icra etmeye başlamıştır. 1979 yılında kliniğini kapatmış, kendisini tıp tarihi çalışmalarına adamış, başına geçtiği tıp tarihi kürsüsünü geliştirmeye çalışmıştır. Rahmetli Süheyl Ünver hocanın İstanbul'da yaptığına benzer bir şey yapmış, kürsüyü çok yönlü bir araştırma merkezi haline getirmiştir. Peki, para kazandıran bir mesleği bırakıp para getirmeyen, para götüren bir mesleğe yönelmeye nasıl karar vermiştir? Bu kararı vermesinde, Süheyl Ünver hocaya duyduğu hayranlığın etkisi büyüktür. Onun gibi önce tıbbiyeyi bitirip dahiliye ihtisası yapmış, sonra tıp tarihine intisap etmiş, yalnız tıp tarihiyle değil kültür tarihiyle de meşgul olmuştur. Sık sık İstanbul'a gelip Süheyl hocadan istifade etmiştir. Anadolu'nun bazı yerlerini birlikte gezmişlerdir. Süheyl hocadan çok etkilendiği için İzmir'de ona *"küçük Süheyl"* denmiştir. Sonraki yıllarda, Prof.Dr. Saffet Solak ve Prof.Dr. Ömer Yiğitbaş hocalardan da etkilenmiş, onlarla da iyi münasebetler kurmuştur.

Ege Üniversitesindeki Tıp tarihi hocalığı yaptığı sıralarda 1982 yılında, İzmir'de, Dokuz Eylül Üniversitesi kurulmuş ve üniversite bünyesinde İlahiyat Fakültesi

açılmıştır. Tarih, Türk-İslâm sanatları gibi konularla ilgili olan İlahiyat Fakültesi hocaları ile Ali Haydar hoca arasında dostluk oluşmuş, hocaların daveti üzerine İlahiyat Fakültesi'nde tezyini sanatlar konusunda dersler vermiştir. Edebiyat Fakültesi'ndeki tarih hocalarıyla da aralarında yakınlık hâsıl olmuştur. Böyle bir ortamın İzmir'de olması Ali Haydar hocayı memnun etmiş, bu ortam dolayısıyla 80'li yıllarda daha aktif hale gelmiş, yayın listesinde gelişmeler olmuştur.

Ali Haydar hocanın en önemli özelliklerinden biri, çalışmalarında ilk el kaynaklara başvurmasıydı. Rahmetli Turhan Baytop hocanın söylediği gibi, bir bardaktan bir bardağa, bir testiden bir testiye su doldurmaz, temiz kaynaklardan su alırdı. Başkalarının makalelerini keşfederek yayın yapan hocalardan değildi. Son yıllarda tıp metinleri üzerinde çalışmaya başlamış, *Mürşid*, *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb*, *Kemâliyye* gibi önemli eserlere imzasını atmıştı.

Çok çalışan ve üreten bir insandı. 4 doktora öğrencisi yetiştirdi. Rahmetli Ekrem Kadri Unat hocamızla başlayıp Suat Yıldırım hocamızla bitirdiğimiz *Osmanlıca Tıp Lûgatı* yayınlandıktan sonra öğrencilerine, *"bu çok önemli bir hizmet, bize düşen bunu tamamlamak ve klasik dönem tıp terminolojisini hazırlamaktır"* dediğini öğrendim. Bizim hazırladığımız lûgat, modern tıbbın Türkçeleşmesinden sonra, başta Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane hocaları olmak üzere Osmanlı tıbbiyesi hocalarının türettikleri terimleri ihtiva ediyordu. Maksadımız, bunların bir anahtarını hazırlamaktı, çünkü bu miras kaybolmak üzereydi. Biz bu dönemin son temsilcilerine yetiştik ve onlarla uzun bir çalışma yaparak son dönemin terminolojisini çözdük. Ali Haydar hoca, klasik dönem tıp terminolojisi üzerinde çalışılması gerektiğini söyleyerek, kendisine ve meslektaşlarına vazife verme şuurunda olan, sorumlu bir bilim adamı olduğunu bir defa daha göstermiştir.

Hoca son zamanlarda üniversitelerde hüküm süren jakoben, faşist, bağnaz, bilimdışı anlayış yüzünden kıymetli bir öğrencisini asistanı yapamamış ve üzülmüştür. Üniversiteden ayrıldıktan sonra, müstakil bir yer alıp ofis haline getirmek ve burada ilmi çalışmalarına, meslektaşlarıyla ve öğrencileriyle ilmi sohbetlerine devam etmek istemiş, maalesef ömrü vefa etmemiştir.

Ali Haydar hoca, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar* kitabında, İbnülemin Mahmud Kemâl beyin *Son Hattatlar* kitabında geçen şu Arapça beyiti iktibâs etmiştir:

Le kad garasû hattâ ekelnâ ve innenâ
Le nağrisü hattâ ye'külü'n-nâsü ba'denâ

Yani, *"bizden öncekiler ektiler, biz yedik; şimdi biz ekiyoruz, bizden sonrakiler yiyecek"* .

Ben de bir başka beyitle sözlerime son vermek istiyorum:
Tilke âsârunâ tedullu aleynâ
F'anzurû ba'denâ ile' l-âsâri

Yani, *"işte eserlerimiz yaşadığımızın delili; biz gittikten sonra eserlerimize bakın"*.

Bizler de Ali Haydar hocanın eserlerine bakarak onu sevgi ve saygıyla anıyoruz. Allah rahmet eylesin, ruhu şad olsun.

PROF. DR. HÜSREV HATEMİ

Benim Ali Haydar beyle beraber çalışma yıllarımdan çok dostluk yıllarım var. 1970'li yıllarda kendisiyle tanışamadım. Yani, dahiliye uzmanlığı yaptığı dönemi bilmiyorum. 80'li yılların sonlarına doğru, bir tıp toplantısı için İzmir'e gitmiştim. Ali Haydar beyi görmek istedim. Odasına girdiğimde Süheyl Ünver havasıyla karşılaştım. İzmir'de bir Süheyl Ünver odasıydı. O sırada Süheyl hoca öleli beş-altı yıl olmuştu. Kendisini görmek bana kısmet olmadığı için her zaman hayıflandığım Feridun Nafiz Uzluk havasının da öyle olduğunu tahmin ediyorum. Odası, biraz şakayla karışık, karikatürize edilerek bana anlatılmıştı, *"dalgın, ihtiyar bir adam; kitaplar ortasında oturmuş duvarlarla konuşuyordu"* diye. Ben anlamıştım meseleyi. Onun ruh ikliminin de Süheyl beyle, Ali Haydar beyle, benimle aynı olduğunu hissetmiştim. Aynı zamanda Ali Emirî efendi ve Evliya çelebi ruh grubundan. Niye Evliya çelebiyi hatırladım? Evliya çelebi arkadaşlarıyla Kağıthane'de bir piknik yapıyor, çadır kuruyorlar ve bir hafta geçiriyorlar. Fasıl yapıyorlar, kendi söylüyor, arkadaşları çalıyor. Günümüzde bir okumuş-yazmış yediğinden içtiğinden bahseder, o oradaki 20-30 bitkiden bahsediyor. O kadar bitki tanıyan bir Osmanlı okumuş-yazmışıydı. Maalesef bizde hafife alınmış, neşeli fıkralar anlatan abartma şampiyonu biri zannedilmiş, haksızlık edilmiştir. Umuyorum ki, Yapı Kredi Yayınlarının Seyahatname'yi tam olarak yayınlamasıyla daha iyi anlaşılacak.

80'li yıllar biterken karşılaştığım Ali Haydar Bayat'la, yine aynı ruh grubundan olan rahmetli Ekrem Kadri Unat hocamızın düzenlemeye başladığı tıp tarihi kongrelerinde karşılaşmaya devam ettik. 1998 yılında, Gülhane Askeri Tıp

Akademisi'nde düzenlenen V. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar* kitabını bitirdiğini ve yayınlayacağını söylemişti. Ben de, daha sonra kitabın başına koyduğunu gördüğüm şu beyti söylemiştim:

Zehî gıpta Ali Haydar Bayat'a
Ölenleri kavuşturur hayata

Ali Haydar Bayat, çalışmalarında asıl kaynaklardan faydalanırdı. Selçuklu devrinde yaşamış tabib Ekmeleddin'le ilgili çalışmasında, sanki Feridun Nafiz Uzluk yazmış gibi, Farsça Selçuklu kaynaklarından faydalanmıştı.

Bu ruh grubundaki şahısların bir özelliği de, hangi şehre giderlerse gitsinler, küçük olsun büyük olsun, o şehrin birikimine sevgi ve saygıyla yaklaşmalarıdır. Osmanlı'da bu ruhtan olan bir aydın, sürüldüğü şehri bile zevkle, gördüğü enteresan vakalarla anlatır. Mesela, II. Mahmud devrinde Keşan'a sürülen Keçeci-zâde İzzet Molla acı olaylar geçirdiği halde orayı sevgiyle anlatır. Ali Haydar beyin vefat haberini aldığım zaman, İzmir'de yaşadığı ve orada eserler verdiği için, yine bu ruh grubundan bir aydın olan ve Türkiye'nin bütün şehirlerini seven Yahya Kemal'in şu mısraları zihnimde canlandı:

Eğer mezarda, şafak sökmiyen o zindanda,
Cesed çürür ve tahayyül kalırsa insanda,
- Cihan vatandan ibârettir, îtikadımca -
Budur ölümde benim çerçevem, murâdımca:
Vatan şehirleri karşımda, her saat, bir bir,
Fetihler ufku Tekirdağ ve sevdiğim İzmir,
Şerefli kubbeler iklîmi, Marmara'yla Boğaz,
Üzerlerinde bulutsuz ve bitmiyen bir yaz,
Bütün eserlerimiz, halkımız ve askerimiz,
Birer birer görünen anlı şanlı cedlerimiz,
İçimde dalgalı Tekbîr'i en güzel dînin,
Zaman zaman da Nevâ-Kâr'ı doğsun, Itrî'nin.
Ölüm yabancı bir âlemde bir geceyse bile,
Tahayyülümde vatan kalsın eski hâliyle.

Ali Haydar beyin de çok hizmet ettiği vatanı eminim gözlerinin ardında eski haliyle kalmıştır. Hem İzmir, hem şerefli kubbeler iklimi Marmara'yla Boğaz şimdi tahayyülünde aynen duruyordur.

PROF. ECZ. UĞUR DERMAN

Sevgili Ali Haydar'ın sevgili dostları, hepiniz hoşgeldiniz.

Benim için çok müstesna bir kardeşimi anma toplantısına ne haletle geldiğimi ifade edemem. Kendisiyle ne zaman tanıştığımı hatırlamıyor idim, fakat Merhumun *Mîzânü'l-Hatt* adlı kitabının başına yazdığı önsözden, nazarındaki naçiz kıymetimi ve bu vesileyle ne zaman tanıştığımızı öğrendim.

Ali Haydar, rahmetli Süheyl Ünver'i kendisine rehber seçmiş, onun gibi önce tıbbiyeyi bitirip dahiliye mütehassısı olduktan sonra tıp tarihine intisap etmiştir. Süheyl Ünver'in hususiyeti, tıp tarihine saplanıp kalmamak, Türk sanatı ve kültürünün her konusuyla imkân nispetinde meşgul olmaktı. İşte Ali Haydar merhum da kendisine bu yolu seçmişti. 1962 yılında tıbbiyeye girmiş, bir taraftan Türk sanatıyla ilgilenmiş, tezhip, minyatür ve hat örneklerini ihtiva eden amatör çalışmalarının fotoğrafları bir vesileyle Süheyl Ünver'e ulaşmış, hocanın kendisiyle tanışmak istemesi üzerine 1963 yılında İstanbul'a gitmiş ve kendisiyle görüşmüştür. Sonrasını onun ifadeleriyle nakletmek istiyorum: *"O günden sonraki hayatım, onun izinde, ona benzemek arzusu içinde geçti. Onun gibi tıbbiyeyi bitirip dahiliye ihtisası yaptım, bir süre dahiliye kliniğinde baş asistan olarak çalıştım. Kısa bir süre muayenehane hekimliği de yaptım. Sonunda rahmetli Süheyl Ünver hocamız gibi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü'ne intisap ederek kariyerimi bu yolda devam ettirmeyi kararlaştırdım ve bu düşüncemi tahakkuk ettirdim. Benim yaptığım karıncanın hikâyesi gibidir: Karınca Hac farizasını yerine getirmek için yola çıkmış. Onu gören ve duyanlar, "sen bu bacaklarla Hacc'a nasıl gidersin?" diye sorduklarında cevaben "hiç olmazsa o yolda ölürüm ya!" demiş. Benimki de o hesap.*

Neyse, kaldığımız yerden devam edelim. Ertesi yıl (1964), sömestre tatili olan ocak ayında İstanbul'a gelip Süheyl Ünver'i ziyaret ettiğim gün, odasında genç bir misafiri vardı. Hocam bu genç kişiyi tanıştırırken adını söyledi: Eczacı M. Uğur Derman.." Ocak 1964 imiş, ben de buradan öğrendim. *"..Kısa bir sohbetten sonra hoca bizi, o sırada Süleymaniye Külliyesi içerisinde olan Türk-İslâm Eserleri Müzesi'ne götürdü. Bir taraftan müzede çalışmalarını yaparken, bir yandan da bizi bilgilendiriyordu. O gün Uğur Derman'la tanışmam bana Türk sanatının muhteşem bir dalı olan hüsn-i hattı sevdirdi. Uğur Derman'a olan saygımdan, bir gün hüsn-i hat konusunda bir eser yazarsam ona ithaf edeceğimi 1974'te defterime not düşmüştüm. Bugün hüsn-i hat konusunda yazdığım kitap ve makalelerin sebeb-i hikmeti Uğur Derman'dır."* demiş ve *"hüsn-i hat konusunda çalışacaklara yardımcı olmak amacıyla hazırladığım, IRCICA'nın yayınladığı Açıklamalı Hüsn-i Hat Bibliyografyası'nı (2003), sayın M. Uğur Derman'a ithaf etmekle, 30 yıl sonra verdiğim sözü tutmaktan büyük bir mutluluk duyuyorum"* diye bir dipnot düşmüş. Kitabın başına, *"hüsn-i hat araştırmalarını 41 yıldan beri şevkle sürdüren Prof. M. Uğur Derman'a ithaf olunur"* yazmış. Bu benim için bir mahcubiyet ve şereftir.

Sevgili Ali Haydar yapılmaz bir şeyi yaptı. Ben sözde hüsn-i hatla uğraşıyorum, fakat hayatımın hiçbir evresinde hüsn-i hat bibliyografyası hazırlamayı düşünmedim. Çünkü, bibliyografya hazırlamak, bir konuda eser yazmaktan daha zor bir iştir. Kitabın başına bir giriş yazısı yazmamı istediğinde bu hizmetini şöyle belirtmiştim: *"Türk hat sanatına dair bu güne kadar neler yazılıp söylendi. Söylenenler uçup gitmiştir de, yazılanlar şüphesiz kalmıştır. Ama onlar da nereden, nasıl bulunur? "Haydi araştıralım" derseniz neticeye varmak için yılların emeği lâzımdır. Hat sanatına gönül vermiş bir kimsenin ancak göze alabileceği böyle bir çalışmayı sessiz sedasız gerçekleştiren bir zat tanıyorum: Prof.Dr. Ali Haydar Bayat. Yıllardır, hatta ve hattatlara karşı ilgi ve sevgisini müşahede ettiğim bu müdekkik hekimimizin bir dahiliye, ayrıca bir tıp tarihi ve deontoloji mütehassısı olması, herhalde onu bu sanata çekmiş değildir. Zevki ve kültür birikimiyle yöneldiği hat ve hattatlara dair neşriyattan kendisi kadar başkalarını da faydalandırmayı düşündüğü içindir ki, bu konuyla ilgili bütün yayınları günışığına çıkartmayı gaye edindi, buna eski yazma eserler ile İslâm ve Batı dünyasındaki çalışmaları da ekleyerek çok kapsamlı bir bibliyografya çalışması hazırlamış oldu. Taradığı süreli neşriyatı da belirttiği cihetle, muhtemel eksiklikler, ancak elden geçiremediklerinde zuhûr edebilir; eh onu da bir başka fedaî iş edinsin."* Benim gözümde Ali Haydar hakikaten bir fedaîydi, hüsn-i hat fedaîsiydi. Asıl mesele, 2003 yılından sonra bu çalışmaları kimin devam ettireceğidir.

Ali Haydar musiki tarihiyle de ilgilendi. Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı'nda musiki tarihiyle ilgili ders verdi.

Çok süratli çalışır, çabuk netice alırdı. Kitaplarında hasbelbeşer belki bir-iki tane

hatası olabilir ama çabuk çıkan eserlerde görülmesi mutad hatalardan berî idi. Bu cihetten de dikkate değer bir arkadaşımızdı.

Kendisini yaşadığım müddetçe hiç unutamayacağım ve daima rahmetle anacağım.

PROF. DR. İSMAİL YAKIT

Ali Haydar Bayat hocamızla pekçok hatıram var. Bugün burada, hatıralarımdan bazıları eşliğinde, bilime ve kültüre verdiği önem üzerinde durmak istiyorum.

Hocamızı, farklı branşlardan olmamız hasebiyle biraz geç tanıdım. İlk karşılaşmamız, aralık 1989'da, Konya'da düzenlenen III. Milli Mevlâna Kongresi'nde olmuştu. Ben, *Mevlâna'nın Ölüm ve Ölümsüzlük Felsefesi* isimli tebliğimi sunmuştum. Onun da, Mevlâna'nın dostu Tabib Ekmeleddin hakkında tebliği vardı.

Gerçek tanışma ve dostluk ise, 1998 yılında İstanbul'da düzenlenen, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu'nda olmuştu. Katılımcılar üç gün aynı otelde kalmıştı. Lobide, Ali Haydar hocanın da içinde bulunduğu geniş bir sohbet halkası oluşmuştu. Anekdotlar, latifeler, nükteli şiirlerle dolu nefis üç geceydi. Kağıt-kalemler ellerde, yeni duyulanlar hemen not ediliyordu. 1998 yılında mezarlıklarla ilgili bir sempozyumda başlayan bu sohbet arkadaşlığı, 4 ağustos 2006 günü defnedildiği İzmir Hacılarkırı mezarlığına kadar devam etti.

Kendisine hep *"Ali ağabey"* diye hitap ettim. O da bana *"kardeşim"* derdi. Nitekim, imzalayıp gönderdiği kitaplarını *"kardeşim İsmail'e"* diye yazmıştı. Her fırsatta karşılıklı telefonlaşır, fikir ve bilgi alışverişinde bulunurduk. Bilim tarihiyle ilgili kitap çalışmamızda kendisini birkaç kez aramıştım. *"Ebced hesaplı tarihler senin işin, yine başını ağrıtacağım"* diye arayıp danıştığı olurdu. Bir seferinde, hekimbaşılar üzerinde çalıştığını, Hekimbaşı Gevrekzâde Hafız Hasan efendinin

mezar taşındaki tarihle, vefatına düşürülen *"kırdı Gevrekzâde'yi ekl etti aşk gözlü ecel"* şeklindeki nükteli tarihin niye birbirini tutmadığını sormuştu. Tarihin tâmiyesi olabileceğini söyleyip tarihler arasındaki uyumsuzluğu giderdiğimde, *"Allah sana uzun ömürler versin"* diye çok duasını almıştım.

Ali ağabey, çok çalışan, mesaisini bilime ve kültüre tahsis eden, doğruyu bulmak için çırpınan, yorulmak bilmeyen, gerçek bir bilim ve kültür adamıydı. Türk kültürüne âşık ve vâkıf bir insandı. Soyadı, bir Türk boyu olan Bayat boyundan geliyordu. Bu boyun sembolü olan işaretleri, mühür halinde resmettiği bir yuvarlağın ortasına koymuştu. Çevresindeki 24 yıldız, 24 Oğuz boyunu temsil ediyordu.

Türk kültürü kaynakları hususunda objektif ve rasyonel bir anlayışa sahipti. Tarih boyunca kültürlerin, birbiriyle temasından doğan alışverişlerle zenginleştiği, dikkatinden uzak değildi. Bu konuda şunları ifade etmişti: *"Günümüz Türk kültürünün kaynakları, Orta Asya'dan atalarımızın getirdiği kültür yanında, İslâmiyet'i kabulden dolayı Arap ve Fars kültürünün etkisinde kalmıştır. Anadolu'ya gelen atalarımız ise bu etkilere ek olarak pekçok medeniyetin sentezini ihtiva eden yerli Anadolu kültürüyle karşılıklı etkileşerek Anadolu Türk kültürünü oluşturmuştur. Dolayısıyla, Ortadoğu coğrafyasında binlerce senedir yaşayan bazı kültür unsurları (inanç, pratik, hikâye, özlü söz..) yeni kalıplar içinde gizlenerek yaşamaya devam etmiştir."*

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından, 2000 yılında yayınlanan *Türk Kültüründe Üçlü Sözler (Üçlemeler)* adlı derleme çalışması, Ali ağabeyin ne kadar titiz bir araştırmacı olduğunu ispat etmektedir. Bu eserde bir kültür tarihçisi gibi çalışmıştır. Mezopotamya kültüründe, Sümerlerde, Sami kavimlerinde, Hitit ve İran'da, Grek medeniyetinde ve Antik felsefede, Hristiyanlık'ta üçlü ifadeler üzerinde motifler aramış, kaynaklar taramış, Türk dünyası ve İslam coğrafyasındaki üçlü sözleri, zengin bir materyalle okuyuculara sunmuştur.

Türk kültürü üzerinde çalışma yapmakla kalmamış, bu alanda yapılan çalışmaları da takdir ve tavsiye etmiştir. Mesela, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme* adlı araştırmamın ikinci baskısını kendisine göndermiştim. 15 Aralık 2003 tarihli mektubunda kitabın ikinci baskısını da dikkatle okuduğunu, tarih düşürmenin, hüsn-i hat, tıp tarihi, bibliyografya gibi konularda pekçok malzeme verdiğini, elde ettiği malzemeyi dosyalara eklediğini kaydettikten sonra beni memnun ve mahcup eden şu satırlara yer vermişti: *"Sizin eseriniz bu konuda çalışanlara, tarihle uğraşanlara, edebiyat içinde olanlara, dün olduğu gibi bugün ve yarın da rehber olacak tek eserdir. Hiçbir açık kapı bırakmamışsın ki, bir başkası onu ekleyerek yeni bir kitap yazabilsin. Atalarımızın, "bir eşek ölürse ondan kalacak şey semeri, bir adam ölürse ondan kalacak eseri" dedikleri eser senin yazdığın gibi olanlardır. İnanıyorum ki, daha sonraki yıllarda yeni baskıları yapılacak ve*

yüzyıllarca bu eser sayesinde rahmetle anılacaksın." Ali ağabey, mektubunda bize rahmetle anılmayı diliyor ancak, tıp tarihine ve Türk kültürüne yaptığı katkılardan ve bıraktığı ölümsüz eserlerden dolayı asıl rahmetle ve saygıyla anılması gereken kişi kendisidir.

Ali ağabey, hüsn-i hat konusunda kıymetli eserler neşretti. Son olarak, Fîrûz'un *Mîzânü'l-Hatt* adlı eserini bitirdiğini ve IRCICA'nın basacağını söylemiş, eserin neşrine dair tarih düşmemi rica etmişti. Ona şu tarihi düşüp göndermiştim, eserin başına eklemişti:

Mizânü'l-Hatt adlı Fîrûz'un elyazmasını
Tetebbu' eylemek nasîb olacak ser-te-ser

Geldi üçler söylediler târîhini Yâkut:
Ali Haydar hoca tab' kıldı mükemmel eser
2006

Ali ağabey ile en son Kayseri'de, Gevher Nesibe Tıp Günleri dolayısıyla düzenlenen sempozyumda görüşmüş, her zaman olduğu gibi, birbirimizin dağarcığında mevcut nükteli ve hikmetli beyitlerden alışverişler yapmıştık. En son gün, veda etmeden önce, kendisine şairi bilinmeyen şu beyti okumuştum:

Bakma Ya Rab, sevâd-ı defterime
Onu at ateşe benim yerime

Yani, *"kapkara olmuş amel defterime bakma Ya Rab; beni değil, defterimi ateşe at"*. Hemen not etmiş, şairi bilinmeyen nefis bir beyit söylemişti, ben de onu not etmiştim:

Sükûtu pek severim, gönlümün neşidesidir
Sükût bence Hüdâ'nın duyulmayan sesidir

3 Ağustos 2006 günü, öğleye doğru, İzmir'den aldığım telefonla içim yandı. Ali ağabeyimin, Mevlâna'nın *"diyar-ı hâmûşan"* dediği sessizler yurdunun bir sakini ve musahibi olarak, ruh neşidesi içinde, Tanrı'nın fanilerce duyulmayan sesini dinlemek ve mutlak sükûta ermek için veda ettiğini düşündüm. Vefatına aynı gün düştüğüm tarihi naaşı başında okumak nasip oldu. Kendisine Tanrı'dan ebedi rahmet diliyorum.

Tıp tarihinin ünlü uzmanı Ali Haydar Bayat
Bir kalp kriziyle vâh, âniden göçmüş âhirete

İlim âleminden ulu bir çınar daha devrildi
Bir bulunmaz cândı amma, hazırmış demek rıhlete

Halim, selim, çalışkan, nâzik, dürüst bir dostumuzdu
Her nerede bulunsa cân atardı, ilmî sohbete

Çok eser yazdı, açık tuttu defter-i a'mâlini
Rabbine müştak idi o, daldı deryâ-yı rahmete

Söyleyin siz ey dostlar! Hakk'a yürüyen bu cân için:
Bekâ yurdunda Rabbimiz kavuştursun mağfirete

Çıktı üçler tebşir etti düta tarihini Yâkut:
Ali Haydar hocayı bugün uğurladık cennete
1427/2006

HİDAYET NUHOĞLU

Hepinizi saygıyla selamlıyor, Ali Haydar Bayat'ı rahmetle anıyorum.

Bugün burada, Ali Haydar beyin tarafımızdan yayınlanmış iki kitabını tanıtmak üzere bulunuyorum. İki eser de usulümüz gereği incelememden geçmiş, çok detayda kalabilecek birkaç mütalaam olmuştu. Ali Haydar beyle o mütalaalarım üzerinde görüşmüştük. Bazılarını kabul etmiş, bazılarında beni ikna etmişti. 25 senedir, IRCICA'nın[1] yayınladığı pekçok eser ve yazı üzerinde mütalaalarım oldu. Ali Haydar bey, bu sürede karşılaştığım en mütevazı ve kaprissiz kişiydi. Kendisiyle hiçbir problem yaşamadık. Çok titiz çalışır, hiçbir şeyi ihmal etmez, her türlü detayı düşünürdü. Eserin yalnız muhtevasına değil, yazımına ve biçimine de dikkat ederdi. İki kitabı da, tabiri caizse, matbaaya gidecek halde bize göndermişti.

Tarafımızdan yayınlanan ilk eseri *Açıklamalı Hüsn-i Hatt Bibliyografyası*'dır. IRCICA tarafından, 2003 yılında basılmıştır. Eserin birinci baskısı, 1990 yılında, Kültür Bakanlığı tarafından yapılmıştır. İkinci baskı muhteviyat açısından daha zengindir. Ali Haydar bey ikinci baskıda interneti de kaynak olarak kullanmıştır. Birinci baskıda şahıs adına numara verilmiş ve eserler altına numara sırasıyla yazılmış, ikinci baskıda her esere ayrı numara verilmiştir. Burada çok takdir edilecek bir husus göze çarpmaktadır.

[1] İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

Bazı eserler, muhteva bakımından, birkaç bölümde geçmektedir. Ali Haydar bey, esere ağırlıklı olarak geçtiği bölümde numara vermiş, diğer bölümlerde numarasız bırakmıştır. Eser 3729 künyeden müteşekkildir. Numarasızlar da hesap edildiğinde künye sayısı 4500-5000'ü bulmaktadır. Yani, eseri her bölümde numaralandırarak künye sayısını arttırma yoluna gitmemiştir.

Eser Uğur Derman beyefendiye ithaf edilmiştir. Sunuş yazısını Ekmeleddin bey yazmıştır. Ekmeleddin bey bu yazıda, Ali Haydar beyin bilim ve kültür adamı kimliğini şu satırlarla anlatmıştır: *"Tıp tarihçisi ve aynı zamanda kültür ve sanat araştırmacısı olan Prof.Dr. Ali Haydar Bayat, eskiden daha sık, şimdi ise nadiren ve özellikle tıbbiyelilerde rastlandığı şekilde, İstanbul kültür çevrelerinde iyi tanınan merhum Ord.Prof.Dr. Süheyl Ünver hocanın çok yönlü mesleğini devam ettirerek bunlara kendisi de hatırı sayılır katkılar yapmıştır. Bu çerçevede, başka çalışmaları yanında kültür ve sanatımız için ciddi bir eksiklik olan Hüsn-i Hat Bibliyografyası'nı hazırlamaya kendini adamış ve değerli bir eser ortaya çıkarmış bulunmaktadır."*

Uğur Derman beyin, *Bu Eser ve Hat Sanatı Hakkında* başlıklı yazısıyla başlayan eser 7 bölüm halinde tertip edilmiştir. Bölümler ve künye sayıları şöyledir:

1. Türkiye kütüphanelerindeki hüsn-i hatla ilgili yazmalar: 76 künye
2. Kitaplar ve monografiler: 224 künye
3. Makaleler, gazeteler ve hüsn-i hatla ilgili bölümleri ihtiva eden kitaplar: 2724 künye
4. Sergi ve müzayede katalogları: 115 künye
5. Dış ülkelerde yayınlanmış kitaplar: 257 künye
6. Dış ülkelerde yayınlanmış makaleler: 249 künye
7. İnternette hüsn-i hat: 84 künye

Eserin en önemli taraflarından biri de indeks kısmıdır. Çok titizlikle ve dikkatle tertip edilmiş, şu 10 başlık altında toplanmıştır: yazarlar, hattatlar, Türkiye kütüphanelerindeki hüsn-i hat yazmaları, hüsn-i hat kitapları, hüsn-i hatla ilgili pasajların bulunduğu kitaplar, periyodikler ve gazeteler, Türkiye dışındaki yazarlar, dış ülkelerde yayınlanan hüsn-i hat kitapları, dış ülkelerde yayınlanan periyodikler ve hüsn-i hat malzemeleri, yazı çeşitleri, hat terimleri. Burada şu noktaya dikkat çekmek istiyorum. Hattatlar indeksinde 1200 kadar kişi yeralmaktadır. Bunlardan 100 kadarının adı Ahmet'tir. Ali Haydar bey, her birinin yanına hangi Ahmet olduklarını yazmıştır. Bu örnek, ne kadar dikkatli çalıştığının delilidir.

Tarafımızdan yayınlanan ikinci eseri, Fîrûz Bâlî efendinin *Mîzânü'l-Hatt*'ıdır. Türkçedeki en eski iki manzum eserden biridir. 2006 yılında tamamlanmış, maalesef vefatından sonra, 2007 yılında İSAR Vakfı[2] tarafından basılmıştır.

---

[2] İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı

Eser Ekmeleddin İhsanoğlu beyefendiye ithaf edilmiştir. Önsöz ve tanıtım yazılarından sonra bibliyografya, detaylı bir indeks, transkripsiyonlu metin, 700 maddeden müteşekkil kapsamlı bir sözlük ve tıpkıbasım verilmiştir. Üniversitelerin eski Türk edebiyatı bölümlerinde tez olarak kabul edilebilecek nitelikte bir çalışmadır.

İki eserinde de göze çarpan bir husus vardır. Eski kitapların boş sayfalarına düşülen kayıtlardan (beyitler, kıtalar vs.) ilham alarak, kitabın tertibi dolayısıyla boş kalan sayfalara konuyla ilgili manzumeler ilave etmiştir.

Sözlerimi, *Mîzânü'l-Hatt*'tan iktibâsen, kendi ifadeleriyle bitirmek istiyorum: *"Mesleğimin tıp, ihtisasımın iç hastalıkları, tıp tarihi ve deontoloji olması hasebiyle Mîzânü'l-Hatt'ın geleneksel el sanatlarımızdaki yeriyle, manzum bir eser olarak da Türk dili ve edebiyatındaki yeri hakkında açıklamalarda bulunmayı, haddini bilen bir kişi olarak işin erbabına bırakıyorum."*

Allah rahmet eylesin, kültürümüze nice Ali Haydar'lar nasip eylesin.

PROF. DR. FERRUH DİNÇER

Ali Haydar Bayat hocamızı severek buraya gelen bütün dostlarına teşekkür ediyor, selam ve sevgilerimi iletiyorum.

Bana böyle bir günde konuşma fırsatı verdiği için kıymetli bilim insanı Nuran Yıldırım hocama özellikle teşekkür ediyorum.

Hocamın vefat haberini aldığımda İzmir'e çok yakındım, fakat rahatsızlığım nedeniyle cenaze törenine katılamadım. Bu nedenle, böyle bir konuşmayı yapmayı görev kabul ettim. Konuşmamda, yıllardır hocayla geçen duygusal ve bilimsel birlikteliğimizden bazı pasajları aktarmaya çalışacağım.

3 Ocak 1965 tarihinde, akademik yaşamımın ikinci yılında, anabilim dalımızın kurucusu, kendisini her zaman rahmetle andığım, önderim Prof.Dr. Ahmet Nevzat Tüzdil'i kaybetmiş ve onun için ağıtsal bir yazı yayınlamıştım. O yazının adına *Ardından* demiştim. Bugünkü konuşmamı da yayınlanır düşüncesiyle bu başlıkla yapmayı uygun gördüm. O yazıda, *"kararan günle birlikte büyük hoca Tüzdil de aydınlığımızdan göçüp gidivermişti"* diyerek duygularımı dile getirmeye çabalamıştım. Akademik yaşamımın başında yüzleştiğim bu acının benzerini ne yazık ki emekliliğimde de, Ali Haydar hocanın vefatıyla tattım.

Ardından

"Ateş düştüğü yeri yakar" derler. Bu gerçek, yanan her yürek için geçerlidir. Ana, baba, eş-evlat, uzak-yakın, tanış-adaşa dek her yürekte küllenir bu ateş. Şüphe yok ki, ateşin en yakıcısı ölümdür. Ağırlığınca kül bırakır. En ağır olanı da bilim insanından arda kalandır. Bu külün içindeki kor hiç sönmez. Kurcalandıkça yeni ateşler yakar. Çevresini hem ısıtır, hem ışıtır. Bu bilim ışığıdır. Onun aydınlık ve

sıcaklığında mutsuzluk umuda, acı mutluluğa, geçmiş geleceğe taşınır. Böylece ölümlü ölümsüzleşir. Gök kubbede kayan her yıldız ışığıyla birlikte kaybolur. Oysa bilim dünyasında, kaysa da ışığını bırakan yıldızlar vardır. İşte bu tür yıldızların ışığıdır ölümlüyü ölümsüz kılan.

Ege'nin en aydınlık geceleri Edremit körfezinde oluşur. Kaz dağlarının oksijeniyle denizin nemi gök kubbede bir yıldız cenneti yaratır. Tan yeri ağarırken tüm yıldızlar ışıklarıyla birlikte gizemli dünyalarına çekilirler. Ayvalık adalarının ardında 3 ağustos 2006 sabahı kayan bir yıldızın ışığı kaybolmamıştı. O gün öğleye doğru Prof.Dr. Ali Haydar Bayat'ı kaybettiğimizi öğrendim. Gün boyu o ışıkla konuştum. Onu ilk gördüğüm yıllardan başlayarak, gözümün önünden birlikteliklerimizi geçirdim. Böylesi parlak değildi o zamanlar. Önyargıma esir düşüp *"tıp tarihi ailesine sızmaya çalışan bir hevesli daha"* deyivermiştim.

Kayseri'de 24-27 mayıs 2006 tarihlerinde gerçekleştirilen IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nin kapanış konuşmasında 'bilim treni' macerama değinmiş, yeni istasyonlarda trene binen yeni yolcularla tanışmamı ve sonraki birlikteliklerimizi anlatmıştım. Konuşmamı bitirince Bayat hoca, *"iyi ki o trene binmişim"* dedi. Birbirimize sarıldık. Gördüm ki, trene bindiği günkü kadar hevesli, heyecanlı, sevecendi. Karşımda, 'insan gibi insan' olabilmenin tüm niteliklerine sahip biri vardı. Neydi bunlar? Alçakgönüllü, gayretli, paylaşımcı, katılımcı, katkıcı, enerji dolu, özenen, özendiren, çalışana-üretene-bilime âşık, bilgisinin doruğunda bir insan. Gurur duydum. Bilim treni, 21. yüzyılın bilim ve teknolojisiyle donanmış, trenin eski ve yeni yolcularını çok iyi tanıyan, kimin ne yaptığını, ne ürettiğini, ürünün nicelik ve niteliğini çok iyi bilen yeni bir lokomotif bulmuştu. O konuşmamızın, yaşadığımız dünyadaki son birlikteliğimiz olduğunu bilemezdim.

Ameli-emeli belli, sözü açık-seçik-güvenilir, ayağı-dili sürçmeyen, olduğu gibi görünüp göründüğü gibi olan, fikrinde-zihninde-zikrinde uyumlu, değerbilir, alçakgönüllü, dost canlısı hocam, tüm bu özelliklerini bir yana itip trenden iniverdin. Oldu mu ya? Trene bencileyin senden önce binenler vardı. Sıra atlattın.

70. yaşım anısına Elazığ'da gerçekleştirilen toplantıda bir konuştun, pir konuştun. Hem ağladın, hem ağlattın. Beni, düzenleme kurulu üyelerini, bildiri sunan ya da tartışan katılımcıları onurlandıran sözlerinin yanısıra içini döküverdin. Bilim, bilimsel toplantı, bilimsel araştırma ve yayın, bildiri, poster gibi konularda, özellikle metot üzerine yaptığın ve kıssadan hisse göndermelerle süslediğin konuşman düşündürücü bir akademik söylev niteliğindeydi. Dilerim, bu konuşman banda alınmış olsun ve bir gün yayınlansın. Böylece, bilim ailemizin faydalanacağı bir bilim manzumesi yadigâr kalmış olacaktır.

Bilimin uzun ve ince yolunda birlikte yürüdüğümüz kimi arkadaşlarım ile

jürilerinde bulunduğum genç bilim insanlarından bazılarını Elazığ toplantısında yanımda görememiştim. Oysa, Bayat hocamız her toplantıda olduğu gibi, kıymetli eşi Nedime hanımefendiyle birlikte Elazığ'a gelmişlerdi, hem de 20 saatlik bir otobüs yolculuğu sonunda. *"Beni onurlandırdınız, çok yorulmuş olmalısınız"* dediğimde, "kendileri için ilginç ve rahat bir yolculuk olduğunu, mutluluk duyduğunu, özellikle benim adıma hazırlanmış bir toplantıya katılmayı görev bildiğini" belirtmişti. Bu söyleminin ardında, dostluk anlayışı, bilime ve bilim emekçilerine verdiği değer, sevgi ve saygı bağlılığı, kederde ve kıvançta birliktelik, paylaşımcılık gibi nitelikler gizliydi.

Elazığ toplantısındaki konuşmamda, YÖK'ü tarihsel gelişim içerisinde üç dönemde ele almıştım. Bayat hoca, 'erken YÖK dönemi'nde paylaşımcı, 'orta ve geç YÖK dönemleri'nde destekleyici olmuştu. Anabilim dalımızın yeniden kurulup toparlanmasında, araştırıcı kadronun akademik aşamalarında, Adnan Menderes Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nde birimimizin oluşturulmasında ve oradaki elemanlarımızın yetişmesinde ilgi ve yardımlarını hiç esirgemedi. Elleri ve gözleri daima genç elemanlarımın üzerinde oldu. Bizim için hoca, baba, ağabey ve arkadaştı.

Bilimsel erkini eserleriyle kanıtlamış olan Bayat hocanın Türkçe dilbilgisi ve kelime zenginliği ona bu alanda kaynak kişi olma niteliğini kazandırmıştı. Bu özelliği, köklü bir tarih ve kültür bilgisi ve güçlü bir bellek yapısıyla desteklenmişti. Giyim-kuşamına gösterdiği titizliği ve düzenlediği toplantılardaki konukseverliği hocamızın mükemmeliyetçiliğini yansıtırdı.

Hocası Prof.Dr. Mustafa İnan'ın romanını yazan Oğuz Atay'dan aktaracağım birkaç cümlenin Bayat hoca için de geçerli olduğunu düşünüyorum. Atay diyor ki: *"Çoktandır kağıdı kalemi bıraktık. İş yazıya gelince üşeniyoruz. Biz daha sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçemedik. İnsanlar ölünce sözler de kayboluyor. Ne acıklı değil mi? Görüntüler bozuluyor, birçok ayrıntı siliniyor; hatıralar ve insanlar tanınmaz biçimlere giriyorlar. Ah bu ayrıntıların önemini bir anlayabilsek. İnsanların iç dünyasına ancak ayrıntıları bilerek girebileceğimizi bir öğrenebilsek. Acaba birgün insanımızı tanıyabilecek miyiz? İthal malı insan değil, bizim insanımız; ithal malı bilim değil, bizim bilimimiz, ithal malı düşünce yerine bizim düşüncemiz. Biz daha çok bilim nakilciliğinden medet umduğumuz gibi insan nakilciliğinden sonuç çıkartmaya çalışıyoruz."*

Ali Haydar hoca kağıt-kalemi hiç bırakmadı. Belki de aramızda en çok kağıt-kalem eskiten o idi. Daha kalıcı olacağı düşüncesiyle sözlü tarihi yazılı tarihe dönüştürmeye çabaladı. Akademik yaşamı boyunca, bizim insanımızı, bilim insanımızı, bizim bilimimizi, bizim düşüncemizi tanımaya ve tanıtmaya öncelik verdi. İnsan ve bilim nakilciliğini yalnızca belge ve bilgilerini değerlendirmek amacıyla kullandı. Ne aşırmacı oldu, ne de taklitçi. Son

yıllarda buna benzer konuları kendisiyle sıkça konuşurduk. Belge toplama, bilgi biriktirme alışkanlığımızın olmadığını; araştırma konusunu bile 'gerektiğinde' düşündüğümüzü; problem bulmak yerine, problemin bizi bulmasını beklediğimizi; sunacağımız bildiri veya posterin konusunu bilimsel toplantı duyurularını alınca düşünmeye başladığımızı; bu nedenle de son yıllarda ruhsuz, derinliği olmayan, bilimsel tartışma olanağı yaratmayan, söylendiği veya yazıldığı yerde kalan, ısmarlama, o an için kullanılıp atılan veya unutulan, belge-kaynak olma niteliği taşımayan ürünlerin ortaya çıktığını konuşur, bu durumdan büyük üzüntü duyardık. Hatır-gönül demeden, bilim uğruna seçici olmak gerektiğine inanırdık. Yalnızca bu konuya odaklanacak bir panelin organizasyonuna öncülük etmeyi kararlaştırmıştık. Umarım, Bayat hocamız bu düşünceyi, destekleyeceklerine inandığı yakınlarına da fısıldamıştır ve bu ortak dilek gerçekleştirilir.

Ali Haydar hoca sık sık *"meraksız olan meram etmez"* derdi. Bana göre bu özdeyiş, onun bilim ve bilimsel düşünce kavramının, bilimsel araştırma anlayışının temelini oluşturuyordu. Bilimde merak, yani anlama ve öğrenme arzusu, üzüm salkımının sapı gibidir. Güçlü ise sapa tutunan taneler dökülmez. Bilim salkımının taneleri ise heyecan, cesaret, inanç, sabır, disiplin, direnme, doğruluk gibi üstün nitelikli değerlerden oluşur. Bu taneler hem salkımın sapına, hem de birbirine tutunur. Dayanışma içindedirler. Sürekli enerji üretir, kendilerini yenilerler. Saptan kopmadan, çürümeden sonsuza dek yaşarlar. Bu nedenle, 'bilim salkımı', kendisini üreten bilim insanını da ölümsüz kılar. Bayat hoca, kendisini ölümsüzleştiren pekçok bilim salkımı üretti, tüketen tadını bilir. Bağ bozumu örneği, bilim insanının da son salkımları en olgun, en tatlı olanlardır. İnanıyorum ki, bu tadın damaklarında kalmasını isteyenler çıkacak, tadın özelliklerini yansıtan makaleler, öyküler, belki de bir bilim adamının romanını yazacaklardır.

Tüzdil hocanın ardından, *"dünyalarımız birgün yine birleşecektir; orada seni olgun, kaygılardan uzak, hesabını ödemişlerin topluluğu içinde görmeyi, bu yolda sana ulaşmayı Tanrı'dan dileriz"* demiştim. Aynı duygularla, 42 yıl sonra, Ali Haydar Bayat'a da sesleniyorum. Özlemimi, sevgimi, yüreğimi ve ellerimi uzatıyorum. Belki şimdi tutmuştur, değilse bile bir gün tutacaktır. İnanıyorum ki buluştuğumuzda sorunlarımızı tartışmaya ve çözüm yolları üretmeye devam edeceğiz.

PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT BİBLİYOGRAFYASI

Tezler

▪ Kuruluşunun 750 Yılında Sivas Tıp Sitesi [1217–1967], Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir 1967 [Mezuniyet tezi].

▪ Ateroskleroz ve Myokard İnfartüsünde Hümoral Antikorların Durumu ve Patojenezdeİmmün Fenomenlerin Rolü, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kürsüsü, İzmir 1974 [İç Hastalıkları ihtisas tezi].

▪ Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifası, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü, İzmir 1978 [Tıp Tarihi ve Deontoloji Doktora tezi].

▪ Tarihte Sünnet ve Tarihimizde, Folklorumuzda Sünnet Şenlikleri, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü, İzmir 1979 [Doçentlik Tezi].

Kitaplar

▪ Kuruluşunun 750. Yılında Sivas Tıp Sitesi (1217–1967), E.Ü. Tıp Fakültesi Yayınları No. 58, İzmir 1967, VII+28 s.

▪ Tepecik yılları (1957–1972) (İ. Nalbantgil ile), E.Ü. Tıp Fakültesi Yayınları No. 95, İzmir 1972, 126 s.

▪ Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası Birinci 10 Yıl Fihristi (1962–1971) (Ö. Özgüven ile), İzmir 1977, 62 s.

▪ Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifası, Manisa Turizm Derneği Yayınları, No. 2, 1981, 41 s.

▪ Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı, İzmir 1987, 65 s.

▪ Hekim-Devlet Adamı Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa'nın Nesirleri Şiirleri Nükteleri Hakkında Yazılan Şiirler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, 112 s.

▪ Hüsn-i Hat Bibliyografyası, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, 160 s.

▪ Azerbaycan'ın Yiğit Evlâdı Ali Bey Hüseyinzâde (Prof. Dr. Hüseyinzâde Ali Turan) ve Türkiye' de Yayınladığı Eserleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, 181 s.

▪ Oğuznâme (Emsâl-i Mehmedali), XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı (Haz. Samed Alizâde - Eklerle Yayınlayan A. H. Bayat), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, 128 s.

▪ Hüseyinzâde Ali Bey (Prof. Dr. Hüseyinzâde Ali Turan) Hayatı ve eserleri, Atatürk Kültür Merkezi, No.159, Ankara 1998, 410 s.

▪ Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1999, 214 +26 s.

▪ Türk Kültüründe Üçlü Sözler (Üçlemeler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, 228 s.

▪ Türk Kültüründe Lokman Hekim, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, 136 s.

▪ Açıklamalı Hüsn-i Hat Bibliyografyası, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA, İstanbul 2002, 416 s.

▪ Tıp Tarihi, İzmir 2003, 320 s.

▪ Muhammed bin Mahmûd-i Şirvânî, Mürşid [Göz Hastalıkları]. İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük. Atatürk Kültür Merkezi Yayını 302, Ankara 2004, 546 s. (Necdet Okumuş ile birlikte)

▪ Abdülvehhâb bin Yusuf ibn-i Ahmed el-Mardânî, Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb (823/1420), İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2005, 637 s.

▪ Mîzânü'l-Hatt, Fîrûz Bâli Efendi, İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 2007, 168s.

▪ Kemaliye, Metin-Sözlük-Sadeleştirilmiş Metin-Tıpkıbasım, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2007, 112 s.

Yayına Hazır Eserleri

▪ Atasözü Derlemeleri, Oğuznâmeler [Berlin ve Petersburg Yazmaları].

▪ Türk-İslâm Tıbbında Bâhnâmeler ve Ali b. İshak'ın Bâhnâmesi, İnceleme-Metin-Dizin [~1430].

Makaleler

▪ "Tıp Yılanının İfâde Ettiği Mânâ ve Türk Tıp Rozeti", 14 Mart Mecmuası, İzmir 1967, s.10–11.

▪ "Selçuklarda Tababet", 14 Mart Mecmuası, İzmir 1967, s.15–16.

▪ "14 Mart ve Tıp Tarihimiz", 14 Mart Mecmuası, İzmir 1968, s. 10, 49.

▪ "Tarihten Bir Yaprak: Birkaç Kelime", Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi 14 Mart Mecmuası, İzmir 1971, s.22–24.

- "Arteriosklerotik Kalb Hastalığında İmmun Mekanizma", Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu IV. Bilim Kongresi, Ankara 5–8 Kasım 1973, Ayrı Baskı, s.1–3.

- "Myokard İnfarktüsünde Serum İmmünoglobulinlerinin Durumu ve Patojenezde İmmün Fenomenlerin Rolü" (Ö.Yiğitbaşı, Ö. Özgüven, İ. Nalbantgil ile), E.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, c.XIV, S.1, 197 5, s.97–104.

- "Dubin-Johnson Sendromu ve Klasik Dışı Varieteleri (4 vak'a münasebetiyle)" (K. Manoğlu, Ö. Özgüven ile), E.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, c.XIV, S.3, 1975, s.645–652.

- "Portal Sirozlu Kombine Bir Gilbert Hastalığı Vak'ası. Ailesel İncelenmesi ve Etiopatojenik Tartışma" (K. Manoğlu, Ö. Özgüven ile), E.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, c. XV, S.1, 1976, s.165–172.

- "Karaciğer İçi Safra Taşı ve Özel Yönleri" (K. Manoğlu, Ö. Özgüven, O. Özbal ile), E.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, c.XV, S.4, 1976, s.755–762.

- "Tıbbî Deontoloji Açısından Hekim ve Hekimlik", Dirim, c.52, S.12, 1977, s.531–534.

- "Manisa Hafsa Sultan Külliyesi ve Dârüşşifası", Türk Kültürü, c.VI, S.190, 1978, s.596–601.

- "Tıp ve Sanat Tarihi Açısından Manisa Dârüşşifası 946H/1539", E.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası, c.XVII, S.4, 1978, s.615–623.

- "Türk Tıbbının ve Sanatının Bir Şaheseri", E. Ü. Tıp Fak. Dergisi, c.XVII, S.4, 1978, s.863–870.

- "Kuruluşunun 750. Yılında Divriği Turan Melek Dârüşşifası. Muharrem 626/ Aralık 1228", Türk Kültürü, c.VII, S.194, 1978, s.87–100.

- "Kuruluşunun 440. Yılında Manisa Dârüşşifası", Dirim, c.54, S.9–10, 1979, s.290–299.

- "Tarihi Bir kültür Olayı Mesir", Manisa'nın Sesi, S.1, 1979, s.22.

- "Doğumunun 1000. Yıl Dönümünde İbni Sinâ", Bilim Birlik Başarı, S.28, 1980, s.3–6.

- "Benign Non-Tümöral Karaciğer Hastalıklarında Alfa-Föto-Protein" (Ö. Özgüven, F. Sebik ile), T.G.D., c.I, S.4, 1980, s.583-589.

- "Primer ve Sekonder Karaciğer Kanserinde Alfa-2 Globulin" (Ö. Özgüven, F. Sebik ile), T.G.D., c.I, S.4, 1980, s.591-599.

- "Anadolu Selçuklu Sağlık Müesseselerinden Sivas Dârüşşifası ve Vakfiyesi", I.

Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İstanbul 14–18 Eylül 1981, Bildiriler, c.II, 1981, s.23–35.

- "İşçi Kesiminde Hepatitis-B Yüzey Antijeni (HBsAg) Sıklığı" (F. Sebik, K. Manoğlu, Ö. Özgüven ile), Anadolu Tıp Dergisi, c.III, 1981, s.191–194.

- "Anadolu'da Akıl Hastalıklarının Tedavisi ve Karaca Ahmet Tekkeleri", I. Mesir Konferansları, 20–30 Nisan 1982, Manisa 1982, s.7–14.

- "Osmanlı Devleti Döneminde Sünnet Merasimleri", Türk Folkloru, c.III, S.35, 1982, s.3–5.

- "Hekimin Yetişmesinde Tıp Tarihinin ve Kültürünün Önemi", Dirim, c.LVII, S.7- 8, 1982, s.219–223.

- "Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl XI, S. 4, 1982, s.41-62. ", Ayni metin, Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri, Kayseri 11-13 Mart 1982, Bildiriler, Kayseri, 1982, s.610-623.

- "Kuruluşunun 700. Yılında Kalavun Hastahanesi", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl XIII, S.2, 1982, s.67–77.

- "Osmanlı Devri Saray Sünnet Şenlikleri (Sûr-i Hümâyunlar)", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl XI, S.3, 1982, s.53–76.

- "Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'sinde Saray Dışı Sünnet Merasimleri", II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c.IV, Ankara 1982, s.11–20.

- "Fatih'in Tertip Ettiği Sünnet Şenlikleri (Sûr-i Hümâyunlar)", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl XII, S.3, 1983, s.51–62.

- "14 Mart Tıp Bayramı ve Tarihimiz", Klinik, S.1, İzmir 1983, s.7.

- "Tıp ve Eczacılık Sembolü Yılan", T.E.B. 3. Bölge İzmir Eczacı Odası Bülteni, Mart 1983, s.35–36.

- "Horus'un Gözü'nden Rp'ye", T.E.B. 3. Bölge İzmir Eczacı Odası Bülteni, Mayıs 1983, s.29–32.

- "Kırsal Bölgede Hepatitis-B Yüzey Antijeni (HBsAg) Sıklığı" (F. Sebik, K. Manoğlu, Ö. Özgüven ile), E.Ü. Tıp Fak. Dergisi, c.XXII, S.1, 1983, s.45-49.

- "Türk-İslâm Toplumlarında İbni Sina Hikâye ve Fıkraları", Türk Folkloru, S.48, 1983, s.3–6; S.50, 1983, s. 8–10.

- "İsa Bey Camii", Bilim Birlik Başarı, S.40, 1983, s.9–13.

- "Ege Bölgesinde Sağlıklı Erişkin Popülasyonda Hepatititis-B Yüzeyel Antijeni (HbsAg) Sıklığı" (Ö. Özgüven, F. Sebik ile), E.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, c.XXIII,

S.1, 1984, s.169–172.

- "Kuruluşunun 750. Yılında Kalavun Hastahanesi (1 Rebiyülevvel 683/18 Mayıs 1284)", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl XIII, S.2, 1984, s.67–77.

- "The Contributions of Islamic Pharmacy To Europe and Comparative Study of Medical Aspects Relating To Christian And Muslim Civilisation In Middle Ages", The Third International Conference on Islamic Medicine, Abstracts (Istanbul, 28th September-2nd October 1984), Istanbul 1984, s. 44–45.

- "Türklerde Akupunktur ve Dermato-Akupunkturun Tarihçesi", IX. Ulusal Dermatoloji Kongresi Marmaris, 20–24 Eylül 1982 (A.T. Güneş, E. Akçiçek ile), İzmir 1984, s.680–685.

- "Ortaçağ İslâm Medeniyeti Eczacılığına Bir Bakış", T.E.B. İzmir Eczacı Odası Bülteni, S.18, 1984, s.30–33.

- "Türk-İslâm Toplumlarında İbn Sina Hikâye ve Fıkraları", Uluslararası İbn Sina Sempozyumu (Ankara 17–20 Ağustos) Bildirileri, Ankara 1984, s.575–585.

- "Türk-İslâm Dünyasının Gözünde İbn Sinâ", İbni Sina, Kayseri 1984, s.378–384.

- "Türkiye'de İbn Sina Bibliyografyası", Erciyes Üniversitesi İbn Sina Kongresi Bildirileri, Kayseri 1984, s.407–437.

- "Dede Korkut'tan Günümüze Kadın Tipleri", Türk Folkloru, S.73, 1985, s.3–4.

- "Hekim Sorumluluğunun Tarihî Gelişimi", Dirim, c.LX, S.5–6, 1985, s.145–151.

- "Sabuncuoğlu Şerefeddin Bin Ali bin el-Hac İlyas bin Şaban el-Amasî el-Mütetabbib (788H/1386-873H/1468'den sonra) ve Eserleri", Şerefeddin Sabuncuoğlu (1386–1470), Tebliğler, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1986, s.27–37.

- "Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Yayınlanmış Müstakil Kitap ve Makaleler", Şerefeddin Sabuncuoğlu (1386–1470), Tebliğler, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1986, s.195–200.

- "Türk Tıp Tarihinde Akupunktur ve Moksa (Dağlama) Tedavisi", Şerefeddin Sabuncuoğlu (1386–1470), Tebliğler, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1986, s.179–187.

- "Islamic Medical Science", Türk Hava Yolları Magazin, S.38, 1986, s.12–13.

- "Atatürk Barajı Çevre İlleri Tıbbî Folklorunda Bazı Hastalıklar ve Tedavileri", Atatürk Barajı Göl Alanı ve Çevresi Folklor Sempozyumu, Adıyaman 19–21 Kasım 1986. [Yayınlanmadı]

- "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Güvahî'nin Ölüm Tarihi Üzerine", Türk Folkloru, S.85, 1986, s.7–9.

- "Fırat Havzasının Bilim Tarihindeki Yeri ve Önemi", Türk-İslâm Tarih, Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası I. Sempozyumu, Elazığ 23–26 Mart 1987 [Yayınlanmadı].

- "I. Dünya Savaşı'nda III. Ordu'nun Sağlık Teşkilâtı ve Sağlık Durumu", Türk Kültürü, c.XXV, S.291, 1987, s.10–18.

- "Türk Atasözleri ve Tekerlemelerinde Üçlemeler", Halk Kültürü, S.1985/3–4, 1987, s.33–54.

- "Türk Halk Tıbbında Özellikle Anadolu'da Sarılık Hastalığı ve Tedavisi", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı, c.IV, Ankara 1987, s.47–66.

- "Mevlânâ'nın Dostlarından Tabib Ekmeleddîn Müeyyed el-Nahçuvânî", 3. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), Konya 1988, s.231–262.

- "Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddîn (788H/1386-873H/1468'den sonra) Bibliyografyası", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.2, 1988, s.92–101.

- "Ortaçağ Hıristiyan ve İslâm Medeniyetlerinde Hastalık, İlâç, Tedavi, Temizlik Anlayışları ve İslâm Tıbbının Avrupa'ya Katkıları", Puan, S.12, 1988, s.21–22.

- "İbni Sinâ ve Tıp Tarihindeki Yeri", Sızıntı, c.X, S.113, 1988, s. 204–205.

- "Mimar Sinan'ın yaptığı Dârüşşifalar (Hastaneler)", Sızıntı, c.X, S.119, 1988, s.428–430.

- "Anadolu Selçukluları Devrinde Konya'da Sağlık Hayatı", Türk Kültürü, c.XXVII, S.311, 1989, s.169–176.

- "Merkez Efendi ve Tıbbî Folklorumuzdaki Yeri", I. Merkez Efendi Sempozyumu Denizli 27–29 Haziran 1988, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları, Denizli 1989, s.49–61.

- "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbî Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (Ankara 23–26 Kasım 1988) Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.59–82.

- "Osmanlı İmparatorluğunda Hekim ve Hekimbaşılık", Türk Dünyası

Araştırmaları, S.59, 1989, s.55–60.

▪ "Ahi Çelebi, Mehmet (Ölm. 930/1524)", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.I, 1989, s.528–529.

▪ "Ali b. Îsâ, el-Kehhâl", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.II, 1989, s.401.

▪ "Türk Tıp Tarihinde Akupunktur ve Moksa (Dağlama) Tedavisi", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.3, 1989, s.56–61

▪ "Türk Halk Şiirinde Tıbbî Unsurlar ve Tababet", III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, Eskişehir 7–9 Mayıs 1987, Eskişehir 1989, s.73–80.

▪ "Hüsn-i Hat San'atında Mevlevilik ve Mevleviler", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Enstitüsü, IV. Millî Mevlânâ Kongresi 12–12 Aralık 1989, Konya 1989, s.81–111.

▪ "Yeni Kaynakların Işığı Altında Merkez Efendi ve Hakkında Bazı Yanlışlıkların Düzeltilmesi", Türk Dünyası Araştırmaları, S.65, 1990, s.121–131.

▪ "Bedr-i Dilşad ve Murad-Nâme'de (631/1427) Tababet", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.4, 1990, s.61–69.

▪ "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi", Türk Kültürü, c.XXIX, S.333, 1991, s.5–19.

▪ "Folklorumuzda Üçlü Ölçülü Sözler (Üçlemeler)", Türk Dünyası Araştırmaları, S.70, 1991, s.103–175.

▪ "Anadolu Beylikleri Döneminin En Önemli Eserlerden Aydınoğlu İsa Bey Camii Kitâbeleri", X Türk Tarih Kongresi, 22–26 Eylül 1986, Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.951–960, Resimler, s.357–374.

▪ "Türk-İslâm Cerrahî Tarihinde Sünnet (Circumcision)", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17–19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s.292–308.

▪ "Buhtîşû' b. Cibrâîl", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.VI, 1992, s.379.

▪ "Anadolu Türk Kültür ve Sanatında Azerbaycan'ın Yeri", Türk Kültürü, c.XXX, S.347, 1992, s.147–160.

▪ "Azerbaycan'dan Bir Nefes", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl XXI, S.2, 1992, s.25–32.

▪ "Beylik Dönemi Ahşap Sanatı Şaheserlerinden Birgi Ulu Camii Pencere Kanatları, IX. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara

1992, s.237–252.

▪ "Kırımçak Etütleri [V. İ. Filolenko'dan çeviri]" (Hacali Necefoğlu ile), Türk Kültürü, c.XXX, S.352, 1992, s.474–485.

▪ "Şer'iye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz: I, Rıza Senetleri", Türk Dünyası Araştırmaları, S.79, 1992, s.9–19.

▪ "Cerrahiye-i İlhaniye", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.VII, 1992, s.420.

▪ "Anadolu Tıbbi Folklorunda Göz Hastalıkları", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Bildiriler, c.IV, Ankara 1992, s.43- 58.

▪ "Aydınoğlu İsa Bey Camii ve Minberi", III. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Ankara 25–29 Eylül 1993.

▪ "Anadolu'daki Ziyâret Yerleri ve Folklorumuz (Bir örnek olarak akıl hastalıkları)", Erciyes, S.193, 1994, s.2–5.

▪ "XVIII. Yüzyılda Güney Azerbaycan'da Derlenmiş Türk Atasözleri Kitabı (Emsâl-i Türkân)", Türk Dünyası Araştırmaları, S.92, 1994, s.202–241.

▪ "Neden Prof. Dr. Ali Turan Hüseyinzâde?", XV. Ulusal Dermatoloji Kongresi ve III. Uluslararası Türkod Kurultayı Bildiri Özetleri, İzmir 1994, s.773–75.

▪ "Necip Paşa Kütüphanesi Tıbbî Yazmaları", Türk Kültüründe Tire, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.77–80, (Türk Kültüründe Tire Sempozyumu, Tire/ İzmir 1993).

▪ "Birgi Ulu Camii Minberi (712/1322)", XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, c.III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.785–794.

▪ "Sivas ve Divriği Darüşşifalarındaki İnsan Figürleri", IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya 25–26 Nisan 1994, Konya 1995, s.79–89.

▪ "Birinci Dünya Savaşı'nda Sarıkamış Harekâtı ve Sonrası III. Ordu'nun Sıhhiye Teşkilatı ve Sağlık Durumu", Milli Kars Sempozyumu ve Âşıklar Şöleni, Kars 25–29 Ekim 1995 [Yayınlanmadı].

▪ "İslâm Eserleri Mafyasının Kurbanı Birgi Ulu Camii Ahşap İşleri", Antik ve Dekor, S.32, 1995, s.94–97.

▪ "Safevîlerin Türkiye'ye Hediye Gönderdiği Kitaplar" [Ebulfez Rahimov'dan çeviri], Türk Kültürü, c.XXXIII, S. 386, 1995, s. 24–32 (344–352).

▪ "Orta Asya Türk Dünyasından Türk Tıp Tarihine, Ait Bir Makale: Orta Asya İle Hindistan İlim Adamları Arasındaki Tıbbî Münâsebetler", Yeni Tıp Tarihi

Araştırmaları, S.1, 1995, s.140–147.

- "İnsan Vücudunun Tamamının İlk Tanımlanması ve Andreas Vesalius", Bilim ve Ütopya, S.22, 1996, s.38–39.

- "Geçmişten Günümüze Türk Halk Hekimliğinde Şeker Hastalığı", Erciyes, S.217, 1996, s.15–18 (III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru, 9–11 Ekim 1995 tebliğ edilmiştir).

- "Ziya Gökalp'in Fikir Hocalarından Ali Bey Hüseyinzâde", Türk Yurdu, c.XVI, S.103, 1996, s.141–144.

- "XV. Yüzyıl Osmanlı Tıbbının Büyük Üstadı Muhammed b. Manmud Şirvanî (1375–1450) Hayatı ve Eserleri", Kubbealtı Akademi Mecmuası. Yıl XXV, S.4, 1996, s.22–43.

- "Tıp Tarihinde Sünnet", Bilim ve Ütopya, 29 Kasım 1996, s.10–11.

- "Geçmişten Günümüze Türk Halk Hekimliğinde Şeker Hastalığı", III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi (Konya 9–11 Ekim 1995) Bildirileri, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s.264–274.

- "Türk-İslâm Dünyasında Hastaneler", Türk Kültürü, c.XXXIV, S.400, 1996, s.29–38 (477–486).

- "İnsan Vücudunun Tamamının İlk Tanımlanması ve Andreas Vesalius," S.S.K. İzmir Eğitim Hastanesi Tıp Dergisi, c.II, sayı 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s.89–93.

- "Laennec'den yeni kavramlar," Türk Neoplazi Dergisi, c.IV, S. 2, Nisan 1996, s.131.

- "Osmanlı El Sanatlarının Gelişmesinde Ehl-i Hirefin Rolü ve Kimliği", Türk Kültürü, c.XXXIV, S.403, 1997, s.25–34 (665–674).

- "Osmanlı El Sanatları Gelişmesinde Ehl-i Hiref'in Rolü ve Kimliği", El Sanatları Dergisi, S.1, Konya 1997, s.53–63.

- "Kendi Notlarına Göre Hüseyinzâde Ali Turan'ın Hayat Hikâyesi", Türk Kültürü, c.XXXIV, S.404, 1997, s.29–34 (733–738).

- "Şer'iyye Sicillerimiz ve Tıp Tarihimiz (II) Adli Tıbba ait örnekler", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.6, 1997, s.9–18.

- "Tıp Tarihimizde Hekimbaşı Hayatizâdeler", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.6, 1997, s.109–120.

- "İslâm Kaynaklarında Asklepios Kültü ve Günümüzde Anadolu'daki İzleri", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, S.2–3, İstanbul 1996–1997, s.107–113.

- "Ali Bey Hüseyinzade ve En Önemli Yazılarından "Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir?", Türk Dünyası Araştırmaları, S.106, 1997, s.9–24.

- "Anadolu Halk Hekimliğinde Deri Hastalıklarına Bir Örnek Olarak Siğil ve Tedavisi", V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek, Görenek, İnançlar Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı, Ankara 1997, s.60–81.

- "Hafsa Sultan (ölm. 940/1534)", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.XV, 1997, s.122–123.

- "Uluslararası Tıp Yayınlarında Bir İsim" (Ç. Üstün ile), S.S.K. İzmir Eğitim Hastanesi Tıp Dergisi, c.III, S.4, 1997, s.151–153.

- "Fakültemizde Tıp Etiği ile İlgili Bilgilendirme Programı Başladı", Ege Tıp (Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Bülteni), S.9, 9 Ekim 1998, s. 1.

- "Şah Mehmed Kazvînî (XV-XVI. yy. Osmanlı Hekimi)", Türk Kültürü, c.XXXVI, S.426, Ekim 1998, s.603–615.

- "Manyetik Rezonans Görüntülemenin Tarihçesi" (Çağatay Üstün ve Esin Emin Üstün ile birlikte), S.S.K. İzmir Eğitim Hastanesi Tıp Dergisi, c.IV, S.2, 1998, s.69–73.

- "İsa Bey Camii Minberi 1375," Geçmişten Günümüze Selçuk, Selçuk Belediyesi Yayınları, İzmir 1998, s.275–281 [I.Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (Selçuk 4–6 Eylül 1997) Bildirileri].

- "Muhammed bin Mahmud Şirvanî ve Göz Hastalıklarına Ait Bilinmeyen Eseri Mürşid", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.7, 1998, s.24–46.

- "İbn Sînâ'nın Kânûn'unda ve Osmanlı Tıp Yazmalarında Mesir", Manisa Dergisi, S.15, Mayıs 1998, s.9–16. (Mesir Sağlık ve Kültür Sempozyumu'nda [Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 24 Nisan 1998] sunulan bildiri).

- "A Look At This Ottoman Court Medical Proffession" (N. Sarı ile), 36 th International Congress of History of Medicine, Tunis-Cartage, 6–11 Sept. 1998, Book of Abstracts, Tunis 1998, p.90.

- "Mithridates'ten Mesire", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, S.4, 1998, s.67–78.

- "Edirne Sarayı Sosyal Hayatından Bir Kesit, 861/1457 Sünnet Şenliği", I. Edirne Sarayı Sempozyumu, Edirne 25–27 Kasım 1995, I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, 25–27 Kasım 1995 Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 1999, s.62–75.

- "İbn Cezle", Türkiye Diyânet Vâkfı İslâm Ansiklopedisi, c.XIX, 1999, s.396–397.

- “Kaynakların Işığında Hekimbaşılar ve Listeleri Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20–23 Eylül 1993, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999. s.55–61.

- “II. Bâyezîd Dönemi Hekimlerinden Gıyâs ibn Muhammed es-Sayrafî el-İsfahânî”, Tıp Tarihi Araştırmaları, S.8, 1999, s.187–203. (II. Bayezid Dönemi Hekimlerinden Gıyâseddîn Isfahanî", başlığı ile Kuruluşunun 700. Yıldönümü Münasebetiyle Osmanlı Devletinde Bilim ve Düşünce Uluslararası Sempozyumu'na [İstanbul, Goethe Enstititüsü, 5–6 Şubat 1999] sunulan bildiri).

- “XV-XVI. Yüzyıl. Osmanlı Saray Tabiplerinden Hekim Şah Mehmet Kazvinî”, Tıp Tarihi Araştırmaları, S.8, 1999, s.173–186.

- “XV-XVI. Yüzyıl. Osmanlı Saray Tabiplerinden Hekim Şah Mehmet Kazvinî”, Gülhane Askerî Tıp Akademisi’nin 100. Kuruluş Yılı Anısına V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Ankara Bildirileri, Ed. E.Kahya ve ark., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998, s.371-385 [Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nin 100. Kuruluş Yılı Anısına Ankara'da 16-18 Mart 1998'de yapılan kongre].

- “Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık ve Hekimbaşılar”, Tıp Tarihi Araştırmaları, S.9, 1999, s.62–72.

- “Şer’iye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz I, Rıza Senetleri”, II. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 20–21 Eylül 1990) Bildirileri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.39–51.

- “Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık”, Osmanlı, c.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.490–493.

- “Türk Kültüründe Üç ve Üçleme”, Türk Kültürü, c.XVII, S.433, 1999, s.257–266 (1-10).

- “Kanûnî’nin Tertip Ettiği Şenliklerden 1539 Sûr-i Hümâyûnu”, Tarih, Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, S.146, Şubat 1999, s.54–63.

- “Mezar Taşı Tezyinâtından İsa Bey Camîi Mihrâbına”, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, İstanbul 18–20 Aralık 1998, Mezarlıklar Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.432–440

- "Osmanlı Devletinde Sağlık Kurumları," Türkiye Diyanet Vakfı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kültür Mirası Sempozyumu, Ankara, 27–28 Kasım 1999 [Yayınlanmadı].

- "Hekimlerin İlgi ve Beklentileri Üzerine Bir Anket", S.S.K. İzmir Eğitim Hastanesi Dergisi, c.V, S.2, 1999, s.63–66.

- "Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık," Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri

Sempozyumu (Ankara 6 Aralık 1999), Sağlık Bakanlığı, Ankara 2000, s.171–176.

- "Lityazol Cemil ve Dr. Cemil Şener" (N. Okumuş ile), IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri (İstanbul, 4-5Haziran 1998), Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul 2000, s.357–366; Ayni makale, Manisa Dergisi, S.19, Manisa 2000, s.40–48.

- "Kânûnî'nin Tertip Ettiği Şenliklerden 1539 Sûr-i Hümâyûnu", Uluslararası Dördüncü Türk Kültür Kongresi (Ankara, 4–7 Kasım 1997) Bildirileri, c.II, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.110–126.

- "Sûr-i Hıtânlara Düşürülen Tarihlere Bir Örnek Olarak Kenzî'nin Târîh-i Sûr-i Hıtân'ı", III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Gazimağusa 13–17 Kasım 2000, c.II, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa 2000, s.107–126.

- "Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nın Kuruluşu ve 1973–1998 Yılları Arasındaki Çalışmaları", Türkiye'de Bilim, Teknoloji ve Tıp Tarihi Çalışmaları (1973–1998), İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Müzesi ve Dokümantasyon Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s.377–389.

- "The Medical Organization at the Ottoman Court", [Nil Sarı ile] Studies in History of Medicine and Science, Vol. XVI, No.1–2, New Series, India 2000, pp.37–51.

- "İbnü's-Süveydî", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.XXI, 2000, s.213–214.

- "Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık ve Hekimbaşılar", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, İstanbul, 12–15 Nisan 1999, Tebliğler, (Derl. Hidayet Yavuz Nuhoğlu), İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi [IRCICA], İstanbul 2002, s.239–248.

- "Yüz Yıl Önceki Basında Gaspıralı İsmail Bey", Tarih, S.170, 2001, s.23.

- "Osmanlı Sarayına Sunulan İlk Tıp Kitabı, Müntehab [1420]", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.10, İstanbul 2001, s.38–50.

- "Osmanlı Eczacılığının İlk Telif Eseri: Ravzatü'l-Itr [1430]", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.10, İstanbul 2001, s.221–225. (Necdet Okumuş ile birlikte). V.Türk Eczacılık Tarihi Kongresi'ne (İzmir, 25–26 Mayıs 2000) sunulan bildiri.

- "A Look at the Otoman Court Medical Organization", 3ème Congrès International d'Histoire de la Médecine, Tunis-Cartage, 6–11 Septembre 1998 Actes, Tunis 2001, pp.213–220 [Nil Sarı ile birlikte].

- "Bibliyografyanın Işığında Lokmân, Hakîm mi, Hekim mi?", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.10, İstanbul 2001, s.144–155. "Lokman Hekim Üzerine Bazı Düşünceler: Lokman Hakim mi? Hekim mi?", I.Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'ne -Adana 20–22 Mayıs 1999- sunulan bildiri.

- "Osmanlı Sarayına Sunulan İlk Tıp Kitabı: Müntehab (~1430)," Tıp Tarihi Araştırmaları, S.10, İstanbul 2001, s.38–50. (VI. Türk Tıp Tarihi Kongresi'ne -İzmir, 22–24 Mayıs 2000- sunulmuştur).

- "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Darüşşifaları Üzerine Toplu Değerlendirme", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri-I, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Konya 2001, s.121–148. (11–13 Ekim 2000 tarihinde Konya'da yapılan adı geçen kongreye "Anadolu Selçuklu Dârüşşifaları Üzerine Yapılan Araştırmalar" başlığı ile sunulan bildirinin basılmış şeklidir).

- "Osmanlı Dönemi Dârüşşifaları, Saray Hastaneleri ve XIX. Yüzyıl Hastaneleri Üzerine Bibliyografya Denemesi", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, S.7, İstanbul 2001, s.77–103.

- "Mesleğe Kazandırmanın Üstadı Olarak Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'den Hatıralar", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, S.7, İstanbul 2001, s.369–376.

- "İslâm Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet", Türkler, c.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.449–459.

- "Sûr-i Hitânlara Düşürülen Tarihler (Târih-i Sûr-i Hitânlar)" Türk Dünyası Araştırmaları, S.140, Eylül-Ekim 2002, s.209–224.

- "Mardin Necmeddin İlgazi Mâristanı / Mardin the Necmeddin Ilgazi Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.1.

- "Kayseri - Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Mâristanı / Kayseri - Gevher Nesibe the Medical Medresseh and Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.3, 5

- "Sivas İzzeddin Keykavus Dârüssıhhası / Sivas Izzeddin Keykavus Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of

Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.7, 9.

▪ "Divriği Turan Melek Darüşşifası / Divriği Turan Melek Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.11,14.

▪ "Çankırı Cemaleddin Ferruh Darülafiyesi / Çankısı Cemaleddin Ferruh Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.15, 17

▪ "Konya ve Çevresindeki Darüşşifalar / Hospitals in Konya and its Environs," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.19, 21

▪ "Konya Ilgın Ilıcası / Konya the Ilgın Thermal Waters," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.23, 25.

▪ "Kastamonu Ali bin Süleyman Maristanı / Kastamonu the Ali Bin Süleyman Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s. 27.

▪ "Tokat Muinüddin Süleyman Darüşşifası / Tokat Muinüddin Süleyman Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.29, 31.

▪ "Amasya Anber bin Abdullah Darüşşifası / Amasya Amber bin Abdullah Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.33, 35.

▪ "Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası / Bursa the Yıldırım Beyazid Hospital,"

Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.37-39.

- "İstanbul Fatih Darüşşifası / İstanbul Fatih Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.41.

- "Edirne II. Bayezid Darüşşifası / Edirne the Bayezid II Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.43, 46.

- "Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası / Manisa Hafsa Sultan Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.47, 49.

- "İstanbul Haseki Darüşşifası / Istanbul Haseki Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.51, 53.

- "İstanbul Süleymaniye Darüşşifası / İstanbul Süleymaniye Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.55, 57.

- "İstanbul Atik Valide Bimarhanesi / İstanbul the Atik Valide Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style, 38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.59, 62.

- "İstanbul Sultan I.Ahmed Darüşşifası / İstanbul Sultan Ahmed I Hospital," Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları / Historical Health Institutions in Turkey though Ülker Erke's View and Style,

38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi / 38th International Congress on History of Medicine, ed.N.Sarı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2002, s.63.

▪ "Medicine in the Pre-Islamic Central Asian Turkish World", History of Medicine, Pharmacology, Veterinary Medicine in Anatolia and Turkic Cultures, 38th International Congress on History of Medicine, ISHM & TTTK, Istanbul 2002, s.49–68.

▪ "Turkish Medical History of the Seljuk Era", History of Medicine, Pharmacology, Veterinary Medicine in Anatolia and Turkic Cultures, 38th International Congress on History of Medicine, ISHM & TTTK, Istanbul 2002, s.69–82.

▪ "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Dârüşşifaları Üzerine Toplu Değerlendirme", Tıp Tarihi Araştırmaları, S.11, İstanbul 2002, s.24–44.

▪ "Türk-İslam Tıbbında Bâhnâmeler ve Tifâşi'nin Rucû'u'ş-Şeyh ile's-Sıbâh fi'l-Kuvveti 'ale'l-Bâh'ı," Tıp Tarihi Araştırmaları, S.11, İstanbul 2002, s.144–162. [38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi'ne (İstanbul, 1–6 Eylül 2002) sunulan bildiri].

▪ "Mandragora [Adamotu]", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, S.8, İstanbul 2002, s.69–84. ["Tıp Tarihinde Mandragora" başlığı ile II. Lokman Hekim ve Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde (Tarsus, 23–26 Mayıs 2001) sunulan bildiri].

▪ "İlk atasözü kitaplarımızdan Oğuzname'nin Berlin nüshası ve Feridun Nafiz Uzluk'un bir derlemesi," Türk Dünyası Araştırmaları, S. 138, 2002, s.227–240.

▪ "Muhammed bin Mahmud Şirvânî ve göz hastalıklarına ait bilinmeyen eseri Mürşid," IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s.483–518+3 s.

▪ "Burhân-ı Kâtı'da Tababet," Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, S.9, İstanbul 2003, s.123–185

▪ "Divânü Lügati't-Türk'de Tıbbî Terminoloji," Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, S.9, İstanbul 2003, s.103-122.

▪ "Mürşid'in [1439] Türk Eczacılık Tarihi Açısından Önemi", Eczacılık Tarihi Araştırmaları, (VI. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı'nda [İstanbul, 5–7 Haziran 2002) Sunulan Bildiriler], Ed. A.Mat, İstanbul Üniversitesi Yayın No.4390, Eczacılık Fakültesi Yayın No.80, İstanbul 2003, s.45–66.

▪ "Yesârî Mehmed Esad'ın Bilinmeyen Bir Hattı: Hırka-i Saâdet Tamir Kitâbesi [1196/1782]", Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan, İzmir, 10–13 Ekim 2001, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir 2002, s.97–106.

- "Yesârî Mehmed Esad'ın Bilinmeyen Bir Hattı: Hırka-i Saâdet Tamir Kitâbesi [1196/1782]", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl 33, S.3, Temmuz 2004, s.39–48.

- "Informed Consent Documents for Medical Interventions in 15th to 19th Century Ottoman State", (M. Alpertunga Kara ve Şahin Aksoy ile birlikte) Challenges for Bioethics from Asia, The Proceedings of the Fifth Asian Bioethics Conference (ABC5), 13–16 February 2004, Tsukuba Science City, Japan, editor Darryl R. J. Macer, Eubios Ethics Institute, Christchurch New Zealand, 2004, s.247–249.

- "Batı Anadolu Türk Beyliklerinin Türk Tıp Tarihi ve Dili Açısından Önemi", Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Bildiriler (Balıkesir, 18–20 Ekim 2004), Yay. Haz. N.Hacıoğlu & N.Şimşir, Balıkesir Üniversitesi Yay. No.31, Balıkesir 2005, s.90–101.

- "İbnü'l-Baytar Çevirileri ve Tire Nüshası" (M. Alpertunga Kara ile birlikte), VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi – Kongreye Sunulan Bildiriler, 16–18 Haziran 2004, Sivas-Divriği, Editörler: Nil Sarı, Ayşegül D. Erdemir, Türk Tıp Tarih Kurumu, İstanbul 2006, s.271–277.

- "Şirvanlı Muhammed bin Mehmed ve Eserleri", 1st International Conference Traditional Medicine Materia Medica in Medieval Manuscripts, Baku, 12-14 June 2006 (basılmamış bildiri).

- "Osmanlı Devletinde Telif İlk Bahname: Ali Bin İshak'ın Bahnamesi (~1430)", Essays in Honour of Ekmeleddin Ihsanoglu. Vol.I, IRCICA Yay, İstanbul 2006, s.643-662.

- "Ortaçağ İslam Toplumlarının Gözünde İbn Sina", Bilim ve Ütopya, S.143, Ankara Mayıs 2006, s.29–35.

- "Beylikler Dönemi Anadolu Türk Devletlerinde Tababet", Türk Eğitimin Önemli Adımları. H. Hatemi, A. Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006, s.20–29.

- "Anadolu Selçukluları'nda Tıp", Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları. H.Hatemi, A.Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006, s.10–19.

- "Türkiye'de Tıp Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", I.Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri. Prof.Dr.Ferruh Dinçer'in 70'inci yaşı anısına, Ed. A.Özen, Elazığ 2006, s.43-50.

- "Harran Sin ve Şamas İnançlarının Anadolu Selçuklu Eserlerindeki İzleri", I.Uluslararası Katılımlı Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, 28–30 Nisan 2006, s.61–84.

- "Sivas ve Divriği Darüşşifalarındaki İnsan Figürleri", VIII. Türk Tıp Tarihi

Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s.143–162.

- "Tire Necippaşa Kütüphanesi Tıbbi Yazmalarından İbn Kemal'in Kemaliyye-'si", IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, Nobel Yayınevi, Ankara 2006, s.119–128.

- "Osmanlı Devletinde Tıp eğitimi", Osmanlılarda Sağlık, c.I, ed. C.Yılmaz, N.Yılmaz, Biofarma İlaç Sanayi ve Ticaret AŞ, İstanbul 2006, s.237–245

Danışmanlığı Altında Yapılan Tezler

- Necdet Okumuş: Muhammed bin Mahmûd-i Şirvânî'nin (XVI. yy) Göz Hastalıklarına Ait Mürşîd adlı Eseri [İnceleme-Metin-Sözlük- İndeks], 1998 (Doktora).

- Ünal Şenel: Amasya'lı Hekim Sabuncuoğlu Şerefeddîn'in Eseri Mücerrebnâme (873/1468) [İnceleme-Metin-İndeks], 1998 (Yüksek Lisans).

- Çağatay Üstün: Santral Sinir Sistemine Etkili Tıbbî Bitkilerin Tarihsel Süreç İçinde ve Günümüz Tedavisindeki Yeri, 1998 (Doktora).

- Selim Altan: Manisa Dağ Köylerinde Halk hekimliği Uygulamaları, 1999 (Doktora).

- Mehmet Demirel: İngilizce Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Sağlık Hayatı, 1999 (Doktora).

OSMANLI SAĞLIK KURUMLARI

OSMANLI DEVLETİ'NDE HEKİMBAŞILIK KURUMU

Ali Haydar BAYAT[*]

Geniş bir coğrafya ve uzun bir ömre sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, bu vasfını askeri gücü, merkezi otoritesi yanında devlet için gerekli kurumları ihdas etmesi ile ülkeyi kontrolü altında tutarak sağlamıştır. Bilhassa XV. ve XVI. yüzyıllarda en kudretli devrinde, güçlü ve düzenli idari teşkilatın mevcudiyeti, sıkı bir kontrol altında aksamadan işleyen devlet düzeni, onun başlıca dayanağını oluşturuyor ve iç siyasi istikrarı sağlıyordu. Bu istikrar aynı zamanda, devletin dış politikasında da başarılı olmasını sağlamıştır.

Ülkenin savunma, imar, hukuk ve din işlerini yürüten müesseselerine ilaveten, devlet ile saray mensuplarının sağlık işlerini devrin imkânları ölçüsünde yürüten bir de Hekimbaşılık kurumu vardı. Aslında bu kurum Osmanlılara has olmayıp, kültür tarihinin çok gerilerine kadar gider. Mezopotamya, Mısır, Roma, Bizans gibi birçok kültür ve medeniyette bu kurumun mevcudiyeti tespit edilebilmektedir. Hatta diyebiliriz ki, yetkileri ve sorumlulukları farklılık gösteren bir müessese olarak, hemen her medeniyette bulunmaktaydı.

İslam kültüründe de mevcudiyetini gördüğümüz bu kurumun başındakilere Reisü'l-Etıbbâ denilmekte ve tayinleri sultanın emriyle yapılmaktaydı. Hekimbaşılar, hükümdarın özel hekimliği yanında, sefer sırasında ordu başhekimliğini de üstlenmekte idiler. İbn Ebi Useybia'nın aktardığına göre,

[*] Prof. Dr. (1941-2006)

halife Harun Reşid'in baş ağrılarından kurtulmak için Cundişapur'dan getirttiği Buhtişû bin Curcîs'i (ölm. 801/1399) Bağdad'ın ünlü hekimlerinin önünde imtihan edip uzman bir kişi olduğunu anladıktan sonra kendisini ödüllendirip reisü'l-etıbba olarak bütün hekimlerin ona itaatini emretmiştir. O sırada Harun Reşid'in hekimi Ebu Kureyş İsa'nın reisü'l-etıbba olduğu bilindiğine göre bu kurumun daha önceden var olduğu anlaşılmaktadır. Buhtişû bin Curcîs'den sonra oğlu Cibrâîl bin Buhtişû (ölm. 828/1425), Buhtişû bin Cibrâîl (ölm. 870/ 1465); Selâhaddin devrinde Muvaffakuddin Es'ad bin Matran, ondan sonra da Radüyiddin el Rahbî (ölm. 631/1234); el-Âdil zamanında (640/1242) ise bu görevi Muvaffakuddin Abdü'l-Aziz ile birlikte Muhezzebüddin el-Dahvar yürütmüşlerdi. Yine bu dönemin hekimbaşıları arasında Bedreddin bin Kadı Ba'lebek, Melik Kamil döneminde Şam'da Muhezzebüddin Abdurrahman'ı (Doğ. 1170) görmekteyiz. XIII. yüzyılda da Mısır'da Cemaleddin bin Ebi'l-Havafir, el-Muizz zamanında da Ali bin Ebi Rıdvan hekimbaşı idi.

Başlangıçta halife veya sultanlar, daha sonra vezir veya naipler tarafından ülkenin bilgili ve tecrübeli hekimleri arasından seçilen reisü'l-etıbbâların görevleri, hanedanın sağlığını korumak ve hastalıklarını tedavi etmek yanında, hekimlik imtihanında başarılı olanlara diplomalarını vermek, ehliyetsiz kişilerin meslekten uzaklaştırılmasında muhtesibe yardımcı olmak, sağlık kurumları ile hekimlerin çalışmalarını kontrol etmekti.

Bütün İslam devletlerinde görülen hekimbaşılık müessesesi, Sicilya Kralı II. Friedrich zamanında (1197–1250) İtalya'da, daha sonra da İspanya ve diğer Avrupa ülkelerinde de aynen uygulanmıştır.

Türk Devletlerinde Hekimbaşılık Kurumu

Türk tarihinde ilk yerleşik hayat düzenini sağlayan Uygurlarda saray hekimleri arasında Ata Sagun ve Otaçı'ların yanında, ülke içindeki tabiplerin bir başkanı olduğunu ve buna Otaçı İligi veya Tabiplerin Prensi denildiğini biliyoruz. Ne yazık ki bu hekimlerin görevleri hakkında şu an için detaylı bilgilere sahip değiliz.

Türk tarihinin parlak bir dönemini yaşatan Anadolu Selçuklularında, diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi bu kurumun mevcut olduğunu, hekimbaşı karşılığı Melikü'l-Hükemâ tabirinin kullanıldığını biliyoruz. Bir kısım yayınlarda, bu dönemdeki en meşhur hekimbaşının, Mevlana'nın dostlarından Ekmeleddin Nahcivânî olduğu ona yazılan mektuplardaki "Melikü'l-hükema ve'l-etıbba, Hükemâ-i Cihân, Sultan-ı etıbba, Tabîb-i dehr, Eflâtûnu'z-zamân" hitaplarına dayanılarak iddia edilmişse de, Hasan bin Abdü'l-Mümin el-Hoyi'nin Selçuklu devri inşa eserlerinden olan Gunyetu'l-Kâtib ve Minyetü'l-Tâlib'de Hitâb-ı Hükemâ ve Etıbba başlığı altında zamanın kıymetli hekimlerine "... melikü'l-hükemâ, sultanü'l-etıbba, Eflâtûnu'd-dehr, Bokrâtü'l-asr.." diye hitap edildiği

kaydedildiğinden, bu fikrin doğruluğunu kesin olarak iddia edemiyoruz.

Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık

Osmanlı Devleti'nde Ser Etıbba, Ser Etıbba-i Hassa, Reisü'l-Etıbba, Reisü'l-Etıbba-i Sultânî, Reisü'l-Etıbba-i Şehriyârî, Ser Etıbba-i Sultânî, Ser Etıbba-i Şehriyârî ve daha ziyade Hekimbaşı, 1844'ten sonra da, Ser Tabîb-i Hazret-i Şehriyârî (Ser Etıbba-i Hazret-i Cihandârî) adıyla anılan kişi, hükümdar ve ailesinin özel hekimliği yanında, bakanlar kuruluna dâhil olmadığı halde sağlık bakanı gibi, bütün hekimlerin başı olarak saray ve devletin sağlık işlerini yürütmekteydi.

Hekimbaşılığın Osmanlı Devleti'nde ne zaman ihdas edildiği konusunda çok değişik görüşler vardır. Osmanlı sultanları ile hekimler arasındaki ilişkiler XV. yüzyıl başından itibaren takip edilebilmektedir. Kaynaklar, Çelebi Sultan Mehmed'i, Karaman seferinde, Ankara'da Şeyhî'nin tedavi ettiğini; aynı hükümdarın Sabuncuoğlu el-Hac İlyas Çelebi adlı bir hekimbaşısı olduğunu Hüseyin Hüsameddin kaydeder. II. Murad'ın Tebrizli Fazlullah ile Yahudi İshak Paşa; Fatih 'in ise Kutbeddin Ahmed, Mehmed Şükrullah Şirvânî, Hoca Atâullah-ı Acemî, Altunîzâde, Lârî, Hekim Arab ve Muhtedî Yakub'dan oluşan bir sağlık şûrası vardı. Hekimbaşılığın ne olduğu tam anlaşılamadığından, yukarıdaki bilgilere dayanılarak, Çelebi Sultan Mehmed'den, Fatih Sultan Mehmed'e kadar bir zaman dilimi içinde kurulduğu iddia edilmiştir.

İlk dönemlerde sultanların hastalıkları sebebiyle çağrılan tanınmış hekimlerin, bir süre sarayda alıkonularak padişahları tedavi ettikleri bilinmekte ise de, bunlara hekimbaşı demenin doğru olmadığı ortadadır. Bir kurum olarak hekimbaşılığa ait ilk vesikaları II. Bayezid döneminden itibaren tespit edebiliyoruz. Zaten Hayrullah Efendi'ye atfedilen ilk ciddi hekimbaşı listesi, bu dönemden başlamaktadır.

Saray mensuplarından olan Başlala'nın emrinde Bîrûn ricalinden biri olarak çalışan hekimbaşılar, birkaçı müstesna, ihtisas ve şöhretleri dolayısıyla medreseden mezun, ilmiyye sınıfından, tıp sanatına vakıf kişiler arasından seçilirdi. Cerrâhhâne Müdürü Ahmed Necib Efendi (1837–1839) ile İsmail Paşa (1845–1848) dışında hiçbiri resmi tıp eğitimi görmemişlerdir.

Topkapı Sarayı'ndaki bir vesikada (E 668) da aşikâr olarak görüldüğü gibi, *"Hekimbaşılık işaret ve telhîs ile değildir. Her kime murâd-ı humâyunları olur ise huzûr-ı humâyunlarında kürk ilbâs buyururlar. Ba'dehû padişah kurlarına gönderülüb anda dahî kürk ilbâs olunur. Ba'dehû bu dâîlerine (Sadrazam) geldikden sonra Tekfurdağı hekimbaşılara mahsus arpalık olmağla tevcîhi içün rikâb-ı humâyunlarına telhîs olunur. Kâide-i kadîm budur.."* hükümdar istediği kişiyi hekimbaşı olarak atardı. Saray Teşrifat Defterleri 677 Mükerrer, Defter-

i Yevmiye-i Oda-i Teşrifat'da kaydedildiğine göre XVIII. yüzyılda, padişah tarafından seçilen ve Hekimbaşılık tevcih edilen zat, huzûr-ı humâyunda erkân samur kürk giyip baltacılar kethüdâsı vasıtasıyla Bâb-ı Âli'ye gelip Çinili Oda'ya götürülür ve sonra teşrifatçı delâletiyle sadrazam tarafından kabul olunurdu. Sadrazam yeni hekimbaşıyı odanın ortasında karşılar; hekimbaşı etek öper, otururlar, kendisine kahve, çubuk, gülsuyu ve buhur ikram olunur ve daha sonra da erkân samur kürk giydirilerek görevine başlardı. Önce padişah, sonra sadrazam huzûrunda hil'at giydirilmesi, hekimbaşının Bîrûn ricalinden olmasındandı. Bu merasim sırasında giydirilen hil'at bol yenli çuha kaplı samur kürk; sarığı ise, sarı zemin üzerine beyaz burma ipek sarılı idi. Topkapı Sarayı, III. Ahmed küt. 3690'da kayıtlı resimde görüldüğü gibi, günlük giyimlerinde, başlarına örfi destar sarar, sancaklı aba kullanırlardı. Şalvarının üzerine üç etek entari giyer ve beline kuşak olarak şal sarar, arkasına beyaz üzerine kırmızı siyah işlemeli, yaka kol ağızları kürklü biniş ve ayaklarına şalvarına ekli sarı mest pabuç giyerlerdi.

Hekimbaşılar genelde, padişahın ölümü ile yerine geçen yeni hükümdar tarafından, tedavide başarısız oldukları gerekçesiyle azledilir ve yenisi atanırdı. Padişahın ölmeyip tahttan indirilmesi durumunda bir kusuru olmadığı gerekçesiyle yerinde bırakılabilirdi.

Hekimbaşıların ekseriyeti bu makama atanmadan önce çeşitli medreselerde müderrislik, kadılık yapmışlar, birçoğu da ilmiyyenin en üst derecesi olan Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği rütbe ve makamlarına ulaşmışlardır. Arabzâde Mehmed (1695) ile Ahmed (1746–1748) Müneccimbaşı oldukları halde bir ara hekimbaşılık görevini üstlenmişlerdir. Hatta bunlardan Hayatizâde Mehmed Emin hekimbaşılıktan azledildikten sonra Şeyhülislamlık dahi yapmıştır. Hekimbaşıların rütbeleri 1838 yılında rütbe-i selase'ye (Harameyn payesi) çıkarılmıştır

Evliya Çelebi'nin aktardığına göre Hekimbaşılık 500 akçe mevleviyetlik bir memûriyet idi (Devletin en yüksek ilmi memûriyet kadrosudur). Devlet hizmetinde önemli bir makamın başında olan hekimbaşılar maaş, arpalık ve bahşişleri ile yüksek bir gelir düzeyine sahiptiler. Fatih zamanında hükümdarın hekim kadrosunun başında bulunan Kutbeddin'in aylığı 2000 (yevmiye 66) akçe, Kanûnî döneminde 942/1535'de Sinaneddin Yusuf'un (1520–1545) aylığı 3900 (yevmiye 130) akçe, 955/1548'de Kaysûnî Bedreddin bin Mehmed'in aylığı 2400 (yevmiye 80) akçe idi.[1] Mustafa Kaçar tarafından Fransız Dışişleri Arşivinde

[1] Hans Dernschwan'ın tespitlerine göre, 1554 yılında İstanbul'da 1 koyun 24, 1 tavuk 2, 1 okka yağ 6, 1 okka bal 4.5, 1 kg pirinç 1.2 akçe (kilesi= 12.8 kg. - 12 akçe) idi. Bu değerlere göre Kaysûnî Bedreddin'in 2400 akçelik maaşı ile 100 koyun, 1200 tavuk, 512 kg. yağ, 600 kg. bal veya 2 ton pirinçten bir cinsi alınabilirdi. Kaysûnî'nin bu aylığı 42 Macar veya 53 Polonya altın Florini karşılığı idi.

bulunan bir belgede, o sırada hekimbaşı olan Subhizâde Abdülaziz'in 50.000 akçeye yakın ücret aldığı, Fransız Büyükelçiliği'nin tabibi Mazerey tarafından bildirilmektedir.[2]

1846 yılında Rafaeloviç adındaki bir Rus hekimi, Osmanlı sağlık hayatına dair yazdığı eserde, o sırada hekimbaşı olan İsmail Paşa'nın bu görevinden dolayı aylığının 1200 kuruş olduğunu kaydeder. Hekimbaşılar maaşlarını 1253/1837 yılından itibaren Mansûre hazinesinden almaya başlamışlardır. Hekimbaşıların geliri maaşlarından ibaret değildi. Hekimbaşı olarak atandıktan sonra genellikle Tekfurdağı (Tekirdağ) vilayetinin gelirinden bir kısmı da arpalık olarak verilirdi. Hekimbaşıların hayat hikâyelerinden de anlaşılacağı üzere, bu arpalığa zaman zaman başka vilayet veya kazaların gelirleri de eklenebiliyordu. Ayrıca kış, bahar (Nevruz) ve bayramlarda hükümdar tarafından taltif edilirlerdi. 1236/1820 tarihli Hazine-i Evrak Teşrifat Defteri'nde, sultana Nevrûziye ve takvim sunan hekimbaşı Mustafa Behçet'e, 1800 kuruş değerinde samur kürk ile 2850 kuruş bahşiş verildiği kayıtlıdır.

Savaşlarda hükümdarın orduyla birlikte sefere çıktığı zaman, hekimbaşılar da sultanın yanından ayrılmaz, sefer sırasında yüksek derecede yolluk alırlardı. Hekimbaşıların gelirleri bunlarla da kalmaz, padişah tarafından hasta olan vezir ve ricale muayene için gönderildiklerinde hasta ailesi tarafından bol bahşişle ödüllendirilirlerdi.

Bütün bu gelir kaynaklarını bir araya getirdiğimizde hekimbaşıların çok yüksek bir gelir seviyesine sahip olduklarını ve müreffeh bir hayat yaşadıklarını söyleyebiliriz

Hekimbaşıların bir kısmı, hizmetinde bulunduğu padişahın özel hekimi olmakla kalmamış, Ahi Çelebi, Emir Çelebi örneklerinde olduğu gibi, musahibi ve nedîmi de olmuşlardır.

Saray protokolünde hekimbaşıların yeri önemli idi. Bayramlarda padişah, saray avlusunda kurulan tahta doğru giderken, onu bekleyen imam ve hekimbaşıya selam verir, onlar da derhal padişahın eteğini öperlerdi. Daha sonra sultan tahta oturup tebrikleri kabule başlayınca, sırası geldiğinde hekimbaşı da el öperdi. XVIII. yüzyılda sarayda meydana gelen şehzade doğumları gibi önemli olaylarda hekimbaşılara dört mülâzemet verilirdi (Şeyhülislâma 16, Rumeli Kazaskerine 8, Anadolu Kazaskeri ve Nâkibü'l-eşrâfa 6'şar, padişah imamına 4). Resmi yazışmalarını ise doğrudan sadrazam ile yaparlardı. 1575 yılında derlenen Münşeatü's-Selâtin'deki tespite göre, padişahların ferman ve mektuplarında hekimbaşıya hitabı şöyle idi: *"Alemü'l-hükemâi'l-hâzıkîn, ahzaku'l-etıbbâi'r-*

[2] Tuncay Zorlu, *Süleymaniye Tıp Medresesi*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s.156.

râsihîn, Câlinûsü'z-zamân, Bukrâtü'l-âvân, murûhu'l-ervah ve'l-ecsâm, mûzilu'l-emrâz ve'l-eskâmi'l-muhtass, bi mezîdi inâyeti'l-meliki'l-alâ südde-i saadetimde Reisü'l-etıbba olan fülân nâm hazâkatihü..."

Görevleri

• Hekimbaşılar, başta hükümdar olmak üzere, ailesinin sağlığını korumakla görevliydiler. Tedavi sırasında gerekirse, İstanbul'un tanınmış hekimlerini konsültan olarak davet edebilirlerdi. Mesela III. Ahmed'in tutulduğu çiçek hastalığı sırasında, hekimbaşı Yenibahçeli Mehmed, eski hekimbaşı Arabzâde Mehmed, Hekim Süleyman ve daha sonra hekimbaşı olan Ömer'i çağırmıştı.

• Padişahın tedavisinde kullanılacak ilaçlar, macun ve güçlendirici terkipler, Hekimbaşı Odası'nda (Başlala Kulesi) Başlala gözetimi altında, hekimbaşı tarafından adamlarına hazırlattırılır, özel şişe veya kaplara konup ağızları kapatılarak bezlere sarılır, hekimbaşı ve başlala tarafından müştereken mühürlendikten sonra üzerine kullanma tarifesini gösteren "Kulak" tabir olunan etiketler bağlanarak sultana takdim edilirdi.

• Çoğu zaman, padişahın itimadını kazanmış bir kişi olarak, müşavir ve musahiplik görevini de yerine getirebilirlerdi.

• Padişahın yemeği sırasında yanında bulunur, yemeğin hazırlanmasına da nezaret ederlerdi. XVI. yüzyıl muhasebe defterlerinde hekimbaşının mutfak ile ilgili malzemenin alımında da doğrudan etkili olduğu görülmektedir.

• Hanım sultanların hastalıklarında, onları muayene ve tedavi ederlerdi. Ancak bu sırada odada, sultanın cariyelerinden biri bulundurulur, muayene hastanın başından ayağına kadar kıymetli ince bir top şal örtülerek tüller üstünden yapılırdı.

• Her sene yeni yılın başladığı gün olan Nevrûz'da, hazırladığı Nevrûziye adı verilen ve çeşitli maddelerden oluşan özel macunları 22 Mart gecesi (Nevrûz gecesi) porselen kaplar içinde hükümdara, şehzade ve hanım sultanlara, kadın efendilere, sadrazama ve devlet ricaline takdim eder, mukabilinde de hediye alırlardı. Nevrûziyeyi sunan hekimbaşıya, padişah huzurunda kürk giydirilmesi usûldendi.

• Sarayda tüketilen mum, sabun gibi maddeler de hekimbaşının hazırladığı formüllere göre imal edilirdi.

• Topkapı Sarayı'nda bulunan iki eczâhâne ile beş hastahânede sayıları genellikle 14–21 arasındaki Etıbbâ-i Hassa denilen saray cerrah, kehhâl ve hekimlerinin başı olarak, seçimlerini, tayinlerini yapar, saray hastahânelerinde düzenli çalışmalarını sağlayacak tedbirleri alırdı.

• Savaşta orduya katılacak hekim ve cerrahları seçer, padişahın sefere katıldığı durumlarda onunla birlikte olurdu.

• XIX. yüzyıldan itibaren imparatorluğun askeri teşkilatında ilaç imali, satın alınması ve gerekli yerlere dağıtımında en üst yetkili idi. Bu görev, 1836 da hekimbaşından alınıp Maltepe Askeri Hastahânesi Başhekimine verilmişse de, 1837 de eski statüye dönülmüştür.[3]

• Ülke hastahânelerindeki hekim tayin ve azilleri hekimbaşının görevleri arasında idi.

• Zaman zaman İstanbul'da, ehliyetsiz kişilerin hekimlik yaptıkları ihbar edildiği veya böyle kimselerin hastalara zarar verdiği şikâyetleri üzerine, hükümdarın fermanı ile yerli ve yabancı hekimlerin teftişini yapar, gerektiğinde imtihana tabi tutarak başarılı olanlara icazetname verir; başarısız olanların işyerlerini kapatarak bu gibilerin hekimlik yapmalarını yasaklardı.

• İstanbul'da muayenehane sayısının aşırı çoğalması durumunda, azaltılmasının gerekli görüldüğü hallerde, belirli kıstaslara göre dükkan sayısını azaltırlardı. Böyle zamanlarda İstanbul'da muayenehane açmak ancak hekimbaşının izni ile olurdu.

• İstanbul'un sağlık işleri onların sorumluluğu altında idi.

Hekimbaşıların Saray'daki Yerleri

Günümüz Topkapı Sarayı'nda Hekimbaşı Odası olarak bilinen bina, dördüncü avluda, köşkler arasında bulunmaktadır. Padişah için ilaç ve macunların başlalanın ikametgâhı olan kulede, onun nezaretinde hekimbaşı ve ekibi tarafından hazırlandığından, binaya aynı zamanda Başlala kulesi de denilmektedir. Yapı iki katlı olup, Sofa Köşkü'nün sağ tarafında, dört köşeli küçük taş bir kuledir. Eni 6.60 m., yüksekliği ise Lala Bahçesi tarafında 6.75 m., aşağıdaki setten ise 10.20 m. olup duvar kalınlığı üstte 1 m., altta 1.90 m.; iç ölçüleri de 4.83 m. x 4.83 m. dir. Üst katta tavan hizasında her yüzde altı pencere bulunur. Kulenin üstüne, II. Mahmud devrinde ahşap bir kat ve külah ilave edildiği, daha sonra da bunun ortadan kaldırıldığı bilinmektedir.

Başlala Kulesi'nin hekimbaşıların oturduğu ve saray büyüklerine takdim edilen ilaçların hazırlandığı yer olduğu, ilk defa Tarih-i Atâ'da [(1291/1874) c.1, s.193–194] kaydedilmiştir. Bu kaynağa dayanılarak Osmanlı sarayının ilk devirlerinden itibaren hekimbaşıların burada ikamet ettikleri kanaati yerleşmiş

[3] Hekimbaşıların şimdiye kadar bilinmeyen bu görevi için bkz. Ayten Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğunda 1837 Yılında Hastahanelere Gereken İlaçların İmali ve Dağıtımıyla İlgili Düzenleme Yapılması Hakkında", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S.2–3, 1996–1997, s.98–106.

ve günümüz bütün yayınlarında böyle yazılagelmiştir. Hâlbuki Atâ'dan önceki kaynakların hiç birinde burasının hekimbaşı odası olduğuna dair bir kayıt yoktur. Son yayınlar, Hekimbaşı Kulesi'nin başlangıçta bir gözetleme kulesi olarak kullanıldığı yönündedir. Gerçekten de, Tarih-i Ebu'l-Feth'de Fatih'in, denize ve karaya hakim, Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunun bulunduğu yerde bir ahmedek (iç kale) yaptırdığı, ahmedek kule külahlarının kurşun örtülü olduğu ve iki günlük yoldan göründüğü kayıtlıdır. İşte bu iç kalenin kulelerinden biri de Hekimbaşı Kulesi idi. 1537 yılına ait Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzili Sefer-i Irakeyn'de ahmedek gayet güzel bir şekilde resmedilmiştir. Kemal Çığ, Harem'de eski lağım yolları aranırken III. Murad Hasodası'nın tam dibinde Fatih devrine ait bir kale burcunun kalıntılarına rastlandığını, bu burcun ve onun devamı olan surun, Sultan III. Murad Kasrı'nın (Hasoda'nın) ilk yapıldığı zamanı gösteren Şehinşahnâme'deki bir minyatürde görüldüğünü kaydeder. Hekimbaşı veya Başlala Kulesi diye anılan kule ile yanında bir parçası kalmış duvar ahmedek'in parçasıdır. Cornelius'un 1710 tarihli Sarayburnu gravüründe bu duvarın üzerindeki dendanlar açıkça görülür. Yine, XVII. yüzyılda yapılan bir resimde Bağdad Köşkü'nün yanında, iki tarafında iki yüksek burç ve bir kapı görülmektedir. Hekimbaşı Kulesi'nden şimdiki Mecidiye Köşkü'ne doğru bir surun uzandığı ve Mecidiye Köşkü'nün altına inen merdivenin, burcun merdiveni olduğu meydana çıkarılmıştır.

Bâb-ı Humâyun üzerindeki kitabede de yazılı olduğu gibi, Fatih devrinde, 1465–1478 yılları arasında inşa edilen Topkapı Sarayı'na Kal'a-i Sultanî denilmekteydi. Osman Şevki Uludağ, Topkapı Sarayı arazisi içinde inşa edilen Arkeoloji Müzesi'nin yerleşim alanı üzerinde eskiden Hekimbaşı Odası'nın bulunduğunu, hekimbaşıların Başlala Kulesi'nde oturduğunu, ayrıca iç bahçede Seferli Koğuşları'nda ayrı bir odasının olduğunu yazar. Kaynağı verilmeyen bu bilgileri Evliya Çelebi doğrular mahiyettedir. Evliya Çelebi, hekimbaşıların emrinde, baltacılar, muhzırlar (hizmetçiler), hünkâr kapıcısı, yeniçeri çuhadarı ve yüz kadar iç hüddamın olduğunu yazmaktadır. Emrinde bu kadar geniş bir memur kadrosu bulunan hekimbaşıların sarayda özel bir yerlerinin olması gerekir kanaatindeyiz. Fransız Dışişleri arşivinde İstanbul Fransız Konsolosluğu hekiminin yolladığı bir vesikaya göre, Subhizâde Abdülaziz'in hekimbaşılığı sırasında (1776–1777) hekimbaşının çağrılma dışında saraya gitmek zorunda olmadığı, İstanbul'da atla dolaştığında yanında daima dört Bostancı veya hizmetçinin refakat ettiği bildirilmektedir. XVIII. yüzyıldaki bu tatbikatın ne zaman başladığı konusunda şimdilik bilgi sahibi değiliz.

Bütün bu izahattan anlaşılmaktadır ki, Hekimbaşı Kulesi inşa edildiği yıllarda ahmedekin bir burcu olarak gözetleme işlerinde kullanılmış, daha sonra da başlalalara ve hekimbaşılara tahsis edilmiştir. Zaten Abdurrahman Şeref'in "Topkapu Saray-ı Humâyunu" adlı makalesinde verdiği saray planında Seferli

Koğuşu, Eski Hekimbaşı Dairesi olarak gösterilir. Bina XIX. yüzyılda Enderun Ağaları'nın mûsikî meşkhânesi ve daha sonra da silah tamirhânesi olarak kullanılmıştır. Başlala/Hekimbaşı Kulesi'in bugünkü şekliyle düzenlenmesi 1333/ 1913–14 yılında yapılmıştır.

Hekimbaşılık Kurumun Kaldırılması

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda başlayan batılılaşma hamlelerinden biri olan tıbbın çağdaşlaşması amacıyla kurulan Tıbbiye'nin 1839'dan sonra Galatasarayı'na taşınması ile modernleşmesi, ülkede Batılı anlamda sağlıkla ilgili diğer müesseselerin kurulması, kanun, tüzük ve yönetmeliklerin çıkarılması, hekimbaşılığın bir takım görevlerinin yeni müesseselere devrini gerektirmiştir.

1837–38'de Bâb-ı Seraskerî'de (Harbiye Nezâreti) Sıhhiye Dairesi'nin kurulmasıyla, askerî yetkileri elinden alınmıştır 1838 yılında kurulan Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye (Karantina Meclisi), (Hekimbaşı burada sadece üye idi) salgın hastalıkları önlemede birçok yetkiyi üzerine almıştı. 1840'da Mekteb-i Tıbbiye'de kurulan Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye ise, hekimbaşının başkanlığında ülkedeki hekimleri imtihan, ilaç imalathânelerini kontrol ve tıbbi problemlerin çözümünü üstlenmişti. 1260/1844 yılında hekimbaşılık unvanı Ser etıbba-i Şehriyârî'ye dönüştürülmüş, nihayet Sultan Abdülaziz'in 4 CA 1266/17 Nisan 1850 tarihli iradesiyle kaldırılmıştır.

Böylece, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne ve Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezâreti'nin kurulması, sağlıkla ilgili kanun, tüzük ve yönetmeliklerin çıkarılmasıyla, sivil sağlık teşkilatı üzerindeki gözetim ve denetimi kaldırılarak makamı lağvedilmiş olan hekimbaşıların görevi Ser etıbba-i Şehriyârî olarak, yalnız saray hekimliği ile sınırlandırılmıştır. 1923 yılında saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Ser etıbba-i Şehriyârî'lik makamı da lağvedilmiştir.

Hekimbaşı Listeleri

Osmanlı Devleti'nde hekimbaşılık yapmış olanları bir araya getiren muhtelif listeler yayınlanmıştır. Bunlar arasında Mehmed Süreyya'nın,[4] Bursalı Mehmed Tahir'in,[5] Hafız Mehmed Refik'in,[6] Osman Şevki (Uludağ)'ın,[7] İzzet Kumbaracılar'ın,[8] Süheyl Ünver'in,[9] Kemal Özbay'ın,[10] Ali Haydar

[4] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, İstanbul 1311, s.721–723.

[5] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri III*, İstanbul 1342, s.249–251

[6] Mehmed Refik, "Enderun-ı Hümâyunda Başlala Kulesi ve Başlalalık", *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası*, S.4, 1335, s.110.

[7] Osman Şevki (Uludağ), *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, İstanbul 1341, s.164–169; *Osmanlı Tababeti, Türk Tarihinin Anahatları Eserinin Müsveddeleri*, İstanbul 1934, s.53–54.

[8] İzzet Kumbaracılar, *Hekimbaşı Odası, İlk Eczahane, Başlala Kulesi*, İstanbul 1933.

[9] Süheyl Ünver, "Eski Hekimbaşılar Listesi", *Türk Tıp Tarihi Arkivi V*, S.17, 1940, s.1–8.

[10] Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi I*, İstanbul 1976, s.19–23.

Bayat'ın,[11] Yılmaz Öztuna'nın,[12] İlter Uzel'in[13] listeleri sayılabilir. Ekseriyeti birbirinden aktarılan bu listelerde XVIII. Yüzyıl ortalarından itibaren görev yapanların, atanma, azil ve ölüm tarihleri küçük farklarla birbirinin aynı olduğu, buna mukabil ilk devirlere doğru gidildikçe aralarında büyük farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Kaynaklarının verilmediği bu listelerde, isimleri yanlış aktarma (Hamalzâde/Cemalzâde, Yenibahçeli Mehmed/Ahmed; Kosoni Mehmed/Mahmud); ayrı kişileri aynı şahıs olarak gösterme (Kaysûnî Mehmed/Kosoni Mehmed); aynı şahsı farklı kişilikler olarak gösterme (Emir Çelebi/Seyyid Mehmed), mensubiyetlerini gösteren şehir yanlışlıkları (Muhiddin İzmidî/İzmirî); hekimbaşı olmadıkları halde listeye alınanlar (Şeyhî, Yâkub Paşa, Nidâî, Bakkalzâde Mehmed...) ile tayin ve azillerde farklılıklar vardır. Ayrıca listelerdeki hekimbaşılardan tanınmış olanlar dışında hemen hiçbirinin hayat hikâyeleri bilinmemektedir.

[11] Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devleti 'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl:11, S.4, 1982, s.62.

[12] Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar II*, Ankara 1989, s.929–930.

[13] Osman Şevki (Uludağ), *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi* (Eklerle yay. İlter Uzel), Ankara 1991, s.209–215.

HEKİMBAŞILAR LİSTESİ

PADİŞAH	SIRA	HEKİMBAŞI	TAYİNİ	AZLİ	ÖLÜMÜ
BAYEZİD II V.1481 – IV.1512	1	**Muhiddin Mehmed**	-	-	910 1504
	2	**Hacı Hekim**	910 1504	-	913 1507
	3/I	**Ahî Çelebi**	CA 913 XI. 1507	Sa 918 IV. 1512	
(YAVUZ) SELİM I IV.1512 – IX.1520	4/I	**Sinan (Sinaneddin Yusuf)**	Sa 918 IV. 1512	Sa 921 III. 1515	
	3/II	**Ahî Çelebi**	Sa 921 III. 1515	Şe 926 X. 1520	Mu 931 IX. 1524
(KANÛNÎ) SÜLEYMAN I IX.1520 – IX.1566	4/II	**Sinan (Sinaneddin Yusuf)**	Şe 926 X. 1520	ZK 951 I. 1545	ZK 951 I. 1545
	5	**Kaysûnî Bedreddin b. Mehmed**	ZK 951 I. 1545	Mu 970 IX. 1562	Mu 970 IX. 1562
SELİM II IX.1566 – XII.1574	6	**Kosonî Mehmed b. Mehmed**	Mu 970 IX. 1562	Sa 976 VIII. 1568	Sa 976 VIII. 1568
MURAD III XII.1574 – I.1595	7	**Garsuddinzâde Mehmed Muhiddin**	Sa 976 VIII. 1568	ZH 982 III. 1575	ZH 982 III. 1575
	8	**Yusuf Sinan**	ZH 982 III. 1575	CE 1005 I. 1597	CE 1005 I. 1597
MEHMED III, AHMED I, OSMAN II, MUSTAFA I I.1595 – V.1622	9	**Üsküplü Şemseddin**	CE 1005 I. 1597	ZH 1019 III. 1611	
	10	**Musa**	ZK 1026 XI. 1617	Re 1039 III. 1630	RA 1056 V. 1646
MURAD IV IX.1623 – II.1640	11	**Emir Çelebi (Seyyid Mehmed)**	Re 1039 III. 1630	RA 1048 VIII. 1638	RA 1048 VIII. 1638
	12	**Zeynelabidin b. Halil**	RA 1048 VIII. 1638	RE 1056 V. 1646	1057 1647
İBRAHİM II.1640 – VII. 1648	13/I	**Hammalzâde Mehmed**	RE 1056 V. 1646	Sa 1057 III. 1647	
	14/I	**İsa**	Sa 1057 III. 1647	RA 1057 V. 1647	
	13/II	**Hammalzâde Mehmed**	RA 1057 V. 1647	CE 1057 VI. 1647	
	14/II	**İsa**	CE 1057 VI. 1647	CE 1057 VI. 1647	
	13/III	**Hammalzâde Mehmed**	CE 1057 VI. 1647	Şa 1057 IX. 1647	
	14/III	**İsa**	Şa 1057 IX. 1647	ZK 1057 XI. 1647	
	13/IV	**Hammalzâde Mehmed**	ZK 1057 XI. 1647	ZK 1057 XI. 1647	
	14/IV	**İsa**	ZK 1057 XI. 1647	Re 1058 VII. 1648	Şe 1059 VIII. 1649
MEHMED IV VII. 1648 – XI.1687	13/V	**Hammalzâde Mehmed**	Re 1058 VII. 1648	Şe 1066 VII. 1656	Şe 1066 VII. 1656
	15	**Salih b. Nasrullah**	Şe 1066 VII. 1656	RA 1080 VIII. 1669	RA 1080 VIII. 1669
SÜLEYMAN II XI.1687 – VI.1691	16	**Hayatîzâde Mustafa Fevzi (Büyük)**	RA 1080 VIII. 1669	Ra 1103 VI. 1692	ZK 1103 VIII. 1692
AHMED II VI.1691 – II. 1695	17	**Tablî Hasan**	Ra 1103 VI. 1692	CA 1105 II. 1694	Şa 1118 XI 1706
	18	**Seyyid Yusuf**	CA 1105 II. 1694	CA 1106 I. 1695	
	19	**Müneccimbaşı Arapzâde Mehmed**	CA 1106 I. 1695	Re 1106 II. 1695	Mu 1122 III. 1710

MUSTAFA II II. 1695 – VI. 1703	20	**Nuh**	Re 1106 II. 1695	Şa 1119 XI 1707	Şa 1119 XI 1707
AHMED III VI. 1703 – X. 1730	21	**Yenibahçeli Mehmed**	Şa 1119 XI 1707	Sa 1127 II. 1715	Sa 1136 X. 1723
	22	**Ömer**	Sa 1127 II. 1715	CA 1136 II. 1724	CA 1136 II. 1724
	23	**Hayatîzâde Mustafa Fevzi (Küçük)**	CA 1136 II. 1724	ZK 1148 II. 1736	1151 1738
MAHMUD I X. 1730 – XII. 1754	24	**Hayatîzâde Mehmed Emin**	ZK 1148 II. 1736	RE 1159 IV. 1746	1161 1747
	25/I	**Hayatîzâde Kethüdâsı Mehmed Said**	RE 1159 IV. 1746	Şe 1159 X. 1746	
	26	**Müneccimbaşı Ahmed**	Şe 1159 X. 1746	Mu 1161 I. 1748	1163 1750
	25/II	**Hayatîzâde Kethüdâsı Mehmed Said**	Mu 1161 I. 1748	CA 1168 IV. 1755	1171 1757–8
OSMAN III XII. 1754 – XI. 1757	27	**Halebî Mustafa**	CA 1168 IV. 1755	Sa 1171 XI. 1757	
MUSTAFA III XI. 1757 – I. 1774	28/I	**Mehmed Arif**	Sa 1171 XI. 1757	ZK 1171 VII. 1758	
	29	**Kâtibzâde Mehmed Ref'î**	ZK 1171 VII. 1758	CE 1182 IX. 1768	CE 1188 IX. 1769
	30	**Mehmed Emin**	CE 1182 IX. 1768	ZK 1187 I. 1774	
ABDÜLHAMİD I I. 1774 – IV. 1789	28/II	**Mehmed Arif**	ZK 1187 I. 1774	ZH 1189 II. 1776	
	31	**Subhizâde Abdülaziz**	ZH 1189 II. 1776	ZH 1190 II. 1777	Şe 1197 IX. 1783
	28/III	**Mehmed Arif**	ZH 1190 II. 1777	CA 1197 V. 1783	CA 1197 V. 1783
	32	**Hafız Hayrullah**	CA 1197 V. 1783	RA 1200 II. 1786	RA 1210 IV. 1796
	33	**Gevrekzâde Hafız Hasan**	RA 1200 II. 1786	ZK 1203 VIII. 1789	1216 1801
SELİM III IV. 1789 – V. 1807	34	**Mehmed Sadık**	ZK 1203 VIII. 1789	Ra 1211 IV. 1797	Şa 1215 XI. 1800
	35	**Numan Naim**	Ra 1211 IV. 1797	Sa 1218 V. 1803	ZH 1220 II. 1806
	36/I	**Mustafa Behçet**	Sa 1218 V. 1803	CE 1222 VII. 1807	
MUSTAFA IV V. 1807 – VII. 1808	37	**Tuğcuzâde Ahmed Abdulkadir**	CE 1222 VII. 1807	CA 1223 VIII. 1808	Sa 1231 I. 1816
MAHMUD II VII. 1808 – VII. 1839	38	**Numanzâde Mustafa Mes'ud**	CA 1223 VIII. 1808	Şe 1232 IX. 1817	Mu 1236 X. 1820
	36/II	**Mustafa Behçet**	Şe 1232 IX. 1817	RA 1237 XII. 1821	
	39	**Bendireklizâde Mehmed Said**	RA 1237 XII. 1821	ZK 1238 VII. 1823	Re 1242 II. 1827
	36/III	**Mustafa Behçet**	ZK 1238 VII. 1823	ZK 1249 III. 1834	ZK 1249 III. 1834
	40/I	**Abdülhak Molla**	ZH 1249 IV. 1834	ZH 1252 III.1837	
	41	**Ahmed Necib**	ZH 1252 III.1837	RE 1255 V. 1839	
ABDÜLMECİD I VII. 1839 – VI. 1861	40/II	**Abdülhak Molla**	RE 1255 V. 1839	Şe 1261 X. 1845	
	42	**İsmail Paşa**	Şe 1261 X. 1845	ZK 1264 X. 1848	1297 1880
	40/III	**Abdülhak Molla**	ZK 1264 X. 1848	ZH 1265 X.1849	Şa 1270 V. 1854

OSMANLI MİMARİSİNDE DARÜŞŞİFALAR

Gönül CANTAY[*]

Türk mimarisinde belirli işlevsel yapılar vardır. Bu yapılar içinde toplumların kültürel yapısıyla ilgili olan en önemli yapılar, eğitim programlarının sürdürüldüğü yapılardır. Eğitim programları ile ilgili ilk yapılar, medreselerdir. Medreselerin dinî eğitimle ilgili olduğu kabul edilmektedir. Oysa Türk toplumlarında pozitif bilimlere de geniş ölçüde yer verilmiştir. Pozitif bilimlerle ilgili çok sayıda yazma eserler ile rasathanelerin (gözlemevi) günümüze ulaşan örnekleri bunu doğrulayan delillerdir.

Anadolu Türk devletlerinin sosyal devlet anlayışı içinde önemli bir yer tutan eğitimin ayrıcalıklı bir dalı olarak, insan sağlığı ile ilgili olan tıp eğitimi, hastaya hizmet fikriyle paralel sürdürülmüş ve bu uygulamalar kalıcı şekle dönüştürülerek tıbbî ve cerrahî yazma eserler meydana getirilmiş, hatta açıklayıcı minyatürlerle, tıbbî âlet resim ve şemalarına bu eserlerde yer verilmiştir.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu tıbbî faaliyetlerin gerçekleştirildiği yapı birimleri ise darüşşifa (hastahane) ve tıp medreseleri olmuştur.

[*] Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

Darüşşifaları (hastaneleri),[1] en basit anlamda "halka sağlık hizmetlerinin sunulduğu yer" olarak, tarif etmek mümkündür. Anadolu'da "darüşşifa" adından başka "şifahane", "maristan", "bimaristan", "darüssıhha", "darülâfiye", "me'menü'l-istirahe", "darü't-tıbb" isimleriyle tanıdığımız sağlık yapılarının tümü aynı anlam içindedir.

Darüşşifa adı altında toplanan bu yapıların emin ve güven verici kadrolara sahip, sağlık açısından güvenilecek kuruluşlar olduğunu öğreniyoruz. Bu sağlık kuruluşlarında din, dil ve ırk farkı gözetilmeden halka sağlık hizmeti sunuluyordu. Yine bu kuruluşlarda görevlendirilecek hekimlerin tıp ilmine vâkıf ve cerrahide mahir olması şartı her devirde geçerli olmuştur. Hastalara psikolojik tedavi metodları (müzikle tedavi) uygulanmış, hatta bu durum vakfiyelerde belirtilmiştir. Sağlık kuruluşlarının önemli diğer bir görevi ise tedaviyi gerçekleştirecek ilaçların buralarda imâl edilmesiydi. Bu ilaçlar Vâkıf'ın koyduğu şartlar çerçevesinde hastaya veriliyordu.

Darüşşifaların ana gayelerinden diğeri ise, tıp eğitiminin burada yapılmasıydı. Zamanı için kullanılan eğitim metodunun usta-çırak şeklinde olması, bu kuruluşların müesseseleşmiş olmasına rağmen icazetnamelerin (diploma, meslekî belge) müderris (hoca) adına düzenlenmesini gerektiriyordu.[2]

Darüşşifalar Türk mimarisinin bir yapı şekli olarak gelişmiştir. Türk mimarisinin önemli bir yapı çeşidini oluşturan medreselerin plan şemalarının en önemli örnekleri arasında darüşşifa olarak tanıdığımız yapıların yer aldığını görüyoruz. Genel olarak medrese ana plan şemasının, bu gayelere yönelik en uyumlu plan şekli olduğu görülmektedir.

İlk defa medrese eğitiminin Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk tarafından düzenli bir

---

[1] N. N. Yörükoğlu, *Manisa Bimarhanesi*, İstanbul 1948, s.12'de *"hastane" adı daha ziyade Tanzimat-ı Hayriye (3 Kasım 1839)'nin ilânından sonra kullanılmağa başlamıştır. Daha önce bu tibbî kuruluşlara verilen adlar "bimarhane" veya "maristan" idi. Bimâr: hasta, "bimarhane" ve "maristan" kelimesi "hastane" anlamında idiler. Aksi halde İstanbul'da bir tarihte sayısı 9'a varan bimârhaneleri dolduracak kadar çok deli olduğunu kabule imkân yoktur. Aslında bu yapıların vakfiyelerindeki kayıtlara göre buralarda hekimler, cerrahlar ve kehhaller (göz hekimleri) bulunması buna kâfi cevaptır"*, denilerek bu yapıların bugünkü anlamda hastahane olarak işlevlerini sürdürdüğü belirtiliyor. Diğer taraftan, A. Süheyl Ünver, "Manisa'da Dört Asırlık Hafsa Sultan Hastanesi Hakkında", *Yeni Tıp Âlemi Dergisi*, İstanbul 1953, s.2'de *"XII. hicrî asırda İstanbul'da Haseki Bimarhanesi'nden başka akıl hastahanesi yani tımarhane yoktu", "Evliya Çelebi bu bimarhaneyi 'Dârülcûnûn Bimarhanesi' diye adlandırarak diğerlerinden ayırıyordu, şu halde 'bimarhane' tabirini 'hastahane' tabiriyle eş tutmak lâzım gelir"* demektedir.

[2] Aydın Sayılı, "Higher Education in Medieval Islam", *Ankara Üniversitesi Yıllığı II*, Ankara 1948, s.46'da *"İslâm eğitiminde diplomanın karşılığı "icazet"tir. İcazet hadis ilmine ait bir terimdir. "Öğretim ruhsatı" anlamına geldiği gibi, hadis veya bir kitap yorumuna izin verildiğini belirten bir belge şeklinde olabiliyordu. Talebeler genellikle medreseyi değil, bilgi almak istedikleri müderrisi seçerlerdi. Bazı öğrenciler değişik müderrislerden aldıkları pekçok icâzete sahip olabiliyordu"* şeklinde konuya açıklık getirilmiştir.

şekle konulması ve çok sayıda medresenin adına inşa edilmiş olması vakıf sistemi içinde eğitimde devletin desteğini göstermektedir.

Anadolu'da inşa edilen Selçuklu ve Osmanlı dönemi darüşşifalarının Nizamiye medreselerinin bilimsel hiyerarşisini aratmayan bir şekilde işlevlerini sürdürdükleri de bilinmektedir. Her ne kadar Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan darüşşifalardan sadece Sivas'daki I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası (H.614/M.1217–18)'nın Vakfiyesi'nin bir sureti günümüze gelebilmiş, diğerlerinin vakıf belgeleri kaybolmuş ise de bu darüşşifaların ne şekilde işlediğini öğrenebiliyoruz. Bu kaynakların başında darüşşifalarda görevli hekim ve cerrahlardan intikâl etmiş tıbbî yazma eserlerin (ister telif, ister istinsah olsun) müzelerimizde ve kütüphanelerimizde çok sayıda bulunmuş olması gelir.[3] Ayrıca Evliya Çelebi, Seyahatname'de darüşşifalarla ilgili geniş bilgi vermektedir. Osmanlı döneminin devraldığı darüşşifa yapılarının işlevlerini aynen sürdürmelerini sağladığı, tıp eğitimini ve sağlık hizmetlerini ferdi vakıf sistemi içinde bir sosyal yardım anlayışı olarak başından sonuna kadar götürdüğü de bilinmektedir.

Osmanlı döneminde Anadolu Selçuklu döneminden devralınan darüşşifalara yenileri, yepyeni mimari anlayış içinde katılmış ve bu dönemde inşa edilen darüşşifa yapılarının hemen hepsinin vakfiyeleri de günümüze ulaşmıştır. Vakfiyeleri olduğu kadar, Başvekâlet Arşivi'nde bulunan belgelerle (tıp dosyaları, atama, iaşe ile ilgili), devrin ünlü mimarbaşılarının yorumladığı yapıların inşaat defterleri[4] ve mimarlardan bir kaçının inşa ettiği yapıların listesini veren eserlerin bulunması, bu devir darüşşifa yapılarının işlevleri hakkında daha fazla bilgiye sahip olmamızı da sağlamaktadır.[5]

Bir atın nallanmasının dahi düşünüldüğü bu menzil kuruluşlarında, insan sağlığı ile ilgili tedbirlerin alınmış olacağı da doğal olarak düşünülmüş olmalıdır.

Anadolu'da cüzzamlı hastaların dışarıda dolaşmaları yasaklanmış ve bu tür hastalar için tecrithaneler (miskinler tekkesi) inşa edilmiştir. Anadolu'da hemen her şehrin dışında bir miskinler tekkesi bulunuyordu.[6] Kayseri'de bir cüzzamhane[7] olduğu mevcut bir belgeden anlaşıldığı gibi, Osmanlı döneminde bu tür hastalar için "miskinler tekkesi" adıyla yapılar yapıldığını da öğrenmekteyiz. Bunlardan

---

[3] Tıbbî yazmalardan bazı tedavi metodları, cerrahi müdahaleler, diş tedavileri ve kullanılan âlet şemaları ile tedavi için verilen ilaçların, drog şeklindeki reçeteleri de öğrenilmektedir. Bu yazmaların, minyatürler ve âlet şemaları ile zenginleştirilmiş örnekleri de mevcuttur.

[4] Ö. Lütfü Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550 - 1557)*, Cilt 1, Ankara 1972 ve Cilt 2, Ankara 1980; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası (1609 - 1690)*, İstanbul 1975, s.44–45.

[5] R. M. Meriç, *Mimar Sinan Hayatı ve Eseri*, Ankara 1965; Cafer Çelebi, *Risale-i Mimariye*, H. 1023 /M. 1614 için bkz. Zeynep Nayır, *a.g.e.*, s.40.

[6] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt 1, İstanbul 1314, s.475.

[7] Sivas, Kastamonu'da da birer miskinler tekkesinin varlığına *(B. N. Şehsuvaroğlu Arşivleri,*

ilkinin Edirne'de II. Murad (1421–1451) zamanında inşa ettirildiği ve iki yüz yıl kadar işlevini sürdürdüğü bilinmektedir. Osmanlı döneminde İstanbul'da Üsküdar'da da Karacaahmed Cüzzamhanesi (Leprozörisi, Miskinler Tekkesi)[8] H.920/M.1514'de Sultan I. Selim tarafından inşa ettirilmişti. Bu yapı, 1810'da Sultan II. Mahmud ve 1843'de Sultan Abdülmecid tarafından baştanbaşa yenilenmiş ve işlevini 1927'ye kadar sürdürmüştür.

İstanbul'un 29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından fethi ile başlayan Türk devrinde, genel eğitime verilen önemle birlikte insan sağlığına hizmet ve sağlık eğitimi de ayrıcalıklı bir şekilde önem kazanmıştı. Osmanlı Devleti'nde sağlık ve sağlık eğitimi ile ilgili hizmetler, başlangıçta Anadolu'da, Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde meydana getirilen darüşşifa yapılarında ve tıp medreselerinde sürdürülmüş, bunlara ilâveten Bursa'da Osmanlı Beyliği'nin ilk site-üniversiter nitelikli külliyesinin yapımı da gerçekleştirilmişti: Yıldırım Bayezid Külliyesi (H.802/M.1400). Bu külliyede dinî eğitim yapılan bir medreseden başka bir de tıp medresesi ile darüşşifa yapısı da inşa edilmişti.

Osmanlıların, ilk yıllarında Bursa'da önemli yapı toplulukları meydana getirdikleri bilinmektedir. Yıldırım Külliyesi bu kuruluşlar içinde işlevsel yapılarının sayısal çokluğu ve çeşitliliği yönünden de önemlidir. Bu külliyedeki darüşşifalar ve medreseler ise eğitim tarihi yönünden ayrıca önem taşır. Külliyedeki darüşşifa, tıp uygulama alanı ve hastaya hizmet sunan birim olarak yer alırken, iki medrese yapısı da, biri dinî eğitim, diğeri tıp eğitimi veren yapı birimi olmaktadır.

Şehrin doğu sınırını belirleyen Yıldırım Külliyesi'nin, türbesi üzerindeki Arapça kitabe H.809/M.1406 tarihini ve Hüseyin oğlu Âli'nin yapıyı tamamlattığını belirten tek belge olurken, Ramazan 802/Mart 1400 tarihli vakfiyesi külliye yapılarının işlev ve sürekliliğini belirleyen işletme yönetmeliği olmuştur. Vakfiyede darüşşifa ile ilgili bilgi ayrıca verilmiştir. Başta vakfiye bilgileri olmak üzere diğer belgeler de külliyede iki medresenin varlığına işaret etmektedir. Bu medreselerden cami önünde kot farkıyla yer alan medrese dini eğitim yapısı olup, diğeri külliyenin batısında ve işlevsel yapılar kotunda, yaygın plan şemasıyla yer almış, günümüzde ise iki katlı konut yapılarının tecavüzü arasında görülmez olmuştur.

Osmanlı için 14. yüzyıl sonunda, site-üniversiter nitelikli bir kuruluş kaçınılmaz olmuş, Yıldırım Külliyesi içinde yer alan darüşşifa ile iki medreseden biri

***Cüzzam Dosyaları**, İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü)* işaret ediliyor. Ayrıca bkz. A. S. Ünver, *Türkiye'de Cüzzam Tarihi*, İstanbul 1861; Edirne'deki Miskinler Tekkesi için bkz. Rıfat Osman, "Edirne Âbideleri, Dörtbuçuk Asırlık Bir Seririyatımız", *MilliMecmua 69,* İstanbul 1926.

[8] Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevami*, İstanbul 1281, Cilt 1, s.475 ve Cilt 2, s.246; A. S. Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türkiye'de Cüzzam Tarihi Üzerine Araştırmalar,* İstanbul 1961, s.5.

tıp medresesi olarak işlevlendirilmiştir. Tıp medresesi kalıntıları külliyenin batısındaki Cümle Kapısı Sokağı ile Bakanoğlu Sokağı arasındadır.

Darüşşifa yapısı ise medrese plan yorumundan hareketle inşa edilmiş, ancak işlevsel mekânlarda darüşşifa ile ilgili organlara yer verilmiştir. Girişin sağ köşesindeki mekân drog hazırlama mekânı olarak belirlenmiştir.

İkinci başkent Edirne'de, böyle bir darüşşifa yapısının inşaası ise Sultan II. Bayezid tarafından kendi adıyla anılan külliyede yer alacaktır. Ancak daha önce İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed'in kendi adıyla bilinen Fatih'teki Külliyesi'nde site-üniversiter nitelikli bir kuruluşla birlikte bir de darüşşifa yapısına yer verilecektir.

İstanbul'dan İznik'e kadar Lâtinlerin işgal ve tahripleri (1204–1261) ile Bizans İmparatorluğu'nun uzun yıllar zayıf düşmesi, İstanbul'daki sağlık ve sosyal yardım kuruluşlarını da etkilemiş ve hemen hepsi yok olmuştu. 15. yüzyıl ortalarında İstanbul'da Bizans'ın sadece iki sağlık kuruluşu olduğu bilinmektedir. Bunlar, Ayasofya ile Pantokrator kiliseleri çevresindeki manastırlar ile misafirhane, düşkünler evi ve bir hastanenin bulunduğu yapı topluluğudur. Bu yapı topluluğu fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından onartılmış, "Eski İmaret" adıyla yenilenen bu kuruluşta sağlık hizmetlerinin bir süre daha devamı temin edilmiştir.

Fethi müteakip hızla gelişmeye başlayan İstanbul'un yeni yerleşim politikası gereği Türkleştirilmesi gerçekleştirilirken, eski kuruluşlardaki kiliseler camiye dönüştürülmüş, yeni kuruluşlar da, çeşitli işlevsel yapılardan meydana gelen büyük külliyeler şeklinde, şehrin yeni semtlerinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Fetih'ten 17 yıl sonra yapımı gerçekleşen Fatih Külliyesi (Yeni İmaret) (H.861–875/M.1456–1470) yapıları arasında yer alan darüşşifa yapısını arşiv belgelerinden tanımaktayız. Düşünülen ancak gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmeyen bir onarım için hazırlanmış olan bu kroki planda yapı revakların çevirdiği kare bir avlunun gerisinde, çeşitli hacim ve mekânların yer aldığı, yarım kubbeli bir dershane mekânının ise beşgen bir çıkmaya sahip olduğu şekliyle tanınır. Girişin iki tarafındaki kubbeli köşe mekânları ile dershane önündeki revakların yanına iki kemerli açıklıkla açılan kubbeli hacimlere ihtiyaç duyulmasıyla da plân açıklanabilmektedir.

Fatih devri mimarlarından Atîk Sinan'ın planlayıp inşa ettiği bilinen külliyenin yapıları içinde ayrıcalıklı bir yeri olan darüşşifa, günümüzde kârgir evlerin altındaki taş-tuğla derz duvar dokusu kalıntılarıyla tanınabilmektedir.

İstanbul'da Fatih tarafından inşa ettirilen bu külliyede yer alan darüşşifa yapısından sonra, Sultan II.Bayezid, Tokat, Amasya'dan sonra Edirne'de Tunca

Nehri kenarında inşa ettirdiği külliyesinde bir darüşşifa yapısına da yer vermişti. Darüşşifa sonraları "Yeni İmaret" adıyla tanınan külliye bütünlüğünün kuzeydoğu köşesinde, medrese yapısıyla bitişik olarak inşa edilmiştir. Külliye'nin 26 Rebi ül Âhir 889/23 Mayıs 1484 Cuma günü temeli atılmıştır. Tamamlanması ise H. 893/M. 1488 yılında gerçekleşmiştir. Darüşşifanın inşası ise Topkapı Sarayı'ndaki bir belgede H. 891/M. 1486 tarihi ve Türkçe olarak ifade edilmiştir. Külliye, Mimar Hayrettin tarafından planlanıp, inşa edilmiştir.

Bu darüşşifa, plan şemasıyla, medrese planından farklı bir plana sahiptir. Bu yapıda Mimar Hayreddin iç içe altıgen şema ile merkezî plan şemasını gerçekleştirmiştir. Hastaya hizmet götürülürken iş ergonomisinin planlamada dikkate alındığını yapının mekân planlaması açıkça gösterir.

Merkezi altıgenlerin belirlediği oda ve eyvan dizisi, Cornelius Gurlitt'in planında beşgen odalar önünde eyvanlar şeklinde belirtilmişse de Mimar Sedat Çetintaş bu hatalı durumu düzeltmiştir. Böylece yapıya statik yönden bakıldığında, merkezî kubbenin taşınmasını sağlayan üçgen kuruluşlu gizli payelerin varlığına, tarafımdan açıklık getirilmiştir.

Darüşşifanın son bölümünde ise devasız akıl hastaları için revakların gerisinde altı mekân sırası yer almıştır. Evliya Çelebi, darüşşifanın batısındaki bahçelerde drog bitkilerinin yetiştirildiğini bildirmekte, ruh hastalarınn tedavisinde "müzikle tedavi" uygulandığını gördüğünü, hazırlanan ilaçların haftada iki gün ücretsiz olarak hastalara dağıtıldığını, Seyahatname'de anlatmaktadır.

Vakfiyesinde günde 200 akçe tahsis edilen darüşşifada hekim Muslihiddin, Mehmed, Bayezid, Ramazan, Vefa, Hüseyin ile cerrahlar Haydar, Şaban gibi devrinin önemli doktorları çalışmışlardı. Darüşşifa Balkan Savaşı'na (1912) kadar kullanılmıştır.

Osmanlı dönemi tıbbında bulaşma fikrinin tecrit yapıları olarak, özellikle cüzzamın bulaşıcılığı ve yaygınlığı nedeniyle, bu tür hastalar için tecrit yapıları-cüzzamhaneler inşa ettirilmiştir. Bu tür yapıların ilkinin Edirne'de Kirişhane Semti'nde olduğu bilinmektedir. "Miskinler Tekkesi" olarak tanınan bu yapı Edirne'de Sultan II. Murad tarafından (1421–1451) inşa ettirilmiş, iki yüzyıl hizmet vermiştir. İlk kez, bu yapıdan Dr. Hüseyin Hulki Bey (1861–1894) Viyana'daki II. Uluslararası Dermatoloji Kongresi'nde 1892 yılında, bahsetmiştir.

14.-15. yüzyıllarda, Anadolu'da Osmanlı Devletine bağlanmış olan yerlerde de yöneticileri tarafından bazı sağlık kuruluşlarının inşa ettirildiği bilinmektedir. İstanbul'da ise 1514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Üsküdar'da yaptırılan ve Karacaahmet Cüzzamhanesi olarak bilinen, bir mescidi de bulunan yapı, revak altına açılan bir dizi odaların "L" şeklinde planlandığı şekliyle ayrı bir öneme sahiptir. Buraya alınan hastaların tedavisi yerine, bakımları sağlanmıştır.

Manisa'da Hafsa Sultan Darüşşifası, aynı isimle tanınan külliyeye H.946/M.1539 yılında katılmıştır. H.929/M.1522 tarihinde cami, medrese, imaret, hankâh ve sıbyan mektebinden meydana gelen külliyeye, darüşşifadan önce H.945/ M.1538 yılında da çifte hamam katılmıştır. Bu iki yapı, Mimar Sinan tarafından planlanmıştır. Yapı Kanunî Sultan Süleyman tarafından annesi Ayşe Hafsa Sultan adına inşa ettirilmiştir.

Yapı, kareye yakın bir avlu etrafında eyvan ve kubbeli odalar olarak planlanmıştır. Giriş tarafında iki derleme sütun, üç sivri kemerli açıklıkla yer alan revak sistemi, iki yandaki dikdörtgen planlı ocaklı mekânların açıldığı mekânı oluşturur. Darüşşifanın ilk hekimi çağının bilgini Merkez Müslîhiddin Efendi olup, Mesir Bayramı geleneğinin yerleşmesine yol açmıştır.[9]

Uzun yıllar hastane olarak işlevini sürdüren yapı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra terkedilip harap olmuşken, daha sonra onarılarak Sağlık Müzesi yapılmıştır.

Ancak 16. yüzyılın ortalarında ikinci bir darüşşifa yapısı, Bizans'ın "Xerolophos", Fatih döneminin "Başçı Mahallesi", sonraları "Avrat Pazarı", Külliyenin yapımından sonra ise "Haseki", günümüzde "Nevbahar Mahallesi" adıyla bilinen semtte, Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi Hurrem Sultan (1502–1557) tarafından Mimar Sinan'a planlatılıp, inşa ettirilen Haseki Külliyesi yapılarına (H.957/ M.1550) yıllarında, yine Sinan tarafından katılmıştır.

Yapıldığı tarihten itibaren Haseki Darüşşifası (H.1090/M.1679); Haseki Sultan Darüşşifası (H.1257/M.1843); Haseki Zindanı; Haseki Sultan Darüşşifası (H.1257/M.1843); Haseki Bimarhanesi (H.1260/M.1844); Haseki Nisâ Hastanesi (H.1286/M.1870) isimleriyle tanınması, yapının kulanım şeklini de açıklamaktadır.

Haseki Darüşşifası, plân kuruluşuyla, İstanbul'un ilk sağlık yapısı olan Fatih Darüşşifası'ndan farklıdır. Burada merkezî plan şeması uygulanmıştır. Yapı dıştan dikdörtgen olarak, sekizgen merkezî avlunun kenarını saran kubbeli mekânlar şeklinde düzenlenmiştir. Bu plân şeması ile yapı, darüşşifa mimarisine koğuş düzeninin uygulandığı önemli bir örnek olmaktadır. İkişer kubbe ile örtülü dikdörtgen koğuş mekânları iki katlı pencerelerle aydınlatılmakta, her birinde yer alan yaşmaklı ocaklarla da ısıtılmaktaydı.

Böylece sekizgen kuruluşlu bir avluyu üç yönde saran kubbelerle örtülü dikdörtgen koğuşlara, sekizgenin iki kenarında yer alan eyvan mekânları ile geçilir.

Yapı 1884 yılına kadar zührevi hastalıklar hastanesi, kadın tutukevi gibi farklı

[9] Gönül Cantay, "Manisa and Mesir Festival", *Economic and Touristic Bazaar International,* March-April İstanbul 1983, s.46–47

amaçlarla da kullanılmıştır. Zaptiye müşavirliğine verilmiş kadın tutukevi olmuştur. Çok yıpranan bina çevresindeki istimlâklardan sonra, katılan yeni binalarla 1894 yılına kadar işlevini sürdürmüştür. 10 Temmuz 1894 depreminde darüşşifa zarar görmüş, 1918 yangını ise tamamen terk edilmesine neden olmuştur.

İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğu günlerden başlayarak, başşehrin gelişmesinde ve şekillenmesinde önemli yer tutan külliye kuruluşları gibi, bu külliyedeki medrese yapıları eğitime verilen önemi ifade ederken, darüşşifa yapıları ve özellikle tıp medreseleri de insan sağlığına ve tıp bilimine verilen önemi ortaya koymuştur. Bu konuda 16. yüzyıl boyunca Mimarbaşı Sinan, İstanbul'da planlayıp inşa ettiği külliyelerden Haseki Külliyesi ile Üsküdar Atik Valide Küliyesi'nde birer darüşşifa yapısı planlayıp inşa etmiş, ama Kanunî Sultan Süleyman adına planlayıp inşa ettiği Süleymaniye Külliyesi'nde darüşşifa, tıp medresesi, eczahane ve dârü'l-âkâkîr (droglar evi) yapılarını da inşa ederek, külliyenin bütünü içinde bir tıp sitesi meydana getirmiştir. Böylece usta-çırak yöntemiyle darüşşifalarda hastaya hizmet paralelinde sürdürülen tıp eğitimi, Osmanlı döneminde Bursa'da inşa edilen Yıldırım Bayezid Külliyesi'ndeki gibi teorik tıp bilimlerinin okutulduğu bir tıp medresesi ile uygulama ve hastaya hizmetin sunulduğu darüşşifa yapısı ve yine sağaltımla ilgili ilaçların üretildiği eczahane ile diğer darüşşifalara dağıtımı gerçekleştirecek olan droglar evi, tıp eğitimine ve insan sağlığına verilen önemin ulaştığı noktayı belirtir. Bu gelişme doğal olarak Mimar Sinan'ın ihtiyaçtan doğan işlevsel yapıları planlaması ile ilgili dehası ile açıklanabilir.

Süleymaniye Külliyesi'nin Kanunî Sultan Süleyman adına düzenlenen H. 7 Recep 964/M. 6 Mayıs 1557 tarihli vakfiyesi ile cami kitabesi, külliyenin dokuz yıl süren inşa süresini ortaya koyar. Bu süre içinde cami inşaatı (H.957–964/M.1550–1557) tarihleri arasında yedi yılda; diğer yapıları ise (H.961–966/M. Ekim 1553-Mayıs 1559) tarihleri arasında altı yılda; darüşşifa, tıp medresesi (ile eczahane ve droglar evi)'nin (H.963/M.1556) yılında tamamlandığı açıklık kazanır.

Şifahane Sokağı ile Tiryakiler Çarşısı'nın kesiştiği köşede inşa edilen tıp medresesinden sadece dükkânların gerisinde bir sıra mekân günümüze ulaşmış, arsasına ise Süleymaniye Doğum Evi inşa edilmiştir. Tıp medresesi'nin fevkâni, avlulu, revaklı bir medrese olduğu anlaşılmakta, kuzeyinde, darüşşifanın kuzeyine düşen köşede Dârü'l- âkâkîr (droglar evi = ecza deposu) bulunmaktadır.

Darüşşifa topografik şartlara uydurularak, Şifahane Sokağı'nda tek katlı, Haliç'e bakan cephesiyle iki katlı olarak inşa edilmiş, böylece darüşşifa altında bir bodrum kat meydana gelmiştir. Bodrum katta, iki avlu arasındaki revak altında, şifâsız akıl hastaları için bir salon meydana getirilmiştir. Haliç'e bakan (Kuzey cephe) cephesindeki bir sıra halinde dokuz dikdörtgen mekân, asma katlı olarak

düzenlenmiş, altta kapı ve mazgal pencere, üstte ise ikişer dikdörtgen pencere ile aydınlanmıştır. Bu cephe düzenlemesi ve asma katlı olmaları, bu mekânların günümüzde dükkân olarak kullanılsa da, zamanında lojman olarak yapılmış olduğunu gösterir.

Darüşşifa plânı, bodrum katı üzerinde, revaklı avlu etrafında gelişen, Klâsik Osmanlı medrese plân şemasının, uzun eksen paralelinde bitişik olarak, iki kez tekrarlanması şeklindedir. Şifahane Sokağı'na açılan kapı ile birinci avluya girilir, bu avluyu dört yönde revak sistemi çevirir, ancak iki yanda ard arda kubbeli mekânlar, yöneticiler, personel, poliklinik vs. için, büyük ocaklı ve bacalı dikdörtgen mekân ise fodla fırını (bir çeşit ekmek) olan hacimlerdir. İkinci avlu etrafındaki kubbeli mekânlar ise hastalara ayrılmış, kuzey-batı köşesinde hastalar için bir de hamam yapılmıştır.

Darüşşifada fodla fırını, hamam gibi özel hacimlerin varlığı hastaların diyetine, temizliğine verilen önemi vurgularken, Şifahane Sokağı'ndaki ikinci kapının "Hekim Kapısı" olarak tanınması da hiyerarşik durumu açıklamaktadır. Darüşşifada, biri başhekim olmak üzere dört hekim, iki cerrah, iki kehhâl (göz hekimi), bir eczacı ile ilâçları ve şurupları hazırlayan eczacı kalfası, beş eczacı çırağı, kilerci, vekilharç, kâtip, hastabakıcı ile hastaları yıkayıp traş eden müstahdemler, görevli kadroyu meydana getiriyordu.

Uzun yıllar geniş bir kadro ile çalışan darüşşifada diğer darüşşifalardan farklı olarak bir asabiye-nöroloji servisinin varlığı ve müzikle tedavi uygulandığı, durumunu 19. yüzyılın ortalarına kadar koruduğu biliniyor. 1865 yılında kolera tecrithanesi olarak kullanılan yapıda, 1858 yılında İtalyan Dr. Mongeri (1815–1882) başhekimliğe başlamış, sonraları ise tamamen akıl hastalarına tahsis edilmiştir. Darüşşifanın hastahane işlevi 1873 yılına kadar sürmüştür. Cumhuriyet'ten sonra Askerî Matbaa'nın yerleştiği yapıda Klâsik Osmanlı Mimarisi'nin özelliklerini bozan bazı ekler ve değişiklikler yapılmış ve 1972 yılında Askerî Matbaa'nın yapıdan çıkması üzerine, Vakıflar Genel Müdürlüğü dinî eğitim yapan özel bir okula kiralamış, bu yıllarda yapının bünyesindeki değişiklikler, darüşşifa yapısının mîmarisinin büsbütün bozulmasına neden olmuştur.

İstanbul'da Fatih Külliyesi'nden sonra site-üniversiter nitelikli kuruluş Süleymaniye Külliyesi olmuş, bu külliyenin bünyesinde dönemin eğitim hiyerarşisine uygun olarak yer alan medreselerden farklı olarak, tıp eğitimine verilen önemi belirleyen yapılar topluluğu ise külliyenin kuzey-batısında bir tıp sitesi oluşturacak şekilde plânlanmıştır.

Teorik ve pratik tıp eğitiminin ayrı ayrı yapılarda gerçekleştirildiği Süleymaniye Tıp Medresesi ve Darüşşifası da Anadolu'da Selçuklu döneminde Kayseri'de

inşa edilmiş olan Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi (H.602/M.1205–6) gibi, Osmanlı Mimarisi'nde ikinci, İstanbul'da ise tek örnek olmuştur. Bundan sonra İstanbul'un üçüncü yarımadası Üsküdar'da, gene Mimar Sinan'ın plânlayıp inşa ettiği Atîk Valide Darüşşifası, eski örneklerde olduğu gibi tek yapı olarak inşa edilmiştir. Sultan II. Selim'in eşi ve Sultan III. Murad'ın annesi Nurbanû Sultan tarafından topografik şartlara uygun olarak, üç kademeli bir alanda inşa edilen külliye (H.978–991/M.1570–1583) on bir yılda tamamlanmıştır.

Atîk Valide Külliyesi'nde sosyal işlevli yapılar daha aşağıda cami ve medrese eksenine paralel bir bütün oluşturmakta (kervansaray, imaret, tabhane) kareye yakın yapı bloğunun kuzey-batısında darüşşifa yapısı inşa edilmiş bulunmaktadır.

Darüşşifaya kuzeyindeki kapıdan girilmekte, revaklı ve iki kademeli bir avluyu çeviren kubbeli hacimler bu revaklara açılmaktadır. Atik Valide Darüşşifası da Süleymaniye Darüşşifası gibi müstakil bir hamama sahiptir. Ancak yapı, külliyenin diğer yapıları gibi zamanla değişmiş, kubbe örtüsünün yerini sonradan yapılan bir ikinci kat almıştır. 1970'lerde mermer taş döşeli avlusu, yakın yıllarda okul olarak kullanıma hazırlanırken, çimento ile kaplanmıştır. Esasen darüşşifa yapısında, III. Selim (1789–1807) zamanında Nizam-ı Cedid askerlerinin kışlası olarak 1865'e kadar kullanımından önce yapılan değişiklikleri de görmek mümkündür. Sultan III. Selim döneminin yapı tekniğini gösteren bu değişikliklerle, bir süre sonra kervansaray yapısının da katıldığı bir yapısal düzenlemeyle, darüşşifa işlevini yeniden kazanmıştır. Böylece 19. yüzyıl başlarına kadar süren durumu, bu tarihlerde yapıya sadece akıl hastalarının alınmasıyla "Toptaşı Bimarhanesi" olarak tanınmasına neden olmuştur. Süleymaniye Darüşşifa'nda görev yapan İtalyan asıllı Dr. Mongeri buraya ilk akliye hekimi olarak başhekim olmuş, darüşşifa yapısına kadın akıl hastaları, darülhadis medresesine de erkek akıl hastaları yerleştirilerek, darüşşifanın genel sağlık işlevi daraltılmıştır.

Atîk Valide Darüşşifası, 1866, 1874 ve 1881 yıllarında yapılan eklerle, II. Meşrutiyete kadar gelmiş, 9 doktor, 9 idare memuru ve hastabakıcı ile Dr. Mongeri'nin muavini Dr. Castro'nun 40 yıl kadar sürecek başhekimliği başlamıştır. Dr. Castro'nun başarısız bulunan yönetimi sonucu, Dr. Avni Bey başhekim olmuş, emekliliği üzerine Dr. Mustafa Hayrullah Bey (Diker) 1923 yılına kadar başhekim olarak görev yapmıştır.

Dr. Mazhar Osman Bey'in çabalarıyla 1925'de Bakırköyü'ndeki Reşadiye Kışlası akıl hastalıkları hastanesi olmuş ve (iki yıl süren onarımdan sonra) Toptaşı'ndaki hastalar 1927 yılında Bakırköy Akliye ve Asabiye Hastanesi'ne yerleştirilmiştir. Bu sefer Toptaşı Bimarhanesi'ne Miskinler Tekkesi'ndeki cüzzamlılar alınmıştır. 1935'te Bakırköyü'nde yeni cüzzam pavyonu hizmete sokularak, cüzzamlı hastalar buraya getirilmiş, Atîk Valide Darüşşifası, külliyenin diğer sosyal işlevli

yapılarıyla birlikte, Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın tütün deposu olmuştur. Günümüzde ise Üsküdar İmam Hatip Lisesi olarak kullanılmaktadır.

İstanbul'da, 16. yüzyıl içinde yapılan çok sayıda külliyeler içinde Haseki, Süleymaniye ve Atîk Valide Külliyelerinde inşa ettiği darüşşifa yapıları, külliye içindeki konumları, plân kuruluşları kadar bünyelerinde fırın, hamam gibi özel işlevsel hacimlere yer verilmesi yönünden, Mimar Sinan'ın ve yapı bânilerinin insan sağlığına ve tıp eğitimine verdikleri önemi açıklar.

Bu darüşşifalara 17.yüzyıl başında katılan yeni bir kuruluş ise Sultan I. Ahmed'in (1603–1617) Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa'ya planlatıp, inşa ettirdiği Külliye'nin darüşşifasıdır. 1609 yılında cami ile başlayan külliyenin (H.1025/M.1616) tamamlanması, kardeşi I. Mustafa'nın zamanında (1617–18) gerçekleşmiş, külliyeyi meydana getiren diğer yapılarla birlikte, darüşşifanın yapımı ise 1620 yıllarına kadar sürmüştür.

Sultan Ahmet Meydanı'nda Hipodrom'un batı ucunda yer alan darüşşifa ne yazık ki, günümüze ulaşamamıştır. 17. yüzyıl içinde inşa edilen tek tıp kuruluşu olan yapının, Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in gözlemleriyle Mekteb-i Sanayi plânından takribi olarak çizilen bir krokisi vardır. 1870 yılında Sanat Okulu inşa edilirken, darüşşifanın revakları ve revaklar gerisindeki mekânları yıkılmış, fakat dış duvarların alt kısımları ile temellere dokunulmamıştır. Darüşşifa yapısından sadece giriş kapısı ile darüşşifa hamamı muhafaza edilmiştir. Yapının kroki plânı, kareye yakın dikdörtgen revaklı bir avlu ve revaklara açılan mekânlardan ve gene revak altına açılan hamam biriminden ibarettir.

Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa, Mimar Sinan'ın darüşşifalarda başlattığı özel hamam olgusunu, bu darüşşifada da devam ettirmiştir.

İstanbul'daki darüşşifaların önemli özelliği vakfiyelerinin de günümüze ulaşmış olmasıdır. İlk sultanî kuruluş olan İstanbul'daki Fatih Külliyesi'nin vakfiyesi de hazırlanarak, külliye yapılarının işlevleri, işleyişleri ve gelirleri belirlenmiştir. Vakfiyede darüşşifa ile ilgili bölüm ayrı bir öneme sahiptir. Vakfiyede darüşşifa ile ilgili metinde, alınacak personelin sayısı, ücretleri ve özellikleri belirtilerek, hastalara verilecek yiyecekler, eğer gerekiyorsa sülün eti bile temin edilebileceği belirtilmiş ve darüşşifaya tesis edilen vakıfların gelirlerinin zenginliği ile imkânları ortaya konmuştur.

Bunun gibi Haseki Darüşşifası da (H.959/M.1551) külliyenin cami, medrese, imaret gibi yapılarından sonra, en son inşa edilen yapısıdır. Bu ilk yapılarla ilgili düzenleyici vakfiye olduğu halde, darüşşifanın inşaasından sonra bir vakfiye daha hazırlanmış ve işlevi, personeli, gelirleri belirlenmiştir. Süleymaniye Külliyesi içinde bir tıp sitesi niteliğindeki, tıp medrese ve darüşşifası ile ilgili müştemilâtının işlevi, gelirleri, personelin sayısı, ücretleri ve vasıfları, hastalara

gösterilecek ilgi vs. ise gene vakfiyesinde (H.7 Recep 964/M.6 Mayıs 1557) ayrı ayrı yazılmıştır.

Nurbanû Sultan Vakfiyesi (H.990/M.1583) de Atîk Valide Darüşşifası'nın yönetimi ile ilgili bilgileri içeren bir belgedir. Sultan Ahmet Vakfiyesi (H. 1022 /M. 1612), darüşşifanın yapımından önce hazırlanmış olmasına rağmen yapının yapımıyla değil, burada görev alacak personelin ve hekimlerin özellikleriyle ilgildir. Bir örnek olarak gösterilecek olursa; *"... açık fikirliliği ve zekâsı ile tanınmış, sağduyulu ve olayları çabuk kavrayabilen insan tabiatı özelliklerini (psikolojisini) ve ilâç hazırlama ilkelerini bilen içecek (şurup) ve macun hazırlama konusunda hünerli, muhtaç olanların işlerinin gözetilmesinde iyi davranışı belli olan yufka yürekli, kibirsiz olan, tanıdık ve yabancıya karşı tatlı sözlü, seçkin bir kimse hekim olup, hasta olanlara iyi davranarak tedavi etmelidir"* ifadesiyle hekimin özellikleri açıklanmıştır.

Sırasıyla Bursa, Edirne ve İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti olur olmaz, başlayan imar faaliyetleriyle şekillenmişlerdir. Düzenlenen yönetmelik niteliğindeki vakfiyeleriyle ve temin edilen vakıf gelirleriyle de bu eserlerin devamlılığı sağlanmış ve harabiyeti önlenmiştir. Düzenli bir şekilde işlevlerini yerine getirmeleri temin edilmiştir. Bu düzen, yönetimin sağlığa verdiği önemi ve tıp eğitimi ile çağının pozitif bilimlere verdiği değeri de açıklamaktadır.

Osmanlı başkentinde 15.-17. yüzyıllar arasında inşa edilen darüşşifa yapılarından Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi'nde teorik ve pratik tıp eğitimi yapıldığı biliniyor, diğerlerinde ise bir tıp medresesine yer verilmiyor. Çağının eğitim yöntemi olan usta–çırak ilişkisi şeklinde eğitim yapılıyor.

Gerçi 17. yüzyıl boyunca daha önceki darüşşifalar ve tıp medreselerinde hizmetler sürdürülmüş, ancak Türk tıbbında batılılaşma hareketleri de bir ölçüde başlamıştır. Osmanlı hekimlerinin Lâtince, Fransızca, İtalyanca gibi batı dillerini öğrenme arzuları da 17. yüzyılda başlamış, 18. yüzyılın ikinci yarısında batı kaynaklarından yapılan çevirilerin artması, kahve, kinin, ipekakuana gibi drogların ve cıvanın frengi tedavisinde kullanılması gibi yenilikler, batılılaşmanın belirleyici kanıtları olmuştur.

19. Yüzyılda iki büyük Türk hekimi, 18. yüzyılda hızlanan modern tıp akımının ülkemizde yerleşmesini sağlamışlardır. Hekim Şânizade Mehmet Ataullah Efendi ile Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi çiçek aşısı, frengi tedavisi, fizyoloji ve tabiat tarihi çevirileriyle, batılılaşma akımına hizmet ederken, III. Selim ve II. Mahmud'u da modern bir tıbbiye kurmaya hazırlamışlar, böylece 14 Mayıs 1827 Çarşamba günü İstanbul'da ilk modern tıbbiye kurulmuştur.

19. Yüzyılın bilgin hekimi Şânizade Mehmet Ataullah Efendi'nin İtalyanca ve Lâtinceden çevirdiği Miyar ül-Etibba, Teşrih ve Fizyoloji eserleri ise ilk basılı tıp

eserleri arasında yer alır.

15 Haziran 1826'da Yeniçeri teşkilâtını lağveden Sultan II. Mahmut (1808 – 1839) yeni modern Türk ordusunu kurmaya çalışırken diğer taraftan da sağlık kuruluşlarının tesisine başlamış; yeni bir askerî tıp okulu, Cerrahhane ve birçok askerî hastaneler kurulmuştur. Fakat İstanbul'da 1826'daki kolera salgını ile 1843'deki çiçek salgınları ise yeni büyük bir hastahanenin kurulması gereğini ortaya koymuş, böylece Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan "Bezmi âlem Gureba-i müslimin hastanesi", "Bezmi âlem hastanesi", "Valide Sultan hastanesi", "Gureba-ı müslimin hastanesi" ve günümüzde "Vakıf Gureba hastanesi" adıyla işlevini sürdüren hastaneyi, 1845 yılında inşa ettirmiştir. Bu yapıyla birlikte, darüşşifa (bimarhane) adıyla tanınan sağlık yapıları "hastane" adıyla anılmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

Adıvar, A. Adnan, "Bizans'ta Yüksek Mektepler", *Tarih Dergisi V/8,* İstanbul 1953, s.1–55.

Adıvar, A. Adnan, "İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti", *Tarih Dergisi,* VI/9, İstanbul 1954, s.1–14.

Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İstanbul 1986.

Ayverdi, E. Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan Murad Devri 806–855 (1403–1451,* C.2, İstanbul 1972.

Ayverdi, E. Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855–886 (1451–1481),* C.3–4, İstanbul 1973–1974.

Barkan, Ö. Lütfü, "İmaret Sitelerinin Kuruluşu ve İşleyişi", *İktisat Fakültesi Mecmuası,* XXII/1–2, İstanbul 1963, s.294.

Barkan, Ö. Lütfü, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550 - 1557),* C.1, Ankara 1972 ve C.2, Ankara 1980.

Cantay (Güreşsever), Gönül - B. N. Şehsuvaroğlu - A. (E.) Demirhan, *Türk Tıp Tarihi,* Bursa 1984.

Cantay, Gönül, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara 2002.

Cantay, Gönül, "Manisa and Mesir Festival", *Economic and Touristic Bazaar International,* March-April İstanbul 1983, s.46–47.

Cantay, Gönül, "Sinan Külliyelerinde Darüşşifa Planlaması", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı,* İstanbul 1988, s.45–58.

Cantay, Gönül, "Darüşşifalar", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri,* C.1, İstanbul 1988, s.355–368.

Cantay, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları,* Ankara 1992.

Cantay, Gönül, "Anadolu Türk Mimarisinde Kadın Baniler", *XIII. Sanat Tarihi Haberleşme Semineri (Tarih Öncesinden Günümüze Anadolu Kadınının Sosyal ve Kültürel Konumu)'ne sunulan bildiri,* (9–13 Mayıs 1994, İstanbul).

Cantay, Gönül, "Bursa'da Osmanlıların İlk Tıp Kuruluşu", *Erdem (Aydın Sayılı Özel Sayısı II.),* Ankara 1996, s.499–504. (4 plan+13 resim)

Cantay, Gönül, "Kadın Baniler ve Darüşşifaları", *Sağlık Alanında Türk Kadını Sempozyumu'na sunulan bildiri,* (13–14 Kasım 1997/İstanbul), İstanbul 1998, s.466–472.

Cantay, Gönül, "Osmanlı Türklerinde Tıp Eğitimi Sistemi", *T. C. Sağlık Bakanlığı, Osmanlı Devletlerinde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu'na sunulan bildiri* (4–6 Aralık 1999), Ankara. (baskıda)

Cantay, Gönül, "Osmanlı Dönemi Darüşşifaları", *Osmanlı,* C.10, Ankara 2000, s. 367–375.

Evliya Çelebi, *Seyahatname,* Ahmed Cevdet basımı, İstanbul 1314.

Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevami*, İstanbul 1281.

Meriç, R. Melül, *Mimar Sinan Hayatı, Eseri I. Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler,* Ankara 1965.

Nayır, Zeynep, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası (1609 - 1690),* İstanbul 1975.

Öztürk, Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar,* Basılmamış yüksek lisans tezi, İdarî Bilimler Enstitüsü, Ankara 1980.

Rıfat Osman, "Edirne Âbideleri, Dörtbuçuk Asırlık Bir Seririyatımız", *Milli Mecmua 69,* İstanbul 1926.

Sayılı, Aydın, "Higher Education in Medieval Islam", *Ankara Ünivesitesi Yıllığı II,* Ankara 1948, s.46.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız,* İstanbul 1953.

Ünver, A. Süheyl, "Manisa'da Dört Asırlık Hafsa Sultan Hastanesi Hakkında", *Yeni Tıp Âlemi Dergisi,* İstanbul 1953, s.2.

Ünver, A. Süheyl, *Selçuklu Tababeti,* Ankara 1940.

Ünver, A. Süheyl - Şehsuvaroğlu, Bedi N., *Türkiye'de Cüzzam Tarihi Üzerine Araştırmalar,* İstanbul 1961.

Yörükoğlu, N. N., *Manisa Bimarhanesi*, İstanbul 1948.

Üsküdar Miskinler Tekkesi

Nil SARI, Ümit E. KURT***

Giriş

Üsküdar Miskinler Tekkesi olarak bilinen Cüzâmhaneyi Yavuz Sultan Selim 1514 yılında, hacıların ve Payitaht'tan çıkan ordunun geçtiği Bağdat Menzil Yolu üzerinde inşa ettirmişti.[1] Cüzâmhaneye atfen, bulunduğu yola Miskinler Yolu denirdi.[2] Cumhuriyet'in ilk yıllarında varlığını sürdüren olan Miskinler Tekkesi artık yok. Bugün sadece Dr. Eyüp Aksoy Caddesi üzerindeki İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü Anadolu Yakası I. Bölge Müdürlüğü'nün yanında, yani Üsküdar'dan Bağdat Caddesine doğru giderken sol tarafta Karacaahmet Mezarlığı'nın önünde Miskinler Çeşmesi olarak anılan Hafız İsa Ağa Çeşmesi görülür. Bu çeşme, Miskinler Tekkesi'ni bize hatırlatan son eserdir.

Bir zamanlar cüzâmlı hastaların korunup bakıldığı ve böylece yaşatılmaya çalışıldığı bu tesisin izlerini aradık. Yüce servilerin ve kaderine terk edilen, sayısı iyice azalmış Osmanlı mezar taşlarının arasında dolaştık. Çeşmenin dışında

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.
** Uzm., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.

[1] Kolağası Mehmed Râ'if, *Mir'ât-ı İstanbul,* C.I, Asya Yakası. (Yay. Haz. Günay Kut-Hatice Aynur), Çelik Gülersoy Vakfı Yay., İstanbul 1996, s.129.

[2] A. Süheyl Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türkiye'de Cüzzam Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 1961, s.6.

bulabildiğimiz, yeşile boyanmış ve biri Latin harfleriyle Miskin Dede diye sonradan tanımlanmış iki mezar taşı oldu. Miskinler Tekkesi Türbesi'nin taşları ise kırık dökük, sayıca pek azalmış bir şekilde Ayrılık Çeşmesi yanında, demir parmaklık içinde duruyor. Miskinler Tekkesi'nin 1813 tarihinde onarıldığının ispatı olan kitâbesi de Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nin deposuna kaldırılmış.

Kendilerini bulamadığımız eserlerin izlerini arşivlerde, eski gravürlerde ve haritalarda aradık. Gördük ki, Miskinler Tekkesi, Osmanlı dönemi harita ve gravürlerinde Üsküdar bölgesi içinde bir sağlık müessesesi olarak yer almış. Ressam Ali Rıza Bey ve öğrencisi Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Miskinler Tekkesi ve çevresinin son halini resmetmişler. Hatta Süheyl Hocamız ve gazeteci yazar Enver Naci yıkık duvarlardan yararlanarak planını çıkarmış ve o gün bulabildiklerinin çizimlerini yapmış. Eski fotoğraflardan da odaları, ocakların bacalarını, Dedeler Mescidini, hamamı ve etraftaki yıkık dökük halleriyle mezar taşlarını, kuyu bileziğini, servileri ve kaldırım taşlı eski Bağdat yolunu tespit edebiliyoruz.



Karacaahmet Sultan civarında Miskinler Tekkesi. Ressam Ali Rıza Bey, 1915.
(C. T. F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D., Süheyl Ünver Arşivi)



Miskinler Tekkesi / 1909-13 (Alman Mavileri, Yay. Haz. İrfan Dağdelen C6-1 2633)



Melling'in Haritasında Karacaahmet Mezarlığı önünde *Miskinler Hopital* (Voyage Pittoresque De Constantinople, 1819)



Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Hocası Ali Rıza Bey'in Miskinler Tekkesi ve Mescidi çiziminden yararlanarak yaptığı sulu boya resim (1957). Sayın Gülbün Mesara tarafından Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesine hediye edilmiştir.



Karacaahmet'te Miskinler Yolu, 1930'lu Yıllar
(C.T.F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D. Arşivi)



Miskinler Yolu (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar. s. 256 - IRCICA Arşivi)

Miskinler Tekkesinin Kuruluşu ve Amacı

Selçuklular gibi Osmanlılar da cüzâm hastalığının bulaşıcı olduğunu kabul eder ve şehir dışlarına yaptırdıkları cüzâmhanelerde hastaları tecrit ederlerdi. II. Beyazıt'ın "*Cüzâmlıları şehirden süreler, şehirde komayalar*" hükmü (1501)[3] ve Kanuni dönemine ait "*Cüzâm tâifesin yasağ idüp ilden süreler*" hükmü (1565)[4] cüzâm hastalarının halk arasına karışmasını yasaklamıştı. Sağlıklı kimselerden uzak tutulabilmeleri için cüzâmlıların barındıkları ve bakımlarının yapıldığı cüzâmhanelere ihtiyaç duyulmuştu. Cüzâm hastalarının şehir dışında iskân ettirilmesi ile şehir halkı korunur; tedavisi o gün için mümkün olmadığından, düşen el ve ayak parmakları ve açık yaralarıyla cüzâmlıların ürkütücü görünümlerinin başkalarını rahatsız etmesi de engellenmiş olurdu.[5]

Üsküdar Miskinler Tekkesi Osmanlı Devleti'nin sağlık kuruluşlarından sayılırdı. Nitekim Melling'in haritasında *Miskinler Hopital* olarak kaydedilmişti. Ne var ki, Miskinler Tekkesi'nin, diğer sağlık kurumlarının olduğu gibi bir kuruluş vakfiyesine rastlanmamıştır. Bütün yayınlarda Miskinler Tekkesi'nin 1514 yılında Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde şehrin uzağında, Bağdat yolu kenarında inşa edildiği bildirilmektedir.[6] Ancak, 1313/1896 tarihli bir belgede

---

[3] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri. 2. Kitap, I. Bayezıd Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1990, s.295.

[4] Ahmed Akgündüz, *Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, İstanbul, 1992,s.392.

[5] Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., s.288.

[6] Enver Naci (Gökşen), *Yedigün Dergisi*, C.5, S.126, 1935, s.10.

yer alan, "*Meâlinde Haremeyn-i Muhteremeyn'e mülhak evkâfdan Mustafa Reşid Efendi ve Emin Paşa Vakıflarından Üsküdar'da Miskinler Dergâhı*" ifadesinden anlaşıldığına göre, Üsküdar'da Miskinler Dergâhı Sultan Abdülmecid'in sadrazamlarından Mustafa Reşid Efendi ve Emin Paşa vakfıydı ve sonradan Mekke ve Medine evkafına katılmıştı.[7] Fakat Üsküdar'da ikinci bir Miskinler Tekkesi'nden söz edilmemektedir. Eğer bu yapı Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmış ise, onun yaptırdığı binanın yıkıldığını, vakıflarının başka yere aktarıldığını ve bu iki kişinin Miskinler Tekkesi'ni yeniden yaptırdığını düşünebiliriz.

İlk yapıldığı tarihte binanın Karacaahmet Mezarlığı'nın içinde yer alıp almadığını bilemiyoruz. 1207/1793 tarihli bir belgede yer alan "*Medîne-i Üsküdar haricinde vaki' Miskinler Tekyesi*" ifadesi, 18'inci yüzyılın sonunda da binanın şehir dışında kaldığını gösterir.[8] Miskinler Tekkesi'nin yeri arşiv belgelerinde daima "*Üsküdar*" olarak belirtilir. Ancak 1324/1908 tarihli bir belgede, "*Üsküdar'da Karacaahmed civarında miskinlere mahsus müessese*" olarak tanımlanır.[9] Cüzâmhanenin etrafında yer alan çeşme, sebil gibi diğer yapılar, yakınlarında bulunan Miskinler Tekkesi'ne atfen hep "miskinler" tabiri ile birlikte anılırdı. Binası yıkıldıktan sonra Miskinler Tekkesi'nin adı Karacaahmet Miskinler Tekkesi olarak yaygınlaşmış olabilir.

Cüzâmhâne'ye Miskinler Tekkesi Denmesinin Sebepleri

Miskin tabiri, fakir ya da tembel anlamına geldiği gibi cüzâmlı anlamında da kullanılırdı.[10] Üsküdar cüzâmhanesi de *Üsküdar Miskinler Tekkesi, Miskinhâne, Üsküdar'da Miskinler Dergâhı* gibi adlar ile anılırdı.[11] Dolayısıyla, Avrupalılarca hazırlanan bazı harita ve planlarda da cüzâmhane, *Miskinler Tekkéssi* olarak adlandırılmıştı.[12] Miskin tabiri aciz, zavallı, yoksul, tepkisiz, hareketsiz anlamlarına da geldiğinden cüzâmlının durumuna uygun bir tanımlamaydı. Bazı yazarlar bu adlandırmanın bir bakıma Türk toplumunun nezaketini gösterdiğini, Cüzâmhane yerine Tekke adının verilmesinde hastaların gururunu incitmemek gibi bir amacın olduğunu düşünürler.[13]

Cüzâmlıların yaşam biçimleri de miskin tabirine uyardı. Genellikle tarikat pîrinin türbesi yanında bulunan ve insanların müstakil bir grup olarak yaşadıkları tekkelere benzetilen cüzâmhaneler *tekke, zaviye* ve *dergâh* gibi adlarla anılırdı.

---

[7] BOA: İ.EV., no: Z-07.
[8] BOA: C.EV., no:72/3569.
[9] BOA: DH.MKT.no:925/37.
[10] Enver Naci, *a.g.m.*, s.10.
[11] Bkz. BOA Belgeleri.
[12] İrfan Dağdelen(Haz.), *Alman Mavileri 1913–4, I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları,* C.I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006, C6-1 2633; M. Melling, *Voyage Pittoresque De Constantinople Et Des Rives Du Bosphore,* Paris, 1819, son sayfa.
[13] Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.30, İstanbul, 2005, s.185.

Cüzâmlılar topluma karışmaz, tekke sakinleri gibi münzevî bir hayat sürerlerdi.[14]

Süheyl Ünver ise, halkın merhametini uyandırmak için buraya tekke dendiğini ileri sürer. Halkın verdiği sadakaların cüzâmlıların önemli bir geçim kaynağı olması, Süheyl Hoca'nın yorumunu desteklemektedir.[15] Mehmet Nermi Haskan, hacca gidenlerin Miskinler Tekkesi önünde dua ettiklerinden buraya "Dua Meydanı" dendiğini bildirir.[16] Enver Naci'nin, Miskinler Tekkesi sakinlerinden aynen tekke mensuplarından olduğu gibi halkın medet umduğunu anlatan ifadeleri Cüzâmhaneye verilen Tekke isminin uygunluğunu ortaya koyuyor: "*Gebe kalmayan kadınlarla, evde kalmış telâkki edilen 18-20 yaşındaki kızlar miskinlerin en büyük gelir kaynaklarıydı. Bu zavallı kadınlar tekkenin ortasındaki alanda bulunan bir değirmen taşını bir miskinin yardımıyla çevirir. Böylece kısmetini açar. Bu arada hücrelerin pencerelerinden kafalarını uzatmış olan miskinler değirmen çeviren arkadaşlarının işareti üzerine hep bir ağızdan 'Amin Amin!' diye haykırırlardı*".[17]

Cüzâmlıların Miskinler Tekkesinde Tecridi

Evliya Çelebi, cüzâmlıların tekkede tecrit edilmelerine dair sıkı uygulamayı "*Şehir içinde bir miskin haber alınsa derhal aman vermeyip tekkelerine getirirler. İsterse âyân ve eşrâftan olsun*" diyerek ifade eder.[18] Miskinler Tekkesi'ne alınanların cüzâmlı olması şarttı. Bu nedenledir ki, cüzâmlı olduğu "hekim tarafından teşhis edilenler" buraya alınırdı.[19] Son dönemde Mekteb-i Tıbbiye hekimleri hastayı muayene eder ve cüzâmlı olup olmadığına karar verirlerdi. Cüzâmlı olduğu kesinleşenlerin, gerekirse kolluk kuvvetleriyle tecrit edilmeleri hususu her dönemde ve her cüzâmhanede sıkı sıkıya takip edilmiştir. Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne ait tespit edebildiğimiz arşiv belgeleri geç döneme ait olmakla birlikte, diğer cüzâmhânelere ait çalışmalar bu hususu doğrular niteliktedir.[20] Hatta, bazı yazarlar, evli olan cüzâmlıların ailece burada kaldıklarını bildirmektedir.[21] Ancak, halkın arasına karışmamak, halk ile temas etmemek şartıyla halkın isteği üzerine küçük çocuk sahibi cüzâmlıların ya da yaşlı olanların evlerinde kalmalarına, nadiren de olsa, Anadolu'da izin verilebildiğini gösteren birkaç arşiv belgesi vardır.[22]

[14] Enver Naci, *a.g.m.,* s.10.
[15] A. Süheyl Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.,* s.6.
[16] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, 3,* Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2001,s.1075.
[17] Enver Naci, *a.g.m.,* s.11.
[18] Demircanlı, *a.g.e.,* s.288.
[19] Bkz. BOA belgeleri.
[20] BOA: DH. MKT. no: 1757/37.
[21] Enver Naci, *a.g.m.,* s.10.
[22] BOA: C.SH. no:21/1021.

Cüzâmlı diye şikâyet edilenin (*cüzâm töhmeti altında bulunanın*) cüzâmlı olmadığı (*ol marazdan ve zahmetden berîü's-saha*) tespit edilirse serbest bırakılırdı.[23] Bunun için tekrar tekrar hekim tarafından muayene edilmek isteyenler olabiliyordu. Bazı hastalar kötü niyetle cüzâmlı diye şikâyet edildiklerini ileri sürerlerdi. Örneğin, İstinye mavnacılar kethüdalığından ihraç edilen Hüseyin Ağa adlı kişinin, yeniden muayene edilme talebinde bulunduğu, 1306/1889 tarihli belgeden anlaşılıyor: *"Ellerine arız olan bir nev' cild hastalığının cüzâm illeti olduğu beyanıyla Üsküdar'da vaki Miskinhaneye nakli içün li garazin tanzim edilen mazbata üzerine Mekteb-i Tıbbîye'de icra olunan muayenede sirayet ihtimaline mebni tedabîr-i tahaffuziyye ittihazı lazım geleceği bazı etibba tarafından dermeyan kılınması hasebiyle miskinhaneye nakli için polis tarafından taharri olunmakta bulunduğundan ve halbuki kendisinin mübtela olacağı illetin ilel-i sariyeden olmadığı huzzâk etibba tarafından bildirilmiş olduğundan bahisle Mekteb-i Tıbbiyece tekrar mu'ayenesinin icrasıyla serbest bırakılması istidasına.."*[24]

İstanbul dışından da Üsküdar Miskinhane'sine cüzâmlı getirilirdi. Örneğin, 1324/1908 tarihinde Trabzon Merkez Vilayet Hapishanesi'ndeki bir hükümlüyü diğer mahpuslar, bir dilenciyi de halk, hastalığın kendilerine bulaşacağı korkusuyla şikâyet etmiş ve Vilayet-i Sıhhiye Müfettişliği bu iki kişinin Üsküdar'da Miskinler Dergahı'na gönderilmesini gerekli bulmuştu: "*... biri mevkufen Merkez Vilayet Hapishanesinde ve diğeri sokakta tese'ül etmekte olan iki cüzâmlı şahsın tecrîdleri kabil olmadığından ve mahbusîn ve ahali havf-i sirayet-i marazla şikayet etmekte bulunduğundan merkumların Miskinler Dergahına izamına Vilayet-i Sıhhiye Müfettişliğince lüzum gösterildiği bildirilmiş...*"[25]

Ceza süresi tamamlanan ya da affedilen cüzâmlı kişiler de hastalıkları bulaşıcı olup tedavisi bulunmadığından serbest bırakılmaz, cüzâmhanede tecrit edilirdi. Örneğin, 1336/1918 tarihli bir belgede, "*Karesi Hapishanesi'nde bulunan Koca İmam kızı Halime'nin ma'lûliyetine mebnî bakıyye-i müddet-i cezaiyesinin avfı hususuna... ancak merkûmenin ma'lûliyeti sârî ve ve nâ-kâbil-i şifa cüzâm illetinden münba'is olduğu... kendisinin böyle bir illet-i sâriyeye mübtelâ olduğu halde serbest bırakılması sirayet-i maraz mahzûriyete binâen şayan-ı tecviz olamayacağından ya Üsküdar'da Miskinler Tekkesi'nde iskân ve iaşesi veyahud taşrada münasib bir hastahanede taht-ı müşahedeye aldırılması*" gereğinin Padişahın iradesi olduğu bildirilmektedir.[26]

Cüzâm teşhisi kesinleşen hastanın Miskinler Tekkesi'nde kalabilmesi için Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin oluru gerekirdi. 1334/1916 tarihli belgeden

[23] BOA: DH.MKT. no:1742/3.
[24] BOA: DH. MKT. no: 1742/3; DH. MKT. no: 1757/37.
[25] BOA: DH. MKT. no: 925/37.
[26] BOA: DH. MB. HPS., no:108/48.

anlaşıldığına göre, "*Miskinler Dergâhı diğer tekkeler gibi Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'ne tâbi olduğundan cüzâm illetiyle ma'lûl olanların orada iskânı nezâret-i müşârunileyhânın ma'lûmât ve emriyle..*" olurdu.[27]

Miskinler Tekkesinin İdaresi ve Mescidin İmamı

Bazı yazarlara göre Evkaf'tan tayin edilen ve cüzâmlı olmayan bir imam Tekke'nin iç ve dış işlerine bakardı.[28] Mescidin, aşağıda verdiğimiz fotoğrafı incelendiğinde, yıkık da olsa, mescide dışarıdan açılan bir kapının mevcudiyeti görülür. Bu kapı imamın cüzâmlılar ile doğrudan temasa geçmediğinin bir kanıtı olsa da, yapılmış olan tamirlerin getirdiği değişikliklerden biri olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir.

İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre ise idareci olan kişi aynı zamanda cüzâmlıydı.[29] Tekke'nin yöneticisi ile ilgili kesin bilgiler veremiyoruz. Ancak, Tekke'nin bünyesinde bulunan mescide yapılan tayinlere ait belgeler vardır. Mescide imam ve hatiplerin hükümdarın iradesiyle görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1137/1725 tarihli bir belgeye göre, "*Erbâb-ı istihkâkdan Şeyh Bekir Halife arzuhâl sunup Üsküdar'da vâki Miskinler Cami-i Şerifi'nin hitabeti mahlûl olmağla kendüye sadaka buyurulmak babında*" dilekçe vermiş ve "*izn-i hümâyûn*" ile Tekke'nin hatipliğine tayin edilmişti.[30] 1207/1793 tarihli bir diğer belgeden anlaşıldığına göre, Miskinler Mescidi'nin "*ba-berat-ı alişan ber- vech-i hasebi imam ve hatibi olan Molla Ahmed bin Mustafa Halife*" gönül rızası ile görevinden ayrılmış ve ondan boşalan yere "*ancak hitabet-i mezkûreyi muhtar-ı cema'at ve erbab-ı istihkaktan...Es-seyyid El-hac Mustafa Halife bin Eş-şeyh Hüseyin yedine berat-ı şerif-i alişan ihsan*" buyrulmuştu.[31] Bu belgede yer alan "*muhtar-ı cema'at*" ifadesi, Mescid'e tayin olmayı hak edenler arasından imamı ve hatibi Tekke'nin sakinleri olan cüzâmlıların seçtiği anlamına mı gelmektedir? Eğer böyle ise, imam cüzâmlılar arasından mı tayin olunurdu? Fakat biri molla, diğeri seyyid ve hacı olan bu imamlar cüzâmlı mıydı? Eğer bu varsayım doğru ise, 1810 yılında yapının onarımı ve genişletilmesi sırasında Mescid'in imamı için ayrı bir bölümün inşa edilmesiyle Tekke'ye imamların dışarıdan tayini söz konusu olmuştur diye düşünülebilinir. Yukarıdaki belgede olduğu gibi, 1202/1787 tarihli bir başka belgede de imamın gönül rızası ile görevinden feragat ettiği bildiriliyor: " *...Üsküdar'da vaki Miskinler Tekyesi mescidinin ber-vech-i hasebi imamet ve hitabetine mutasarrıf olan Ahmed Halife veled-i kebir kendü hüsnü rızasıyle yedinde olan beratın verip mutasarrıf olduğu cihettenmezbur tayini erbab-ı istihkaktan işbu rafi'-i tevki'-i refiü'ş-sân-i hakani*

[27] BOA: DH.MB.HPS., no:108/48.
[28] Enver Naci, , *a.g.m.,* s.10.
[29] İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* C.I, Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s.235.
[30] BOA: C.EV. no: 72/3569.
[31] BOA: C.EV. no:175/8737.

Mehmed Halife ibn Halil zîde salahuya ferağ ve kasr-ı yed etmeyin..." ricasını imam kadıya arz etmişti. Ruus-ı hümayun verilmiş, ancak bir de uyarıda bulunulmuştu: *"...bu berat-ı hümayunu verdim ve buyurdum ki mezbur Mehmed Halife ibn Halil zîde salahuya varıp kasr-ı yed eden merkum yerine Mescid-i mezburede ber-vech-i hasebi imam ve hatip olup eda-yı hizmet eyledikten sonra işbu berat-ı alişanıma mugayir imamet ve hitabeti umuruna taraf-ı aherden hiç fert mani' ve mezahim olmayup dahl ve taarruz kılmayalar..."*[32] İki belgede yer alan, *"ber-vech-i hasebi imamet ve hitabetine mutasarrıf"* ifadesi imamlığın babadan oğla geçtiğini düşündürüyor. Ayrıca, her iki belgede de imamların kendi arzuları ile imamlıktan vazgeçmiş olmaları ve son belgedeki *"taraf-ı aher"* ifadesinden cemaatte iki tarafın, belki de iki ailenin birbirine sıkıntı verdiğini tahmin edebiliriz. Bu durum da imamların Tekke sakinlerinden seçiliyor olabileceği varsayımını destekler niteliktedir.

Cüzâmhanenin idarecisine "şeyh" dendiği de birçok yayında tekrar edilmiştir.[33] Tekke'nin kadı tarafından tayin edilen bir mütevelliye sahip olduğu da ileri sürülmektedir.[34]

Miskinlerin Yaşamı

Miskinler tecrit edildiğinden, Miskinler Tekkesi'ndeki yaşama ait bilgiler yok denecek kadar azdır. Bazı yazarlar, hastaların kimseyle görüşemediğini, sadece kapı önüne çıkabildiğini, hatta adlî dava söz konusu olduğunda bile mahkeme heyetinin Cüzâmhaneye gelerek duruşmaları burada sonlandırdığını ileri sürmektedir.[35]

Gelir sağlama imkânı olmadığından, cüzâmlıların vergiden muaf olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde ikâmet eden Karaköhne oğlu Mehmed Dede 1857 tarihinde takdim eylediği arzuhâlde, kendisinden vergi talep edilip memleketindeki eşyasının alındığından şikâyet etmiş ve cüzâmlı olduğu için vergi affına tabi olduğunu ileri sürmüştü: *"kendisi mübtelâ olduğu illet-i sâriyesine mebnî el-hâletü hâzihî Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde ikâmet etmekde olduğu ve vergi alınır nesnesi olmadığı halde geçen altmış sekiz ve işbu altmış dokuzlarına mahsuben iki yüz kuruş vergi talebiyle memleketi olan Sarımsak Divanı'nda kâin hânesinden meblağ-ı mezbûrun istîfâsı için on kıyyelik bir aded kazgan ve zahire anbarı ve buna mümâsil beş yüz kuruşluk eşyası fürûht ve telef edilmiş ve bu keyfiyet tarafına gadri müeddî görünmüş olduğundan istirdâdı ve vergi*

[32] BOA: C.EV. no: 509/25728.

[33] A. Süheyl Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.* s.8; İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, C.I, s.235; N. Ersoy, "Üsküdar Cüzzamhanesi'nin Bugünkü Durumu", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, İstanbul, 1988, s.208.

[34] Nuran Yıldırım, "Cüzzamhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.5, İstanbul, 1994, s.456.

[35] Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.30, İstanbul, 2005, s.186.

talebiyle müdahale olunmaması istid'â olunmasıyla keyfiyet Tıbbiye Nâzırı devletlü paşa hazretlerinden lede's-sual fi'l-hakika merkûmun bu illete mebnî bundan iki sene mukaddem Miskinler Tekkesi'ne vaz' olunduğu nâzır-ı müşârunileyh hazretleri tarafından ilâm ve ifade olunmuş ve bu makulelerin temettuâta dair nesnesi olmadığı tebeyyün etdiği halde vergi mutâlebesinden afvı nizâmı iktizâsından bulunmuş olmağla meclisce bi't-tedkik rü'yet olunarak icabının icrasına himmet eylemeniz siyâkında şukka".[36]

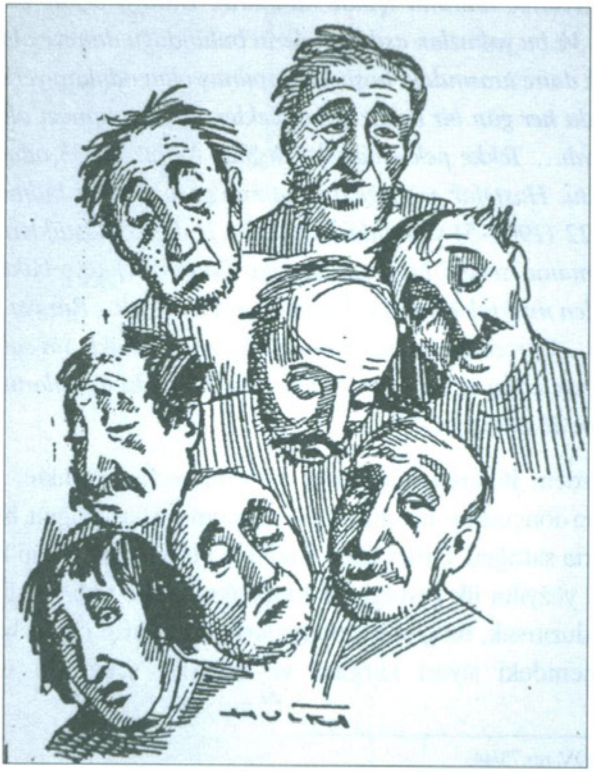
Ailesi olan cüzâmlılar çoluk çocuğu ile birlikte burada kalırlardı.[37] Bazı yazarlar ölen cüzâmlının Cüzâmhane binasının arkasındaki mezarlığa defnedildiğini;[38] oğlu yoksa malının hazineye kaldığını yazmaktadır.[39] Ancak, merhumun/merhumenin cüzâmlı olduğunun belirtildiği bir mezar taşına bugüne kadar rastlanmamıştır.

Miskinler Tekkesi'nin son dönemindeki yaşantıyı Enver Naci şöyle anlatıyor: "*Karacaahmet'e gelen bir cüzâmlı, çoluk çocuğunu da yanında getirir, hep beraber senelerce bu mezarlık sınırının içinde kalırlardı. Buraya bekâr kadın veya erkek gayet az gelirdi. Ve bu yalnızlar, asıl hücrelerin bulunduğu daireye alınmazlar, cümle kapısı ile büyük daire arasındaki boşlukta yapılmış olan odalara yerleştirilirlerdi. Bu iki kapı arasında her gün bir bekâr nöbet bekler, akşam namazı okunur okunmaz kapıları kapatırdı… Tekke pek kalabalık değildi. Yalnız bu 33 odadan hemen hiç boş kalanı yoktu. Hastalar en çoğaldığı zamanlarda 70-80'i bulmuştur. Tekkenin tenhalaştığı 1322 (1904–5) yılındaki kayıtlarda 16 kişiye düştükleri görülmektedir. Yalnız bu azalmanın sebebi harp sıralarında Evkafın tekkeye bakamayışıdır. Son zamanlarda gelen miskinlerin çoğu Âsitaneli ve Tosyalı idi... Buraya gelen hastalara miskin derlerdi... Gerçekten bu hastalar ağır hareket etmekle ün salmışlardır. Ama bu ağırlık hissinin kökü uzvîdir, bedenden gelir. Oradaki hastaların çoğunun el ve ayak parmakları dökülmüştü.*" [40]

Hangi tarihlerden itibaren olduğunu belirtmemekle birlikte, bazı yazarlar, cüzâmlıların son dönemde şehre inip alış veriş yapmaya başladığını, bazılarının tavuk besleyip yumurta sattığını, Ömer Efendi adında bir hastanın yirmi keçisi olduğunu yazmıştır.[41] 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hastalığın henüz tedavi edilemediğini göz önünde bulundurursak, bu gibi uygulamaların hastaların özgür bırakılmasından çok, son dönemdeki siyasi kargaşa ve savaşlar sebebiyle Cüzâmhane'nin

[36] BOA, A. MKT. DV, no:73/44.
[37] Enver Naci, *a.g.m.*, s.10.
[38] Nuran Yıldırım, "Cüzzamhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.5, İstanbul, 1994, s.456
[39] Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.30, İstanbul, 2005, s.186.
[40] Enver Naci, *a.g.m.*, s.10.
[41] Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.30, İstanbul, 2005, s.186.

yönetimini yönlendiren eski hükümlerin geçersizliği ve Vakıfların zaafa uğraması sonucunda Miskinler Tekkesi'nin kendi haline terk edilerek bakımsız ve sahipsiz kaldığı şeklinde yorumlanması daha doğru olacaktır. Nitekim Enver Naci'nin açıklamaları bu görüşümüzü doğrular niteliktedir: "*Genel savaş ve Mütareke yıllarına kadar miskinlerin dışarı çıktığı görülmezdi. Fakat bu zamanlardan sonra Evkaf tahsisatı vermemeye başladı. Bakımsızlık yüzünden yavaş yavaş dışarı uğruyorlardı. Bunun önünü almak isteyen mahalle ihtiyar heyetinin ön ayak olmasıyla Bay Mazhar Osman'a başvuruldu. Hastalar tımarhanede yedirilip içirilecek ve orada yatıp kalkacaklardı. Yalnız miskinler tımarhanede yatmak istemiyorlardı. Tahsisatlarını oradan alıp yine eski tekkelerinde kalmak istiyorlardı. Ama dedikleri olmadı. Kaçanlar kaçtı. Kaçamayanlar veya kaçmak istemeyenler Toptaşı tımarhanesinde barındırıldı.*" [42]



"*Birkaç miskin tipi. Kendilerini evvelce Üsküdar'da yakından görmüş olan ressamımızın krokisi*" (Enver Naci, 1935, s.10)

[42] Enver Naci, *a.g.m.*, s.11.

Miskinler Tekkesinin Gelir Kaynakları

Üsküdar Miskinler Tekkesi ile ilgili yayınlarda bu kurumun giderlerini karşılayan birkaç vakıf olduğu ve Cüzâmhane'ye Evkaf Nezareti'nden ve Atik Valide Sultan Vakfı'ndan tahsisat ve tayinat verildiği ileri sürülmektedir.[43] 1259/1843 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Miskinler Tekkesi "*bî-vakf-ı hayrât*" idi; en azından bu tarihlerde gelir getiren bir vakfı yoktu.[44]

Süheyl Ünver'in Üsküdar'lı İmam Hakkı'dan aldığı bilgiye göre, et Selimiye'deki Kavak Mezbahası'ndan gelirdi. Ayrıca, Miskinhane sakinleri için senede 12 kurban tahsis edilmişti. Su Selimiye'den ve İç Erenköy'deki İbrahim Paşa suyundan getirilirdi. Erkeklere yünden (abadan) elbise, mest-pabuç, keçe takke; kadınlara mavi dokumadan çarşaf ve şalvar verilirdi.[45]

Nurbanu Sultan Vakfı'nın cüzâmlılara katkısı büyüktü. Yayınlara göre Atik Valide İmareti'nden her gün sabah her miskine 2 çift fodla, akşamları çorba, pilav, et ve haftada iki kere (Pazartesi ve Perşembe) akşam pilav ve zerde vb. verilirdi.[46] Nitekim Nurbanu Sultan Vakfı (1582) İmareti "*fukara ve miskinlere, zuafâ ve muhtacîn*e" vakfedilmiş ve "*hângâh'da sakin bulunan dervişlere verilen taamdan her gün fukara ve mesâkîne tevzi*" edilmesi; "*Berat ve Regaip geceleri ve Bayram günleri pişirilen yemeklerin hângâh hücrelerinde oturan fukara ve mesâkîne vb. tevzi*" edilmesi şart koşulmuştu.[47]

Osman Ergin, "*Hângâh imaretin bir bölümüdür. Dinî bir müessese, içtimaî yardım, hayır ve şefkat kaynağı, toplantı yeri, hatta şimdiki tâbirle bir kulüp...*" derken[48] imaret-hângâh ilişkisini ve hângâhın anlamını pek güzel özetliyor. Pakalın'ın, "*Tekkeler ve zaviyeler bağlı bulundukları hângâhlar vasıtasıyla maddî ve manevî ihtiyaçlarını temin ederdi*"[49] açıklaması, Miskinler Tekkesi'nin ihtiyaçlarının Nurbanu Sultan İmareti'nin hângâhı aracılığı ile karşılanmış olmasının Sultanın vakfiyesinin gereği olduğu kadar, Osmanlı sosyal teşkilatının işleyişinin de bir gereği olduğunu anlatmaktadır.

1307/1890 tarihli belgeye göre, bu tarihlerde fakirler ve miskinler o kadar çoğalmıştı ki, Atik Valde Sultan İmareti'nden ve diğer vakıflardan gelen ekmek ve yiyecek yetmez olduğundan, Maliye hazinesinden yardım alınması için, "*Üsküdar'da vaki' Miskinler Tekyesinin Cennetmekan Atik Valde Sultan İmaretinden*

---

[43] Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.30, İstanbul, 2005, s.186.
[44] BOA: İ.DH., no:78/3896.
[45] Süheyl Ünver, "Cüzzam Hastalığına Dair Arşiv Kayıtları ve Kayseri Leproserisi", *Dirim,* S.3, Mart, 1936, ayrı baskı, s.2–3.
[46] BOA, EV.d. no: -1 (30572/1324); A. Süheyl Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.,* s.6.
[47] Vakıflar Genel Müd., 2YYD1766-136-27.
[48] Osman Ergin, *a.g.e.,* s.29.
[49] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* M.E.B. Devlet Ktp., İstanbul, 1971.



Nurbanu Sultan / Atik Valide İmareti giriş kapısı.
(Nil Sarı arşivi, 1988)



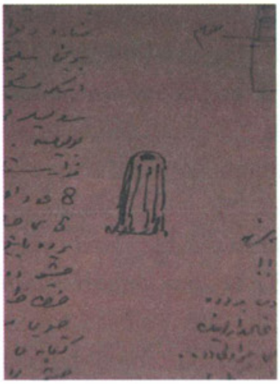
Nurbanu Sultan / Atik Valide İmareti (Nil Sarı arşivi, 1988)

ve Evkaf-ı saireden mahsus fodula ve taamiyyesinin fukara ve mesâkînin kesretine mebni kifayet etmemekte olduğundan bahisle sadaka-i ser şevket-efser hazret-i padişahî olmak üzere Maliye Hazine-i Celilesinden Gureba Hastanesine verilmekte olan yevmi elli kıyye lahme ilaveten ita olunmak ve esmanı mezkûr hastane lahm taayyûnatı esmanıyla beraber tahsisat-ı evkaftan mahsûb kılınmak üzere zikr olunan tekye içün dahi yevmi beş kıyye lahm tahsisi ve fodulaların dahi yine vakf-ı mezkurdan kırk çifte iblağı" buyrulmuştu.[50]

Miskinler Tekkesi'nin son imamı Mehmed İzzet Bey'in Süheyl Ünver'e anlattıklarına göre bir diğer gelir kaynağı da halkın verdiği sadakalardı. Halk, tekke dervişlerine yardım ettiği gibi, cüzâmlılara da sadaka verirdi. Miskinhane'nin kapısı önünde yol kenarında bulunan üstü oyuk, bir metre

[50] BOA: İ.DH. no:1160/ 90683.

yüksekliğinde, sütun şeklinde ve mezar taşlarına benzeyen sekiz adet sadaka taşı vardı. Caddeden geçen yolculardan sadaka vermek isteyenler taşın çukuruna para bırakırlardı. Miskinhane'de bulunan Gözcü Dede para bırakıldığını haber verdiğinde miskinler hep bir ağızdan para verenlere dua ederlerdi. Şeyh adı verilen tekke yöneticisi toplanan paraları aralarında taksim ederdi.[51] Enver Naci ise sadaka verilişini şöyle anlatmaktadır: "*Tekkenin cümle kapısı önünde üstü oyuk, yarım adam boyu kadar uzunlukta 10-15 kadar taş sütun vardı. Gelen geçen bu oyuklara sadaka bırakırdı. Para taşın çukuruna düşer düşmez, içeriden bunu gören bir miskinin işareti üzerine yine pencerelerinden uzanan miskinler hep birden 'Amin'e başlarlardı. Toplanan paralar bir sandıkta biriktirilir ve haftadan haftaya açılarak miskinler arasında paylaştırılırdı.*"[52]



Bir sadaka taşının Süheyl Ünver tarafından yapılan çizimi.
(C. T. F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D. Arşivi)



Miskinler Tekkesi sadaka taşlarından biri.
Mezar taşı sanılarak yeşile boyanmış haliyle (2006)



Bir sadaka taşının fotoğrafı, 1930'lu yıllar.
(C. T. F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D.
Süheyl Ünver Arşivi)

[51] A. Süheyl Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.* s.9–10.
[52] Enver Naci, *a.g.m.,* s.11.

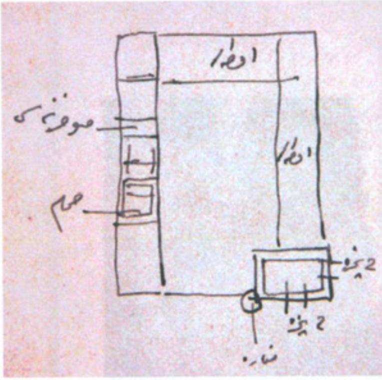
MİSKİNLER TEKKESİ ve BÖLÜMLERİ

Miskinler Tekkesi Planı

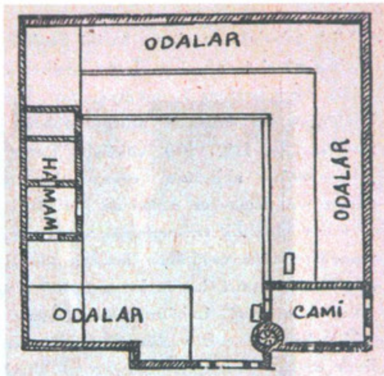
Miskinler Tekkesi birçok kez tamir gördüğünden binanın zaman içinde bir takım değişikliklere uğramış olabileceğini varsayabiliriz. Bahçe içinde kârgir bir bina olmakla birlikte, çatısı ve bölümleri ahşap olduğundan, yangınlar binanın büyük zarara uğramasına ve onarım görmesine sebep olmuştu.[53] Mevcut bilgilere göre, cüzâmlıların kaldığı odaların kapıları ve pencereleri avlu olarak kullanılan iç bahçeye açılırdı.[54] Cüzâmlıların hayatlarını geçirdikleri binada temizlik ve ibadet ihtiyaçlarını karşılayan bölümler de yapılmıştı. İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre 1810 tarihindeki onarımdan önce Cüzâmhane'nin 9 odası (hane, hücre) vardı. Her odada bir ocak bulunurdu. İç avlu revaklar ile çevrili olup avluya açılan her odanın önünde ahşap bir revak yer alırdı.[55] Üsküdarlı İmam Hakkı'nın Süheyl Ünver'e verdiği bilgiye göre, odaların 10'u evli ve 6'sı bekar cüzâmlılara, 2'si imama ayrılmıştı. Buranın son şeyhi İzzet Efendi'nin Süheyl Ünver'e verdiği bilgiye göre ise, binanın 20 odası vardı.[56] Yapının kalıntılarını inceleyen Süheyl Ünver'in çizdiği planda Tekke'nin hamamı, çamaşırhanesi, su haznesi ve mescidi bulunuyor. Süheyl Ünver plana ait şu bilgileri vermektedir: *"Üsküdar leproserisinin takribî plânı. Bu plân 40x30 tertibindedir. Halen yıkık duvarları mevcut. Camii ve minaresi duvarları duruyor. 18 odanın bölmeleri ahşap olduğundan tayin kabil olmadı. Her odanın önünde ahşap ve üstü kapalı bir teras vardır."*[57] Enver Naci ise Miskinler Tekkesi'nin 33 odalı büyük bir bina olduğunu belirtir.[58] Kaynaklardaki bilgiler az çok farklı olsa da, 1810 onarımından sonra odaların iki misline çıkarıldığını söyleyebiliriz.

Ayvansarayî, mescidin minberini 1758'de Yağlıkcı Mehmed Emin Paşa'nın yaptırdığını kaydediyor.[59] Süheyl Ünver'in Cüzâmhâne'nin son müdürü (şeyhi) olan Haydarpaşa Tıp Fakültesi İmamı İzzet Efendi ile görüşerek aldığı bilgilere göre, bodrumu kârgir olan mescidin üstü ahşap, minaresi tuğladandı.[60]

[53] A. Süheyl Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s.6.
[54] Bkz. Enver Naci, *a.g.m.,* s.11, Miskinler Tekkesinin planı.
[55] İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.,* C.I, s.235.
[56] A. Süheyl Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s.9.
[57] A. Süheyl Ünver, *a.g.m.,* s.2-3.
[58] Enver Naci, *a.g.m.,* s.10.
[59] BOA: C.EV. no: 72/3569 ve no:175/8737.
[60] A. Süheyl Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s.9.

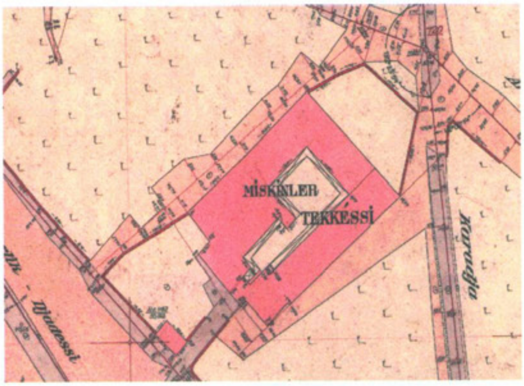


Süheyl Ünver'in çizimi ve yazısıyla Miskinler Tekkesi'nin odaları, hamamı, su haznesi, mescidin iki penceresi ve minaresi. (C. T. F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D. Arşivi)

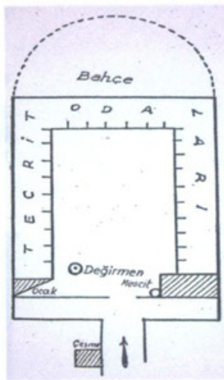


Süheyl Ünver'in 1936'de yayınladığı Miskinler Tekkesi planı. (Cüzâm Hastalığına Dair Arşiv Kayıtları, s.2)

Aşağıda, 1909-1913 tarihleri arasında yapılan İstanbul haritalarında yer alan plan ile Enver Naci'nin çizdiği planda, Süheyl Ünver'inkinden farklı bölümler dikkati çeker. Çeşitli tarihlerde onarım gören binada yer alan mescit, hamam, çamaşırhane ve çeşme gibi cüzâmlıların ihtiyaçlarını karşılayan bölümlerin hangi tarihlerde nasıl yapıldığını ve ne gibi değişikliklere uğradığını bilmemekteyiz.



Miskinler Tekkesi (1909-1913). Onarım sonrasında eklenen bölümler ile ortası avlulu klasik planın değiştiği görülmekte. Bu plana göre Cüzâmhane çeşmenin arkasında kalıyordu. (Alman Mavileri, Haz. İrfan Dağdelen, C6-1 2633)



Enver Naci'nin Miskinler Tekkesi planı. Burada hamam ve su haznesi yer almazken, girişte büyük bir değirmen çizilmiştir. İç avluya açılan 25 oda kapısı gösterilmektedir.



Miskinler Tekkesi hamamı, 1930'lu yıllar.
(C. T. F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D., Süheyl Ünver Arşivi)



Miskinler Tekkesi Mescidi / Dedeler Mescidi, 1930'lu yıllar.
(C. T. F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D., Süheyl Ünver Arşivi)



Binaya ait mevcut bilgi, fotoğraf ve çizimlerden yaralanarak
Sefa Nur Öztürk'ün yaptığı restitüsyon çalışması.



Binaya ait mevcut bilgi, fotoğraf ve çizimlerden yaralanarak
Sefa Nur Öztürk'ün yaptığı restitüsyon çalışması.

Miskinler Tekkesi Onarımları

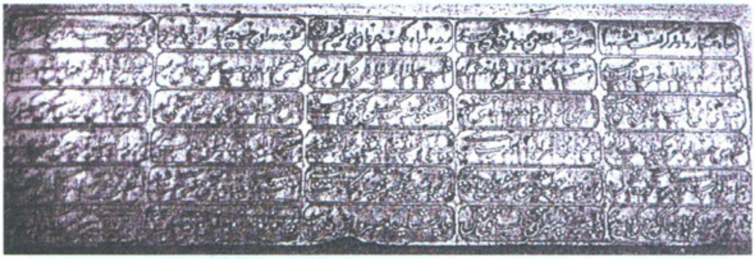
Miskinler Tekkesi Sultan II. Mahmud döneminde büyük bir onarım geçirmişti. II. Mahmud'un Hazine Vekili Ali Ağa 1810'da Miskinler Tekkesi'ni tamir ettirirken, mevcut olan 9 odanın yanına 11 oda daha eklenmiş ve oda sayısı 20 ye çıkarılmıştı.[61]

1810'da onarılan yapıya yerleştirilen tamir kitâbesi bugün İslâm Eserleri Müzesi deposunda bulunuyor. Miskinler Tekkesi onarım kitabesinde yer alan aşağıdaki satırlar, viran haldeki Cüzâmhane'nin yeniden inşa edildiğini anlatmaktadır:

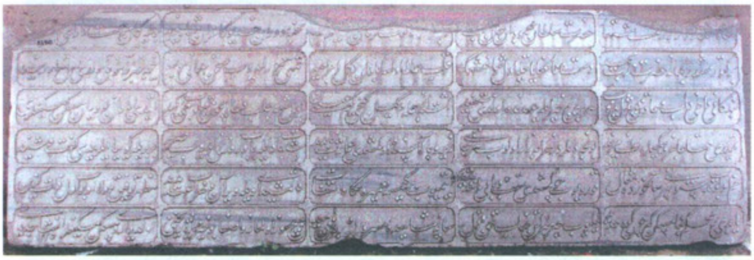
"Etdi âbâdân bu viran mesken-i miskinleri

Kıldı Hakk'a acz ü bî-keslere lutf-i mezîd"

"Oldu dar-ı mesken miskinlere inşa-i cedid"



Sultan II. Mahmud'un Hazine Vekili Ali Ağa'nın 1810'da yaptırdığı onarımın kitâbesi (1992, Sevim Başer'in lisans üstü tezinden, s.26)



Hazine Vekili Ali Ağa'nın 1810'da yaptırdığı onarımın kitabesi (Türk-İslâm Eserleri Müzesi Deposu, 2006)

[61] İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, C.I, s.235.

Tekke ve içinde bulunan Mescit 1259/1843 tarihinde yeniden tamir görmüştür. 1259/ 1843-4 tarihli belgeye göre, "*Üsküdar'da Miskinler Zaviyesiyle derûnunda kâin Cami'-i şerîfin ta'mîrleri bu def'a resîde-i hitâm*" olmuştu. Yine aynı belgeden öğrendiğimize göre tamir masrafı öngörülen keşif bedelinden on beş bin iki kuruş daha azına mal olmuş (*...ber- mûceb-i keşf otuz beş bin iki kuruş masârıfından i'tâ kılınan ale'l-hisâbı bi't-tenzîl kusûr on beş bin iki guruş...*) ve artan para iade edilmişti. Yine aynı belgeden anlaşılmaktadır ki, Miskinler Tekkesi'nin tamir masraflarını karşılayacak bir gelir kaynağı olmadığından, giderleri hükümdarın emriyle Evkâf Hazîne'sinden karşılanmış ve masrafı Lâleli Evkâfı'na kaydedilmişti: "*... bu makûle bî-vakf-ı hayrât ta'mîrâtının masârıfât-ı vâkı'ası hazîne-i Evkâf-ı Hümâyûn'dan rü'yet olunarak hüdâvendigâr-ı behişt-karar hazretleriyle Lâleli Evkâf-ı Celîlesine masraf kayd...*" olunmuştu.[62]

1896 tarihinde bina esaslı bir tamir daha geçirmiştir. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nden Şûrâ-yı Devlet'e havale buyrulan 1313/1896 tarihli belgede, "*Üsküdar'da Miskinler Dergâhı'nın iskân olunmaz derecede harab*" olduğundan söz edilir. Yapılan keşif üzerine binanın tamiri için gereken meblağın "*Mecidî on dokuz guruştan kırk bir bin on iki guruşla vücuda geleceği*" hesaplanmış ve bu meblağın "*on dokuz bin iki yüz küsur guruşun vakıfları mevcudundan ve üst tarafının ileride vâridât-ı vakıftan mahsub edilmek üzere üç yüz on iki senesi büdçesi tertibinden tesviyesi hususunun Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'ne havale*" edilmesine hüküm çıkmıştı.[63]

MİSKİNLERİN ADIYLA ANILAN YAPILAR

Hafız İsa Ağa Çeşmesi (Miskinler Tekkesi Çeşmesi, 1126 / 1811)

Miskinler Çeşmesi olarak bilinen Hafız İsa Ağa Çeşmesi, Miskinler Tekkesi'nin en güzel tanığı olarak, Karacaahmet Mezarlığı önünde İbrahim Ağa Bulvarı kenarında ve İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü Anadolu Yakası I. Bölge Müdürlüğü'nün yan tarafında bulunmaktadır.

Sultan II. Mahmud'un (1808–1839) Hazine Vekili Hafız İsa Ağa, Miskinler Tekkesi onarımının yanı sıra, "gelip geçen susamış yolcular için" bir de çeşme yaptırmıştır (1126/1811). Miskinler Tekkesi yanında inşa edildiğinden bu çeşme Miskinler Çeşmesi adını almıştır. Kitâbenin sözleri Enderunî Vâsıf Osman Bey (ölm. 1825), hattı Mustafa Rakım Efendi (ölm. 1826) tarafından yazılan çeşme, Osmanlı ampir üslubunda olup büyük bir hazneye sahiptir. Suyu Selimiye'den getirilmişti. Alınlığında bulunan II. Mahmud tuğrası kaybolmuş olan çeşme

[62] BOA: İ.DH. no:78/3896.
[63] BOA: İ.EV., no: 13/1313 Z-7.

kitâbesiyle ayakta durmaktadır. Çeşme kitâbesindeki şu satırlar çeşmeyi kimin, kimler için yaptığını açıklamaktadır:

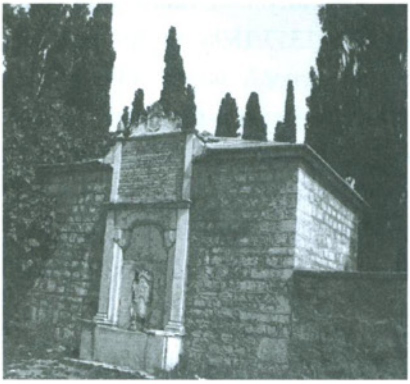
"Bak vekîl-i kenz-i şâhî Hafız İsa nâm Ağa

Kıldı bu hayrât-ı dilcûyı binâya ibtidâr

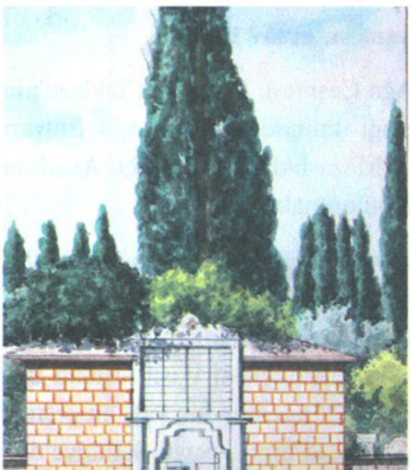
Celb edüp vakf-ı Selimiye'den âb-ı dil-keşin

Eyledi bu çeşmeyi ibn-i sebîle yâd-gâr"

" Eyledi celb-i du'â atşândan leyl ü nehâr " (28)



Hafız İsa Ağa / Miskinler Tekkesi Çeşmesi, 1930'lu yıllar (C. T. F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D., Süheyl Ünver Arşivi)



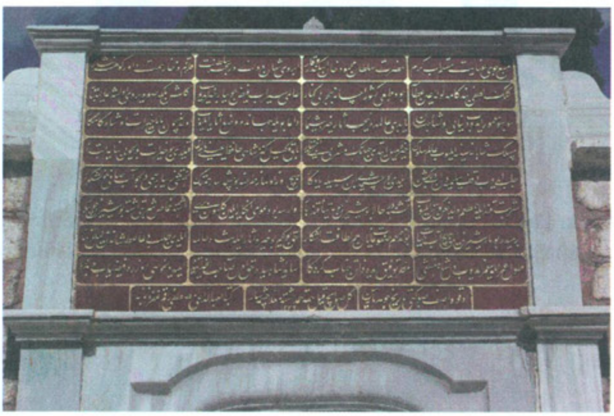
Ord. Prof. Dr. Süheyl A. Ünver'in 1970 tarihli suluboyası üzerinde kendi yazısı ile, *"Karaca Ahmed'de Miskinlerin Önünde Mustafa Râkım Hattı ile Çeşme karayolları mezbelesi ile boğulurken 1811"* sözleri kaydedilmiştir. Sayın Gülbün Mesara arşivinde bulunan bu eseri kullanmamıza izin verdiği için teşekkür ederiz.



Hafız İsa Ağa / Miskinler Tekkesi Çeşmesi, 1994
(İstanbul Ansiklopedisi, C.5 s.476)



Üsküdar Belediye'sinin1998 tarihindeki onarımından sonra
Hafız İsa Ağa / Miskinler Tekkesi Çeşmesi, 2006



Hafız İsa Ağa / Miskinler Tekkesi Çeşmesi Kitâbesi, 2006

Miskinler Tekkesi civarında Murg-ı Kevser Hanım (ölm. 1887) tarafından yaptırılmış olduğu bildirilen tulumbalı kuyu ile musluklar ise tespit edilememiştir.[64] Fakat, Miskinler Tekkesi civarında başka bir kuyu daha vardır. Bu kuyu bileziğinin kitâbesinde bânisinin Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Mehmet Ethem Paşa (ölm. 1886) olduğu kayıtlıdır:

"Sâhibü'l hayrat esbak kapudân müteveffâ devletlü

Mehmed Ali Paşa'nın mahdumu şehriyari damadı

Edhem Paşa'nın hayrâtıdır (1303/ 1885-6)"



Ethem Paşa Kuyusu, 1930'lu yıllar.
(C. T. F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D., Süheyl Ünver Arşivi)



Ethem Paşa Kuyusu İbrahim Ağa Yolu üzerinde, Miskinler Tekkesi sahası içinde ve Hafız İsa Ağa Çeşmesi'nin sol gerisindedir.

[64] İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.,* C.II, s.75.

Miskinler Sebili

Miskinler Tekkesi'nden adını alan bir diğer yapı da Miskinler Sebili'dir. Hacı Hüseyin Hayri Paşa'nın 1282/1865-6'da yaptırdığı kubbeli sebil, Hafız İsa Ağa Çeşmesi karşısında, yol aşırı yerde bulunuyordu. Bu sebilin çevre yolu açılırken yıkıldığını İbrahim Hakkı Konyalı'dan öğreniyoruz.[65]



Miskinler Sebili (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar. s. 249; H. Nejdet İşli Arşivi.)

Miskinler Tekkesi Mezarlığı ve Türbesi

Miskinler Tekkesi'nin bir zamanlar bulunduğu yer civarında bugün yeşile boyalı bir sadaka taşı ile karşısında üzerine Latin harfleriyle *"Miskin Baba"* yazılı yine yeşile boyalı beton ve bu betona eğri olarak tutturulmuş yeşil bir sarık ile Hacı Hüseyin'e ait yine yeşile boyalı bir mezar taşı görülür. Hafız İsa Ağa Çeşmesi'nin arkasını dolanınca bu garip üçlü ile karşılaşılır.

[65] İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.,* C.II, s.74.



Önde sadaka taşı, ortada üzerinde "Miskin Baba" yazılı beton ve arkada Hacı Hüseyin'in 1125/1713 tarihli mezar taşı (2006).





Açık hava mezar taşı müzesi yapmak üzere 1975 yılında Turing Kulüp tarafından Ayrılık Çeşmesi yanına Miskinler Türbesi ve Mezarlığı civarından taşınan mezar taşlarından bir kısım (2006) ve burada bulunan bahar dallı ve üzümlü bir mezar taşı bezemesinin Nil Sarı tarafından renklendirilmesi (sağda).

İbrahim Hakkı Konyalı, Miskinler Tekkesi Mezarlığı'nın sol tarafında yer alan tek kubbeli türbenin Belediye Fen İşleri tarafından depo yapıldığını ve mezarlıktaki çok değerli mezar taşlarının 1975 yılında hoyratça sökülerek Ayrılık Çeşmesi yanına kurulmak istenen Mezartaşları Müzesi'ne götürüldüğünü yazmaktadır. Konyalı, taşınmayı engellemek için büyük çaba sarf ettiğini, ancak sonuç alamadığını bildirmektedir.[66]

[66] İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e.,* C.I, s.486.



Miskinler Tekkesi'nin canlı şahitleri tarihî servi ve çınar ağacı
Miskinler Çeşmesi'nin arkasında yaşama çabasındalar.

400 Yıldan Fazla Hizmet Veren Miskinler Tekkesi'nin Sonu

Miskinler Tekkesi'nin kapatılması ve yıkılması ile ilgili farklı tarihler verilmektedir. Mehmet Zeki Pakalın ve Tahsin Öz, 1908 yılında Meşrutiyet'ten sonra Cüzâmhane'nin kapandığını söylerler.[67] Süheyl Ünver, 1914–1919 yılları arasında bazı cüzâmlıların Gülhane Askerî Tatbikat-ı Tıbbiye Mektebi'ne nakledildiğini; bu tarihlerde Dr. Deycke ile Dr. Reşad Rıza'nın ve ayrıca 1919–1922 yıllarında da Prof. Delamarre ve Dr. Hasan Şükrü'nün cüzâmlılar üzerinde araştırmalar yaptığını; ancak 1923 yılına kadar Cüzâmhane'nin faal olduğunu, bu tarihten sonra bakımsızlıktan kapandığını ileri sürer. [68] Mithat Sertoğlu, 1929 yılına kadar hastaların Tekke'de barındığını yazmıştır.[69] Ragıp Şevki Yeşim'e göre ise 1938 yılı öncesinde geçirdiği yangından sonra Cüzâmhane'nin duvarları ve yıkık minaresi çökmüş, bina harap duruma gelmiştir.[70]

[67] Mehmet Zeki Pakalın *a.g.e.*; T. Öz, *İstanbul Camileri,* Cilt II, Ankara, 1965, s.19.
[68] A. Süheyl Ünver, Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.,* s.8.
[69] N. Ersoy, *a.g.m.,* s.208.
[70] Sevim Başer, *Başlangıcından Bugüne Kadar İstanbul'da Kurulan Lepra Hastaneleri,* İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s.28.

Enver Naci'ye göre, tahsisatı da verilmeyen cüzâmlıların halkın arasına karışmasını engellemek için mahalle ihtiyar heyeti, Atik Valide'ye nakledilmelerini istese de, miskinlerin çoğu Tekke'yi terk etmek istememişti. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte, cüzâmlılar önce Nurbanu Valide Sultan (Toptaşı) Bimarhanesi'ne, 1927'de de Bakırköy'deki Reşadiye Kışlası'nda kurulan Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi'ne nakledilmişti. Belki de, Enver Naci'nin anlattığına göre, 1928 tarihinde tekkenin yıktırılması cüzâmlıların alışageldikleri mekanlarını terk etmelerini sağlamak içindi: "*Tekke miskinsiz kalınca kurşunları, muslukları gittikçe azalmaya başlıyor, yapı yavaş yavaş çıplaklaşıyordu. Bunun önünü almak veya kökten hareket etmek maksadıyla Evkaf Tekkeyi Derviş Ağa isminde bir yıkıcıya 1.500 liraya satmış. 22/Ağustos/1928 'den sonra da Tekke yıkılmaya başlanmıştır. Bugün [1935], Tekkenin yıkık duvarları Karacaahmet Mezarlığı'nın ortasında Kadıköyü'ne giden toprak yolun kenarında görülmektedir. Yalnız cümle kapısının önünde ve tam yol üzerinde bulunan çeşmeye el sürülmemiştir.*"[71]

1960 yılında İbrahim Ağa Yolu açılırken, harap haldeki Dedeler Mescidi'nin yıkıldığını Aydın Yüksel'den öğreniyoruz.[72] İbrahim Hakkı Konyalı, 1970–1973 yılları arasında Boğaz Köprüsü ve çevre yolları açılırken Miskinler Tekkesi kalıntılarının da yok olduğunu söylemiştir.[73]



Miskinler Çeşmesi ve yan tarafındaki İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü Anadolu Yakası I. Bölge Müdürlüğü. (2006)

[71] Enver Naci, *a.g.m.,* s.11.
[72] N. Ersoy, a.g.m., s.208.
[73] İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e., C.I, s.236.

Miskinler Tekkesi'nin yüz yıllar boyunca sağlık ve sosyal hayatımızdaki önemini gelecek kuşaklara aktarabilmek için neler yapabiliriz diye hep birlikte düşünmeliyiz. Dünyaca tanınan küçük bir tarihî taşı dahi görmek için kıtadan kıtaya seyahat eden pek çok meraklı insan vardır. Üsküdar'daki Miskinler Tekkesi, amacı, işleyişi ve anlayışı ile çok dikkat çekicidir. Elimizde kalanları eski bilgi ve belgelerle pekiştirerek yeni bir ören yeri kazanabilir miyiz? Miskinler Çeşmesi'nin yan tarafındaki geniş boş alan Miskinler Tekkesi'nin yeniden ihyasına imkân verebilir. Ümitlenmek, yapmanın başlangıcıdır...

Teşekkür: Arşiv belgelerini okuyan Zeki İzgöer, Yahya Okutan ve Ramazan Tuğ'a teşekkür ederiz.

GÜLHANE EKOLÜ: ASKERİ HASTANE VE TATBİKAT HASTANESİ DÖNEMİ

*Ayten ALTINTAŞ***

Türk tıp tarihinde Gülhane denilince akla hemen Gülhane Tıp Akademisi gelir. Bu Tıp Akademisi 1898 yılında Rieder Paşa tarafından kurulan "Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastahanesi" ile başlamış ve devamlı gelişerek, değişik aşamalardan geçerek günümüze ulaşmıştır. Bundan on yıl önceki araştırmalarımızda Rieder Paşa'nın kurduğu hastane binasının aslında o tarihten 50 yıl önce inşa edilen "Gülhane Askeri Hastanesi" olduğunu gördük.[1] Burası saraya hizmet eden "Asakir-i Hassa-yı Şahane" askerlerinin tedavisi için yaptırılan bir hastahane idi. Bu hastanenin de ismi Gülhane olunca bunun nedenini araştırdık. Çünkü hastanenin yaptırıldığı yer Gülhane olarak tanınan Topkapı Sarayı'nın önemli bir mevkii idi. Edirne Sarayı'nda ve Dolmabahçe Sarayı'nda da Gülhane mevkii vardı. Ayrıca Osmanlı geleneklerinde bir de "Gülhane Günü" geleneği vardı.[2]

Topkapı Sarayı'ndaki yerinden dolayı dini bayramların ikinci gününün Gülhane

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.

[1] Ayten Altıntaş, "Gülhane Seririyat Hastahanesi'nden Önceki Gülhane Hastahanesi", *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri,* Ankara 1998, s.1–11.

[2] Ayten Altıntaş, "Osmanlı Geleneğinde Gülhane ve Gülhane Günü", *IV. Uluslar arası Türk Kültürü Kongresi,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 4–7 Kasım 1997, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, c.III, s.29–40.

ünü olarak anılması teşrifatta yerini almış, kanun-ı kadim haline gelmişti. ayramın ikinci günleri Dolmabahçe'de veya Küçüksu'da kutlansa bile ismi ülhane Günü idi. Osmanlı teşrifatındaki Gülhane günü geleneği ise İstanbul elediyesinin her yıl yaz aylarıda düzenlediği Gülhane Günleri, Gülhane enlikleri ile tarihteki geçmişi bilinmese de devam ediyor.

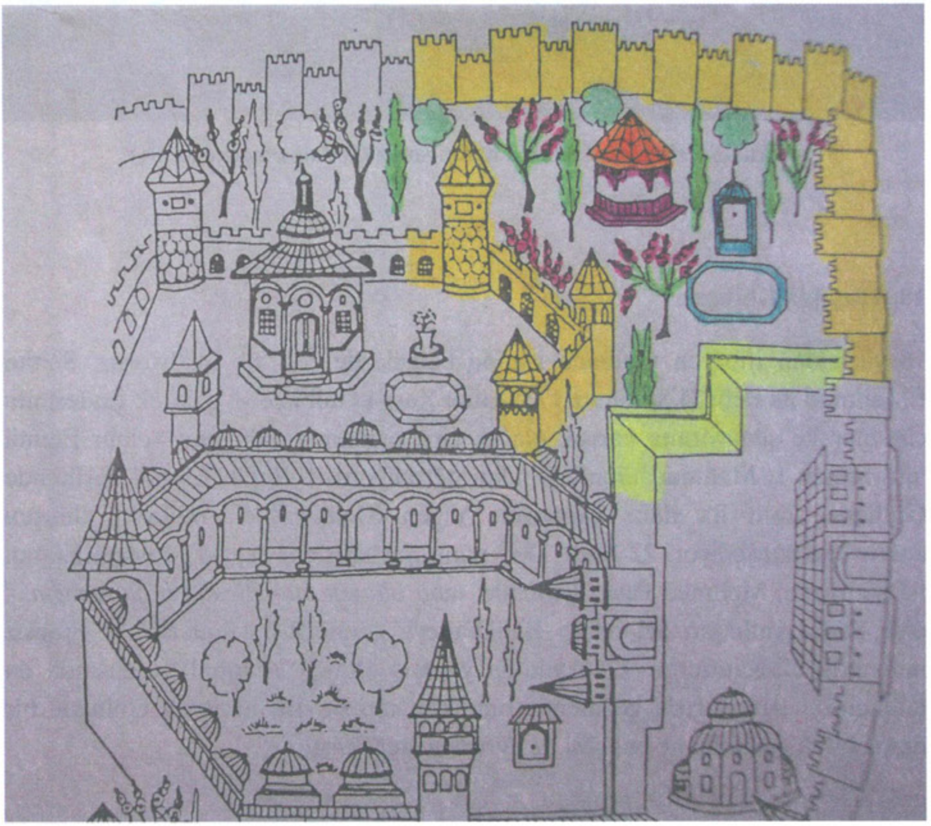
ülhane Ekolünün Doğuşu: Topkapı Sarayı ve Gülhane

tanbul'da Topkapı Sarayı'nın önemli bir mevkii olan Gülhane, bugün İstanbul alkına hizmet veren "Gülhane Parkı" ile ismini devam ettiriyor. Aslında Topkapı arayı'nın Gülhane'si bugünkü Gülhane Parkı'nın bulunduğu yerde değildir. ugünkü park 1912 yılında Şehremini Cemil Topuzlu tarafından halkın hizmetine ılan sarayın Hasbahçe'sinin bir kısmıdır.[3] Topkapı Sarayı'nın Gülhanesi ise bu hçelerin tamamen karşı kısmında, güney sahilinde Marmara denizi boyunca zanan geniş bahçeler idi. Sarayın ana kapısı olan Bab-ı Hümayun'dan girilince ğ tarafta denize doğru inilirken başlayan ve bütün birinci avlu boyunca devam den gül bahçelerinin bulunduğu mekân idi. Bu bahçenin ilerisinde yer alan irit Meydanı, Enderun sporcularının karşılaşmalarını yaptıkları bir meydandı. ı meydanda yaptırılan Gülhane Kasrı dolayısıyla Cirit meydanına zamanla ülhane Meydanı denilmiştir.[4] 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı bu rid meydanındaki Gülhane Kasrı önünde okunmuş ve o yerin adına ithafen bu rmana "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" da denilmektedir.

pkapı Sarayı'nda Gülhane'nin varlığına ve ismine 16. yüzyıldan itibaren stlıyoruz. Bu konudaki belgelerin yoğun olarak arttığı yüzyıl ise 18. yüzyıldır. atih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiği zaman, şimdi Beyazıt'ta İstanbul niversitesi rektörlüğünün bulunduğu yerde bir saray yaptırılmasını emretmişti. sa zamanda tamamlanan bu sarayın inşa tarihi 1454 olarak bilinir. Fatih Sultan ehmed hemen o yıllarda Topkapı Sarayı'nın bulunduğu yerde yeni bir saray ha yapılmasını ister. 1454 de inşasına başlanan bu saray sekiz yılda tamamlanır. ı saraya Yeni Saray "Saray-ı Cedid-i Amire" denir. Bu sarayın bir ucunda rayburnu'ndaki Topkapı Sarayı denen bölümün 1862 yılında yanmasından sonra tün saray Topkapı Sarayı diye anılmağa başlamıştır.[5] Saray-ı Cedid-i Amire'deki ilhane bahçelerinden bahseden ilk bilgi 1502 yılına aittir. O yıl İstanbul'a gelen odor (Spandoyn) Kantakozan bu sarayı anlatırken; "*...Birinci kapıdan girilince yük ve güzel bir meydana çıkılır, kapının solunda küçük güzel bir kilise vardır. eydanın sağ tarafında da padişahın bahçesi vardır*" diyerek Gülhane bahçelerinin

emil Topuzlu, *Seksen Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 1982, İkinci baskıya hazırlayanlar: H.Hatemi, Kazancıgil, s.106–107.
tıf Kahraman, Osmanlı Devletinde Spor, Ankara 1995, s.66–69.
edat Hakkı Eldem, Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı*, İstanbul 1981.

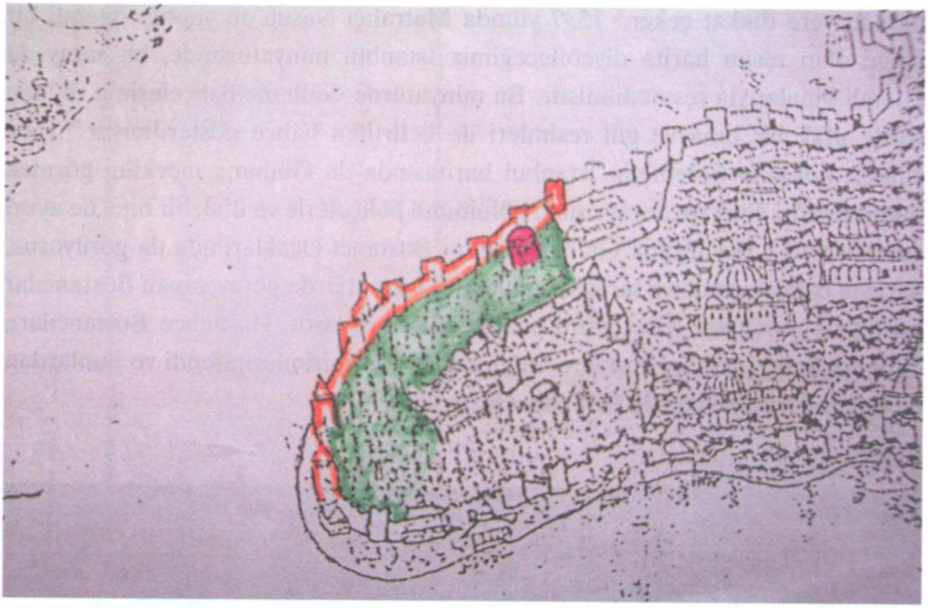
olduğu yere dikkat çeker.[6] 1537 yılında Matrahçı Nasuh'un yaptığı önemli bir belge olan resim harita diyebileceğimiz İstanbul minyatüründe, bu saray da önemli binalarıyla resmedilmiştir. Bu minyatürde Gülhane bahçelerinin olduğu yerde ufak bir bina ve gül resimleri ile belirtilen bahçe gösterilmiştir.[7] 1584 yılında Lokman Çelebi'nin İstanbul haritasında da Gülhane mevkiini görmek mümkündür. Topkapı Sarayı'nın o bölümünü bahçelerle ve ufak bir bina ile ayırd edebiliyoruz.[8] 16.yüzyılda Gülhane ismini Bostancı Ocakları'nda da görüyoruz. Sarayın bahçelerinde ve sarayla ilgili çeşitli hizmetlerde görev yapan Bostancılar yaptıkları görevlere göre çeşitli ocaklara ayrılmışlardı. Hasbahçe Bostancıları, Topkapı Sarayı'nın dış köşklere bağlı ayrı hizmet birimlerindendi ve bunlardan en önemlilerinden biri de Gülhane Ocağı idi.[9]



Matrahçı Nasuh'un eserinden Gülhane detayı (1537)

---

[6] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı*, Ankara 1988. s.16.
[7] Matrahcı Nasuh, 1537 de yaptığı Beyan-ı Menazir-i Sefer-i Irakeyn deki İstanbul Haritası.
[8] Lokman (Çelebi) Elaşiri (ölümü 1601), şehnameci, ressam, İstanbul haritası 1584.
[9] Necdet Sakaoğlu, "Gülhane Ocağı", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s.471; *Tarih-i Ata*, İstanbul 1293(1877), c.I, s.303.



Lokman Çelebi'nin İstanbul harita-sında Gülhane mevkii (1584)

18. Yüzyılda Gülhane

18 yüzyıldan itibaren Gülhane ismine belgelerde çok sık rastlıyoruz. Sultan I.Mahmud ilk defa 31 Temmuz 1735 günü Kasr-ı Gülhane'ye gelerek Enderunlu cündiler ile şilahşorana karışık olarak cirit oynatmış olduğunu Selahi Efendi 'nin Sultan I. Mahmud Günlüğü'ndan öğreniyoruz.[10] Suphi Efendi Tarihi'nde Gülhane adını ilk defa Sadrazam Yiğen Mehmed'den mührün alınışını anlatırken bahsediyor. 22 Mart 1739 günü Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi ile Sadrazam Mehmed Paşa *"Gülhane tabir olunan mahalle davet olunmağın.."* diye Sadrazamlıktan azl edilip Balıkhaneye gönderilişini anlatıyor.[11] Fransız mühendis Fr.Kauffer'in 1776 yılında yapmış olduğu İstanbul haritasında da Gülhane'yi detaylarıyla görmemiz mümkün oluyor. Bu haritada Gülhane bir bina olarak ve Gülhane bahçesi de ayrıca gösterilmiştir.[12]

[10] Selahi Efendi, *Zabt-ı Vekayi-i Yevmiye-i Cenab-ı Hazret-i Şehriyari*, yk.35b, 49a; Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.68.
[11] Tarih-i Subhi, Veliyüddin Efendi Nüshası, Süleymaniye No.2371, yk.367 b; Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.67.
[12] Fr.Kauffer'in haritası, Gülhane bahçesi ve Gülhane, 1776; François Kauffer: Fransız inşaat mühendisi. Kont Gouffier ile Yunanistan ve Anadoluya gelmiş. 1776'da İstanbul'un ilk plan eskizlerini yapmış, 1784'de Kont İstanbul elçisi olunca yine gelmiş, kentin planları üzerine çalışmıştır. 1792'de Osmanlı Devleti hizmetine girmiş, bazı yapıları projelendirmiş, 1802'de ölmüştür. Yaptığı planlar Melling'in *"Voyages Pittoresque de Constantinople"* kitabında eklerle yayınlanmıştır (1819). 19.yy İstanbulu için en önemli belgelerdendir.



Fr.Kauffer'in
İstanbul haritasında
Gülhane (1776)



Kauffer'in
haritasından detay

Cirid Meydanı'nın Gülhane Meydanı Olarak Adlandırılması

Topkapı Sarayı'nın spor gösterileri ve karşılaşmalarının yapıldığı Cirid Meydanı'na Kabak Meydanı, Cündi[13] Meydanı, İncili Köşk Meydanı da denilmekte idi. 1721'de İncili Köşk Meydanı olarak bilinen meydana, daha sonraları Gülhane Meydanı dendiğini Raşid Efendi tarihinde yazıyor. Raşid Efendi, Şehzade Mehmed, Mustafa ve Bayazıd'ın okumağa başlama törenini anlatırken Gülhane Meydanı'nın 8 Ekim 1721 deki durumunu da anlatıyor "*..Birinci avludan deniz tarafına açılan hastalar kapısından aşağıya inilince, sonradan Gülhane Meydanı denilen İncili Köşk Meydanı'na giriliyor...*".[14] Cirid Meydanı'na 1736 yılında yapılan Gülhane Kasrı dolayısıyla Gülhane Meydanı dendiğini Atıf Kahraman belirtiyor.[15] Padişahın Cirid Meydanı'ndaki spor gösterilerini seyrettiği iki güzel köşkü 19 yüzyıl gravürlerinde görmek mümkündür.[16]

Neden Gülhane?

Topkapı Sarayı'nın bu bölümüne neden Gülhane isminin verildiği kesinlik kazanmamıştır. Birçok ansiklopedide, Gülhane'nin Topkapı Sarayı surları içinde büyük bir bahçe olduğu yazılmış, fakat neden bu isim verildiği bildirilmemiş, kısaca *"Osmanlı İmparatorluğu devrinde bu meydana neden Gülhane adının verildiği kesin olarak bilinmiyor"* denilmiştir.[17] Pakalın, *"Tabirin manası gülevidir"* diyor.[18] Şarkiyatçı J.H.Moratmann'a göre bu ad, eskiden orada saray için gülbeşeker yapılan bir bina bulunmasından dolayı verilmiştir.[19] Gülbeşeker bilindiği gibi iki kere şekerlendirilerek, gülle yapılmış bir tatlıya verilen addır. Gerek gülbeşeker, gerek gül murabbası, gül şurubu ve gül macununun sarayda Helvahane'de pişirildiğini bilmekteyiz. Aburrahman Şeref Bey Topkapı Saray-ı Hümayunu adlı bir dizi makalesinde[20], Topkapı Sarayı'nı anlatırken burada gülyağı elde edilen bir imalathane olduğunu söyler. Makalesinde şöyle yazar: *"..Hasbahçeden sonra Gülhane Meydanı gelir, bu isim evvellerde Saray-ı Hümayun'a koku damıtılmasına ayrılmış imalathanenin orada bulunmuş olmasından ileri gelmesi ihtimali vardır..".* Bu bilgiyi Abdurahman Şeref Bey'e 1840 da Enderuna çırağ olmuş Hayri

---

[13] Askeri süvari, sipahi.

[14] Raşid Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.5, s.320-328; Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.67.

[15] Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.66–69.

[16] Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul,* 18. ve 19.yy., 1992 (Cirid Köşkü, Tomak Köşkü'nden, L'Espinasse'ın gravürleri).

[17] Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971; *Meydan Larousse*, c.5, İstanbul 1971.

[18] Mehmed Zeki Pakalın, *a.g.e.*, İstanbul 1971 (Gülhane maddesi).

[19] Şarkiyatcı J.H.Moratmann'a göre bu ad eskiden orada saray için gülbeşeker yapılan bir bina bulunmasından dolayı ortaya çıkmıştır (bkz. M.Larousse; aynı bilgi isim vermeden Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde de yer alıyor).

[20] Abdurahman Şeref Bey, "Topkapı Saray-ı Hümayunu", *Tarih-i Osmani Mecmuası*, Ahmed İhsan Şürekası Matbaası, İstanbul 1327 (1910–1911), s.5–12.

Beyefendi vermiştir. Hasoda kethüdalığından emekli olan Hayri Beyefendi 1910 yıllarında 80 yaşlarında iken Abdurrahman Şeref Bey ile Topkapı Sarayı'nı gezmiş ve birçok bilgi vermiştir.[21] Bu bilgi bize göre en doğru olanıdır. Bu büyük gül bahçelerinden toplanan güller burada ufak bir imalathanede imbikten geçiriliyor olmalıydı. İmbikten geçen güllerden hem gülyağı dediğimiz gül esansı, hem de o devirlerde çok kullanılan gülsuyu (gülâb) elde edilebiliyordu. Bostancılardan Gülhane Ocağı'nın bu işle de görevli olması gerekir. Kauffer'in haritasında çok net olarak görülen "Gülhane" bugün de duran sarnıcın bulunduğu yerdedir. Bizans döneminden kalan bu su sarnıcının gülsuyu imalathanesinde kullanılan suyun alındığı yer olması çok muhtemeldir. Osmanlı Sarayı'nda yetiştirilen herşeyden sarayda faydalanıldığı hatta fazlasının dışarıda halka satıldığı bilinen bir husustur.[22] Sarayda çok kullanılan gülsuyunun Gülhane bahçelerindeki güllerden elde edilmesi de çok doğaldır.

Gülhane'ye Edirne Sarayı'nda ve Dolmabahçe Sarayı'nda da rastlıyoruz. Dolmabahçe Sarayı'ndaki Gülhane Kasrı'ndan birçok yerde bahsedilir. 1748 tarihli bir fermanda Ramazan Bayramının ikinci günü olan 25 Eylül 1748'de Padişahın rikabının Gülhane-i nev diye adlandırılan yeni kasırda yapılacağı bildirilmektedir.[23] Bizim belgelerimizde de Padişah bayramın ikinci günü yapılan spor gösterilerini çoğunlukla Gülhane-i nev de izlemiştir. Edirne Sarayı hakkında bize bilgi veren Dr. Rifat Osman'a göre sarayın bilinen kapılarından biri de Gülhane çayırlığı ve meydanına açılan Şikâr kapısıdır.[24] Edirne Sarayı'nda da gülsuyu ve gülyağı imal edildiğini yine aynı kitaptan öğreniyoruz. Matbah-ı Amire'de Aşçılar ocağı, Helvacılar ocağı olduğu gibi bir de Gülabcılar ocağı vardı.[25] Edirne Sarayı'nın planlarından 1905 tarihli olanı elimizde. Bu planda Edirne Sarayı'nın Gülhane denilen bölümü de ayrıca gösterilmiştir.[26]

Osmanlı Geleneğinde Gülhane Günü

Osmanlı geleneğinde dini bayramların ikinci günü Gülhane Günü olup bu kanun-ı kadim üzre uygulanmakta idi. Osmanlı dini bayramlarının birinci günü pekçok yerde ayrıntılarıyla bildirildiği halde, ikinci günü olan Gülhane gününden ve üçüncü günü olan Eski Saray gününden pek bahsedilmemektedir. Bayramın birinci gününde, teşrifat defterlerinde yazıldığı gibi yapılması gereken önemli

---

[21] Sedat Hakkı Eldem, Feridun Akozan, *a.g.e.*, s.13.

[22] Bostancılar, hassa bahçelerinde ve has bahçelerde meyve ve sebze çiçek yetiştiriyorlardı. İstanbulda 200 sebzeci, 17 çiçekçi,30 ıspanakçı (mevsim salatası) dükkanları vardı. Hasbahçe ve hadaik-i hassa üretimi meyva ve sebze ve çiçek ve yeşillik satıyorlardı. Her yıl hesap çıkarılıyor defter bostancıbaşı tarafından Padişaha sunuluyordu.(bkz. Necdet Sakaoğlu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Bostancı Ocağı maddesi)

[23] Gülhane-i Nev kasrı hakkında Tarih-i İzzi'de tafsilatlı bilgi var; bkz. Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.84.

[24] Dr.Rıfat Osman, *Edirne Sarayı*, yayın. S.Ünver, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.55.

[25] Dr.Rıfat Osman, *a.g.e.*, s.52.

[26] Ratıp Kazancıgil, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, Edirne 1994.

merasimler vardı. Arife günü arife divanı yapılır, İlk gün padişahla bayramlaşma olan muayede-i hümayun yerine getirilirdi. Sonra bayram namazına gidiş ve dönüş olan bayram alayına çıkılır, daha sonra da padişah haremde, Sadrazam da Paşa Kapısı'nda bayramlaşırlardı. Daha sonra Yalı Köşkü'ne geçilir, gösteriler izlenir, aynı günün akşamı da türlü eğlenceler düzenlenirdi.[27]

Bayramın ikinci gününe Gülhane Günü ve törene de "Gülhane rikabı" denilirdi. Bu tören şöyle yapılırdı: Padişah bayram rikabının nerede yapılacağını arzu ediyorsa bir gün önceden "İrade-i Hümayun" Sadrazam'a ve Şeyhülislam'a bildirilir. Gülhane Kasrı'nda yapılacaksa, o gün öğleden evvel Seyhülislam Sadrazamlığa (Bab-ı Asafi) gelir. Öğle namazını buradaki arz odasında kıldıktan sonra sarayın Baltacılar Kethüdası huzura davet edildiklerini bildirmek için Bab-ı Asafi'ye gelir. Sadrazam ve Şeyhülislam atlarına binerek Bab-ı Hümayundan saraya girip, sağ taraftaki Hastalar kapısından aşağı inerek Gülhane Meydanı'na açılan bahçe kapısından geçip Gülhane Kasrı'na gelirler. Padişah kasra teşrif edince kösler vurmaya başlar. Huzura önce Şeyhülislam, sonra da Sadrazam kabul edilerek padişahın eteğini öperler. Rikab'dan çıkan Sadrazam ve Şeyhülislam, gösterileri Darüs saade ağası'nın odasından seyrederler. Gösterilere "mutad-ı kadim" gereğince Enderun Ağaları ile Harem ağalarının oynayacağı cirid oyunuyla başlanır. Oyunun süresi belirli değildir. Padişah yeterli görünceye kadar devam eder. Cirid oyunu bittikten ve cündiler sadrazamdan bahşişlerini almak için Darüssaade Ağa yerine gidince, ayılarla saksonlar boğuşturulur, pehlivanlar güreşir, canbazlar hünerlerini gösterir ve kadın kıyafetine girmiş Rum ve Yahudi köçekleri sazların eşliğinde raks etmeğe başlarlar ve bu şekilde akşama kadar gösteriler devam ederek o günki "Gülhane Günü" bitmiş olurdu.[28]

Bayramın üçüncü günü ise Eski Saray Günü idi. Dini bayramların üçüncü gününde padişahların "Saray-ı Atik"e gitmesi oradaki sultanlar ile bayramlaştıktan sonra, alana bakan köşkte oturarak Sadrazam cündilerinin oynadığı atlı cirid oyununu ve diğer gösterileri seyretmesi adet-i kadimedendi.[29]

Gülhane Günü

Gülhane gününden bahseden ilk belgeler 1748 yılına aittir. Şamdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi şöyle anlatıyor: *"Bayramın ikinci günü "Gülhanegünü" olduğu için (25 Eylül 1748) Sadrazam ile Şeyhülislam gelüp edayı hizmet ve yapılan cirid oyununu seyrettiler"*.[30]

[27] Necdet Sakaoğlu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994(Bayram Alayı maddesi).

[28] Şamdanizade Fındıklılı Süleymen Efendi, *Mürid-i Tevarih*, yay. hazırlayan Münir Aktepe, İstanbul 1976. s.80–83; Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.68.

[29] Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.61.

[30] Şamdanizade Fındıklılı Süleymen Efendi, *a.g.e.*, s.80-83; Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.68.

Tarih yazarı İzzi Efendi, bu konuyu daha açık bir şekilde şöyle anlatıyor; *"...Saltanat töresi gereğince bayramların ikinci günü Saray-ı Hümayun'daki Gülhane adıyla anılan yerde Sadrazam ve Şeyhülislam davet edilerek yapılması mutad olan "Gülhane Merasimi" bu defaki ramazan bayramının ikinci günü (25 Eylül 1748) "Gülhane-i Nev" diye adlandırılan adı geçen yeni kasırda yapılacağı ferman olundu."*[31]

Bu konuyu aydınlatan başka bir kaynak da Mehmed Akif Efendi'nin "Tarih-i Cülus-ı Sultan Mustafa III" isimli eseridir. Mehmed Akif Efendi (1171/1758) yılı Ramazan Bayramı törenini anlatırken şöyle diyor. *"..Hususa 5-10 seneden beri Dolmabahçede Gülhane-i Nev ismiyle adlandırılmış yeni yapılmış olan kasrın önünde eskiden olduğu gibi bayramların ikinci günlerinde ancak Rıfatlu Sadrazam hazretleriyle Semahatlu Şeyhülislam Efendi Hazretleri ikisi beraber rikab-ı hümayuna yüzlerini sürdükten sonra cirid ve çeşitli oyunlar oynandı...".*[32] 1766 tarihli Teşrifat Kalemi Defteri'nde de şöyle anlatılıyor: *"Iyd-ı Şerif'in ikinci günü devletlu Sadrıazam ve semahatlü Şeyhülislam Efendi ve asitanede mevcud bulunan vüzera davet olununca Gülhane'de huzur-u hümayuna gitmeleriyle ağayan-ı enderun-ı hassa cirid oynayub ve pehlivanlar ve tavşanlar ve çengi fasl olunur".*[33]

Hatt-ı Hümayunlara Göre Gülhane Günü

Elimizde 1789 yılından 1832 yılına kadar 27 adet hatt-ı hümayun var. Bunların hepsi bayramın ikinci günü olan Gülhane Günü hakkında, Sadrazamın Gülhane Günü'nün nerede yapılacağını soran takrirleri ve padişahın bunun üzerine yazdığı hatt-ı hümayunlar bize o merasimler hakkında pek çok bilgiyi veriyor. Elimizde III.Selim'e ait Hatt-ı Hümayunlardan 12 adet var. Bunların çoğunluğunun meali şöyle: "*Şevketlu Kerametlu Muhabbetlu Kudretlu Velinimetim Efendim Padişahım Öteden beru iyd-i şerifin ikinci günü Saray-ı Cedid-i Amire'de Gülhaneye azimet ve üçüncü günü dahi Saray-ı Atik-i Mamure'de seyir ve temaşa-yı ciride himmet-i mesai ve muteberan olan kavanin-i kadime ve merasim-i müstedimeden olduğuna binaen bi minneti teala işbu iyd-i fitrin ikinci günü olan yarınki perşembe günü mutad üzre Gülhaneye azimet ve bu vechle kanun-u kadimin icrasına riayet olunmasına izin ve rufat-ı şahaneleri erzan buyurulur ise Semahatlu efendi daileriyle leffen çakerileri veKapudan Paşa kullarının mübarek rikab-ı müsteda hasr-ı vanelerine revha olunması hususunda ferman Şevketlu kerametlu muhabetlu kudretlu velinimetim efendim padişahım hazretlerinindir*" diye yazan sadrazamın takririnin üzerine Padişah şöyle yazar *"Benim Vezirim Yarın İnşallah Gülhaneye*

[31] İzzi Efendi, *Tarih-i İzzî*, 1199, c.1, s.180; Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.84.

[32] Mehmed Akif Efendi, *Tarih-i Cülus-ı Sultan Mustafa III*, yk.71, 146, 168, 169; Atıf Kahraman, *a.g.e.*, s.69.

[33] B.O.A. Teşrifat Kalemi Defter. sene 1180, Kepeci Tasnifi.No.696/m.

gelesis".[34] 1790 senesinde yapılan iki bayramın "ne mahalde" yapılacağı sorulmuş, birisinin Dolmabahçe'de diğerinin de Gülhane'de yapılmasına irade çıkmıştı.[35] 1796 yılında yapılacak merasim için sadrazamın yazdığı takrirde belirtildiği gibi *"Gülhanede kanun-u kadimin icrasına riayet"* olunmuştu.[36] 1799 yılındaki bayram merasiminden bahsedilirken *"..öteden beri iyd-i şerifin ikinci günü Saray-ı Cedid-i Amirede Gülhane'ye azimet ve üçüncü günü dahi Saray-ı Atik-i Mamure'de seyr-i temaşa-yı ciride himmet meri ve muteber olan kavanin-i kadime ve merasim-i müstedimeden olduğuna binaen..."* denilerek bu gelenek tekrarlanmıştır.[37] Sultan III. Selim'e ait olan diğer Hatt-ı Hümayun'larda da bayramın ikinci günü yapılan ve uyulması gereken bu geleneğin altı çiziliyor.[38]

Sultan II. Mahmud dönemine geldiğimizde mutad olan bayram iradesi, yaşanan olaylara göre farklılık arzediyordu. 1808 yılına ait takrirde şöyle deniliyor; *"Şevketlu Kerametlu Muhabetlu Kudretlu Velinimetim Efendim Padişahım böyle hengamı server reşaride tahtis-i nimet ve ifa-yı şükrü Muhammeden fenni mende iydin misullu icrayı rüsum ve meserret olunmak rab-ı kadim saltanat-ı seniyeleri olmakla bi minneti teala yarınki çarşamba günü ber mutad semahatlü Şeyhülislam efendi daileri ve kapdan paşa kulları ve iradei şahaneleri buyurulduğu vechle Süleyman paşa kulları ile maen Gülhane resmi icrası için hakıpay-ı mekar-ı bi nemsa-yı tacidarilerine cebin-i say-ı rikab ve istikanet olunması hususuna müsade-yi aliye-yi şahaneleri şayan buyurulur ise emri ferman şevketlu kerametlu muhabetlu kudretlu velinimetim efendim padişahım hazretlerinindir"*.[39] Burada bahsedilen hengâm, 28 Temmuz 1808 tarihinde Sultan Selim'in öldürülüp II. Mahmud'un tahta çıkarılması ve yaşanan olağan dışı olayların akabinde olduğunu düşündürmektedir. 1810 yılına ait bir bayramda mutad olan bayram takriri ve üzerinde Sultan II. Mahmud'un hattı ile verdiği iradeyi görmek mümkün.[40] Aynı yıla ait diğer bayram takririnde gene olağan dışı durum farkediliyor. Şöyle yazılıyor; *"Şevketlu Kerametlu Muhabetlu Kudretlu Velinimetim Efendim Padişahım böyle hengamı serveri şadide tahtis-i nimet ve ifa-yı levazım şükrü Muhammedet zımnında iydin misullu icrayı rüsum imtisal ve meserret olunmak rab-ı kadim-i saltanat-ı seniyeleri olmakla bi minneti teala yarınki pazar günü ber mutad semahatlu Şeyhülislam efendi daileri ve Kapudan paşa kulları ile maen Gülhane resm-i icrası için hakıpayı mekarı müncesayı mülükhanelerine cebin-i sayı rikbet*

[34] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.8422, 1204 tarihli.

[35] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.9535, 1205 tarihli. veB.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.11643, 1205 tarihli.

[36] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.8971, 1211 tarihli.

[37] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.13239, 1214 tarihli

[38] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.7565, 1219 tarihli ,H.H.7566. 1220 tarihli, H.H.7569 ,1220 tarihli veHH.4844,1220 tarihli.

[39] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.16865, 1223 tarihli.

[40] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.23894, 1225 tarihli.

ve istikamet olunması musammem idüğü muhat-ı ilm-i alem arayı şehriyarileri buyuruldukta emri ferman şevketlu kerametlu muhabetlu kudretlu velinimetim efendim padişahım hazretlerinindir".[41] Bu bayramın da 17 Nisan 1810 tarihindeki yeniçeri hamallarının esnafa taş ve sopalarla hücumu ve 22 Nisan'da yeniçerilerin büyük kavgası ve sekbanbaşının idamı ile sonuçlanan karışıklık sırasında olduğunu düşünmek mümkün. Herşeye rağmen padişah *"Kaymakam Paşa yarınki gün Şeyhülislam Efendi daimizle rikab-ı hümayunuma gelesis"* diyerek mutad merasim için irade vermişti.

Sultan II. Mahmud 1811 yılındaki bayram için Dolmabahçe'deki kasırda yapılma iradesini vermiş[42], 1815 yılında ise aynı merasim Gülhane'de yapılmıştı.[43]

1824 ve 1825 tarihli bayram takrirlerinde de mutad yazışmaları görüyoruz.[44] 1825 tarihli ayrı bir Gülhane Günü merasimi Küçüksu Kasrı'nda yapılmıştı.[45] 1826 yılında Yeniçeriliğin kaldırılması ile başarılan Vaka-yı Hayriye'den sonra da Gülhane Günü aynen yerine getirilmişti.[46] 1832 yılındaki merasim Gülhane'de vaki Kasr-ı Şahane'de icra edilmişti.[47]

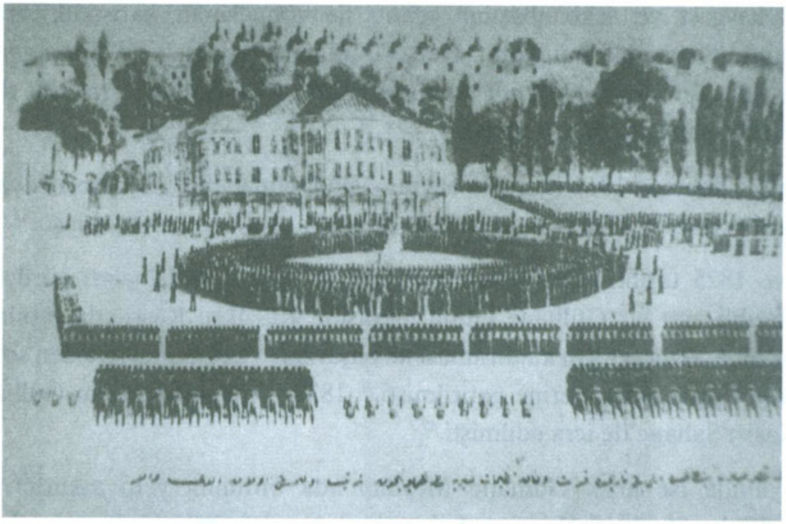
1837 yılında ise artık Gülhane Meydanı'nda ordunun yeni askerleri talim yapıyorlardı. *"Asakir-i Hassa-yı Şahane'den bu defa tahsil-i fünun-u harbiye-yi cedide etmiş olan neferatın Gülhane kasr-ı hümayun pişgahında neferat-ı merkumenin iptida süvari ve badehu piyade talimleri muayene olunmuş .."* denilerek, teftiş edildiği padişaha bildiriliyordu.[48]

Gülhane Meydanı 1839 tarihinde birçok milletleri ilgilendiren bir merasime daha şahid oluyordu. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunmasını Lütfi Efendi tarihinde şöyle anlatıyor: *"Elli beş senesi şaban ayının 26. günü GülhaneMeydanında bulunan Kasr-ı Ali'yi bil teşrif vükela ve ulema ve yüksek memurlar ve yabancı elçiler davet edilerek kurulmuş olan çadırlarda yerleştirildiler ve binlerce halk ile o meydan mahşere döndüğü gibi, yüksekçe kurulan bir kürsi üzerine Reşid Paşa çıkarak Padişah'ın (Sultan Abdülmecid) kendisine verdiği hattı-hümayunu halka açıkça ...okudu"* .[49]

Görüldüğü gibi Gülhane, Osmanlı saraylarının önemli bir mevkii idi. Edirne Sarayı'nda ve Dolmabahçe Sarayı'nda da varlığını gördüğümüz Gülhane, özellikle Topkapı Sarayı'nda önemli bir yer işgal ediyordu. Bu saraydaki yerinden dolayı

[41] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.23950, 1225 tarhli.
[42] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.23906, 1226 tarihli.
[43] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.23891, 1230 tarihli.
[44] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No 23933,1240 tarihli,Hatt-ı Hümayun Tasnifi No..23898, 1240 tarihli.ve Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.23935, 1240 tarihli.
[45] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.23902, 1240 tarihli.
[46] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.23914, 1242 tarihli.
[47] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.23948, 1248 tarihli.
[48] B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.No.18790, 1253 tarihli.
[49] Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, İstanbul 1302, c.6, s.60.

dini bayramların ikinci günü Gülhane Günü olarak anılması teşrifatta yerini almış, kanun-ı kadim haline gelmişti. Bayramın ikinci günleri Dolmabahçe'de veya Küçüksu'da kutlansa bile ismi Gülhane Günü idi.



Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunduğu Gülhane Meydanı

Gülhane Askeri Hastahanesi

Türk tıp tarihi'nde Gülhane Hastanesi denilince Dr.Rieder tarafından 1898 yılında hizmete sokulan ve bugün bina olarak hala ayakta olan "Gülhane Seririyat Hastahanesi" gelir. Araştırmalarımız sırasında 1898 yılından önceki senelere ait belgelerde geçen "Gülhane Hastahanesi"ne bir anlam verememiştik. Türk tıp tarihi'nde de bu hastaneden bahsedilmemişti. Çalışmalarımız derinleştikçe ve bu konudaki belgeler çoğaldıkça "Gülhane Hastahanesi" hakkındaki bilgiler netleşti. Gülhane Hastahane'si 150 yataklı olarak inşa edilip, 1848 yılında çalışmağa başlamıştı. Bu askeri hastahanenin binası bugün de ayakta olan "Gülhane Seririyat Hastahanesi" binasıdır. Bu hastahanede çalışan görevlilerle ilgili bilgilere ulaşabiliyoruz. 150 yataklı olan bu Gülhane hastanesi 1860 yılında "Mekteb-i İdadi"ye tahsis kılınmış ve 1861'de hastahane görevlileri başka yerlere tayin edilmişlerdi. Bu bina 1875 den sonra "Gülhane Askeri Rüşdiye"si olmuştu.

Gülhane Hastahanesi Kuruluyor

Gülhane Hastahanesi'nin kuruluşu 1845 yılında Asakir-i Hassa-yı Şahane askerlerine hastahane yapılması ihtiyacı üzerine gündeme gelmişti. Sultan II.Mahmud'un 1826 yılında yazdığı bir Hatt-ı Hümayunda *"..Rumeli ve Anadolu taraflarında yapılmakta ve yapılacak olan kışlaların civarlarına birer hastahane inşası.."* için emir vermişti.[50] Böylelikle kışlaların yanında hastahane yaptırılması

geleneği başlamış oldu. Gülhane Hastahanesi de Asakir-i Hassa-yı Şahane askerleri için yaptırılacaktı. Bilindiği gibi Asakir-i Hassa-yı Şahane askerleri, Osmanlı padişahının ve saraylarının korunması ve tören birliği olarak görev yapmaları için oluşturulan askeri bir sınıftır.[51] Vaka-yı Hayriye'den sonraki yeni düzenleme ile bu askerler Topkapı Sarayı'nın içinde iki ayrı mekânda yerleştirilmişlerdi. Biri Sarayburnu'nda diğeri Gülhane'de iki kışlaları vardı.

Asakir-i Hassa-yı Şahane askerlerine hastahane yapılması için[52] önce "Sepetçiler Kasrı" düşünülmüştü. 1845 yılında Sepetçiler Kasrı'nın hastahane yapılmasına karar verilmiş\ fakat 1846 yılında bundan vazgeçilmişti. Temmuz 1846 tarihli belgede bu durum şöyle açıklanır: *"Saray-ı Cedid-i Hümayun'da kain Sepetçiler Kasrı'nın icabına göre mihver isbatı ile Asakir-i Hassa-yı Şahane için hastahane ittihaz olunması geçen sene kararlaştırılmış ise de kasr-ı mezkur pek göz önünde olmak ve ebniyece dahi hastahane ittihazına çesban görülmemek hasebiyle ol suretden sarf-ı nazar olunarak diğer münasip bir mahale yapılması"*. Belgede yazıldığı gibi binanın pek göz önünde olması ve hastahane için uygun olmaması sebebiyle vazgeçilmişti.

Hassa askerleri için bu defa yeni bir yer seçilmişti: *"Saray-ı Cedid-i Hümayun'daki Bamyacılar Ocağı nam mahal"*. Bu yer Gülhane Kışlası dediğimiz yerdeki Bamyacılar Ocağının (yani kışlasının) yanı idi. Bamyacılar Ocağı Bostancı Ocağı'nın bir kolu olup, 1828 yılında lağvedilmiş ve kışlaları "Asakir-i Hassa-yı Şahane"ye verilmiş, bostancılardan 1500 kişi de bu tabura seçilmişlerdi.[53] Gülhane Hastahanesi'nin yapıldığı yer diğer belgelerde *"Saray-ı Cedid-i Hümayunda mülga Bamyacılar Ocağı demekle maruf, Gülhanede kain, Asakir-i Hassa-yı Şahane için inşa olunmuş hastane"* diye geçmektedir.[54]

Hastahanenin İnşaatı

Hastahanenin yeri seçildikten sonra gereken resmi işlemler yapılarak padişahtan irade alınmasına sıra gelmiştir. Yazılan takrirlerde özellikle üzerinde durulan

[50] B.O.A. Hatt-ı Hümayun No.29296.

[51] Asakir-i Hassa-yı Şahane, Hassa tümeni için bkz. Necdet Sakaoğlu, "Asakir-i Mansurre-yi Muhammediye", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993; Hassa Ordusu için bkz. Abdülkadir Özcan, "Hassa Ordusundan Birinci Orduya", *Tarih Medeniyet*, Sayı 45, Şubat 1998, s.20–23.

[52] İrade Dâhiliye No.6321. 24 Receb 1262(18 Temmuz 1846).

[53] *"Bamyacılar Ocağı: ..Topkapı Sarayının Otluk Kapısı'na yakın bir yerde de eskiden Bamyacılar Ocağı denen ve Saray Bostancıları Ocağına bağlı bir örgütün varlığı bilinmektedir."* bkz. Necdet Sakaoğlu, "Bamyacı Lahanacı Müsabakaları", *İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul 1993; *"Bostancı Ocağı: 1828 de bir nizamname ile Bostancılar kaldırılarak Asakiri Hassa taburuna kaydedilmişlerdi."* bkz. Necdet Sakaoğlu, "Bostancılar Ocağı", *İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul 1993.

[54] *"Saray-ı Cedid-i Hümayunda mülga Bamyacılar Ocağı demekle maruf mahalde inşa olunan hastane"*, bkz. Ahkam-ı Meclis-i Adliye raporu. (İrade Meclis-i vala No 2855 belge no.3); *"Saray-ı Cedid-i Hümayun'da Asakir-i Hassa-yı Şahane için inşa olunan hastane"*, İrade tezkeresi (İrade Meclis-i Vala no2855 belge no4); *"Topkapı Saray-ı Hümayununda kain Gülhane civarında müceddeden inşa olunmuş olan hastane"*, bkz. (İrade Dahiliye No.7668); *"Gülhanede kain Asakir-i Hassa-yı Hazret-i Şahane hastanesi"* (İrade Meclis-i vala 9361) vd.

mesele, seçilen yerin hava ve mevkice münasip olup olmadığıdır. Belgede durum şöyle özetlenir: *"müceddeden bir bab hastahane inşaası lazımeden bulunmuş ve saray-ı mezkur derununda mülga Bamyacılar Ocağı nam mahal hava ve mevkice münasip görülmüş olduğundan.."* Seraskerlik bu ihtiyaç için 100 veya 150 yataklı hastahane yapımına ihtiyaç olduğunu belirlemiş, bu inşaatların kaç liraya mal olacağı, inşaat işlerinden sorumlu "Asakir-i Hassa-yı Şahane'nin Ebniye-yi Hassa Müdürü"ne sorulmuştur. Ebniye-yi Hassa Müdürlüğü de inşaatın fiyatını belirlemişti. Büyükdere'de imal olunan tuğladan yapılmak üzere 100 yataklı hastahane 1000 kese akçeye, 150 yataklı olursa 1500 kese akçeye mal olacağı ifade ve beyan edilmişti. Maliye Nazırı bu fiyatların uygun olduğunu yazmış ve Padişahın iradesi istenmişti. Sultan Abdülmecid 19 Temmuz 1846 (26 Receb 1262) tarihli iradesinde *"..mahal-i mezbura 150 nefer hasta ikame vaz olunacak surette hastahane inşası hususuna.."* emir veriyordu.[55]

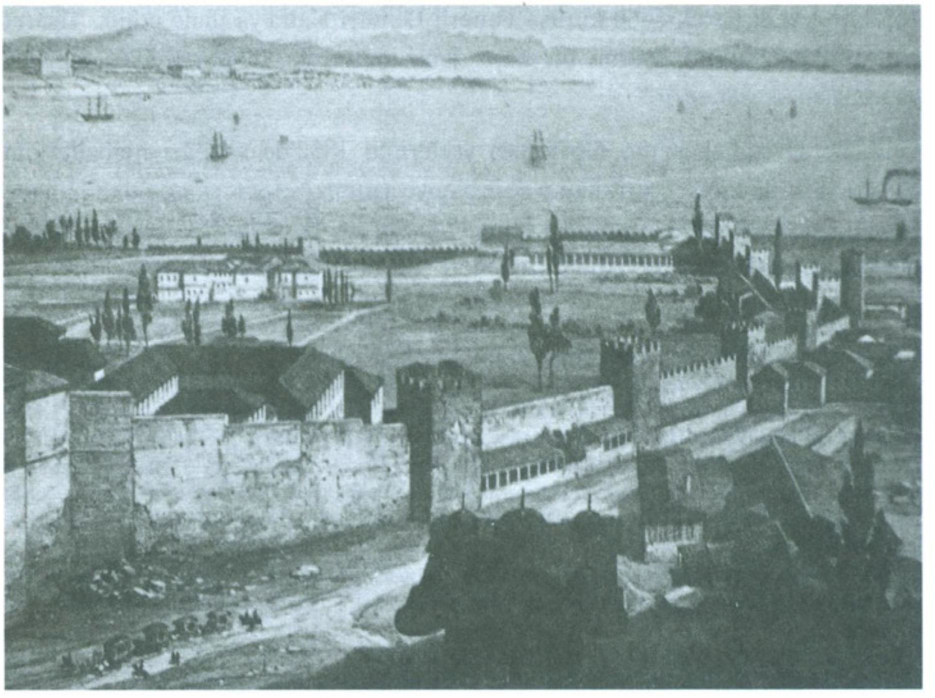
Gülhane'de Asakir-i Hassa-yı Şahane için hastahane yapımına, irade alındıktan sonra hemen başlanmıştır. Beş ay sonraki belgeden inşaatın yarıdan fazlasının tamamlandığını öğreniyoruz. Aralık 1846 tarihli belgede bu durum şöyle özetleniyor: *"Saray-ı Cedid-i Hümayunda vaki mülga Bamyacılar Ocağı mevkiine keşfi mucibince 1500 kese akçe masrafla Asakir-i Hassa-yı Şahane için hastahane inşası hususuna mukaddemce iradeyi seniyeye müteallik buyurularak hastahane-yi mezburun sene-yi sabık-ı evail-i Şabanında tamirat memuru Şükrü Ağa marifetiyle inşası zımmında ilmühaberi verilmiş. Mumaileyhin bu kere takdim eylediği bir kıta takriri-i mealinde ebniyenin nısfından ziyadesi yapılarak.."*.[56] Binanın yarısı tamamlanmış, fakat bahçe tarafına yapılan bölümlerin temelleri çürük bulunduğundan, sağlam mahalline kadar hafr ve inşası ve hastaların yatak mahallerinin genişletilmesi ve ikinci derecede bazı şeylerin ilavesi lazım geldiğinden tekrar keşfi istenmiş, durum Ebniye-yi Hassa Müdürü'ne havale edilmişti.[57] Aralık 1846'da yapılması lüzum görülen yerlerin Tamirat Memuru Şükrü Ağa vasıtasıyla yapılması uygun görülmüştü.

1847 yılı Haziran ayında bina bitmiş olmalıydı ki hastahaneye bir "karakolhane" yapılması için izin istenmektedir. Bilindiği gibi hastahanelerin kapılarına karakolhane yapılması için *"zabıtan vasıtasıyla hasta yanına izinsiz hiçbir ferd sokulmaması, salgın hastalıklar için, hasta ve hekimin iyiliği için uygun görüldüğü"* emri Sultan III. Selim tarafından 1805 yılında verilmiştir ve o zamandan beri uygulanmaktadır.[58] Bu sebeble Gülhane Hastahanesi'nde de karakolhane yapılacaktır. *"Topkapı Saray-ı Hümayununda kain Gülhane civarında müceddeden inşa olunmuş olunan hastahane ittisaline bir bab karakolhane inşası lazımeden*

[55] B.O.A. İrade Dâhiliye No.6321.
[56] B.O.A.İrade Dâhiliye No.6888. İrade tezkeresi.
[57] B.O.A. İrade Dâhiliye No6888. 4M 1263(23 XIII 1846).

bulunduğundan ...icabının icrası..." için bu hususu Ordu-yı Hümayun Müşiri Devletli Paşa Hazretleri, Dar-ı Şuray-ı Askeri'ye havale kılmış, keşfi yapılmış , ne kadara mal olacağı tesbit edilmiş, Ebniye-yi Hassa Müdürü marifetiyle inşası için irade verilmişti.[59] 1847 yılı sonunda karakolhanenin tamamen bitip teslim edildiğini belgeden öğreniyoruz.[60]

Gülhane Hastahanesi inşaatının sorumlusu, inşaat bitip teslim edildiği halde, yaptığı ilaveler için parasını alamadığından parasını talep eder. Bu konu ile ilgili birçok yazışma olmuştur. Bununla ilgili sekiz resmi evrakdan Gülhane Hastahanesi binasının yapılması hakkında pek çok bilgi sahibi olabiliyoruz. Gülhane hastahanesi inşaatından memur Asakir-i Hassa Tamirat Müdürü Şükrü Ağa (Daha sonra sabık Hacı Şükrü Ağa) 1846'da verilen irade ile hemen işe başladığını, inşaat devam ederken yandaki kışla binası için ek istekler olduğunu, onları yaptığını ve hastahane binasının sağlam bir şekilde inşa edilmesi için yaptığı harcamaların başta uygun görülen fiyatdan fazlaya mal olduğunu



Fossati'nin fotoğrafında Gülhane Askeri Hastanesi

[58] Sultan III. Selim'in emrini ihtiva eden bu belge B.O.A. Cevdet Sıhhıye No.304. Nisan 1805 tarihli.
[59] B.O.A.İrade Dâhiliye No.7668. 16 Cemazıyelahir 1263(2 Haziran 1847).
[60] B.O.A.İrade Meclis-i Vala No.2855 belge no I. 20 Muharrem 1264 (28 XII.1847).

bildirmektedir.[61] Aralık 1847 ile Mart 1848 tarihleri arasındaki bu yazışmalardan, Gülhane Hastahane'si inşaatının Ocak 1848 de tamamlanıp, eşyalarının alınıp tefriş edildiğini, hastahanenin içine taşınılmış olduğunu öğreniyoruz.[62]

Bina İle İlgili Diğer Bilgiler

Gülhane Hastahanesi çalışmağa başlar; Nisan 1848'de Gülhane Hastahanesi için çöp arabaları satın alınır.[63] Eylül 1850'de hastahane içinde yapılan düzenleme ve tamiratın bittiği rapor edilir.[64] Elimizdeki belgelere göre Gülhane Hastahanesi'ndeki en önemli tamirat, 1852 yılında eczahanede yapılan tamirat idi. Nisan 1852'de *"Asakir-i Hassa-yı Şahane Ordu-yı Hümayunu hastahanelerinden Gülhane Hastahanesi'nin eczahanesi birkaç mahalden çatlamış"* denilerek rapor edilir.[65] Bunun üzerine "ecza-yı mütenevvia ve eşya-yı saire" bir başka yere nakledilir, ancak bir taraftan hastalar için ilaç dağıtımı ve imali devam etmektedir. Bu taşınılan yer ilaçları depolamağa münasip değildir. Eczahanenin tamiri zaruridir. Tamiri için Serasker Paşa ferman verir ve havale buyurulur. Tamirat Müdürü, Gülhane Hastahanesi eczahanesindeki çatlağın zeminde bulunduğunu ve 6265 kuruşa tamirinin mümkün olduğunu rapor eder. Tamirat 265 kuruş indirilerek 6000 kuruşa Fenerli Dimitri Kalfa'ya ihale edilir. Ticaret Nezareti bu tamirat fiyatını bir kere daha indirerek *"bil tenzil 5765 kuruşa"* yapılmasına karar verir.[66]

Gülhane Hastahanesi'nin diğer bazı yerlerinin 1852'de ve bazı mahallerinin Kasım 1852'de tamir ettirildiğine dair bilgiye sahibiz.[67] 1856 yılında da Gülhane Hastahanesi karşısına "Gülhane Feneri" yaptırılır. Belgelerde Gülhane Feneri diye yazılan fener bugün "Ahırkapı Feneri" diye bildiğimiz fenerdir.[68]

---

[61] İrade Meclis-i Vala No 2855 deki dosyada ki 5 belgede 8 ayrı resmi yazışma var: 1 nolu belge: Meclis-i Vala'nın Hassa Müşirine durumu bildirmesi, 28 Aralık 1847 tarihli; 2 nolu belge: Hassa Ordusu Müşiri Mehmed Şükrü'nün bu konuda yazdığı takrir, 12 I. 1848 tarihli; 3 nolu belge: Meclis-i Vala'nın Ordu-yu Hümayun Müşiri Paşa Hazretlerine meseleyi sunduğu yazı, 24 I.1848 tarihli; 4 nolu belge: Ordu-yu Hümayun Müşirinin cevabı, 29 I.1848 tarihli; 5 nolu belge: Meclis-i Vala'nın kararı, 8 III.1848 tarihli; 6 nolu belge: Meclis-i Vala'nın Ebniye-yi Hassa Müdürü'ne yazdığı takrir, 10 I.1848 tarihli; 7 nolu belge: Ebniye-yi Hassa Müdürü'nün raporu, 16 III.1848 tarihli; 8 nolu belge: Meclis-i Vala'nın irade takriri ve irade, 20 III. 1848 tarihli.

[62] İrade Meclis-i Vala No. 2855 deki belge no 2 de *"hastahane-yi mezkur ebniyesi karin-i hitam olmuş olmasıyla...hususu ile eşya ve levazımatının pahalı olmasından.."* denilerek eşyalarla mal olan fiyatı belirtilir.

[63] B.O.A. Cevdet Sıhhıye no.31 (19.CA.1264, 23.IV.1848).

[64] B.O.A.Cevdet Askeri No.40571 (10.ZA.1266. 17.IX.1850).

[65] B.O.A. Cevdet Sıhhıye No.1111(Receb 1268. IV.1852).

[66] B.O.A. Cevdet Sıhhıye No.1111(Receb 1268. IV.1852).

[67]B.O.A.İrade Meclis-i vala No.8028 (III 1852 tarihli belgeler); B.O.A. İrade Meclis-i Vala No.9361 (25.XI.1852).

[68] Ahırkapı feneri 1856 yılında *"Çatladıkapı feneri mahalli münasip olmadığından Balıkhane ittisalinde Gülhane Hastahanesi karşısında olup Kandilli Ayastafanos ve İzmit yollarına nazır olacak burca"* inşa edilmişti, İrade Hariciye No.6526; *"Gülhane Feneri"*ne memur Müştak Efendi'nin tayini, İrade Meclis-i Vala No.19401.

Gülhane Hastahanesi'ndeki Görevliler

Gülhane Hastahanesi'nde görev alan tabib, eczacı ve cerrahlarla ilgili bilgilere ulaşabiliyoruz. 1850 yılında Gülhane Hastahanesi Baştabibi'nin Nikolaki olduğunu[69], 1853 yılında cerrahbaşının Kamil Efendi olduğunu[70] tayin belgelerinden öğreniyoruz. 1854 yılında Gülhane Hastahanesi sertabibinin Kaymakam Ali Rıza Bey olduğu, Temmuz 1854'de miralaylık verilerek Batum Ordusu Sertababetine gönderildiği, yerine Tersane-yi Amire'de görevli Binbaşı Hacı Mehmed Efendi'nin tabib-i evvelliğe atandığı bilinmektedir.[71]

Gülhane Hastahanesi'nin bir diğer tabibi Hacı Tevfik Efendi'dir. Kendisine Kasım 1854 yılında "emektarlığı, liyakat ve ehliyeti ciheti ile kaymakamlık rütbesi" verilmiş[72], 1856 yılında miralaylığa yükseltilmiş ve dördüncü rütbeden bir kıta Mecidi Nişanı takdim edilmişti.[73] Gülhane Hastahanesi'nin bir diğer tabibi Tıbbiye'den mezun Tabib Aziz Efendi'dir. 1854 yılı sonlarında, hastaların çoğalması nedeni ile tayin edilmişti.[74] Aynı sebeble bir eczacı da ilave olarak tayin olunmuştu. Bu da Teba-yı Devlet-i Aliye'den Eczacı Yordam idi.[75] Cerrahbaşı Raşid Efendi, 1855 yılında hastahanede görev yapmıştı.[76] 1857 yılında Tabib Miralay Tevfik Bey hastahane tabibi idi. Eczacı-yı sani Mehmed İzzet Efendi, cerrahlar da İsmail Efendi ve Ahmed Efendi idi.[77] Aynı tarihde hastahane imamı Ali Efendi'dir.[78] 1858 yılında Eczacı-yı sani Mehmed İzzet Efendi ve diğer iki eczacı Mehmed Sırrı Efendi ve Ahmed Efendi'dir.[79] Bu tarihde cerrah-ı sani Binbaşı Abdülhalim Efendi'dir.[80] 1859 yılında hastahanenin mczacıbaşısı Yorgaki[81], hastahane katib-i evveli de Mehmed Efendi idi.[82]

Kırım Savaşı Sırasında Gülhane Hastahanesi

Kırım Savaşı, bilindiği gibi 23 Ekim 1853'de ilk savaş ateşi ile başlamıştı. Şubat 1854'de ise Kırım Seferi açıldı. Osmanlı, İngiliz ve Fransız ittifakı ile savaş devam etti. Bu savaş sırasında Sivastopol'dan yaralı ve hasta askerler gemilerle

---

69 B.O.A.Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi.No.32-34 (4.C.1266. !7.IV.1850).
70 B.O.A.Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi.No.54-33(28.RA.1269.10.I.1853.
71 B.O.A. İrade Dâhiliye.No.19198 (9.L.1270. 8.VII.1854).
72 B.O.A. İrade Dâhiliye No.19914. (9.RA.1271--XI.1854).
73 Babı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı Teşrifat Kalemi A.T.Ş.F..25/96; A.T.Ş.F. 25/97 (C.1273--I.1857).
74 B.O.A. İrade Dâhiliye no.20042 (12.R.1271--3.I.1855); A.AMD. 64/6 tezkire-yi samiye, 1271(1854).
75 A.AMD. 57/57 tezkire-yi samiye 1271(1854); B.O.A. İrade Dâhiliye no.19925, 15.RA.1271(XI.1854); A.AMD. 64/6. 1271(1854).
76 A.AMD. 68/79. 1272(1855).
77 A.T.Ş.F. 25/96. 14.C.1273(I.1857); A.T.Ş.F. 25/97 1273(1857); A.AMD. 86/44. 1274(1856); İrade Dâhiliye no.25572. 6.S.1274 (IX.1857); İrade Dâhiliye. no.26121 5.CA.1274 (XII.1857).
78 A.MKTDV 101/98 21.C.1273(I.1857).
79 İrade Dâhiliye no.26308 20.C.1274 (I.1858).
80 İrade Dâhiliye no.26121 1274 (1856).
81 İrade Dâhiliye no.28578 20.L.1275 (V.1859).
82 A.MKT UM 355/51 27.ZA.1275 (VII.1859); İrade Dâhiliye no.28567 16.Ş.1275 (III.1859).

İstanbul'a taşındı. Gülhane Hastahanesi'nin de bu savaş sırasında yükü artmıştı. Savaşın başlarında Gülhane Hastahanesi Sertabibi Kaymakam Ali Rıza Bey uhdesine miralaylık rütbesi verilerek Batum'daki ordu'ya sertabib olarak tayin edilmişti. Bu görev, döndüğünde yine Gülhane Hastahanesi Sertababetinde istihdam kılınmak şartı ile verilmişti. Miralay Ali Rıza Bey Batum'daki ordunun bütün tabibleri, cerrahları ve eczacılarına nezaret etmek üzere gönderilmişti.[83] Ali Rıza Bey'in Batum'dan döndüğüne dair bir kayda rastlamadık. Yaralı hastaların çoğalması ile Gülhane Hastahanesi kadrosu arttırılmış, bir tabib ve bir eczacı kadrosu ilave edilmişti. Tabib Aziz Efendi ve Eczacı Yordam bu şekilde tayin edilenlerdendi.[84]

1855 yılı başlarında Sivastopol taraflarından ve diğer savaş mevkilerinden gelen Asakir-i Nizamiye-i Hazret-i Şahane'nin hasta ve yaralı askerleri için hastahaneler kâfi gelmemekteydi. Bu hastalar için büyük ve münasip sahilhaneler ve konaklar tedarik edilmiş ve kiralanmıştı. Fakat bütün bunlar da yeterli olmamış, gelen hastaların miktarına nazaran başka mahaller tedarikine lüzum görülmüştü.[85] Bu sebeble Gülhane Hastahanesi yakınına Osmanlı askerleri için 400–500 yataklı sundurma (baraka) inşa edilmesi gündeme gelmişti. Serasker Paşa bizzat kendisi o mahale giderek yapılacak barakaların yerini görmüştü. Gülhane Hastahanesi civarına 400–500 hasta alacak büyüklükte eğreti olarak "sundurma heyetinde" birkaç binanın süratle inşası isteniyordu. İsteğin gerekli ve acele olması sebebiyle 4.III.1855 tarihinde talep yazısı yazılmış ve aynı gün irade çıkmış, *"..ebniye-yi mezkurenin hemen inşası hususunun Serasker müşarileyh hazretlerine havalesi.."*ne emir verilmişti.[86] Bina inşaatı için 100.000 kuruş ayrılmıştı. Mart ayı başında irade çıkmış, Ağustos 1855 de inşaat bitmişti. *"Asakir-i Şahane hastaları için Gülhane derununda tamirat müdürü marifetiyle inşa olunup biten iki adet hastahane binasının"* teslim edildiğini, alınan 100.000 kuruştan maada 16000 kuruş daha ilave para istendiğini ve bunun verildiğini öğreniyoruz.[87]

Kırım Savaşı sırasında hastahane ihtiyacı ittifak devletleri yaralı ve hastaları için de mevzubahisti. İngiliz ve Fransız hastaları için Asakir-i Nizamiye-yi Şahaneye mahsus olan hastahaneler ve diğer binalar muvakkaten düvel-i muavene (ittifak devletleri) hastalarına tahsis kılınmıştı.[88] Gülhane Hastahanesi yakınındaki Süvari Kışlası binası da Fransız askerleri için hastahane olarak ayrılmıştı. Belgelerde bu bina "Fransa Devleti hastalarına tahsis olunan Gülhane

[83] İrade Dâhiliye no. 19198 9.L.1270(8.VII.1854).
[84] İrade Dâhiliye no.20042 12.R.1271(3.I.1855).
[85] İrade Dâhiliye no. 20360 belge no 1. 9.C.1271(27.III.1855).
[86] İrade Dâhiliye no.20360 belge no 2 16.C.1271 (4.III.1855).
[87] İrade Meclis-i Vala no.14546,meclis-i vala tezkeresi, ZA.1271(VII.1855); İrade tezkeresi ve irade, ZA.1271(11.VIII.1855).
[88] İrade Dâhiliye no.20360.

Hastahanesi" diye geçmektedir. Fransız askerlerine verilen bu binanın yeri bir krokide de gösterilmektedir.[89] Bu hastahanede ölenlerin defnedilmesi için Silivri Kapısı haricinde bir mezarlık istenmişti. Bu konuda birçok yazışmalar yapılmıştı. Fransa Devleti hastalarına tahsis olunan Gülhane Hastahanesi'nde ölenlerin defnedilmesi için, Silivri Kapısı haricinde olan bir yer mühendislerce keşfedilmiş, istenen mahal boş bir arazi olduğundan mezarlık için irade istenmişti. Yazılan cevapta Silivri Kapısı haricinde keşfolunan o mahalin Müslüman mezarlığına yakın olduğu ve uygun olmadığı belirtilmiş, Veli Efendi sahrasında arazi-i miriden etrafı duvarlarla çevrili bir yerin münasip olduğu yazılmış ve mezarlık olarak o yer tahsis kılınmıştı.[90]

Fransız askerleri için ayrılan bu Gülhane Hastahanesi görevini yaparken, onun hemen yukarısındaki Gülhane Askeri Hastahanesi ve onun yanındaki 500 yataklı iki baraka Osmanlı askerlerine hizmet veriyordu. Fransa askerleri için muvakkaten açılan bu hastahaneye tabib Barbiro'nun tayin edildiğini[91], ayrıca Dr.Hops ve Amerikalı Dr.Mot'un burada görev yaptıklarını biliyoruz.[92]

Gülhane Hastahanesi Binasının İdadiye Çevrilmesi

Gülhane Hastahanesi hizmet verirken 1860 yılında o binanın askeri bir okul olan "Mekteb-i İdadi"ye çevrilmesine karar verilmişti. Bilindiği gibi Mekteb-i Harbiye 1831'de Selimiye Kışlası'nda eğitime başlamış, 1834'de Maçka Kışlası'na gelinmiş, 1841'de Pangaltı'daki binaya nakledilmiş ve 1847'de de ikiye ayrılmış, idadisi Maçka Kışlası'nda kalmıştı.[93] 1860 yılında Mekteb-i Harbiye'nin idadi kısmı Gülhane Hastahanesi'ne taşınmıştı. 14.IX.1860 tarihli irade tezkeresinde *"Mekteb-i İdadiyenin Gülhane Hastahanesine naklonacağı cihetle hastahaneyi mezkûrun muhtac-ı tamir mahallerinin masarif-i keşfiyesi olan 10.000 kuruşun hazineden itası"* istenmişti. 15.IX.1860 tarihli iradede *"husus-ı mezkurun berveç-i istizan nezaret-i müşarileyhaya havalesi"*ne irade verilmişti.[94]

Gülhane Hastahanesi'nin boşaltılıp Mekteb-i İdadi'ye verildiğini 1862 yılındaki bir diğer belgeden de öğreniyoruz. *"Mekteb-i idadiye ittihaz olunan Gülhane Hastahanesinin bozulan kiremitlerinin saçak söve ve teferruatının, suyollarının muhtac-ı tamir olduğundan"* 80.000 kuruş istenmişti. Mekteb-i Meclis Nezareti'nden, Erkan-ı Harbiye zabıtanından ve ebniye memurlarından tayin olunacak memurlar marifetiyle keşif yapılmış ve tamirat için irade çıkmıştı.[95]

[89] İrade Hariciye.no.5695,belge no.5.
[90] İrade Hariciye no.5695. 5 adet belge ve 1 kroki; H.R.MKT. 95/33; H.R.MKT 95/42; H.R.MKT 98/91 (19.R.1271).
[91] İrade Dâhiliye no.19816. 20.S.1271.
[92] ADVN 107/70 15.M.1272.
[93] Tülin Çoruhlu, "Mekteb-i Harbiye", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
[94] İrade Dâhiliye. no.30713. 27.S.1277(15.IX.1860).
[95] İrade Meclis-i Vala no.20907 29.Ş.1278(21.I.1862).

Gülhane Hastahanesi lağvedildiğinden açıkta kalan hastahane kâtipleri, imamı başka yerlere tayin edilmiş,[96] hastahane eczacılarından Mahir Efendi ve Aleko Efendi, Karadağ'da bulunan Şişhaneci taburlarına tayin olmuşlardı.[97]

Binanın Geçici Hastahane Olarak Kullanılması

1860 yılında Askeri İdadi Mektebi olan Gülhane Hastahanesi binası 1865 yılında boşaltıldı. 1865 yılının Ocak ayında alınan bir kararla *"Asakir-i Berriye, bahriye ve topcu ve tıbbiye mekatib-i idadiyelerinde bulunan şakirdanın birleştirilerek müceddeden bir umum Mekatib-i İdadi teşkili"* için irade verilmişti.[98] Böylece Harbiye, Bahriye, Mühendishane, Tıbbiye idadileri birleştirilerek "Mekteb-i İdadi-i Umumi" teşkil edildi ve hepsi Galatasaray 'daki şimdiki Galatasaray Lisesi binasına taşındı.[99] Askeri İdadi mektebinden boşalan Gülhane Hastahanesi binasının tekrar hastahane olarak hizmet vermesi kararı alındı. 14.I.1865 tarihli iradeden *"ihtiyat olarak Gülhane Hastahanesinin muvakkaten küşadı ve beş adet memurun mücedd eden tayin"* edildiğini öğreniyoruz.[100] Bu bina uzun bir müddet Gülhane Hastahanesi olarak tekrar hizmet vermiştir.

Binanın Askeri Rüşdiye Olması

Osmanlı Devleti'nde 1847 yılından itibaren mülkiye rüşdiyeleri açılmıştı. Askeri rüşdiyelerin açılması ise 1875 yılında olmuştur. Osman Ergin'in verdiği 9.I.1875 tarihli belgeye göre; *"Mahrec-i Mekatib-i Askeriye sınıflarının lağvıyla bunun Hasköy ve Eyüp ve civarı etfaline mahsus olmak üzere mekteb-i rüşdiye-yi askeriyeye tahvili ve buna ilaveten müceddeden Dersaadet ve Üsküdarda ve Beşiktaş cihetinin dahi bir Mekteb-i Rüşti-i Askeri tesis ve teşkili"* kararı alınmıştı.[101] İstanbul'da, Üsküdar'da ve Beşiktaş'ta üç askeri rüşdiye açılması kararından sonra Haziran 1875'de alınan bir diğer kararla Tıbbiye mektebi için Kocamustafapaşa, Gülhane ve Üsküdar'da olmak üzere üç rüşdiye daha açılması isteniyordu. Bu durum 24.VI.1875 tarihli bir diğer belgede şöyle açıklanıyordu: *"..biri Kocamustafapaşa civarında ve öbürü şimdiki Mekteb-i Tıbbiye İdadisi olan Gülhane Mektebi kurbunda ve diğeri dahi Üsküdarda münasip bir mahalde inşa kılınmak ve Mekatib-i Askeriyye Nezareti altında bulundurulmak üzere üç bab daha mekteb-i rüşdi-i askeri teşkiliyle.."*.[102]

Böylece Gülhane Hastahanesi binası 1876 yılında askeri rüşdiye olarak hizmete başladı. İlk öğrencileri arasında, Kosova Mülki Rüşdiyesinden

[96] A.MKT DV. 200/30 21.s.1278(28.VIII.1861).
[97] İrade Dâhiliye no.30565 24.M.1277(13.VIII.1860).
[98] İrade Dâhiliye no.36946. 3 Ramazan 1281(30.I.1865).
[99] Necdet Sakaoğlu, "Askeri Okullar", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
[100] İrade Dâhiliye no.36892 15.Ş.1281(14.I.1865).
[101] Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c.1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1972, s.502.
[102] Osman Ergin, *a.g.e.*, s.505.

gelen Besim Ömer de vardır.[103] Besim Ömer, Gülhane Askeri Rüşdiye'sini bitirip Kuleli Askeri İdadi'sine geçmişti.

1876 da eğitime başlayan Gülhane Askeri Rüşdiyesi uzun zaman bu hizmete devam etmişti. Önceleri üç sene olan eğitim sonra dört seneye çıkarılmıştı. Bu müesseseler 1908'deki II. Meşrutiyetten sonra lağvolunarak mülki rüşdiyelerle birleştirildi.[104] Gülhane Askeri Rüşdiyesi olan bu bina 10 Temmuz 1894 tarihinde İstanbul'da meydana gelen şiddetli deprem sonrasında boşaltılmıştı.[105]

1898 yılında Dr.Rieder'e hastahane yapılması için gösterilen bu bina için Dr.Rieder anılarında şöyle diyordu: *"..50 yıl kadar önce inşa edilmiş olan bu bina 1894'deki büyük zelzeleden, çevredeki binalar hasar gördüğü halde, hasar görmemişti. Marmara Denizi kenarında görkemli bir Eski Saray etrafında nefis bahçeler içinde huzurlu bir görünümde idi. Her yönden deniz manzaralı idi ve ince uzun minareleriyle İstanbul'un panoramik güzelliğine sahip bir yerdi".*[106]

Rieder anılarının başka bir yerinde de şöyle der: *"Tıbbiye Okulu'nun hekim yetiştirmek için yetersiz olan binasının yanında Gülhane Hastahanesi için düşünülen bina beni tatmin etti. Odaları geniş ve aydınlıktı. Pencereleri büyük, havalandırması iyi idi. Binanın içine 150 yatak bile konulsa geriye yeterli boş alan kalıyordu".*[107]

Dr.Rieder bu binanın aslında 150 yataklı hastahane olarak yaptırıldığını bilmiyordu. Bu bina 20 sene Askeri Rüşdiye binası olarak kullanılmış olduğundan kendisine eski Askeri Rüşdiye binası olarak takdim edilmişti.

Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastahanesi

Günümüzde Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) Tıp Fakültesi olarak tanınan askeri tıp okulu Gülhane ekolünün en önemli koludur. 1898 yılında "Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastahanesi" ismi ile kurulan bu müessese 110 yıldır süre gelen önemli bir ekoldür.

Seririyat Hastanesi olarak İstanbul'da açılıp bugün GATA olarak Ankara'da hizmetlerini sürdürmektedir. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan beri önemli bir mevki ve geleneğe isim vermiş olan Gülhane şimdilerde bu önemli askeri akademi ile geleneğini devam ettirmektedir.

---

[103] İnci Hot, *Dr.Besim Ömer Paşa'nın Anne ve Çocuk Sağlığı Açısından Ülkemiz Nüfus Meselesi Hakkındaki Görüşleri*, İstanbul Üniversitesi Salık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s.5.

[104] Osman Ergin, *a.g.e.,* s.506.

[105] Kevork Pamukcuyan, "Osmanlı Dönemi İstanbul Depremleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994.

[106] R.Rieder, *Für die Türkei*, c.I, Jena 1903, s.116.

[107] R.Rieder, *a.g.e.,* s.9; Adnan Ataç, *Gülhane Askeri Tıp Akademisinin Kuruluşu,* Ankara 1996, s.36.

Kuruluşu

19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nde tıp eğitimi veren iki okul vardı. Biri askeriyeye hekim yetiştiren Askeri Tıp Okulu "Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane" ki o tarihte Demirkapı'da görevini sürdürüyordu. Diğeri de Kadırga'da çalışmalarına devam eden Sivil Tıp Okulu "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye" idi. Sultan II. Abdülhamid, o yıllarda tıpta yapılan keşifler ve buluşlarla hızla değişen tıp eğitimine ayak uydurmak için tıp eğitiminin yenilenmesi gerektiğini düşünüyordu 1897 yılında Askeri Tıbbiye'deki eğitimde yenilenmeler ve düzenlenmeler tekrar gündeme gelmişti. Daha iyi hekim yetiştirebilmek için yapılacak bu değişiklikleri saptamak için Almanya'dan uzmanlar getirtilmesi uygun görüldü.

O tarihte Askeri Tıbbiye'nin nazırı da olan Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın uygun görmesi, sadrazam ve kabine üyelerinin kararı, Sultan II. Abdülhamid'in de emriyle Almanya'dan iki uzman hekim Dr. Robert Rieder ve Dr. George Deycke getirtilirler. 1898 yılında 3 senelik bir anlaşma ile gelen bu iki Alman hekimin görüşleri alınarak tıp eğitimi yenilenecekti. Bonn Üniversitesi'nden Dr. Robert Rieder ve Hamburg Eppendorf Hastanesi'nden Dr. George Deycke Mayıs 1898'de İstanbul'a geldiler. Üç yıllık bir anlaşma ile gelen hekimler çalışmalarını tamamlayıp bir rapor sundular.

Dr. R.Rieder Osmanlıdaki tıp eğitiminin düzeltilmesinin o şartlarda zor olduğunu düşünerek uygulama derslerinin azlığına dikkat çekmiş, yeniden düzenleme için hedeflerin uygulanabileceği örnek hastane (Askeri Tıbbiye için eğitim hastanesi) açılmasını teklif etmişti. Teklif kabul edilir. Rieder Paşa'ya hastane için uygun olabilecek binalar gösterilir. Bu binalar arasında Topkapı Sarayı'nın Gülhane Meydanı'nda yer alan eski bir rüşdiye binası gösterilmiş ve Dr. Rieder de bu binayı tercih etmişti. 150 yataklı hastane olabileceğini düşündüğü bu bina o tarihten 50 yıl önce yaptırılan askeri hastane idi.

Dr. Rieder bu binada gereken değişikleri ve onarımı yaptırmış, dört ay sonra da hastanenin açılışı yapılmıştı. Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü olan 18 Kanun-ı evvel 1314 (30 Aralık 1898) tarihinde yapılan sade bir törenle "Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastahanesi" hizmete girmişti. Burada amaç, Askeri Tıbbiye'den mezun olan asker hekimlerin kıtadaki görev yerlerine gitmeden önce askeri hekimlik eğitimi almalarını ve daha iyi hizmet verebilmelerini sağlamaktı.[108]

---

[108] Adnan Ataç, "Osmanlı Devleti'nde Askeri Sağlık Hizmetleri", *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara 2000.

İlk On Yıl

1899 yılından itibaren Gülhane Meydanı'ndaki bu bina Askeri Tıp Okulu mezunlarına hizmet veren bir müessese olmuştu. Dr. Rieder 5 sene bu okulun müdürü ve cerrahi bölümlerin sorumlusu olarak çalışmış, onunla beraber gelen Dr.Deycke müdür yardımcılığı görevinin yanında Dâhili Hastalıklar bölümlerinin de sorumluluğunu üstlenmiş idi. Dr. Rieder'in yanına yardımcı olarak Almanya'da tahsil etmiş Raşid Tahsin Bey verilmişti. Dr. Raşid Tahsin aynı zamanda Sinir Hastalıkları kliniğinin sorumlusu idi. Kısa zaman içinde Dr. Rieder'in etrafında büyük şevk ve hevesle çalışan genç bir grup toplanmıştı. Tıbbiyede yeterince yapılamayan pratikler bu staj senesinde en iyi bir şekilde tamamlanıyordu. İlk mezunların en iyileri Almanya'ya ihtisas yapmağa gönderilmişti. Bunların ilkleri Dr. Süleyman Numan, Dr. Ziya Nuri Bey, Dr. Asaf Derviş Bey, Dr. Kerim Sebati ve Dr. Eşref Ruşen Bey idi. Bu genç hekimler Almanya'daki çalışmalarını tamamlayıp döndüklerinde Gülhane Hastanesi'nde görevlendiriliyorlardı.[109]

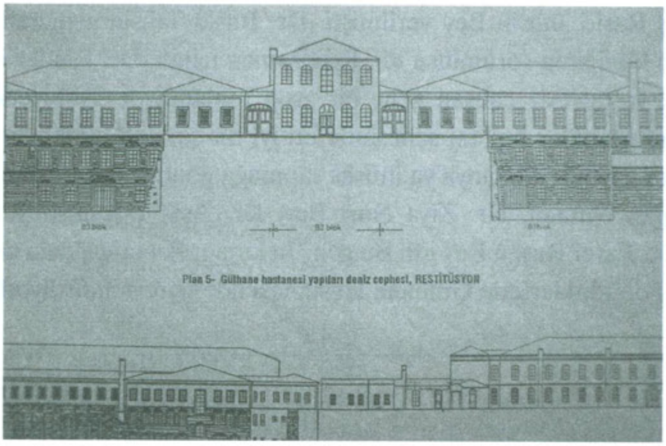


Askeri Seririyat Mektebi binaları

Gülhane'de kurulan düzen bu genç Türk doktorlarla devam ettirilmiş, yeni gelen nesil bu hastanedeki görevlerini en iyi şekilde yerine getirmişlerdi. "Gülhane Tatbikat-ı Tıbbiye Seririyatı" ismiyle çalışmalarına devam eden bu okul ve hastane iyi hizmetinden dolayı bütün yurtta tanınır hale gelmişti. Bu müessesenin kurucusu olan Dr. Robert Rieder beş senelik bir hizmetten sonra 1904 yılı yazında Almanya'ya döndü, hastanenin idaresi yardımcısı Dr. George Deycke'ye bırakıldı. Dr. Deycke, Hastahane'nin müdürlüğünü ve Dâhili Hastalıklar bölümlerinin de sorumluluğunu alarak üç yıl daha Gülhane Hastanesi'nde görev yaptı ve 1907'de Almanya'ya döndü. Dr. Deycke de 1907 yılında Almanya'ya dönünce görevi Dr. Julius Weiting aldı. Hastanenin idaresinde ve eğitim düzeyinde yenilikler yaptı.

[109] Tevfik Salim (Sağlam), "Gülhanenin Tarihçesinden Bir Kısım", Hazırlayan İlter Uzel, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, S.IV, İstanbul 1989. s.74–91.

Kasım 1908 de öğrencilerin ve hastane hekimlerinin katıldığı "Müsamereler" ismi ile vaka tartışmaları başladı. Bu toplantılarda genel hekimlik, iç hastalıkları, modern cerrahi konuları tartışılıyordu. 1907 yılında resmi ismi "Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektep ve Seririyatı" olarak çalışmalarına devam ediyordu. Dr. Wieting 1914 yılına kadar bu görevini sürdürdü.



Gülhane Askeri Tatbikat Mektebinin Dulhane bölümünün planları

II. Meşrutiyet ve Gülhane

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet tıp çevresinde de büyük memnuniyetle karşılandı. Yeni düzen, Tıbbiye'de de önemli değişiklere sebep oldu. Mekteb-i Tıbbiye Fransız ekolünü temsil ediyordu. Gülhane ise Alman ekolünü temsil ediyordu. Ayrıca Mülki Tıbbiye ve Askeri Tıbbiye arasında anlaşmazlıklar, tartışmalar oluyordu. 1909 yılında görülen lüzum üzerine Askeri ve Sivil Tıbbiye birleştirildi ve Darülfünün Tıp Fakültesi olarak büyük bir tıp okulu haline geldi. Gülhane hocalarının çoğu Tıp Fakültesi'ne geçtiler. Dr. Wieting ve Talat Arif Bey Gülhane Seririyat Hastanesi'nde kaldılar. Fakülte son sınıf öğrencileri için tatbikat sınıfı (servis ve dershaneleriyle) hizmete devam etti. 1910 yılından itibaren "Tababeti-i Askeriye Mektep ve Seririyatı" ismi kullanılmaya başlandı. Dr. Wieting, Gülhane Hastanesi'nin ihtiyacı nedeniyle, yanındaki Dulhane binasını tamir ettirerek 1912 yılında o binanın da hastaneye dâhil edilmesini sağladı.

Bu önemli tıp merkezi, kurulduktan hemen sonra savaşlarda yaptığı hizmetlerle de çok özel bir yere sahip olmuştur. 1904 de stajyerlerden büyük bir kısmı Yemen işgal hareketinin bastırılmasına memur edilen birliklerde çalışmışlardı. Arnavutluk'ta çıkan isyanı bastırmağa giden kuvvetlerde de Gülhane'deki hekimler yer almışlardı. İtalya Savaşı sırasında askeri konular Gülhane'de daha ciddi olarak ele alınmış, öğrencilere verilen derslerin kapsamı genişletilmiş,

çalışmalar yoğunlaştırılmıştı. 1912 Balkan savaşı sırasında Gülhane çok önemli rol oynamıştı. Savaş sırasında eğitim görevini bırakmış, bütün personeli ve süresini tamamlamamış stajyerleri ile seyyar ordu birliklerinde, askerlere sağlık hizmeti sunmuştur. Bu dönemde Gülhane'de imal edilen askeri ilaç yapımı hızlandırılmış, hastane yaralılara bakan askeri hastane görevini yapmıştı. 1913 yılında Gülhane eğitime tekrar başlamıştı.[110]

I.Dünya Savaşı ve İstanbul'un İşgalinde Gülhane

I.Dünya Savaşı 1914'de ilan edilince Gülhane'deki eğitim tatil edilmiş, burada çalışan hekimlerin çoğu Taksim Kışlası'nda 1. Ordu Menzil Harp Hastanesi emrine girmişti. Gülhane'de görevli Süleyman Numan Paşa Sıhhiye Dairesi Başkanı olmuş, savaş dolayısıyla Tıbbiye'yi bitirenler hatta bitirmeyenlerin çoğu cephelere ve talimgâhlara sevk edilmişti. Gülhane memleket içi "Harp Hastahanesi" olmuş, Çanakkale'den gönderilen ağır yaralıların bakımına tahsis edilmişti.[111] Bir sene sonra eğitim tekrar başlamış, tıp öğrencilerine staj ve harp hekimliği derslerinin en iyi şekilde verilmesi amaç edinilmişti. Gülhane'nin hastalara hizmet görevi de devam ediyordu.

Bu müessesenin müdürlüğünü 1918'den sonra Dr. Süleyman Numan Paşa üstlenmiş, savaş sıralarında düzeni bozulan Gülhane'yi büyük bir disiplinle askeri forma sokmuştu. Gülhane artık tam olarak asker hekim yetiştiren bir müessese haline gelmişti. Harp cerrahisi öğretildiği gibi asker hekimliği, orduda düzenli sağlık hizmeti ile ilgili dersler de veriliyordu. Erlere hastabakıcılık öğretiliyor, bunun eğitimi veriliyordu. Ordunun ihtiyacı olan sıhhi malzemeler ve ilaç imali de yapılıyordu. İlk defa Türk ordusu için 'Harp Paketi' örneği belirlendi. Ampul ve komprime imali de Gülhane'de başlatıldı. Güzel çalışan bir suni aza imalathanesi vardı. Diş protezleri de yapılıyordu. Tifo, kolera, dizanteri aşılarını memleketimizde uygulanmasını Gülhane'de görevli genç Türk hekimleri yapmıştı.

Dr. Süleyman Numan Paşa'nın ciddi çalışmaları uzun sürmemiş, İngilizlerin onu Malta'ya sürmesiyle görevini bırakmak zorunda kalmıştı. Sürgünde bulunduğu sırada yerine cildiye hocası Talat Arif Bey geçmiş, daha sonra bu önemli görevi Dr. Tevfik Salim (Sağlam) Bey almıştı.

20 Aralık 1918'de İstanbul'un işgaliyle Gülhane'nin üç gün içinde binasını terk etmesi istenmişti. Bu kadar kısa bir sürede Gülhane'deki hizmetlerin devam etmesi için gereken en acil eşyalar toplandı ve Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne taşınıldı.Gümüşsuyu bina olarak Gülhane'yi barındıracak genişlik ve düzende değildi.

---

[110] Nuran Yıldırım, "Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul 1994.
[111] Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c.II, 1976.

Bir kısım sağlık personeli Maçka Hastanesi'ne yerleşti. Burada eğitimin devam edebilmesi için gereken hazırlık en kısa sürede yapıldı. Ders salonları haline getirilen bölümlerde stajlara devam edildi. 1919 yılında eğitim için daha iyi bir kadro yapılabildi. Eğitim en kötü şartlarda bile devam ediyordu. Hocalar ve öğrenciler bütün gayretleriyle çalışmalarına devam ettiler.

İstanbul'un işgali sırasında Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na Gülhane'den de gizlice yardım ediliyordu. Anadolu'ya geçmek için bütün yollar deneniyordu. Yetiştirilen pek çok genç hekim gizlice Anadolu'ya gönderilip bilfiil Kurtuluş Savaşı'na katılıyorlardı. İnönü savaşından önce Gülhane mezunları Kızılay aracılığı ile "Birinci İmdâd-ı Sıhhî" kafilesi şeklinde Kleopatra vapuru ile Doğu cephesine sevk edildi. 1921 yılında mezun olan hekimlerden arta kalanların çoğu kendi imkânları ile Anadolu'ya geçmişlerdi. Yalnızca bir miktar öğretim kadrosu staj için bırakılmıştı. 1922 yılında mezunlardan büyük bir kafile Mersin yolu ile Anadolu'ya geçmişlerdi.

Gülhane İlaç Sargı Bölümü'nün başındaki müdür Dr. Talat Arif Bey buradaki alet malzeme ve bir kısım personel ile gizlice Anadolu'ya geçmişti. Ankara'daki Ordu İlaç Fabrikası'nın nüvesini buradan getirilen aletler teşkil etmiştir.[112]

Türkiye Cumhuriyeti ve Gülhane

Gülhane Anadolu'daki gelişmeleri heyecanla izliyordu. İyi haberler doğrultusunda 23 Ağustos 1923'de Gümüşsuyu'ndaki Gülhane'de büyük bir kutlama düzenlemişti.

1923'de Kurtuluş Savaşı'nın ardından, işgal kuvvetleri İstanbul'u boşalttılar. Gülhane binalarını da Fransızlar boşalttı. 5 yıl Fransız işgalinden sonra hastane bölümleri kullanılamayacak halde idi. Onarım iki ay sürdü. 2 Ekim 1923'de Gülhane tekrar eski yerine, Sarayburnu'na döndü.

2 Ekim 1923 tarihinde "Gülhane Askeri Talimatı" çıkarılmış ve müessesenin ismi "Gülhane Askeri Tıp Encümen-i Âlisi" olmuştu. Yatak sayısı 150 den 300 e çıkarıldı. Hastane binası yenilendi, kısıtlı imkânlarla hastalara hizmete en iyi şekilde devam edildi. 30 Aralık 1923'te 25. yılı kutlandı. "Gülhane Müsamereleri" tekrar başladı. Her Çarşamba bu toplantılar düzenle sürdürülüyordu. Bütün hastane sağlık personeli, asker ve sivil hastane, birlik tabip ve baştabipleri kliniklerde görülen nadir vakaları tartışıyorlardı. Bu müsamerelerde genç hekimlerin de söz almalarını sağlıyorlar, onları teşvik ediyorlardı.[113] Gülhane'de 10 ay bütün bölümlerde ciddi bir eğitim görüyorlar, bir sınavdan geçtikten sonra

[112] Ayten Altıntaş, "Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mektebi ve Seririyatında İlaç Hazırlama Çalışmaları", *I.Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler,* Ankara 1992.
[113] Kemal Özbay, *a.g.e.,* s.259.

sertifika alıyorlardı. Bu mezunlardan seçilenler kadro olursa asistanlıklara atanıyorlar, kalanlar askeri görev yerlerine atanıyorlardı.

Cumhuriyetle gelen yeni bir heyecanla Gülhane organizasyonu tekrar gözden geçirildi, düzenlemeler yapıldı. Cumhuriyet hükümeti yeni atamaları yapmış, hekim kadroları genişletilmişti. Miralay Tevfik Salim Paşa Gülhane'nin müdürü olarak atanmış, bütün yönetimi almıştı. Mart 1924'de asker olmayan sivil hekimlere de askeri staj eğitimi mecburiyeti kondu. "Etibbanın Hizmet-i Mecburiyeleri" kanunu ile Tıbbiye'yi bitiren bütün öğrenciler Gülhane'ye devam edeceklerdi. Bu durum Gülhane eğitiminin önemini ve sorumluluğunu arttırdı.

Ankara'ya Taşınılıyor

1930 lu yılların sonunda Sarayburnu'ndaki bu binalar genişleyen eğitim ve yeni düzenlemelere kâfi gelmemeye başlamıştı. Buraya yeni ek binaların yapılması kaçınılmaz olmuştu. 300 yataklı yeni bir hastane yaptırılması planlandı, fakat Gülhane'nin bulunduğu yer tarihi mekân olduğu için yeni bir bina yaptırılmasına izin verilmiyordu. Gülhane'nin bulunduğu saha arkeolojik değere sahip, geniş bir Bizans kalıntılarından büyük bir sarnıcın yer aldığı alanda idi. Şehir Nazım Planı uyarınca buraya inşaat yapılamayacağına karar verilmişti. İstanbul'da hastane için uygun bir semt seçilmesi gündeme gelmişti. Birçok alternatifler getiriliyor, Gülhane'nin yeni hastanesinin yapılması gereken yer üzerinde anlaşmaya varılamıyordu. Tartışmalar ve sonsuz münakaşalar devam ediyordu. 1941 yılına gelindiğinde Gülhane için çözüm getirilememişti. O tarihte bütün askeri eğitim kurumları Ankara'ya taşınıyordu. Genel Kurmay Gülhane'nin Ankara'ya taşınmasını uygun gördü ve 21 Temmuz 1941 de 15 gün içinde taşınma emri verildi.

Gülhane Askeri Tıp Staj Okulu 15 gün gibi kısa bir sürede eğitimle ilgili götürebildikleri eşyaları toplayarak trenle, 28 vagonla Ankara'ya taşındı. Vagonlar feribotla Haydarpaşa'ya oradan da Ankara'ya uğurlandı. Kalanlar askeri hastane statüsünde hizmete devam edecekti. 1941 yılından sonra bu mekânlardaki binalar "Sarayburnu Asker Hastanesi" olarak çalışmalarına devam etti. Daha sonra bu hastane veremli askerlere hizmet etmeğe başladı "Sarayburnu Askeri Verem Hastanesi" ismini aldı. 1964 yılında bu hastane binalarının eskiliği dolayısıyla hizmet verilemeyeceğine karar verildi. 1964 Aralık ayı sonuna kadar hastalar Çamlıca'ya taşındı. Gülhane binalarının askeri hastane görevi böylece sona eriyordu.[114]

Gülhane Ankara'da

Ankara'ya taşınan Gülhane staj okulu için yer olarak Ankara'da Cebeci Merkez Hastanesi uygun görülmüştü. Cebeci Merkez Hastanesi'ne stajyerler için

[114] Kemal Özbay, *a.g.e.*

barakalar yaptırıldı ve 1941–1945 yılları sırasında "Cebeci- Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Okulu" olarak hizmet gördü.



Gülhane Ankara'da

II. Dünya Savaşı sırasında hastaneye büyük pavyon ve ameliyathane yapılmış, bu şekilde eğitim ve hasta hizmetleri devam etmişti. 1945 yılında Ankara Tıp Fakültesi'nin Gülhane'nin bünyesinde kurulmasına karar verildi. Yeni kurulan Ankara Tıp Fakültesi ve Gülhane Tatbikat Okulu birlikte çalışıyordu. Askeri yetkililer Ankara Tıp Fakültesi'nin, asker hekimliğine gölge düşürdüğü düşüncesinde idiler. Bu binalarda Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin yanında Gülhane de hizmetine devam etmişti. 1947 yılında bu müessese "Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA)" adını almıştır. 20 Haziran 1952 yılında ortaklaşa kullanılan bina Ankara Üniversitesi'ne devredildi. 1953 yılında Gülhane Askeri Tıp Akademisi, bulunduğu binaları Ankara Tıp Fakültesi'ne bırakarak taşındı. 1954 yılında Ankara Yedek Subay Okulu binası Gülhane'ye verildi. Gülhane 7 Kasım 1980 tarihinde alınan bir kararla Askeri Tıp Fakültesi oldu. "Gülhane Tıp Akademisi Askeri Tıp Fakültesi ve Eğitim Hastanesi" olarak onaylandı. 1983 yılında çıkartılan "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Kanunu" ile eğitim yeniden düzenlendi.

1985'te İstanbul'da bulunan Haydarpaşa Asker Hastanesi İkinci eğitim hastanesi olarak Gülhane bünyesine alındı.

Topkapı Sarayı'na hizmet eden askerler için yaptırılan Gülhane Askeri Hastanesi, hizmete girmesinden 50 yıl sonra tıp eğitimimizde çok önemli bir yeri olacak Tatbikat Mektebi'ne ev sahipliği yapmıştı. Ayrıca Topkapı Sarayı'nın hastanelerinden Enderun Hastanesi ve daha sonra burada yer alan Bostancılar Hastanesi, Gülhane Meydanı'nın üst kısmındaki yerinde uzun zaman hastalara hizmet etmişti.

Türk tıp tarihinin çok önemli bir ekolünü barındırmış olan Gülhane binaları bugün restore edilerek Topkapı Sarayı'nın teşhir salonları haline getirilmeyi bekliyor.

TEDAVİ KURUMLARI OLARAK HASTANELER VE OSMANLILARDAKİ BULAŞICI HASTALIKLAR HASTANESİNE BİR ÖRNEK: SAFRANBOLU FRENGİ HASTANESİ

*Esin KÂHYA**

Hastane kelimesi *'hasta evi'* anlamını taşır. İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan *şifahane* ise şifa veren, iyi eden yer anlamına gelmektedir. Bir de *bimaristan* terimi kullanılır ki her ne kadar hastane ile eş anlamlı gibi kullanılsa da, daha çok akıl hastalarının bakımlarının yapıldığı ya da özel bakım ve tedavilerin yapıldığı yer, örneğin *leproseri* anlamında kullanılmıştır.

İslam dünyasında kurulan hastanelerin belli başlı özelliklerinden biri, dinle olan ilişkileridir. Avrupa'da hastaneler daha çok kiliselerin idaresi altında gelişim göstermişlerdir. Hâlbuki İslam dünyasında hastaneler dinden müstakil olarak gelişmişlerdir. Erken tarihlerde Anadolu'da açılan tedavi kurumları, Bergama'da görüldüğü gibi, bir mabet şeklinde gelişmişken, İslam dünyasındaki hastaneler başlangıçtan beri böyle bir özellik göstermemişlerdir.

İslam dünyasındaki hastanelerin bir başka özelliği, erkek ve kadın hastaların tedavi edildikleri bölümlerin ayrı olmasıdır. Hastanelerde, kadın hastaların tedavisi erkek hekim tarafından yapılabilse de, hastanenin yatarak tedavi yapılan kısmındaki hizmetlilerin cinsiyetleri bu ayırıma uygun olmak durumundadır, yani

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Emekli Öğretim Üyesi.

kadınlar kısmında kadın, erkekler kısmında erkek personel görevlendirilmiştir. Yine İslam dünyasındaki hastanelerin en önemli özelliklerinden birisi, hastanelerde görevlendirilen hekimlerin, meslekten olmalarının yanı sıra uzmanlaşmış olmalarının da gerekli görülmesidir. Mesleki eğitimi olmayan hekim hastanelerde görev yapamazdı. Bir diğer özellik, hastanelerin aynı zamanda tıp okulu olarak görev yapmalarıdır. Aslında bu uygulama günümüzde de hemen bütün tıp eğitimi veren kurumlarda devam ettirilmektedir. Çünkü tıp biliminde hasta görmeden ve uygulamayı öğrenmeden hekim olmak mümkün değildir. Bundan dolayı hastaneler bir taraftan okul olarak görev yaparken, diğer taraftan, kütüphaneleri vasıtasıyla da hekim adaylarının mevcut tıp bilgisini arttırması hususunda yardımcı olmuşlardır.

İslam dünyasındaki hastanelerin önemli özelliklerinden biri de hastanelerde hasta kayıtlarının dikkatli bir biçimde tutulmasıdır. Bu kayıtlar daha sonraki tedavilere ışık tutması açısından önem taşımaktadır. Hastanelerde hastaların din, dil, ırk farkları dikkate alınmamıştır. Bütün inançlardaki insanlar aynı yerde, yan yana tedavi edilmişlerdir. Ayrıca, hastanelerde hastanın zenginlik ya da fakirliği veya mesleği dikkate alınmamıştır. Hastanelerde, günümüzde olduğu gibi, bazı hastalar ayaktan tedavi edilirken, bazı hastaların tedavileri yatırılarak yürütülmüştür. Hastanede yatarak tedavi gören hastalara özel kıyafetler verilir; bu hastalar kendi elbiselerini çıkarır ve hastanenin verdiği kıyafetleri giyerlerdi. Bu da hastaları ve hastaneyi, dışarıdan getirilebilecek bir takım zararlı unsurlardan (günümüzdeki deyimi ile arınık ortam yaratmak üzere) korumak üzere yerinde alınmış bir karardı. Hastalara sık sık banyo yaptırılırdı. Bu keyfi olmayıp zorunlu bir uygulama idi. İslam dünyasındaki hastanelerde tedavi parasız olup, ilaçlar da parasız olarak verilmekteydi. Hatta ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için hastalara belli bir miktar para da verilmekteydi.

O dönemde zamanımızda da görüldüğü gibi, ibadet edebilecek durumda iseler hastaların tedavileri süresince ibadet edebilmeleri için hastane içinde küçük bir mescit bulunmaktaydı. Daha sonra külliye içinde yer alan hastaneler, medrese, cami, kervansarayı ve aşevinden meydana gelen yapılar bütünü içinde bulunurlardı. Bunlardan en bilineni Osmanlı eserlerinden birisi olan Süleymaniye Külliyesi içinde yer alan hastanedir ve günümüzde hala tedavi kurumu olarak görev yapmaktadır.

İslam dünyasında akıl hastaları ayrı bir kısımda tedavi edilmiştir. Onlara ayrıcalıklı muamele edilmiş, ancak asla şiddet uygulanmamış; hastalara şefkatle davranılmıştır. Erken tarihlerden itibaren bulaşıcı hastalıklarda, hastaların sağlıklı insanlardan ayrılması gerektiği fark edilmiştir. Nitekim bu nedenle cüzam ve veba gibi hastalıklarda hastalar diğer hastalardan ayrılmıştır.

İslam dünyasında kurulmuş olan belli başlı hastanelerden ilki olarak Umeyye

Hanedanı zamanında 706 yılında Şam'da kurulan hastane kabul edilir. Bu okul-hastane şeklindeki kurumda, müteakip yüzyıllarda önemli bilim adamları yetişmiştir. Örneğin, burası küçük kan dolaşımını bulan İbn Nefis'in yetişmiş olduğu okuldur. Yine erken dönem İslam dünyasında kurulan hastaneler arasında Bağdat'ta Halife Muktedir zamanında kurulan hastane (981) önemli bir yere sahiptir.

Türkler tarafından kurulan ilk hastane Tolunoğlu Ahmet tarafından kurulmuş olan (Fustat şehrinde 872'de kurulmuştur) hastanedir.[1] Bu hastane hicri altıncı yüzyıla kadara hizmet vermiştir. Daha sonra Kahire'de 1248'de bir başka hastane açılmıştır. Bu hastane el-Mansuri Hastanesi olarak bilinir. Yukarıda söz konusu edilen hemen bütün özelliklerin bu hastanede olduğunu söyleyebiliyoruz. Bu hastanede Hacı Paşa başhekim olarak görev yapmıştır. Daha sonraki dönemlerde İspanya'da (Granada'da, 1366'da), Marakeş'te (1190'da), Delhi'de (14.yy.da) hem tıp okulu ve hastane olarak kullanılan tesisler kurulmuştur.

Selçuklular döneminde Anadolu'da birçok hastane açılmıştır. Bunların en önemlileri olarak Gevher Nesibe Sultan için yapılan Gevher Nesibe Sultan Külliyesi (1206) ile Tokat, Divriği gibi Anadolu'nun çeşitli illerinde yapılan hastaneler sayılabilir.

Osmanlılar dönemindeki ilk ve önemli hastanelerden birisi Bursa'daki Yıldırım Darüşşifası'dır. Yine daha sonra Edirne'de II. Bayezid tarafından yaptırılan Bayezid Külliyesi zikredilebilir. Bu hastanenin en önemli özelliklerinden birisi müzikle tedavinin burada etkin olarak uygulanmış olmasıdır.

Bütün İslam dünyasındaki hastanelerde olduğu gibi, gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar döneminde Anadolu'da yaptırılan hastaneler de aynı özelliklere sahipti.

Yukarıda belirtildiği gibi, zihin hastalıkları ile ilgili müstakil hastaneler yaptırıldığı görülmektedir. Genellikle bunlara *bimarhane* denmektedir. Bunlara örnek olarak Osmanlılarca yaptırılmış olan Manisa'daki hastaneyi örnek olarak verebiliriz. Cüzam gibi bulaşıcı hastalıklarla ilgili olarak ise leproseriler açılmıştı. Bu konuya ilk defa temas eden kişi Yuhanna b. Maseveyh idi. Burada esas olan hastaları sağlıklı olandan ayırmaktı.

Frengi on beşinci yüzyıldan sonra yaygınlaşan bir hastalıktır. Klasik tıp eserlerinde, örneğin Hippokrates, Galen ya da İslam Dünyasının meşhur hekimleri Razi ve Ali b. Abbas'ta onunla ilgili herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Genellikle

---

[1] A. Sayılı, "Emerge of the Protype of the Modern Hospital in Mediaval Islam", *History and Philosophy of Science, Proceedings of the International Congress of the History and Philosophy of Science Islamabad 1979*, s.131-139.

hastalığın Amerika'ya giden Colombus'un gemicileri tarafından Avrupa'ya getirildiği görüşü hâkimdir. Bazılarına göre, bu hastalık insanlara Tanrı tarafından onları cezalandırmak için gönderilmiştir. Bazılarına göre ise hastalık daha önce Çin'de mevcuttur ve Çin'den gemici ve seyyahlar tarafından Avrupa'ya getirilmiştir. Yurdumuzda ise bu hastalığın Batı'dan geldiği inancı vardır ve bundan dolayı hastalığa frengi adı verilmiştir.

Konuyla ilgili olarak ilk bilimsel tanı ise Girolamo Fracastoro'nın *De Contagione et Contagionis Morbis (Salgın Hastalık ve Öldürücü Salgınlar)* adlı eserinde verilmektedir. Şiir şeklinde yazılmış olan bu eserde bir çobanın ağzından hastalık ve salgın anlatılmaktadır. Hastalığın özellikleri, salgının nasıl oluştuğu ve hastalığın nasıl bulaştığı ile bilgiler verilmektedir.

On dördüncü, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda seyahatler dolayısıyla, özellikle liman kentlerinde salgın hastalıklar artmıştı. Nitekim buna bağlı olarak, Avrupa'nın belli başlı liman kentlerinin liman girişlerinde karantina tesisleri kurulmuştur ve bu hastalığın tedavisi için özel hastaneler açılmıştır. Bulaşıcı hastalıkların tedavisinin daha sistematik yapılabilmesi için kurulan ilk hastaneler Japonya'dadır. Japonya'da 982 tarihinde çiçek hastalığı için özel bir hastane açıldığı bilinmektedir.[2]

On altıncı yüzyılda Davud el-Antaki bu hastalıktan söz etmektedir. O dönemin kaynakları da göstermektedir ki, on altıncı yüzyılda bu hastalık bütün Arap yarımadasına yayılmıştır. Ayrıca İranlı hekim Bahaü'd-Devle *Hulasatü't-Tecarib* adlı eserinde 1500'lerde Doğu ülkelerinde ilk salgının görüldüğünü kaydetmektedir. Osmanlıdaki meşhur hekimlerden Ömer Şifai de bu konuya değinmekte ve bu hastalığın geçmiş dönemlerde görülmediğini; onun Batı'dan gelen bir afet olduğunu kaydetmektedir.[3]

Osmanlılarda ise, özellikle on dokuzuncu yüzyılda muhtelif bulaşıcı hastalıkların arttığı görülmektedir. Bunlar arasında frenginin de liman kentlerinde yaygın olarak görüldüğü kaydedilmiştir. 1885 ve 1886 yıllarında Kastamonu ve civarında yaygın bir şekilde frengi salgını görülmüştür. Bu durum vilayet meclisinin aldığı kararlardan da anlaşılmaktadır.[4]

Bartın limanı, Anadolu'da yetişmiş çeşitli ürünlerin İstanbul'a sevk edildiği bir liman görevini yapıyordu. Dolayısıyla sevk edilen bütün mallar Kastamonu üzerinden Bartın'a geliyordu ve oradan gemilerle İstanbul'a sevk ediliyordu. Ayrıca, Kastamonu o dönemde dokumacılığın önemli merkezlerinden biri idi.

---

[2] A. Castiglioni, *History of Medicine* (ed. ve çev. E.B.Krumbaar), New York 1958, s.105.

[3] Esin Kahya, "Safranbolu'da Frengi Hastanesi", *Dokuzuncu Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1989, c.3, s.1202.

[4] *Kastamonu Vilayeti Salnamesi*, İstanbul 1310 H., s.194.

Hanedanı zamanında 706 yılında Şam'da kurulan hastane kabul edilir. Bu okul-hastane şeklindeki kurumda, müteakip yüzyıllarda önemli bilim adamları yetişmiştir. Örneğin, burası küçük kan dolaşımını bulan İbn Nefis'in yetişmiş olduğu okuldur. Yine erken dönem İslam dünyasında kurulan hastaneler arasında Bağdat'ta Halife Muktedir zamanında kurulan hastane (981) önemli bir yere sahiptir.

Türkler tarafından kurulan ilk hastane Tolunoğlu Ahmet tarafından kurulmuş olan (Fustat şehrinde 872'de kurulmuştur) hastanedir.[1] Bu hastane hicri altıncı yüzyıla kadara hizmet vermiştir. Daha sonra Kahire'de 1248'de bir başka hastane açılmıştır. Bu hastane el-Mansuri Hastanesi olarak bilinir. Yukarıda söz konusu edilen hemen bütün özelliklerin bu hastanede olduğunu söyleyebiliyoruz. Bu hastanede Hacı Paşa başhekim olarak görev yapmıştır. Daha sonraki dönemlerde İspanya'da (Granada'da, 1366'da), Marakeş'te (1190'da), Delhi'de (14.yy.da) hem tıp okulu ve hastane olarak kullanılan tesisler kurulmuştur.

Selçuklular döneminde Anadolu'da birçok hastane açılmıştır. Bunların en önemlileri olarak Gevher Nesibe Sultan için yapılan Gevher Nesibe Sultan Külliyesi (1206) ile Tokat, Divriği gibi Anadolu'nun çeşitli illerinde yapılan hastaneler sayılabilir.

Osmanlılar dönemindeki ilk ve önemli hastanelerden birisi Bursa'daki Yıldırım Darüşşifası'dır. Yine daha sonra Edirne'de II. Bayezid tarafından yaptırılan Bayezid Külliyesi zikredilebilir. Bu hastanenin en önemli özelliklerinden birisi müzikle tedavinin burada etkin olarak uygulanmış olmasıdır.

Bütün İslam dünyasındaki hastanelerde olduğu gibi, gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar döneminde Anadolu'da yaptırılan hastaneler de aynı özelliklere sahipti.

Yukarıda belirtildiği gibi, zihin hastalıkları ile ilgili müstakil hastaneler yaptırıldığı görülmektedir. Genellikle bunlara *bimarhane* denmektedir. Bunlara örnek olarak Osmanlılarca yaptırılmış olan Manisa'daki hastaneyi örnek olarak verebiliriz. Cüzam gibi bulaşıcı hastalıklarla ilgili olarak ise leproseriler açılmıştı. Bu konuya ilk defa temas eden kişi Yuhanna b. Maseveyh idi. Burada esas olan hastaları sağlıklı olandan ayırmaktı.

Frengi on beşinci yüzyıldan sonra yaygınlaşan bir hastalıktır. Klasik tıp eserlerinde, örneğin Hippokrates, Galen ya da İslam Dünyasının meşhur hekimleri Razi ve Ali b. Abbas'ta onunla ilgili herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Genellikle

[1] A. Sayılı, "Emerge of the Protype of the Modern Hospital in Mediaval Islam", *History and Philosophy of Science, Proceedings of the International Congress of the History and Philosophy of Science Islamabad 1979*, s.131-139.

hastalığın Amerika'ya giden Colombus'un gemicileri tarafından Avrupa'ya getirildiği görüşü hâkimdir. Bazılarına göre, bu hastalık insanlara Tanrı tarafından onları cezalandırmak için gönderilmiştir. Bazılarına göre ise hastalık daha önce Çin'de mevcuttur ve Çin'den gemici ve seyyahlar tarafından Avrupa'ya getirilmiştir. Yurdumuzda ise bu hastalığın Batı'dan geldiği inancı vardır ve bundan dolayı hastalığa frengi adı verilmiştir.

Konuyla ilgili olarak ilk bilimsel tanı ise Girolamo Fracastoro'nın *De Contagione et Contagionis Morbis (Salgın Hastalık ve Öldürücü Salgınlar)* adlı eserinde verilmektedir. Şiir şeklinde yazılmış olan bu eserde bir çobanın ağzından hastalık ve salgın anlatılmaktadır. Hastalığın özellikleri, salgının nasıl oluştuğu ve hastalığın nasıl bulaştığı ile bilgiler verilmektedir.

On dördüncü, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda seyahatler dolayısıyla, özellikle liman kentlerinde salgın hastalıklar artmıştı. Nitekim buna bağlı olarak, Avrupa'nın belli başlı liman kentlerinin liman girişlerinde karantina tesisleri kurulmuştur ve bu hastalığın tedavisi için özel hastaneler açılmıştır. Bulaşıcı hastalıkların tedavisinin daha sistematik yapılabilmesi için kurulan ilk hastaneler Japonya'dadır. Japonya'da 982 tarihinde çiçek hastalığı için özel bir hastane açıldığı bilinmektedir.[2]

On altıncı yüzyılda Davud el-Antaki bu hastalıktan söz etmektedir. O dönemin kaynakları da göstermektedir ki, on altıncı yüzyılda bu hastalık bütün Arap yarımadasına yayılmıştır. Ayrıca İranlı hekim Bahaü'd-Devle *Hulasatü't-Tecarib* adlı eserinde 1500'lerde Doğu ülkelerinde ilk salgının görüldüğünü kaydetmektedir. Osmanlıdaki meşhur hekimlerden Ömer Şifai de bu konuya değinmekte ve bu hastalığın geçmiş dönemlerde görülmediğini; onun Batı'dan gelen bir afet olduğunu kaydetmektedir.[3]

Osmanlılarda ise, özellikle on dokuzuncu yüzyılda muhtelif bulaşıcı hastalıkların arttığı görülmektedir. Bunlar arasında frenginin de liman kentlerinde yaygın olarak görüldüğü kaydedilmiştir. 1885 ve 1886 yıllarında Kastamonu ve civarında yaygın bir şekilde frengi salgını görülmüştür. Bu durum vilayet meclisinin aldığı kararlardan da anlaşılmaktadır.[4]

Bartın limanı, Anadolu'da yetişmiş çeşitli ürünlerin İstanbul'a sevk edildiği bir liman görevini yapıyordu. Dolayısıyla sevk edilen bütün mallar Kastamonu üzerinden Bartın'a geliyordu ve oradan gemilerle İstanbul'a sevk ediliyordu. Ayrıca, Kastamonu o dönemde dokumacılığın önemli merkezlerinden biri idi.

---

[2] A. Castiglioni, *History of Medicine* (ed. ve çev. E.B.Krumbaar), New York 1958, s.105.

[3] Esin Kahya, "Safranbolu'da Frengi Hastanesi", *Dokuzuncu Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1989, c.3, s.1202.

[4] *Kastamonu Vilayeti Salnamesi*, İstanbul 1310 H., s.194.

Dolayısıyla bu iki sebepten dolayı vilayet meclisinin 14 Haziran 1304 H. Tarih ve 43 sayılı kararı ve 28 Teşrin-i Sani 1304 H. ve 155 sayılı kararları ile[5] Kastamonu ve onun ilçesi konumundaki Safranbolu'da birer bulaşıcı hastalıklar hastanesi kuruldu. Hastaneye Frengi ve Gureba Hastanesi adı verildi. Hastanede doktor, eczacı ve cerrah bulunmaktaydı.

Kastamonu'daki Frengi Hastanesi'ne başhekim olarak Anastas Efendi atanmıştır. Eczacı Liyonida Efendi ve cerrah olarak da Ahmed Efendi görevlendirilmiştir. Hastanenin genel müdürlüğüne ise Mehmed Efendi tayin edilmiştir.

Safranbolu Frengi Hastanesi ise 1304 H. (1886) yılında, vilayet meclisinin söz konusu edilen kararlarına dayanılarak açılmıştır. Hastanenin Topkapı Sarayı arşivinde mevcut planları bize onun yapılış tarihi ve mimari özellikleri hakkında bilgi vermektedir.[6] Safranbolu Frengi Hastanesi Safranbolu merkez kazasında Kıranköy ile Gümüşköyü mevkii kavşağında yapılmıştır. Hastane yapıldığı tarihte civarı boştur; ancak bazı bağ ve bahçeler vardır. Hastane yapıldıktan sonra civarının iskân edilmiş olduğu görülmektedir. Hastane o dönemde Safranbolu'daki diğer binalar gibi olmayıp, ahşap kısımları nispeten daha azdır; tipik bir on dokuzuncu yüzyıl mimarisi özelliklerini taşır. Bina iki katlı olup, planından da anlaşılacağı gibi, alt katında gezinti denen genişçe bir koridor, bu koridora açılan teşrihhane ya da otopsi odası, bir eczane ve hastalara mahsus koğuşlar bulunmaktadır. Yine bu katta, personel ve diğer bazı işlerin yürütülebilmesi için üç oda daha bulunmaktadır. Binanın üst katında sofa denen bir koridor vardır; bu koridora açılan üç adet hasta koğuşu, bir tane de personel için ayrılmış oda vardır. Ayrıca yine bu katta kadınlar için ayrılmış bir koğuş bulunmaktadır. Binanın yan tarafındaki müştemilat kısmında ise çamaşırhane ve mutfak kısımları yer almaktadır. Safranbolu Frengi Hastanesi'nde binanın planından ve yapıldığı yerden de anlaşılacağı gibi, aydınlık ve havadar olmasına dikkat edilmiştir. Diğer hastanelerde olduğu gibi bu husus büyük önem taşımaktaydı.

Bu hastanede de meslekten doktorlar ve eczacılar görev yapmıştır. Hastane müdürü Salih Efendi, doktor Kemal Efendi ve eczacı Hacı Ali Efendi'dir; cerrah olarak Nazmi Efendi görevlendirilmiştir.

Bu hastane sadece Safranbolu için değil, civarı il ve ilçeler için de büyük önem taşımıştır. Safranbolu dışından birçok hasta bu hastaneye tedavi için gelmişlerdir.

Zaman içinde bu hastane, yani Safranbolu Frengi ve Gureba Hastanesi frengili

[5] *Aynı eser*, s. 334.
[6] Topkapı Sarayı Arşivi, E 9473 T. 1886(1304).

hastaların yanı sıra, diğer hastaların tedavileri ile de ilgilenmeye başlamış ve devlet hastanesi olarak görevini sürdürmüştür. Artık frengi korkulan bir hastalık olmaktan çıkmış olup, frengi salgını da söz konusu değildir. Cumhuriyetle birlikte merkez (İstanbul) değişmiş; her şey yeni ölçüler içinde değerlendirilmeğe başlanmıştır. Ancak bu hastane devlet hastanesi olarak hala görevini sürdürmektedir.

ZEYNEP–KAMİL HASTANESİ (1875):

Romantik Tarihçiliğin Gölgesinden Bir Çıkış Denemesi

*Şeref ETKER**
*Feza GÜNERGUN***

Zeynep–Kamil Hastanesi, İstanbul'da iyi tanınan, 'asırlık' sağlık kuruluşlarımızdan biridir. Hastane'nin tarihi üzerine değişik zamanlarda yayınlar yapılmış olmasına karşın, yeni çalışmalar[1] bu konudaki önemli bilgi eksikliklerini ve yanlışları ortaya koymuştur. Zeynep–Kamil Hastanesi'nin kuruluş sürecini araştırırken ve özellikle bu hastanenin Osmanlı sağlık kurumları içindeki yerini belirlemeye çalışırken, sayın Prof.Dr. Ali Haydar Bayat'ın darüşşifalar ve vakfiyeleri üzerindeki yayınları, bizim için değerli birer kaynak olmuştur. Daha da önemlisi, Ali Haydar Bayat'ın araştırma yöntemi bize yol göstermiştir: yayımlanmış çalışmaları dikkatle yeniden gözden geçirmesi ve değerlendirmesi; bilindiği varsayılan konulardan ve belgelerden farklı sonuçlar çıkarabilmesi, bir

* Dr., Zeynep-Kamil Hastanesi, Üsküdar 34668, İstanbul. serefe@superonline.com
** Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Anabilim Dalı, Eminönü 34134, İstanbul.

1 Ş. Etker, F. Günergun, A. Köşe, "Zeynep-Kamil Hastanesi'nin kuruluşu ve vakfiyesi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.V, S.2, 2004, s.1-37; F. Günergun, Ş. Etker, "Waqf endowment for modern health care: Zeynep-Kamil private charitable hospital in Istanbul (1875)", H. Ebrahimnejad (ed.), *The Reconstruction of Modern Medicine beyond the West*, London, Routledge Royal Asiatic Society Books (baskıda).

araştırmacı ve bilimadamı olarak onu farklı kılan özellikleriydi. Kendisinden öğrendiklermiz için, ona daima teşekkür borçlu kalacağız.

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin Adı Nasıl Yazılmalıdır?

Zeynep–Kamil Hastanesi konusunda öncelikle değinilmesi gereken, hastanenin adının yazılışıdır. Hastane günümüzde, kurucuları Yusuf Kamil Paşa (1808 - 9 Ekim 1876) ile Zeynep Hanım'ın (1825 – 8 Nisan 1884) adlarını taşımakla birlikte, geçmişte 'Nuh Kuyusu Hastahanesi', 'Gureba Hastahanesi', 'Gureba-i İnas Hastahanesi', 'Üsküdar Nisa Hastahanesi', 'Zeyneb ve Kamil Hastahanesi', (Yusuf Kamil Paşa'nın adıyla) 'Kamil Paşa Hastahanesi' ve (Zeynep Hanım'ın adıyla) 'Zeyneb Kamil Hastanesi' gibi adlar taşımıştır.

Zeynep Hanım'ın ölümünden sonra hastane, Zeynep Hanım ile Kamil Paşa'nın birlikte anılmasını sağlayacak biçimde: 'Zeynep–Kamil' olarak adlandırılmış ve yakın tarihlere kadar, hemen bütün tarihçe, yayın ve yazışmalarda 'Zeynep–Kamil' yazımı kullanılmıştır.

Hastane adının, 'Zeynep Kamil' ya da 'Zeynepkamil' biçimindeki yazılışı yanıltıcıdır,[2] çünki 'Zeynep Kamil', Zeynep Hanım'ın, daha doğru deyişle Zeynep Kamil Hanım'ın adıdır.[3] Kurucularının 'Zeynep ve Kamil Hastanesi' olarak kullanılmasını istedikleri isim, sözel biçiminde 've' bağlacı düşürülerek, 'Zeynep–Kamil'e dönüşmüştür. Belirtilen 'Zeynep–Kamil' yazımında, çizgi (tire) kullanılmasıyla, Hastane'nin kuruluşuna Yusuf Kamil Paşa'nın katkısı gösterilmiş olmaktadır. Buna karşılık ismin, 'Zeynep Kamil Hastanesi' biçiminde (tiresiz) yazılışı, 'Zeynep Hanım'ın hastanesi' demek olmaktadır ki yanlıştır.

Dr. Besim Ömer [Akalın] Paşa'nın *Nevsal-i Afiyet*'inde 1899'da yayımlanan tanıtımdan beri,[4] Hastane üzerine hazırlanan kitaplarda 'Zeynep–Kamil' yazımıkullanılmıştır.[5] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Zeynep–Kamil Hastanesi'nin adının yazılışındaki özel anlama dikkat çekmiştir:

[2] Eski dilde kadın adının sonuna eklenen erkek adı, babanın ya da eşin adıdır. Örneğin, Halide Edip (Adıvar), 1934'te Soyadı Kanunu çıktıktan sonra bile, geleneksel kullanımı yeğleyerek, adını 'Prof. Halide Edip Adnan' olarak yazmıştır, bkz. *Üniversite Konferansları 1939-1940*, [7.c.] İstanbul, Ülkü Basımevi, 1940, s.334.

[3] Adlandırma konusunda gündelik basından bir yanılgı örneği: *"Zeynep Kâmil Hanımefendi'nin hatırası önünde saygıyla eğiliyoruz, falan da derler... Hâlbuki Zeynep Hanımefendi, Kâmil kocası"*, bkz. Y. Özdil, "Tasarım şaheseri", *Hürriyet*, sayı 21407, 8 Eylül 2007, s.20.

[4] [Besim Ömer Akalın] "Üsküdar'da Zeyneb–Kamil hastanesi", *Nevsal-i Afiyet*, [1. c] İstanbul, İlim Matbaası, 1315 [1899], s.107–110; Ayrıca, *Servet-i Fünun*, c.17, aded 423, 8 Nisan 1315 [20 Nisan 1899], s.104.

[5] *Zeyneb–Kâmil Hastanesi 1860–1954*, der. B.N. Şehsuvaroğlu, N.A. Banoğlu, İstanbul, 1955; *Zeyneb–Kâmil Hastahanesi 1860–1960*, yay. haz. B.N. Şehsuvaroğlu, İstanbul, Kaptanoğlu Matbaası, 1960; *Dünü ve Bugünü ile Zeynep–Kâmil Hastanesi 1862–1988*, İstanbul, Servetifünun Matbaası, 1988, 'Zeynep-Kâmil Anne ve Çocuk Sağlığını Koruma Der. yay'.

'İsmi "Gureba Hastahanesi" iken banilerinin vefatından sonra, "Zeyneb Kamil" namı verilmişdir. Bu namı verenler, li-maksadin[7] [Zeyneb ile Kamil arasına] 've' koymayarak, [Hastaneyi] yalnız Zeyneb Hanımefendiye mal etmişlerdir. Hastahaneyi o iki hayr sahibi müştereken yapdırmışdır. Hastahanenin hakiki ismi: "Zeyneb ve Kamil" yahud "Kamil ve Zeyneb" Hastahanesidir'.[6]



Üsküdar'da Nuh Kuyusu'nda Zeyneb–Kamil Hastahanesi
Hôpital de Zeyneb–Kamil à Scutari [8]

Son yıllarda, hastanenin adına bir takım eklemeler yapılırken, 'Zeynep–Kamil' yazılışındaki ayrım kaybedilmiştir.[9] Bu yazıda, kurucularının dileğine uygun olarak: 'Zeynep–Kamil Hastanesi' adı kullanılacak ve Yusuf Kamil Paşa ile 'Prenses' Zeynep Hanım tarafından yaptırılan eski hastane binası ile bu kurumun 1935 yılına kadar olan tarihçesinin yanında, araştırmamızın ortaya koyduğu bazı tarihsel sorunlar üzerinde durulacaktır.

[6] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar*, 3.c., I.cüz, 3.bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s.247, dn 1.

[7] İbnülemin Mahmud Kemal'in *"li-maksadin: bir amaca yönelik olarak"* vurgusu, Zeynep Hanım'ın ölümünden sonra vasiyet ve vakfiyesinin bozulmasına yönelik girişimlere bir göndermedir.

[8] [Besim Ömer Akalın] "Üsküdar'da Zeyneb–Kamil hastanesi", *Nevsal-i Afiyet*, [1.c] İstanbul, İlim Matbaası, 1315 [1899], s.108 (resim).

[9] Zeyneb–Kamil Hastanesi'nin adına 1999 yılından sonra, 'Kadın ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi' ve 'Kadın ve Çocuk Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi' ekleri getirilmiştir.

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin Kuruluşu (1875)

Döneminin sağlık hareketlerinin yakın tanığı Besim Ömer Paşa, Hastane üzerine yayımladığı ilk yazıda, kuruluşunun 'yirmibeş sene akdem [önce]', yani 1874–75 yıllarında olduğunu bildirdiği halde,[10] daha sonra hazırlanan tarihçelerde Zeynep–Kamil Hastanesi'nin 1860 ya da 1862 yılında kurulduğu belirtilmiştir. Hastane'nin kuruluşunun ya da temelinin atılmasının 1860'lara tarihlenmesi Prof.Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun İstanbul'un fethinin 500. yılı için hazırladığı bir kitaba dayanmaktadır.[11] Şehsuvaroğlu, tarihlendirmesi için kaynak göstermemiş,[12] 'Zeyneb–Kâmil Hastanesi'nin temelleri 1276–77/1860 yılında Sultan Abdülmecid devrinde atılmış ve iki yıl sonra kardeşi Abdülaziz zamanında da halkın hizmetine açılmıştır' bilgisini vermekle yetinmiştir.[13] Tarihçiler, '...bir karı kocanın biraz hazin ve fevkalade hareketli aşk macerası Zeynep–Kamil Hastanesi'nin, 1860'da kuruluşuna amil olmuştur'[14] diye özetlenebilecek görüşü benimseyince, Hastane'nin kuruluşunun 100. yılı da 23 Temmuz 1960 tarihinde kutlanmıştır. Değişik yayınlarda, tarihler – kontrol edilmeden ve doğrulanmadan – tekrarlanmış, bu nedenle kurucularının ölüm tarihleri bile yanlış yazılabilmiştir.[15]

Beyazıt'taki 'Zeynep Hanım Konağı'nın yapımı sırasında, dönemin basınında Namık Kemal gibi yazarların Yusuf Kamil Paşa'yı okul veya başka hayır

[10] [Besim Ömer Akalın], *a.g.e.*, s.107.

[11] B.N. Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği, 1953, s.73. Dr. Şehsuvaroğlu, Hastane'nin adı için, *"asıl ismi Zeynep ve Kamil Hastanesi'dir"* notunu koymuştur, *aynı kitapta*, s.65.

[12] *Dünü ve Bugünü ile Zeynep–Kâmil Hastanesi 1862–1988* (İstanbul, Servetifünun Matbaası, 1988 'Zeynep-Kâmil Anne ve Çocuk Sağlığını Koruma Der. yay') adlı kitabın, 'Tapu durumu' başlıklı bölümünde (s.243–248) hastanenin arsasının 1860'da alındığı bildirilmekteyse de, buna ait bir belge gösterilmemiştir.

[13] B.N. Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Sağlık Tesisleri ve Zeyneb–Kâmil Hastanesi", *Zeyneb–Kâmil Hastahanesi 1860–1960*, yay. haz. B.N. Şehsuvaroğlu, İstanbul, Kaptanoğlu Matbaası, 1960 içinde, s.8–10.

[14] Emine Atabek, "Osmanlı Hastaneleri ve Kadınlarımız", *Zeyneb–Kâmil Hastahanesi 1860–1960*, yay. haz. B.N. Şehsuvaroğlu, İstanbul, Kaptanoğlu Matbaası, 1960 içinde, s.11–13. Bu tarihte Hastane için bir sosyal yardım pulu dizisi yayımlanmıştır.

[15] Örneğin, Zeynep Hanım'ın ölüm tarihi için, Emine Fuat Tugay'ın anılarında: *Three Centuries: Family Chronicles of Turkey and Egypt*, London, Oxford Univ. P., 1963 (s.118) verdiği yanlış tarih (1886) kullanılmıştır, bkz. S. Kızıltoprak, "Zeynep–Kamil'in kurucusu Prenses Zeynep Hanım: hayat ve hayratı", *II. Üsküdar Sempozyumu, 12-14 Mart 2004, Bildiriler c.2*, s.622-628, dn.25. Zeynep Hanım'ın ölümü için İbnülemin Ahmet Tevfik tarafından verilen 12 Cemaziyülâhır 1301 tarihi ("Zeyneb Hanım", *Tarih Dünyası*, c.2, sayı 12, 28 Şubat 1954, s.522-525) bilgi: *"Zeynep Hanım 8 Nisan 1884 gecesi Beyazıt'taki konağında vefat etmiş, cenazesi ertesi gün araba vapuru ile Üsküdar'a geçirilmiş ve Zeynep–Kamil Hastanesi'nin bahçesindeki "müdeffen-i mahsusuna" defnedilmiştir. Cenazeye büyük bir kalabalık ve çeşitli tarikatlere mahsus dervişler eşlik etmiştir"*, başka kaynaklarca doğrulanmaktadır: *La Turquie*, 18e Année, No.84, 9 Avril 1884 (12 Cemaziyülâhır 1301) ve 10 Avril 1884 (13 Cemaziyülâhır 1301); *Osmanlı* [Fransızca kısmı] 4e Année, No.43, 10 Avril 1884 (13 Cemaziyülâhır 1301).

kuruluşları yapmaya çağırdığı bilinmektedir.[16] Paşa'nın mühürdarı İbnülemin Mahmud Kemal, bu olayla ilgili olarak: '[Yusuf Kamil Paşa] hayırhâhane vaki olan ihtarları kemal-i memnuniyetle kabul eyledi. Mesela, bir söz, âlî bir hastahane yapılmasına sebeb oldu' demektedir.[17] Zeynep Hanım Konağı 1864'te tamamlanmış olup,[18] Hastane'nin yapımı bundan sonra gündeme gelecektir.

Yusuf Kamil Paşa, Sultan Abdülaziz'e arzettiği 27 Rebiyülâhır 1292 [2 Haziran 1875] tarihli bir tezkeresinde, hastaneden bir 'tasavvur' olara sözetmekte ve yapımına başlama izni dilemektedir:

> '...*refika-i âcizi ile birlikte bir eser vücuduna muvaffakiyet niyetiyle Üsküdar'da Nuh Kuyusu semtinde, bi'l-iştira usul-i istibdali icra olunan onbeşbin arşın mikdarı bostanın sahası vasatında, yüz adet karyolayı istiab edecek derecede ma'müştemilat-ı lazime bir Gureba Hastahanesi tesis ve inşasıyla tertib-i idare-i daimesi tasavvurkerde-i âcizanem ise de, emniye-i menviyenin suretnüma-yı şeref-sunûh ve sudûruna merhûn olmakla ol bâbda şayan-ı müsa'ade-i merâhimâde-i hazret-i şehriyâriye delalet-i himmet 'aliyeleri derkar buyrulmak bâbında irade efendimindir*'.[19]

Böylece, Sulan Abdülaziz'in izni alındıktan sonra, 20 Cemaziyülevvel 1292 [24 Haziran 1875] Perşembe günü hastanenin temeli atılmıştır.[20] Padişahın iradesi, bir anlamda, hastanenin kuruluş yasasıdır ve Zeynep–Kamil Hastanesi'nin kuruluşu için verilmesi gereken tarih 1875 olmaktadır. Zeynep–Kamil Hastanesi'nin açılış tarihi ise, 11 Rebiyülâhır 1299 [2 Mart 1882] Perşembe günüdür.[21]

---

[16] B.M. [Namık Kemal], *"Bazı mülahazat-ı devlet ve millet"*, *İbret*, sayı 27, 6 Şaban 1289/27 Eylül 1288 [9 Ekim 1872], s.1-2; M. N. Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1938, s.130; İbnülemin Mahmut Kemal İnal ise, yazının 6 Şaban 1286 [11 Kasım 1869] sayısında çıktığını bildirmektedir, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 3. c., I. Cüz, 3. bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s.248, dn.2.

[17] İ. M. K. İnal, *a.g.e.*, s.248, dn 2.

[18] F. Günergun, S. Kadıoğlu, "İstanbul Üniversitesi'nin yerleşim tarihçesi üzerine notlar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. VIII, sayı 1, (2006), s.154–157.

[19] [Yusuf Kamil Paşa], *Eser-i Kamil Paşa*, yay. haz. İbnülemin Mahmud Kemal [İnal], Dersaadet, Asır Kütübhanesi, 1308, s.72.

[20] *Basiret*, 20 Cemaziyülevvel 1292/12 Haziran 1291 [24 Haziran 1875], sayı 1559, s.1; *La Turquie*, 9e Année, No. 142, 24 Juin 1875 / 20 Cemaziyülevvel 1292. Temel atma, Abdülaziz'in cülus (25 Haziran) törenlerinin başlangıcında yapılmıştır.

[21] *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Rebiyülâhır 1299 [1 Mart 1882], No.1111, s.1: *"Nuh Kuyusu civarında azametlu Zeyneb Hanımefendi hazretleriyle sadr-ı esbak Yusuf Kamil Paşa merhumun müştereken inşaatına muvaffak oldukları Gureba Hastahanesinin islam kadınlarına tahsisiyle küşadı hususuna müsaade ve irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi müteallik ve şerefsudur buyrulmuş ve bi-mennihi teala mezkûr hastahanenin mah-i halin 11 günü [11 Rebiyülâhır/2 Mart 1882] küşadıyla..."* *La Turquie*, 16e Année, No.50, 3 Mars 1882 / 12 Rebiyülâhır 1299, s.1 *"Avant-hier jeudi 2 Mars, a eu lieu à Scutari l'inauguration de l'hôpital des femmes fondé par S.A. Zeineb Hanoum, femme de feu Kiamil Pacha et fille du grand Mehmed Ali, Pacha d'Egypte. La princesse avec une nombreuse suite, ainsi qu'une immense foule composée de personnes appartenant à toutes les classes de la population assistait à cette imposante cérémonie"* (Önceki, 2 Mart [1882] Perşembe günü, Üsküdar'da, Kamil Paşa'nın eşi ve Mısır Valisi

Zeynep–Kamil Hastanesi üzerine hazırlanan bir kitapta, eski hastane binasının girişi üzerindeki yazıttaki 'fihi şifa-un li'n nas'[22] sözcükleri ile kuruluşuna tarih düşürüldüğü öne sürülmüştür. Bu hattan çıkarılan tarih, sözkonusu derlemede hastanenin kuruluşu için verilen 1862 tarihine uymadığı gibi, aynı ayetin başka hastanelerde de kullanıldığı görülmektedir.[23]

Hastanenin açılışı için Vakanüvis Lütfi Efendi tarafından düşürülen doğru tarih 1299/1882'dir:[24]

Âfiyetde daim olsun Hazret-i Zeyneb Hanım
Defter-i hayrâtına katdı bu hastahaneyi
Pister-i rahmetde zevc-i Kamil'i bulsun safa
Zevcesiyle sağ iken çatdı bu hastahaneyi
Çıkdı bi-gaye oldu bu mısra Lütfi tam
Sağ ola Zeyneb Hanım yapdı bu hastahaneyi (1299/1882)

'Zeynep ile Kamil' Hikâyesi

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin kuruluş öyküsü bir efsane gibi, masal temalarıyla süslenerek anlatılagelmiştir:

1. Küçük bir memur olan Kamil Bey, bir gün rüyasında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı görür ve Mısır'a gitmeye karar verir;
2. Yusuf Kamil'in Mısır'da kısmeti açılır, Mehmed Ali Paşa'nın gözüne girer ve kızı 'Prenses' Zeynep'le evlenir;
3. Paşa olur, ama Vali Abbas Paşa'nın hışmından kurtulamaz: sürgüne yollanır, hapse konur;
4. Zeynep Hanım ile Kamil Paşa, Padişahın araya girmesiyle İstanbul'da tekrar birleşirler;
5. Sadrazamlığa kadar yükselen Yusuf Kamil Paşa zeki ve bilgili; Zeynep Hanım zengin olduğu kadar iyi kalplidir;
6. Yusuf Kamil Paşa ile Zeynep Hanım, çocukları olmadığı için bir hastane kurarlar;
7. Zeynep–Kamil Hastanesi'ne hiç para kalmaz, ama Zeynep ile Kamil'in aşkı hastaneyi yaşatmaya yeter...

Büyük Mehmed Paşa'nın kızı, Prenses Zeynep Hanım'ın kurduğu hastanenin açılışı yapıldı. Prenses ve kalabalık ma'iyeti ile aralarında her sınıftan halkın bulunduğu kalabalık bir topluluk törene katıldı.).

[22] En-Nahl suresi, 16:69; *Dünü ve Bugünü ile Zeynep-Kâmil Hastanesi 1862–1988*, İstanbul, Servetifünun Matbaası, 1988, Zeynep-Kâmil Anne ve Çocuk Sağlığını Koruma Der. yay, s.9. Hastane'nin eski resimlerinde böyle bir kitabe görülmemektedir, bkz. yukarıda Resim 1.

[23] Zeynep-Kamil Hastanesi'nden önce kurulan Maltepe Asker Hastanesi (1827) ile daha sonra açılan Erzurum Gureba Hastanesi'nin (1904) girişinde aynı ayet vardır.

[24] *Divançe-i Vakanüvîs Ahmed Lütfi*, [İstanbul], 1302, s.64.

Bu rivayetlerin bir kısmı tarihsel sayılabilecek metinlerden kaynaklanmış,[25] fakat çoğu sonradan güncel yazarlar tarafından dillendirilmiştir.[26] Yusuf Kamil Paşa'nın bir rüya ya da 'vizyon' güdüsüyle Mısır'a göçmesi, epik bir öge olarak algılanmalıdır. Başka öykülerin hastanenin yakın tarihiyle bağdaştırıldığı görülmektedir.[27]

Yusuf Kamil Bey'in Mısır'a gittiği 1833 yılında, Kavalalı Mehmed Ali Paşa iktidarının en görkemli çağını yaşamaktadır. Oğlu İbrahim Paşa, Osmanlı ordusunu peşpeşe yenilgilere uğratarak Suriye'yi ve Çukurova'yı işgal etmiş, Batı Anadolu'ya ulaşmış, ancak Kütahya antlaşması ile durdurulabilmiştir.[28] Önemli bir kesimini Türklerin oluşturduğu sivil ve askeri bir bürokrasi kuran Mehmed Ali Paşa, İmparatorluk içinde önemli bir yandaş kitlesi kazanmıştır. Bu koşullarda kızını Yusuf Kamil'le evlendirmesi Vali'nin Saray'la ilişkisi açısından yorumlanabilir.

Yusuf Kamil Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden sonra Mısır'dan ayrılmaya karar verince, 1845'te kendisini 'mir-i miran' yapan Sultan Abdülmecid ona sahip çıkacaktır. Siyasal süreç, 1863'te Yusuf Kamil Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Sultan Abdülaziz'in Mısır ziyareti ve ardından 'hidivlik' ayrıcalığının tanınmasına kadar uzanır.

Kuşkusuz, Yusuf Kamil Paşa'nın siyaseti ve diplomasisi kadar, yatırımları da akılcıdır. Zeynep Kamil Hanım da babası Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden sonra sahip olduğu malvarlığını korumasını ve değerlendirirerek artırmasını bilmiştir. Hastane kurma kararını almaları, kabirlerinin bulunacağı türbe için kurdukları hastanenin girişini seçmeleri ve kendi isimlerinini geleceğe taşıyacak bu kuruma kaynaklar sağlamaları ileri görüşlü davranışlardır.

'Zeynep ile Kamil' öykülerinin bir kısmı, Mehmet Ali Paşa'nın ve hidivlerin

---

[25] İ. M. K. İnal, *a.g.e.*, s.197; Bezm-i Alem Valide Sultan'ın Gureba-i Müslimin Hastanesi'ni kurmasının da bir rüya öyküsü vardır, E. Atabek, *a.g.m.*, s.12.

[26] Örnekler: İskender Pala, "Yusuf ile Züleyha; Zeynep ile Kamil", *Zaman*, 16 Ekim 2007; A.S. Arvas, "Lütufkâr âşıklar Zeynep ile Kamil", *Türkiye*, 11 Ocak 2007; C. Zafer, "Mısır'da başlayan, İstanbul'da noktalanan bir aşkın öyküsü: Zeynep ile Kamil", *Bütün Dünya 2000*, sayı 2007/02, 1 Şubat 2007, s.19-24; Sunay Akın, "Aşkın semti", *Tuncay Terzihanesi*, İstanbul, Çınar yay., 2007, s.59-62 ve "Ale Lol Os", *İstanbul'da Bir Zürafa*, 14. bs., İstanbul, Çınar yay., 2005, s.68-70, vd.

[27] Cahit Uçuk, *Sabır Taşı*, İstanbul, Uçuk yay., 1966, s.55-59, 221-230, 235-250, 267-272, 294-301, 358-362. Yazar, Z.K. [Zeynep-Kamil] başhekimini şöyle konuşturur: *"İşte ben, hastahanemin bu orta sınıfı, dar gelirli insanları kurtaran, bakan, doğurtan gerçek bir hastahane olmasını istiyorum... İstanbul'un en muhteşem tepelerinden biri hastahanenin bulunduğu yerdir. Çevresini geniş bir toprak sarmaktadır. Hepsi hastahanenin vakfıdır. Çok geceler rüyamda arka tarafa büyük bir hastahane kurduğumu görüyorum"* (s.267).

[28] Kh. Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army, and the Making of Modern Egypt*, Cairo, The American University in Cairo Press, 1997, s.61–75; M.H. Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831–1841):*
The Expansionist Policy of Mehmed Ali Paşa in Syria and Asia Minor and the Reaction in the Sublime Port, İstanbul, Eren yay., 1998, s.61-107; L.W. Ufford, The Pasha: how Mehemet Ali defied the West, 1839-1841, Jefferson, NC, McFarland & Co., 2007, s. 22-66.

İstanbul'a yansıyan zenginliklerinden kaynaklanırken,[29] bir kısmı günümüzün toplumsal psikolojisi ile açıklanabilir. Romantik tarihçiliğin bu öyküleri beslediği kuşkusuzdur.

Bir Vakıf Hastanesi Olarak Zeynep–Kamil

Zeynep–Kamil Hastanesi, daha çok Dr. Cemil Topuzlu döneminden kalan bir çağrışımla 'özel hastane' olarak da tanınmıştır.[30] Zeynep–Kamil Hastanesi'nin bir özel hastane değil 'özel vakıf hastanesi' olduğu bilindiği halde,[31] sonraki yıllarda, yalnız vakıf hastanelerinin yönetimi ile ilgili tartışmalarda Zeynep–Kamil Hastanesi'nin bu özelliği hatırlanmıştır.[32] Zeynep–Kamil Hastanesi'nin vakıf belgeleri üzerinde ise durulmamıştır. Araştırmalarımız, Zeynep–Kamil Hastanesi ile ilgili bir vakfiyenin, Zeynep Hanım'ın vakfiyelerini içeren ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan defterin (BOA Yıldız Esas Evrakı 107/61) içinde bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.[33] Sözkonusu belge, sırasıyla 1861, 1864, 1876 ve 1883 yıllarında düzenlenmiş dört vakfiye metnini içermektedir.[34]

Bu vakfiyelerden 14 Şevval 1277 [25 Nisan 1861] tarihli birincisi, Zeynep Hanım'ın babası Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın malvarlığının mirasçıları arasında nasıl paylaşılması gerektiğine ve Zeynep Hanım'a babası üzerinden gelen mirasın kendi varislerine nasıl intikal edeceğine ilişkindir.

Üçüncü Vakfiye 15 Receb 1293 [6 Ağustos 1876] tarihlidir ve 'İkinci Zeyl' başlığını taşımaktadır ve Zeynep–Kamil Hastanesi de dâhil olmak üzere, Yusuf Kamil Paşa ile Zeynep Hanım'ın vakfettikleri mülk ve gelirlerin dökümünü içermekte ve bunları Üsküdar, Nuh Kuyusu'nda inşa edilmekte olan hastanelerinde, hastaların en iyi şekilde ve ücretsiz olarak tedavi edilmesi için vakfettiklerini

---

[29] E. E. Talu, "Eski Zenginler: Yusuf Kâmil Paşa–Zeynep Hanım", *Hür Türkiye*, no. 24, Aralık 1955, s.10-11; S. Ünver, "Bir Varmış, Bir Yokmuş", *Zeyneb–Kâmil Hastahanesi 1860-1960*, yay. haz. B.N. Şehsuvaroğlu, İstanbul, Kaptanoğlu Matbaası, 1960, içinde s.4–7.

[30] Örneğin, T. Minkari: *"...ama daha önemlisi, 1862'de Zeynep Kamil Hastanesi, Prens Sait Halim Paşa'nın halası Zeynep Hanım tarafından kurulmuş. Bunlar özel hastaneler.." Mizah Aklın Zekatıdır 'Tarık Minkari Kitabı'*, haz. F. Şakacı, İstanbul, 2007, s.260.

[31] B.N. Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği, 1953, s.73.

[32] A. Ataseven, "Bir Hastanenin Dramı", *Yeni Şafak*, 10 Kasım 2003: *"İstanbul Belediyesi'nin Haseki ve Zeynep Kâmil Hastaneleri – ki Zeynep Kamil de Gureba gibi bir vakıf hastanedir – için dava açtığını ve davanın devam ettiğini söylemeliyim...".* Bu konu elli yıl önce de basında tartışılmaktadır: bkz., [Abidin Daver], "Prenses Zeyneb Kamil ve Vakfiyesi", *Cumhuriyet*, sayı 10443, 28 Ağustos 1953, s.2: *"Prenses Zeyneb Hanım' servetini ve emlakını 'manevi evlad edindiği kimselerle, kendisine hizmet eden ve utaka denilen eski cariyelere, bir de Üsküdar'da inşa ettirerek adını verdiği ve yanındaki türbede medfun bulunduğu hastaneye vakfetmiştir."*

[33] Vakfiyenin tıpkıbasım ve çeviriyazıları için, bkz. Ş. Etker, F. Günergun, A. Köşe, *a.g.m.*, s.18–36.

[34] Defterin sonunda yeralan metinde (Üçüncü Zeyl), ilk üç metinin (başlıksız ilk metin, birinci ve ikinci zeyller) birer vakfiye olduğu belirtilmektedir: "*...işbu cild-i vahidde muharrer üç kıt'a vakfiye-i celîlin...*" Zeynep Hanım, kendisi de, birinci ve ikinci zeyller için: "*vakfiye-i sâniyem*" ve "*vakfiye-i sâlisem*" demektedir. Üçüncü zeyl, Zeynep Hanım'ın son vakfiyesi, diğer bir deyişle, vasiyeti olmaktadır.

belgelemektedir. Sözkonusu belge, aynı zamanda, adlarını taşıyan hayır kurumunun, kendilerinin ölümlerinden sonra sağlık hizmetini sürdürebilmesi için, vakfedilen malların nasıl kullanılacağını belirtir. Bu özellikleriyle 'İkinci Zeyl', Zeynep–Kamil Hastanesi'nin vakfiyesi niteliğindedir. Zeylin ikinci sayfasındaki: *'...işbu vakfiyye-i celîletüş-şan ve cerîde-i bedî'atül-unvanın tahrir ve inşâsına bâdî ve tastîr ve imlâsına adî oldur ki...'* ifadesi de metnin bir vakfiye olarak düzenlendiğini göstermektedir.

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin kurucuları, hastane yapımının tamamlanması, hastanenin donanımı ve kadroları için gerekli gördükleri kaynakları vakfiyelerinde belirtmişler ve hastaneye desteklerinin, ölümlerinden sonra da sürdürülmesini vasiyet etmişlerdir:

> *'...henüz der-dest-i inşa bulunan hastahâne-i mezkûrenin noksan olan mahallerinin emr-i inşâsına ve gerek ba'de'l-inşâ hastahânece lâzım gelen eşyâ ve takımların tedârik ve techîzine ve ba'demâ tâyîn olunacak etibbâ ve hademe ve mühimmât-ı edevât ve ehl-i mürtezika masârifine harc ve sarf oluna...'* (Zeyl 2 [6 Ağustos 1876], s.5)

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin vakfiyesi olarak nitelediğimiz 'İkinci Zeyl' Yusuf Kamil Paşa'nın ölümünden (9 Ekim 1876) birkaç ay önce hazırlanmıştır. Vakfiye, Yusuf Kamil Paşa ile Zeynep Hanım'ın huzurunda, mahkeme tarafından gönderilen Es-seyyid Abdüssamed İsmet Efendi'nin ve vakıf hükümlerini tescil ve şartlarını tamamlamak için mütevelli seçilen Hüseyin Haki Efendi ile vakfiyenin sonunda adları yazılı kişilerin de hazır bulunduğu bir 'meclis-i şer'î-i şerif'te düzenlemiştir. Belgeye göre, vakfedilen mülkler şunlardır:

(i) Üsküdar Nuh Kuyusu civarında, Arakiyeci el-Hâc Mehmed mahallesinde, 8 Rebiyülevvel 1292 [14 Nisan 1875] tarihli iki 'hüccet-i şer'iyye' uyarınca, Yusuf Kamil Paşa'nın mülkünde olan 10.875 zira' [6250 m^2] arsa üzerine, Yusuf Kamil ve Zeynep Hanım'ın 'külliyetli mebâliğ harc ve sarfla müştereken binâ ve inşâsına mübaşeret eyledik[leri]' kârgir bir bâb hastahane. Hastahanenin bina numarası 106'dır. (Arsanın çevresi ve sınırları tanımlanmıştır.)

(ii) Üsküdar Pazarbaşı'nda, Fenaî Şeyh Ali Efendi Dergahı[35] bitişiğinde, toplam 118 zira' [678 m^2] arsa üzerine, daha önce 10 oda, mutfak ve diğer müştemilatıyla inşa edilmiş olan ve dergah şeyhlerine tahsis edilen daire.

[35] Zeynep Hanım'ın annesi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın eşi Şem'inur Hanım (öl. 1280/1863) ile Hüseyin Haki Efendi'nin (1825?-1896) kabirleri, bugün Zeynep-Kamil olarak bilinen semtin Pazarbaşı yönündeki 'celvetî' Fenaî Ali Efendi Camisinin (Yaldızlı Tekke) haziresindedir., bkz. M.B. Tanman, "Yaldızlı Tekke", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.7, İstanbul, Tarih Vakfı yay., 1994, s.414. Tekkenin cami-tevhidhanesi, 1876'da Zeynep Hanım tarafından onartılmıştır.

(iii) Bebek'teki sahilhane'nin harem ve hariciye daireleri ile içinde üzüm bağları, binalar, köşkler, meyva ağaçları bulunan bahçesi.[36]

(iv) Sahilhane (Bebek) civarında 1773 zira' [1018 m^2] arsa üzerinde inşa edilmiş, üst ve alt katında sekizer oda, sofa diğer mahalleri ve kayıkhanesi bulunan daire-i mahsus.

(v) İzmit'te, deniz kenarında, üzerinde binaları ve müştemilatı bulunan ve gümrük mahalli olarak kullanılan daire.

(vi) İzmit'te Arap Hacı Hasan Yeni Hanı denilen, üç oda, bir kahvehane, bir samanhane ve ahırı bulunan han.

Vakfiyede sayılan mülkün, Yusuf Kamil Paşa ve Zeynep Hanım tarafından birlikte vakfedildiği birkaç kez vurgulanmıştır:

> '*... bi-mennihî ve keremihî te'âlâ vakf-ı sahih-i şer'i-yi mü'eyyed ve habs-i sarîh-i mer'î-yi muhalled ile vakf ü habs idüb ferâid-i kuyûd ve şerâitin bu tertîb-i hasen üzre keşîde-i silk-i tâhdid eyledik ki...*' (Zeyl 2, s.5)
> '*...ve vakf-ı mezkûrumuza benimle zevcim müşârünileyh hazretleri müştereken mütevelli olub...*' (s. 6)
> '*...ve vakf-ı mezkûrumuzun irâd ve masârif muhasebesi beher sene Mart duhûlünde mütevellî ve hastahâne-i mezkura nasb olnacak me'mûrları marifetiyle Maliye Hazîne-i celîlesinde alâ vech'it-tedkik rüyet olunub..*' (s.6)

Zeynep–Kamil Hastanesi'nde hasta bakımı konusu da, Zeynep Hanım'ın hastanenin yapımına başlandıktan sonra hazırlanan 1876 yılına ait ikinci ve Hastanenin açılışının ertesindeki 1883 tarihli üçüncü zeyllerde yer almıştır. Böylece, vakfın amaçlarından biri tanımlanmıştır:

> '*...Medine-i Üsküdar ve sâir ahâlisinden muhtâc-ı tedâvi olan zükur ve inâs rızâ-i müslimîn li-ecli't-tedâvi sâlifü'l-beyân hastahâne-i mezkûreye getürüldükleri hâlde her birine başka başka oda tahsis olunan odalarda kemâl-i i'zaz ve ikram ile meccânen tedâvi olunarak bür-i tâm hâsıl olduktan sonra ihrâc ve mahallerine irsal oluna...*' (Zeyl 2, s.5)

Hastane'nin açılışını izleyen günlerde bir iç nizamname (règlement intérieur) ile Türk hastaların hastaneye kabul şartlarının yayımlanacağı bildirilmiş ise de, böyle bir belge bulunamamıştır.[37]

---

[36] Ahşap yalı ve bahçesinin ayrıntıları için, bkz. E. F. Tugay, *a.g.e.*, s.123-126; Ayrıca, C. Kayra, *Bebek: Mekânlar ve Zamanlar*, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat yay., 1993, s.75; H. Y. Şehsuvaroğlu, "Bebek'te Yusuf Kâmil Paşa Yalısı", *Hayat*, VII, 9, 21 Şubat 1963, s.8-9. Bu büyük 'Pembe yalı': Yusuf Kamil Paşa Yalısı, Zeynep Kamil Hanım Yalısı ve Büyük Halim Paşa Yalısı olarak tanınmıştır.

[37] *La Turquie*, 16e Année, No. 49, Jeudi 2 Mars 1882 / 11 Rebiülâhır 1209 [2 Mart 1882], s.1.

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin hangi kaynaklardan destekleneceği vakfiyede belirtilmiştir.

Buna göre: Zeynep Hanım ile Kamil Paşa'nın vefatından sonra, Bebek'teki yalının (sahilhane) bölümleri ve bahçesi, yakınındaki 'daire-i mahsus' ile İzmit'teki gümrük mahalli ile han kiraya verilecektir. Buradan elde edilecek gelir, Zeynep–Kamil Hastanesi'ne donanım sağlanması için, Yusuf Kamil Paşa ile Zeynep Hanım'ın 1291 Nisan'ında [Nisan-Mayıs 1875] satın aldıkları ve Osmanlı Bankası'na [Banque Impériale Ottomane] 'dipozito edilen' yüzbin adet 'konsolit' (devlet tahvili)'nin, her yıl Temmuz ve Ocak aylarında Hazine-i celile'den verilecek faizleri ile birleştirilecek ve bu gelirler, henüz yapım aşamasındaki hastanenin tamamlanması ve daha sonra hastaneye tayin olunacak hekim ve hizmetlilerin ücretlerini karşılamak için kullanılacaktır. Ayrıca, her yıl Fenaî Dergahı'nın bakımı için şeyhine 100 adet ve Yusuf Kamil Paşa'nın Arabgir'deki (Malatya) akrabalarına senede 400 adet yüzlük mecidiye altını gönderilecektir (Zeyl 2, s.6)

Yusuf Kamil Paşa ve Zeynep Hanım, öldüklerinde, hastanenin her zaman hizmete hazır olması ve gelişmesini sağlamak, 'gureba' ve hasta kabulüne olanak vermek için, vakfiye şartlarının yerine getirilmesini denetlemek, vakfın iyi yönetilmesini temin etmek ve bankadaki hesap işlerinin yürütülmesi için Maliye Nazırı olacak kişiyi mütevelli ve yetkili kılmışlardır.

Vakfın gelir ve gideri her sene Mart ayında mütevelli ve hastane görevlileri tarafından Maliye Hazine-i celilesinde incelenek ve masraf çıktıktan sonra, para artarsa Bank-ı Osmanî'ye teslim olunacak ve vakıfların bakımı ve diğer gereksinimi için kullanılacaktır (Zeyl 2, s.6).

> '...*vâsıl-ı civâr-ı rahmet olduğumuzda mücerred hastahâne-i mezkûrun ilâ mâ-şâallâhu teâlâ mamûr ve bî-çâregân ve hastagâne dâimâ mekşûf olmasına nezâret ve îfâ-yi şürût-i muharrereye dikkat ve hüsn-i idaresine dâir herbir husûsatında ve Bank-ı mezkûr* [Bank-ı İmperyâl-i Osmânî] *muhâsebâtında himâyet ve siyânet şıklarında lütufların bî-dirîğ buyurmak üzere her asırda taraf-ı Devlet-i Osmâniye'den Mâliye Nezâret-i celilesine revnâk-tırâz olan zevât-ı kirâm hazarâtı mütevelli olub kâffe-i umûr ve hususâtının icrâsından bezl-i mâkdum buyuralar...*' (Zeyl 2, s.5)

Anılan defterdeki son vakfiye 'Üçüncü Zeyl'dir (23 Zilhicce 1300 / 25 Ekim 1883) ve Zeynep Hanım'ın Mısır'daki malvarlığının nasıl paylaştırılacağı ve hastane ile diğer vakıfların mütevelli olarak kimlerin getirileceğini bildirmektedir.

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin Mimari Özellikleri ve Mimarları

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin yapımı ile ilgili olarak bilinmeyen, önemli bir konu

hastanenin mimarlarıdır. Bir kaynakta Bernasconi ve Duca adlı iki mimar (kalfa) adı geçmektedir.[38] İtalyan olduklarını sandığımız bu kişiler hakkında şimdilik başkaca bilgimiz yoktur. Beyazıt'taki Zeynep Hanım Konağı ile Zeynep–Kamil Hastanesi'nin mimarisi arasında benzerlikler farkedilmektedir ve her iki yapının aynı mimar(lar) tarafından tasarlandığı ve yapımlarının gerçekleştirildiği düşünülebilir. Hastane'nin mimarları üzerine bulunacak bilgiler projedeki etkilenmeler konusunda ipuçları verebilecektir. Ne var ki, bugün Zeynep Hanım Konağı gibi çok ünlü bir yapının mimarı da bilinmemektedir.[39]

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin birincil özelliği çağdaş bir hastane olarak tasarlanmış olmasıdır. Ana planı, o güne kadar darüşşifa ve askeri hastanelerde görülen, bir iç avluya dönük kare/dikdörtgen yapılardan ve ana hatlarıyla darüşşifaya benzeyen, 1845'te açılan Bezm-i Alem (Yenibağçe) Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden farklıdır.[40] Bir cami ya da mescidi olmaması ile yine geleneksel hastanelerden ayrılır. Hastanenin, Yusuf Kamil Paşa ile Zeynep Hanım'ın türbelerinin yönüne göre konuşlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Zeynep–Kamil Hastanesi, bodrum ve iki katı olan, yüksek tavanlarıyla aydınlık, kagir bir binadır. Üsküdar'a dönük geniş cephesi ve öne uzanan kanatlarıyla ziyaretçilerini 'kucaklayan' bir yapısı vardır. Girişi, iç düzeni, koğuş ve koridorları, hamam, pansuman odası ve ameliyathanesi ile hasta bakımı gereksinimlerine göre planlanmıştır.

Hastane bahçesi oldukça geniştir. Hastane'nin toplam olarak 100 yataklı olması düşünülmüş, fakat 40 yataklı olarak açılabilmiştir. Büyük bir yapı olmamakla birlikte yedi yılda tamamlanabilmesi, Yusuf Kamil Paşa'nın ölümü, dönemin siyasal belirsizlikleri ve 1877–1878 savaşları nedeniyledir. Bahçe içine yapılabilecek yeni binalarla 'pavyonlara' yer ayrılmıştır.[41] Arka bahçede müştemilat olara kullanılan bir yapı vardır. Daha sonraki yıllarda, bahçe girişinin yanında poliklinik olarak kullanılacak başka ahşap yapılar görülecektir.

---

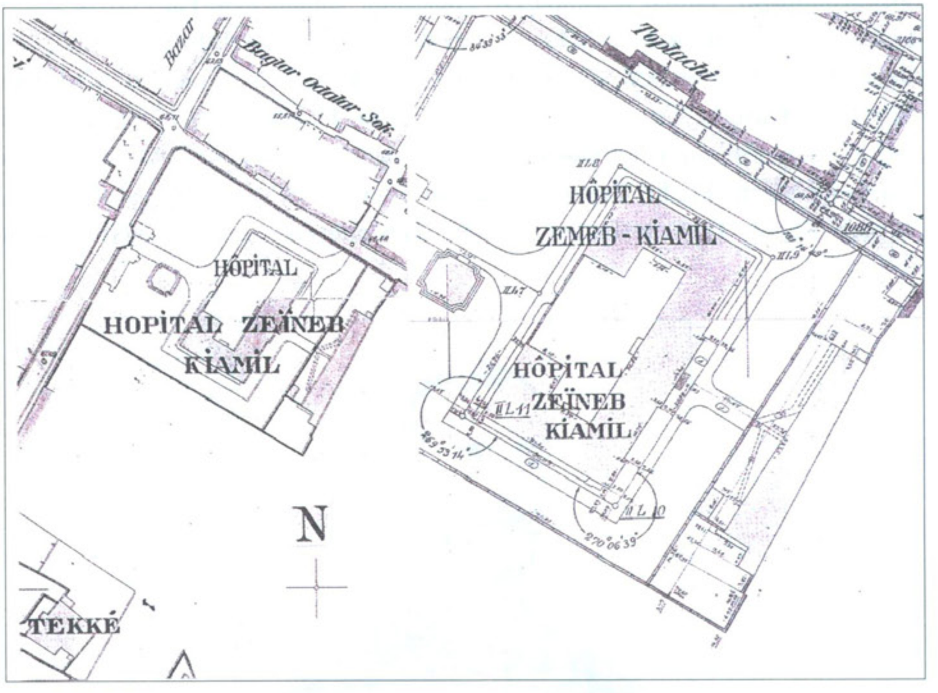
[38] *Le Levant Herald*, No. 25, Mercredi 23 Juin 1875 [23 Haziran 1875, Çarşamba].

[39] E. F. Tugay, Beyazıt'taki Zeynep Hanım Konağı'nın mimarının Charles Garnier olduğunu yazmaktadır, bkz. *a.g.e.*, s.127. Garnier, Bebek'teki yalının mimarı olarak tanınmaktadır, bkz. S. H. Eldem, *Boğaziçi Yalıları, I. Rumeli Yakası*, İstanbul, Vehbi Koç Vakfı yay., 1993, s.138-143, 'Büyük Halim Paşa Yalısı (Zeyneb Kamil Hanımefendi'nin Bebek'teki yalısı)'. Ayrıca, H.Y. Şehsuvaroğlu, "Zeyneb Kamil Konağı", *Cumhuriyet*, no. 9766, 11 Ekim 1951, s.5

[40] Y. Yavuz, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları", *ODTÜ Mimarlık Fak. Derg.*, VIII, 2 (1988), s.123-142; M. Shefer, "Old patterns, new meaning: the 1845 Hospital of Bezm-i 'Alem in Istanbul", *Dynamis*, 25, 2005, s.329-350.

[41] İbnülemin Ahmet Tevfik, "Zeyneb Hanım", *Tarih Dünyası*, c.2, sayı 12, 28 Şubat 1954, s.522–525: *"En büyük eser-i hayrları ise, zevc-i muhteremi Yusuf Kamil Paşa ile müştereken Üsküdar'da Nuh Kuyusu'nda inşasına muvaffak oldukları büyük hastahanedir. İsimlerine nisbetle şimdi 'Zeyneb-Kamil' namını alan bu darülhayr, 15.000 arşın mürebbaında bir bostan sahasında bina edilmiştir. İleride ilave olunmak üzere, 100 yatak üzerine müretteb ve gureba-yı inase mahsustur. Resanet-i esasiyesi gibi mesarif-i daimesi de temin edilmiştir".*

Zeynep–Kamil Hastanesi, mimari özellikleriyle yüzyılın sonunda Şişli'de kapılarını hastalara açacak olan Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi (1899)[42] ile Anadolu'da yapılan diğer 'gureba/memleket hastaneleri'nin (Ankara, Balıkesir, Kayseri, Erzurum, vd.) bir öncülü olarak görülebilir.



Alman Mavilerinde Zeynep–Kamil Hastanesi planları [43]

[42] B. N. Şehsuvaroğlu, "Hastane Mimarimizde Şişli Çocuk Hastanesi'nin Yeri", *Şişli Tıp Günleri (25-27 Mayıs 1974)*, yay. haz. S. Efe, S. Abbasoğlu, İstanbul: Şişli Çocuk Hastanesi, 1974, s.228–246.

[43] *Alman Mavileri 1913–1914, I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, [Atatürk Kitaplığı] c.I, yay. haz. İ. Dağdelen, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Md. yay., 2006, 1: 1000 Feuille C7, C8; 1:500 Feuille C7/2, C8/4. (Zeynep-Kamil Hastanesi'nin planları ikişer paftaya bölünmüş olduğu için tarafımızdan birleştirilmiştir.) *Dünü ve Bugünü ile Zeynep-Kâmil Hastanesi 1862-1988* (İstanbul, Servetifünun Matbaası, 1988 'Zeynep-Kâmil Anne ve Çocuk Sağlığını Koruma Der. yay') adlı kitapta verilen (s.245) *"1909 tarihli, Almanların hazırladığı haritada da tesbit edildiği gibi, 1862'de inşası tamamlanan hastahaneden bugün sadece doğum pavyonu ile önündeki türbe bulunuyor"* bilgisi yanlıştır.

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin Tarihçesine Katkılar

Zeynep–Kamil Hastanesi denilince akla gelen ilk hekim ismi Cemil Topuzlu (1866-1958) olmaktadır. Topuzluoğlu Cemil Paşa, 1896 yılında hastanenin yönetimini devralmış, donanımını ve kadrosunu yenileyerek,[44] özel ameliyatlarını burada yapmaya başlamıştır. Zeynep–Hastanesi 1912 yılına kadar Dr. Cemil Paşa'nın yönetiminde kalmıştır.

Cemil Topuzlu, Zeynep–Kamil Hastanesi'nde 'operatör' olarak çalışan ilk doktor değildir. Hastane, 1882'de hasta kabulüne başladığı zaman bir çekirdek kadro oluşturulmuştur. Bunlar arasında Dr. Aleksandr Kanburoğlu Paşa (1852-1913) döneminin en yetkin cerrahıdır ve Zeynep–Kamil'de cerrahiyi başlatan kişi olmuştur. Aynı dönemde, emekli bir askeri hekim olan Üsküdarlı Zıpciyan Efendi'nin Hastane'nin dahiliyecisi olduğu, eczacılık görevini ise Üsküdar'daki 'İngiliz Eczanesi'nin (Pharmacie Anglaise) sahibi Theagenes Akestorides'in üstlendiği bilinmektedir. Zeynep Hanım'ın ölümünden sonra, Dr. Kanburoğlu, Zeynep–Kamil Hastanesi'nden Alman Hastanesi'ne geçmiş, yerini, aynı



Doktor Kanburoğlu saadetlü Aleksandr Efendi Hazretleri,[45]
Zeynep–Kamil Hastanesi'nin İlk Cerrahı

[44] [Besim Ömer Akalın], *a.g.m.*, s.108–111.

[45] *«Doktor Kanburoğlu saadetlü Aleksandr Efendi Hazretleri (Docteur-chirurgien A. Cambourouglou) ...Rusya muharebe-i zailesinde [1877-78] hastahanelerimizde fevkalade asar-ı hüsn-i hizmet ederek müteaddid mükafatlara mazhar olmuşdur. 1300 [1882] senesinde Üsküdar'da inşa olunan Zeyneb-Kamil Hastahanesi'ne ve daha sonra Dersaadet Almanya Hastahanesi'ne operatör tayin [olunmuştur]"*, [Besim Ömer Akalın] *Servet-i Fünun*, c. 15, aded 384, 9 Temmuz 1314 [21 Temmuz 1898], s.309.

zamanda Balıklı Rum ve Fransız Jeremiya (Gérémie) hastanelerinin cerrahı olan, Dr. Dimitri Eftivuli Efendi almıştır.[46]

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin açılışındaki hekim kadrosu, sağlık hizmetlerinde cinsiyet ayrımı yapılmadığı gibi (bkz. yukarıda, Zeyl 2, s.5), din ve milliyet farkı da gözetilmediğinin, 'bila-tefrik-i cins ve mezheb zükur ve inas bil-cümle Osmanlı' halkının sağlığına adandığının bir kanıtı olarak görülebilir.[47]

Hastane tarihçelerinde üzerinde durulmayan bir başka konu: Zeynep Hanım'ın 1884'te ölümü ile hastanenin Cemil Topuzlu'ya devredilmesi arasında geçen, mütevelli olarak Hüseyin Haki Efendi tarafından yönetildiği dönemdir. Giritli Hüseyin Haki Efendi, Yusuf Kamil Paşa ile Zeynep Hanım'ın kethüdalığı ile birlikte Şirket-i Hayriye'nin müdürlüğünü yapmış deneyimli, başarılı bir yöneticidir.[48] Hüseyin Haki Efendi'nin yönetimi altında hastanenin hizmetleri ve işletmesi konusunda ayrıntılı bilgiye sahip olmamakla birlikte, Dr. Kanburoğlu Paşa'dan sonra, yine Dr. Eftivuli Efendi gibi tanınmış bir cerrahın hastane kadrosuna katılması işletmenin düzeyi hakkında bir fikir vermektedir.

Zeynep Hanım'ın ölümünden sonra vakfedilen mülkün mütevellisi kardeşi 'Büyük' [Abdül] Halim Paşa olmuş, onun 1892'de ölümünden sonra yetki oğlu 'Prens' Sait Halim Paşa'ya geçmiştir. Sait Halim Paşa (1863–1921), bir yandan halası Zeynep Hanım'ın vakfiyesini hazırladığı sırada hasta olduğunu iddia ederek vasiyetini değiştirmeye çalışmış,[49] diğer yandan, Zeynep Hanım'ın bütün servetini hayır işlerine vakfettiği halde, yaptırdığı hastaneye 'beş para bile' bırakmadığını iddia etmiştir.[50] Yusuf Kamil Paşa'nın vakfiyeye kattığı mülke değinmemiştir

---

[46] P. Apéry, *Annuaire Oriental de Médecine et de Pharmacie*, 1ère Année, Galata, Constantinople, Christidis et Cie. Ed., 1892, s.376-378; P. Aubry, «Les hôpitaux les asiles d'aliénes et les léprosseries Orient (Grèce, Turquie, Egypte) «, *Rev. Int. Sci. Méd.*, IV, 2, Fevrier 1887, s.55. Eczacı Apéry, Zeynep–Kamil Hastane'sinde yapılan ameliyatlardan söz ederken, antisepsiye verilen önemi vurgulamaktadır: *«Un grande nombre de maladies chroniques (tuberculose, syphilis, etc.), de maladies aiguës (fièvre thyphoide, angines, etc.), de maladies chirurgicales (ostéo-arthrites tuberculeuses, traumatismes, etc., etc.) y sont soignées, et l'air étant très bon, très sain, et les règles de l'antisepsie étant rigoureusement suivies, les opérations réussissent très bien».*

[47] *Tercüman-ı Hakikat*, numero 1115, 14 Rebiyülâhır 1299 [5-6 Mart 1882], s.1, 'Nisa Hastahanesi'ne 20 kadar hizmetçi kadın tayin olunduğu bildirilir. Zeynep-Kamil, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Haydarpaşa Klinikleri 1903'te açılıncaya kadar, Üsküdar ve Anadolu yakasının tek sivil hastanesidir.

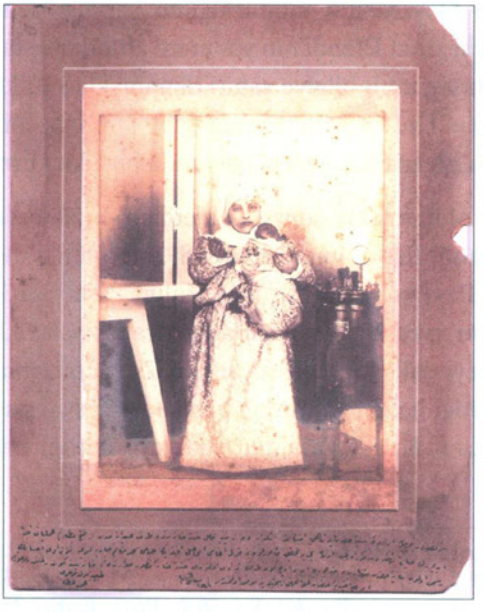
[48] E. Tutel, *Şirket-i Hayriye*, 2. bs., İstanbul, İletişim yay., 1997, s.37-54; M. Koraltürk, *Şirket-i Hayriye (1851-1945)*, İstanbul, İstanbul Deniz Otobüsleri yay., 2007, s.38-39.

[49] Fatma Tiryal (Triyal), *Hakikat*, [İstanbul], 1325; [Abidin Daver], "Prenses Zeyneb Kamil ve vakfiyesi", *Cumhuriyet*, sayı 10443, 28 Ağustos 1953, s.2; S. Kızıltoprak, "Zeynep-Kamil'in kurucusu Prenses Zeynep Hanım: hayat ve hayratı", *II. Üsküdar Sempozyumu, 12-14 Mart 2004, Bildiriler c. 2*, s.622-628.

[50] C. Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, [1. bs.], İstanbul, Güven Basımevi, 1951, s.48. B.N. Şehsuvaroğlu, Abdülhalim Paşa'nın oğulları 'Sait ve Abdülhalim Paşaların hastane emrine Maliyeye bir miktar para tahsis etmiş [olduklarını]' yazar, B.N. Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği, 1953, s.73. Bu bilgi de Cemil Topuzlu'dan alınmış olmalıdır.

ki bunun içinde hastane arsasının tümü vardır.[51] Ayrıca, Hastane'nin Zeynep Hanım'a ait olduğu söylenerek, hastanenin adı buna uydurulmaya çalışılmıştır. Zeynep–Kamil Hastanesi'ni Zeynep Hanım'ın kadın ve çocuklar için yaptırdığı şefkat kurumu olduğu söylencesi günümüze kadar gelmiştir.[52] Kesin olan, Sait Halim Paşa'nın etkisiyle, hastanenin Cemil Topuzlu'ya devredilmesi sonucunda Zeynep–Kamil'in bir vakıf kurumu olma niteliğini fiilen bozulmuş olduğudur.

Cemil Topuzlu Paşa'nın Zeynep–Kamil Hastanesi'ndeki özel cerrahi kliniğinden başka hekimlerin de yararlandığı bilinmektedir. Burada, 1901'de Sultan II. Abdülhamid'in özel izniyle gerçekleştirilen bir sezaryen, sağaltımın belgelenerek Padişah'a sunulmuş olması nedeniyle, bize bir hasta profili de vermektedir:



Zeynep–Kamil Hastanesi'nden bir sezaryen sunumu[53]

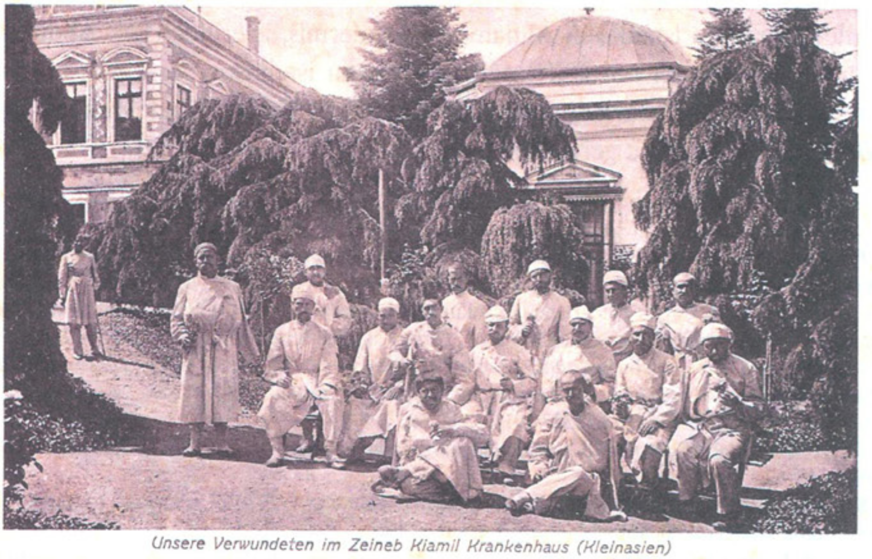
[51] Hastane yönetiminin, 1918'den sonra iki başlı hale geldiği anlaşılmaktadır: Zeynep Hanım'ın kardeşi Abdülhalim Paşa'nın kızı Zehra Hanım, Belediye'ye başvurarak hastanenin, 'vâkıfların ruhunu şad edecek şekilde, fakir ve çaresizlerin tedavisini sağlamasını' istemekte ve bunun için Dr. Necmettin Rifat [Yarar]'ın başhekim atanmasını istemektedir. Belediye ise, hastanenin mütevellisi olarak kardeşi Sait Halim Paşa'yı kabul etmekte, ve vakıf işlerinden sorumlu olarak Paşa'nın vekili Mehmed İmadeddin Bey'i tanımaktadır. S. Beyoğlu, "İki belediye başkanı çıkaran bir şifa yuvası: Zeynep Kamil Hastahanesi", *II. Üsküdar Sempozyumu, 12–14 Mart 2004, Bildiriler c.1*, s.132–137. Bu bilginin verildiği bildiride, yine Zeynep–Kamil Hastanesi için bir vakfiye bırakılmadığı yazılabilmiştir.

[52] F. Ovalı, "Üsküdar'dan Türkiye'ye uzanan şifalı bir hanım eli: Zeynep Kamil Hastanesi", *Mor Salkım*, sayı 1, Mart 2007, s.48-51. Bir başka yakıştırma da Zeynep–Kamil Hastanesi'nin vakfiyesi ile ilgilidir: *"Zeyneb Hanımla Kamil Paşa bütün mesarifini deruhte ederek bu doğum hastahanesini millete hediye ettikleri zaman vakıfnamelerine bir tek şart koymuşlar: doğan çocukların, erkek ise ismi Kamil, kız ise ismi Zeyneb konacak"*, [R.C.] Ulunay, "Zeyneb Hanım–Kamil Paşa", *Milliyet*, sayı 1185, 28 Ağustos 1953, sayfa 2.

[53] Resmin altındaki sunum: *"Şerefsudur buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i padişahiye imtisalen Üsküdar'da Zeyneb Kamil Hastahanesi'nde taraf-i abidanemden "feth-i batın" ameliyatı icra edilerek hayati tehlikeden kurtarılmış olan, Bahriye tahakkuk memurlarından Kolağası İsmail Efendi'nin haremi*

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin yine az bilinen bir dönemi Balkan Savaşı'ndan başlayarak, bir asker hastanesi olarak kullanıldığı dönemdir.[54] Hastane kadroları Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Alman Kızılhaçı tarafından oluşturulmuştur. Bu dönemde hastaneye sivillerin de kabul edildiği mortalite istatistiklerinden anlaşılmaktadır. Zeynep–Kamil'de Balkan Savaşı (1912-13) yıllarında hastalıklardan vefiyat 19 kişi olarak açıklanmıştır. Zeynep–Kamil'de ölenlerden 13'ü kadındır; üçünün Ermeni milletinden olduğu belirtilmektedir.[55]

Birinci Dünya Savaşında, Dr. Binbaşı Baron von Trützschler başkanlığındaki, *Rote Kreuz Deutsch-Ottomanische Sanitätsmission* denilen örgüt Zeynep–Kamil Hastanesi'nde 1918'e kadar hizmet vermiştir. Hastane'de görev yapan 'Baş-şvester' T. Bodenstein ile 15 Alman hemşireye çalışmaları için 'Hilal-i Ahmer



Zeynep–Kamil Asker Hastanesi önünde gaziler,
Yusuf Kamil Paşa ile Zeynep Hanım'ın türbesinin önünde (1915)

Seher Hanım cariyeleriyle nevzadı İhsan'ın resimleri olub, saye-i hazreti şehriyaride, mezbure onüç gün zarfında tedavi olunarak hastahane-i mezkure civarındaki hanesine gönderilmiş ve bu suretle edviyye-i hayriyye-i hazret-i zillulahi isticlabına muvaffak olunmuşdur" Tabib-i müvellid kulları Ömer Atâ 19 Şubat 1316 [4 Mart 1901]. Hastanın yanında Zeynep–Kamil Hastanesi'nde kullanılan bir etüv görülmektedir. *Feth-i batın*: laparotomi terimi, bu dönemde Sezaryen ameliyatın (Sectio caesarea abdominalis) karşılığıdır, bkz. 'Laparotomi tarihi hakkında', [A. Fischer'den çev.] H. Altuğ, *Poliklinik*, c. VII, sayı 80, Şubat 1940, s. 238-240

[54] K. Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. III/II. kitap, Istanbul, Yörük Basımevi, 1981, s.335.

[55] H. Becker, *Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond: Sanitätswesen und Seuchenbkämpfung im türkischen Reich während des Ersten Weltkrieges*, Herzogenrath, Vlg. Murken-Altrogge, 1990, s.350 (tablo).

Merkez-i Umumisi'nce tunç madalyalar verilmiştir.[56] Askeri tıbbiye öğrencileri de buradaki hastabakımına katılmışlardır. Zeynep–Kamil Asker Hastanesi'nde Çanakkale savaşlarından sonra bahçesine kurulan çadırlarda çok sayıda yaralıya bakılmıştır.

Zeynep–Kamil Bimarhanesi'nde 'Cerrahi Nöroloji' Deneyi

Toptaşı Bimarhanesi[57] ile 1920'de yönetimi birleştirilen Zeynep–Kamil Hastanesi, dönüşümlü olarak Dr. Mazhar Osman [Uzman] ve Dr. Mustafa Hayrullah [Diker] tarafından (ücretli hastalar için) bir nöroloji hastanesi olarak kullanılmıştır.[58] Şehremaneti'nin kararlarına karşın,[59] Hastane aynı zamanda Haydarpaşa Tıbbiye'sinin bir kliniği gibi çalıştırılmıştır. Zeynep–Kamil'in ilk dergisi de bu yıllarda yayımlanmıştır.[60]

Mazhar Osman, Toptaşı ve Zeynep–Kamil bimarhaneleri başhekimliğinden ayrıldığı sırada asistanlarını Almanya'ya göndermiş, içlerinden Dr. Abdülkadir Cahit'in ise 'cerrahi nöroloji'[61] eğitimi almasını istemiştir. A. Cahit, bu dalda bir süre çalıştıktan sonra döndüğü Zeynep–Kamil Hastanesi'nde birkaç başarılı nöroşirürjikal ameliyat gerçekleştirmiştir.[62]

---

[56] *Hilaliahmer ve Kızılay Tarafından Kendilerine Madalya Tevcih Edilenler 1868–1968, Türkiye Kızılay Derneği Onursal Üyeleri 1968*, Ankara, T. Kızılay Der. yay., 1968, s.62, 66, 68, 69, 70, 80, 82, 85, 88, 89, 93, 95, 96; A.Terzioğlu, "Dr. James Israel'in yeni bulunan hatıratında Sultan Mehmed Reşad'ın ameliyatı ile ilgili bölümün değerlendirilmesi", *Dirim*, 73, 7-8 (Temmuz-Ağustos 1998), s.245.

[57] Toptaşı Bimarhanesi'nin bu yıllardaki durumu için, bkz. [O.N. Ergin] *Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdiriyeti / Direction Générale de l'Assistance Publique de Constantinople,* [*Risale-i seneviyye, 1326*] İstanbul: Imp. Archak Garoyan, 1327/1911, s. 44–50.

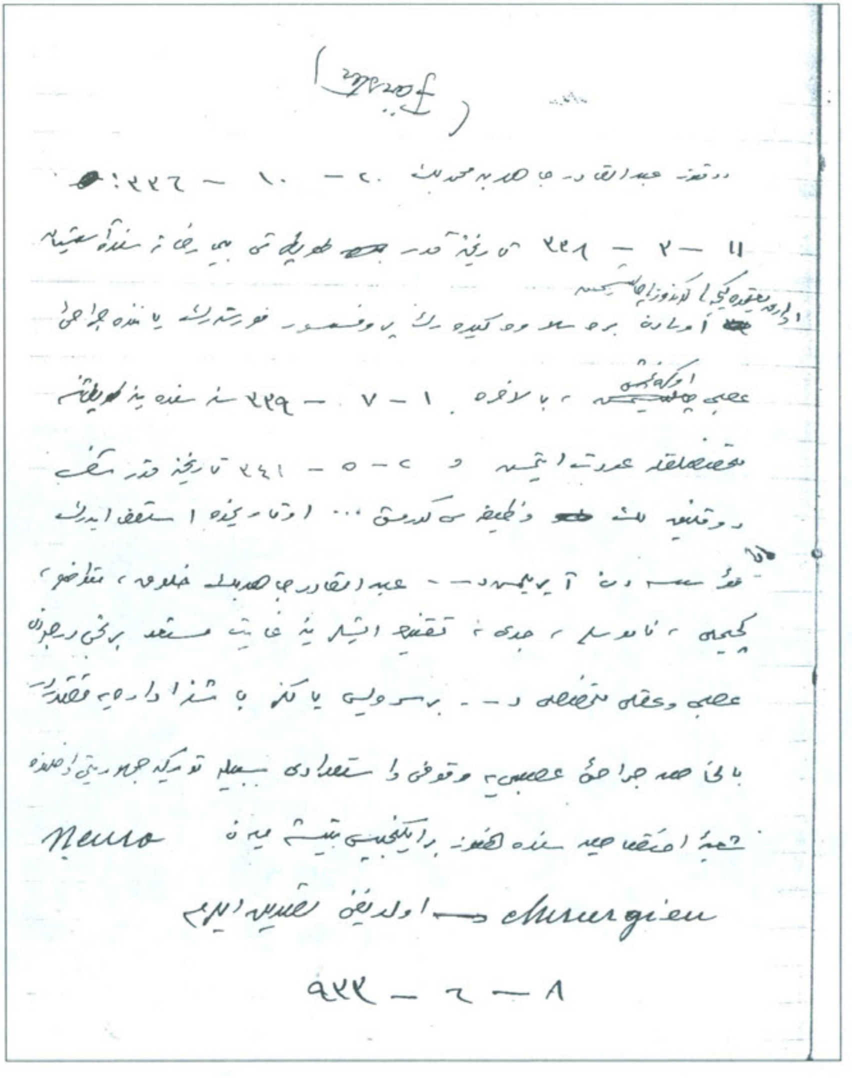
[58] G. Koptagel-İlal, "Sosyopolitik devinimler karşısında psikiyatri", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 6, 1997, s.47–62.

[59] S. Beyoğlu, *a.g.m.*, s.135–136. Bu bildiride, Zeynep–Kamil'in 1920-1927 yıllarında Toptaşı'na bağlı bir nöroloji kliniği olarak kullanılmasına değinilmemiştir.

[60] *Zeyneb Kamil Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastahanesinin bir senelik muamelat-ı idariye-i fenniyesi hulasasını natık Mecmua-i Seneviye*, Birinci sene, 337–338 Teşrinisani [1921-1922 Kasım, haz. Dr. Mustafa Hayrullah Diker], [İstanbul] Matbaa-i Bahriye, 1338, (15x22 cm, 172 s.) Derginin 'zeyl'inde Zeynep–Kamil'in nöroloji hastanesi olarak yeniden düzenlenmesi anlatılmıştır (s. 152–171). Ş. Etker, "Zeyneb–Kamil Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastahanesi'nin Mecmua-i Seneviyesi" (özet), *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Ankara, 16–18 Mart 1998,* s.61.

[61] Nöroşirürjinin, nöroloji içinde gelişimi olarak tanımlanan 'cerrahi nöroloji' ve bu konudaki farklı görüşlere tarihçelerde değinilmiştir, B.L. Lichterman, *Neirokhirurgiya: Stanovlenie Klinicheskoi Distsipliny* [Nöroşirürji: Bir Klinik Disiplinin Doğuşu], Moskva, 2007, s.57-62, 165-169, 287-292.

[62] Dr. Abdülkadir Cahid (Tuner, 1892-1983), 7 Kanunevvel 1339 [Aralık 1923] ve 18 Teşrinevvel 1340 [Ekim 1924] tarihlerinde Zeynep-Kamil Hastanesi'nde iki omurilik tümörü ameliyatı yapmıştır, bkz. [Abdülkadir] Cahid, "Nuha-i şevki evramı", *İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi Senelik Mesaisi (339-340 senelerine mahsus),* [yay.haz. F.K. Gökay, İstanbul], Kader Matbaası, 1925, s.253-285 (*İstanbul Seririyatı*, 6.sene, numero 4 / c.4, numero 10, Ağustos 1340 [1924], s.680-685 ve 6.sene, numero 11 / c.4, numero 17, Mart 1341 [1925], s.835-838) C. Tuner, yaptığı beyin ameliyatları konusunda ise şöyle demektedir: *"Zeynep Kamil Hastanesi'nde birkaç beyin tümörü vakasına da müdahale edilmişse de bunlar ancak ventil vazifesi görmüş, tümörler 'alınamaz' vasıflarda bulunmuştur".* C. Tuner, "Türkiye'de Sinir ve Ruh hekimliği ile Nöroşirürjinin Kısa Tarihçesi", *T. Nöroşirürji Derg.*, 6: 136-138, 1996.



Mazhar Osman'ın elyazısıyla, Dr. A. Cahit Tuner'in Zeynep–Kamil'deki çalışmaları için düzenlediği 'Nöroşirürjiyenlik Belgesi'[63]

[63] Belgenin çeviriyazısı: *"Doktor Abdülkadir Cahid bin Mehmed Bey, 2.10.336 [1920'den] 11.3.338 [1922] tarihine kadar Toptaşı Bimarhanesi'nde asistan olarak ma'iyyetde geceli gündüzlü çalışmış, oradan Breslau'a giderek [10.5.1922 ile 15.4.1923 tarihleri arasında] Profesör Förster [O. Foerster]'in yanında cerrahi-i asabi öğrenmiş, bilahire 1.7.339 [1923] senesinde yine Toptaşı'na mütehassıslıkla avdet etmiş ve 2.5.341 [1925] tarihine kadar Şef dö Kliniklik [Chef de Clinique] vazifesi görmüş... o tarihde istifa ederek müesseseden ayrılmışdır. Abdülkadir Cahid Bey, haluk, mütevazı, geçimli, namuslu, ciddi, teknik işlerine gayet müstaid birinci dereceden Asabiye ve Akliye mütehassısıdır. Bir servisi yalnız başına idareye muktedirdir. Bilhassa cerrahi-i asabiyeye vukufu ve istidadı sebebiyle, Türkiye Cumhuriyeti dahilinde şube-i ihtisasiyesinde henüz bir ikincisi yetişmiyen Neurochirurgien olduğunu tasdik eylerim. 8.6.933."* (Mazhar Osman, üçüncü satırdaki 'çalışmış' sözcüğü çizip 'öğrenmiş' yazmıştır.)

Türkiye'nin ilk nöroşirürji kliniğinin Zeynep–Kamil Hastanesi'nde kurulduğu öne sürülmüşse de,[64] kısa bu süren etkinliğin irdelenmesi bir klinik oluşturulamadığını göstermektedir. Mazhar Osman, Dr. Abdülkadir Cahid [Tuner]'e Zeynep–Kamil'den ayrıldıktan çok sonra, çalışmaları için bir 'bonservis' düzenleyerek onu '*neurochirurgien*' ilan etmiştir.[65]

Zeynep–Kamil Ebe Okulu ve Doğumevi'ne Dönüşüm

Toptaşı'ndaki 'Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi'nin Bakırköy'üne taşınmasından sonra, Zeynep–Kamil Hastanesi boş kalmış, bunun üzerine 1927'de Tıp Fakültesi'nin Kadırga'daki Ebe Okulu ve yurdu bir süre Zeynep–Kamil'e yerleştirilmiştir.[66]



Ebe Okulu öğretmen ve öğrencileri Zeynep–Kamil'in girişinde (22 Mayıs 1931). Ortada Fenn-i Vilade Müderrisi Dr. İsmail Derviş Bey, Solunda Seririyat-ı Viladiye ve Nisaiye Müderrisi Dr. Kenan Tevfik (Sezenel) ile Müderris Muavini Dr. Tevfik Remzi (Kazancıgil)

[64] S. Naderi, "Türkiye'nin ilk nöroşirürji kliniği Zeynep Kamil Hastanesinde kuruldu", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 13, 2005, s.101-106; S. Naderi, *Mazhar Osman ve Türkiye'de Nöroşirürjinin Doğuşu*, İzmir, Dokuz Eylül yay., 2004, s.40-41, 51-54.

[65] Belgenin yeni harflerle hazırlanmış (Mazhar Osman imzalı, mühürlü) kopyası için, bkz. E. Tunçbay, "Merhum Dr. Abdülkadir Cahit Tuner'in biyografisi", *Ege Nörolojik Bilimler Derg.*, c.1, sayı 1, Ocak 1984, s.9, 63 [www.nobiva.org *Türkiye Nöroloji Tarihçesi*, haz. D. Kırbaş] Dr. Cahit Tuner, Zeynep-Kamil Hastanesi'nden ayrıldıktan sonra cerrahi yapmamış, nörolog olarak çalışmıştır.

[66] Müderris Dr. İsmail Derviş Bey (1873–1932) bu tarihte Darülfünun Tıp Fakültesi'nin Ebe Okulu müdürüdür, bkz. "Tıb Fakültesi Seririyat-ı Viladiyesi'ne Mülhak Kabile Mektebi Tedrisatı", *T.C. İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi, 1928–1929 Sene-i dersiyesi*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1929, s.51–52; "Tıp Fakültesi Ebe Mektebi Tedrisatı", *T.C. İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi, 1930–1931 Ders senesi*, İstanbul, Ekspres Matbaası, 931, s.63–64

Darülfünun Tıp Fakültesi kliniklerinin, 1933'te İstanbul hastanelerine dağıtılmasıyla Anadolu yakasında bir sivil hastane gereksinimi doğmuş ve Zeynep–Kamil yeniden hastane olarak hizmet vermeye başlamıştır. Haydarpaşa Numune Hastanesi açıldıktan sonra, Zeynep–Kamil 1935 yılında Sağlık Bakanlığı (Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti) tarafından İstanbul Belediyesi'ne devredilerek bir doğumevine dönüştürülmüştür. Bu devir sırasında vakfiyeler dikkate alınmamıştır.[67]

Sonuç

Zeynep–Kamil Hastanesi adını, kurucuları olan Yusuf Kamil Paşa ile Zeynep Hanım'dan almaktadır. Zeynep Hanım'ın ölümünden sonra, Hastanenin adı, 'Zeynep ve Kamil Hastanesi' olmuş; söyleniş ve yazımda kısaltma için, 'Zeynep–Kamil Hastanesi' (isimler tire ile ayrılmış) olarak yazı diline girmiştir.

Hastane'nin adının 'Zeynep Kamil' ya da 'Zeynepkamil' olarak (tire kullanılmadan) yazılması yanıltıcıdır, çünki 'Zeynep Kamil', Zeynep Hanım'ın Kamil Paşa ile evlendikten sonra aldığı isimdir. Bu adlandırma kuralı iyi bilindiği için, Hastane'nin adının yazımına özen gösterilmiştir. Bazı mirasçılar ve mütevelli tarafından Zeynep–Kamil Hastanesi'nin Zeynep Hanım'a mal edilmek istendiği bilinmektedir. Oysa, hastane projesini, baştan sona, Kamil Paşa ile Zeynep Hanım birlikte gerçekleştirmişler ve bunu vakfiyelerinde belirtmişlerdir

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin tarihçelerinde kuruluşu ya da temelinin atılışı 1860 ve açılışı 1862 olarak gösterilmiş, fakat tarihler için herhangi bir kaynak verilmemiştir. Zeynep–Kamil Hastanesi, sultan ve ailesine ait vakıfların (evkaf-ı selâtin) ve 'millet' vakıfları dışında yaptırılan ilk özel vakıf (evkaf-ı 'amme) hastanesidir. Böyle bir olayın, 19. yüzyılın ikinci yarısında basında yer alması beklenirdi.

Araştırmalarımız, Zeynep–Kamil Hastanesi'nin hem temel atma, hem de açılışının Türkçe ve Fransızca basında ayrıntılı biçimde anlatıldığını ortaya çıkarmıştır. Buna göre, Hastane'nin temeli 20 Cemaziyülevvel 1292 [24 Haziran 1875] Perşembe günü atılmış ve Hastane 11 Rebiyülâhır 1299 [2 Mart 1882] Perşembe günü açılmıştır. Hastanenin yedi yıl gibi uzun bir sürede tamamlanabilmesi, Yusuf Kamil Paşa'nın ölümü ve '93 Harbi' (1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı) nedeniyledir.

Zeynep–Kamil Hastanesi, bir 'özel vakıf hastanesi' olarak kurulmuştur. Kurucuları, vakfiyelerinde hastanenin tamamlanması, donanımının sağlanması,

[67] Tapulama işlemlerinde vakfiyenin Müftülük, Evkaf İdaresi ve Belediye Mahzen Evrakı'nda bulunamadığı ve Zeynep Hanım veresesinin devir için ferağ senedi olmadığı' belirtilmiştir, *Dünü ve Bugünü ile Zeynep-Kâmil Hastanesi 1862–1988*, İstanbul, Servetifünun Matbaası, 1988, 'Zeynep-Kâmil Anne ve Çocuk Sağlığını Koruma Der. yay', s.246.

hekim ve hizmetlilerinin ücretlerinin ödenmesi, hasta bakımı ve ileride hastanenin genişletilmesi için, değerli mülklerini vakfetmiş, bunların geliri yanında Osmanlı Bankası'na yatırdıkları devlet tahvillerinin getirisini Hastane'ye bırakmış; vakfın yönetim kurallarını belirlemişlerdir. Kamil Paşa ile Zeynep Hanım'ın yaşamöyküleri gittikçe efsane halini alırken, hastanenin bu kurumsal niteliği de unutulmuştur.

Hastanenin vakıf belgeleri ortaya çıkarılmış olmakla birlikte, hastane ve vakıf muhasebesi kayıtları henüz bulunamamıştır. Zeynep–Kamil Hastanesi gibi vakıf hastanelerinin, hasta kayıtları korunamadığı için, gerek hasta bakımı ve hastanenin günlük çalışması, gerekse hastane ile vakfın işletme bilgileri ancak muhasebe bilgileriyle yorumlanabilecektir. Vakıf hastaneleri konusunda yapılan çalışmalar, genellikle vakıflar hukukunun dar çerçevesi ile sınırlı kalmaktadır.[68] Büyük vakıfların hesap işleri üzerine yapılan ayrıntılı incelemelerin,[69] eski vakıf hastanelerinin muhasebesiyle ilgili belgelere uygulanabilmesi yararlı bilgiler sağlayacaktır. Zeynep–Kamil Hastanesi'nin, Zeynep Hanım'ın ölümünen sonra, kethüdası Hüseyin Haki Efendi tarafından oniki yıla yakın bir süre başarıyla yönetildiği; Hüseyin Haki Efendi'den sonra, değişen koşullarla hastanenin bir vakıf olarak çalıştırılamadığı görülmektedir. O nedenle, hastanenin işletme bilgileri ayrıca önem kazanmaktadır.

Zeynep–Kamil Hastanesi'nin kuruluşu konusunda, araştırılması gereken bir diğer konu da Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından gerçekleştirilen sağlık yönetimi ve tıp eğitimi alanlarındaki reformların etkileridir. Mısır'da bu dönemde askeri hastanelerden başka, küçük ölçekli ve modern 'gureba hastaneleri'nin kurulmaya başlandığı, yerel yöneticilerin buna özendirildiği bilinmektedir.[70]

---

[68] Örnek olarak, bkz. *Sağlık Vakıflarının Dünü, Bugünü ve Yarını,* (Panel) Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı, 11 Mayıs 2007, Fatih-İstanbul, ve M. Bedir, "11. Yüzyıla ait bir medrese ve bir hastane vakfiyesi bağlamında Türk iktisat tarihi kaynağı olarak fıkıh külliyatı", (Bildiri) Birinci İktisat Tarihi Kongresi, 7-8 Eylül 2007, İstanbul.

[69] Örneğin, K. Orbay, "The economic efficiency of imperial waqfs in the Ottoman Empire", XIV International Economic History Congress, Helsinki, Finland, 21-25 August 2006. www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Orbay121.pdf ; H.E. Yayla, "Operating regimes of truth: accounting and accountability change in Sultan Süleyman Waqf of the Ottoman Empire (the 1826 experience)", The Fifth Accounting History International Conference, August 9-11, 2007, Banff, Alberta, Canada, www.commerce.usask.ca/Special/5ahic/papers/5AHIC-48%20Final%20paper.pdf

[70] L. Kuhnke, *Lives at Risk: Public Health in Nineteenth-Century Egypt*, Berkeley: University of California Press, 1990, s.136-140; Mine Ener, *Managing Egypt's Poor and the Politics of Benevolence, 1800-1952*, Princeton NJ, Princeton University Press, 2003, s.1-48; A.-M. Moulin, "The taming of scientific revolutions: medical knowledge and political power in 19th century Egypt", *International Symposium on the History of Science and Technology on Adoption and Adaptation: the Travel of Methods, Techniques and Technologies between Asia and Europe and the Transformations of Know-how, Istanbul, 10-14 May 2006, Proceedings*, F. Günergun (ed.), Istanbul, 2006, s.51-55.

Tarihsel hastanelerimiz içinde, yakın denilebilecek bir tarihte kurulmuş olan Zeynep–Kamil Hastanesi konusunda ortaya konan yeni bilgiler, özellikle vakıf sağlık kurumların tarihlerinin yeniden ve çok yönlü olarak ele alınması gereğini göstermektedir.

TÜRKİYE TOPRAKLARI DIŞINDA KALAN OSMANLI SAĞLIK KURUMLARI

Zuhal ÖZAYDIN[*]

Osmanlılar, Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinde cami, köprü, kervansaray, kaplıca, imaret gibi birçok mimari eserlerin yanı sıra sağlık teşkilâtları da kurmuşlardır. Az çalışılmış olan bu konu ile ilgili tespit ettiğimiz sağlık kuruluşlarından günümüze gelenler hakkındaki bilgimiz sınırlıdır. Bu nedenle, konu ile ilgili çalışmalar önem taşımaktadır.

Osmanlının, kurumlarını ve idaresini Batı örneklerine göre inşa etmeye başladığı 19. yüzyılda modern hastanelerin yapımı, hızla artmıştır. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında tıp alanında devrim yapan buluş ve keşifler, hastane ve hastanecilikte büyük değişikliklere yol açmış, bu değişiklikler Osmanlı Devleti tarafından da derhal benimsenerek, uygulamaya konmuştur. Aşı ve Röntgen laboratuvarlarının keşiflerin hemen sonrasında kurulması, karantina teşkilâtının bütün imparatorluk sathında faaliyete geçmesi modern sağlık kuruluşlarına sadece üç örnektir. Osmanlı Devleti asker ve sivil hastalar için çok sayıda hastane inşa etmiş, acil durumlarda mevcut binaları hastane olarak donatarak hizmete sunmuştur.

[*] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı. ozaydinn@superonline.com

Asker hastaneleri sadece askerlere değil, devletin çıkardığı yasalarla sivillere de hizmet vermiş, yoksullardan para alınmamıştır. Osmanlı Devleti'nin gerek Rumeli'de gerek Anadolu eyaletlerinde hastanecilikle ilgili faaliyetleri hakkında, 19. yüzyıla kadar olan döneme ait bilgiler çok azdır. Bu kentlerde yaşayan tarihçilerin konuya eğileceğini umarak, eksikliklerimizin bağışlanacağını umuyoruz. Hastaneler askeri, gureba, Kızılay ve Karantina başlıkları altında sınıflanmıştır.

Arnavutluk

İşkodra Asker Hastanesi: Yapılış tarihi: 1853. Balkan Savaşında çeşitli binaların eklenmesiyle yatak sayısı 1000'e çıkarılmış.[1]



İşkodra Asker Hastanesi

Bulgaristan

Osmanlıların Bulgaristan'da Kurdukları Gureba Hastaneleri

19. yüzyıla kadar olan dönem hakkında bilgi azdır. 1548 yılında Sofya'da Sofu Mehmed Paşa tarafından yaptırılan Darüşşifa vardır (Bir külliye olup, cami, medrese, kütüphane, imaret, hamam ve kervansarayı da vardı).

1. Sofya.
2. Rusçuk, Kuruluş Tarihi: 1863.
3. Plevne.
4. Tırnova, Kuruluş tarihi: 1867.
5. Vidin.

6. Varna, Kuruluş Tarihi: 1866.

7. Hacıoğlu Pazarcığı (Dobriç, Tolbuhin).

8. Filibe (iki hastane).

9. Samakov (üç hastane).

Osmanlıların Bulgaristan'da Kurdukları Asker Hastaneleri

1. Vidin, Kuruluş tarihi 1814.

2. Şumnu, Kuruluş tarihi 1840

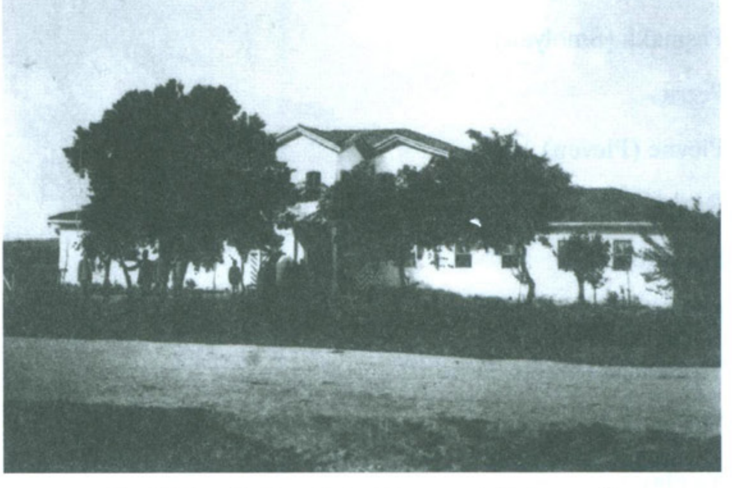
3. Rusçuk, Kuruluş tarihi 1865 (Türk-Rus savaşında yanmış).

4. Rusçuk Kalesi.

5. Sofya.

6. Rusçuk ve Tulçi'de bahriye hastaneleri (Osmanlıların Tuna Nehri üzerinde üç tersanesi vardı: Rusçuk, Vidin ve Tulçi).

7. Cisr-i Mustafapaşa Asker Hastanesi (Svilengrad): Edirne şosesi üzerinde ve bahçe içinde ahşap-yarı kâgir beyaz sıvalı üzerinde saltanat arması bulunan iki katlı, 50 yataklı.



Cisr-i Mustafa Paşa Asker Hastanesi (Svilengrad)

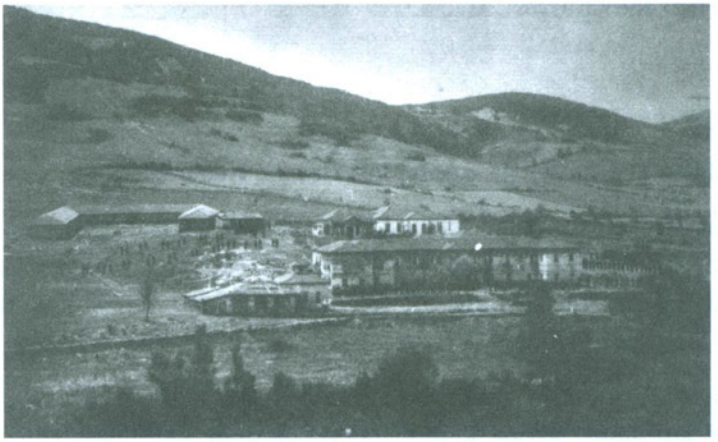
8. Drahini.

9. Kırcali: Bakımlı bir bahçe içinde, tek katlı. 200 yatak kapasiteli olduğu fotoğraflarından anlaşılmaktadır.

10. Ortaköy: 100 yataklı muntazam kâgir bina.
11. Tırnova (Veliko Tırnova) Asker hastanesi: II. Abdülhamit devrinde yapılmış. Kârgir, tek katlı, dört koğuş bir de pavyondan oluşan 100 yataklı.
12. Adliye.
13. Belgradçik.
14. Burgas.
15. Dupniça (Macarova).
16. Cumai Bâlâ (Blagoevgrad).
17. Eski Zagra (Stara Zagora).
18. Filibe (Plovdiv).
19. Haskova.
20. İvraça.
21. Kazanlık.
22. Köstendil.
23. Nevrokop.
24. Niğbolu (Nikopol).
25. Paşmaklı (Smolyan).
26. Petriç.
27. Plevne (Pleven).
28. Razlog.
29. Samokov.
30. Silistre.
31. Tırnovacık (Malko Tırnova).
32. Varna.
33. Yambolu.



Kırcali Asker Hastanesi



Tırnova Asker Hastanesi

Bulgaristan'da Karantinalar

Osmanlılar Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında; Burgas, Ahtapoli (Ahtopol), Sizepoli (Sozopol), Vasilikon (Miçurin), Varna, Balçık, Mesemvri (Nesebır), Ahiolo (Pomorie), Filibe (Pazarcık ve Ahtiman buraya bağlı), Tırnova ve Tuna Nehri boyunda iskelesi olan kentlerde; Silistre, Rusçuk, Ziştovi, Niğbolu, Rahova (Oryahovo), Lom ve Vidin'de karantina teşkilâtı kurmuştur. Bunlar içinde küçük olanlar Varna, Burgas, Silistre, Rusçuk ve Vidin karantinalarına bağlıydı.[1-4]

Macaristan

16. yüzyılda Budin'de Orta Camii mevkiinde Darüşşifa ve garipleri ve seyyahları tedavi için darüşşifa zaviyesi.[5–7]

Romanya

Osmanlıların Romanya'da Kurdukları Asker Hastaneleri

1. Dobruca.
2. Tulçi.

Osmanlıların Romanya'da Kurdukları Gureba Hastaneleri

1. Dobruca.
2. Tulçi.

Romanya'da Karantinalar

1. Dobruca'da, Köstence, Sünne, Tulçi, Kila, Put Başı, Volkova Boğazı, Hızır İlyas Karyesi, Maçin.[1–3, 5–7, 24, 25]

Yugoslavya

Osmanlıların Yugoslavya'da Kurdukları Gureba Hastaneleri

Ondokuzuncu yüzyıla kadar olan dönem ile ilgili bilgimiz az. 16. yüzyılda Belgrad'da bir Şifahâne kurulduğu biliniyor. "*Türk İdaresi Altında Şark Şehri Olarak Belgrad (Divna Curiç-Zamolo: Beograd kao oriyentalna varoş pod Turtsima, Beograd 1977, s.: 109-110*).

Yugoslavya'nın çeşitli yerlerinde gureba hastaneleri ve bir Kızılay hastanesi kurulmuş, ayrıca kuduz tedavihanesinin kurulması için girişimde bulunulmuştur.

1. İlk Gureba Hastanesi 1866 yılında Saraybosna'da kurulmuştur. Bu hastanenin inşaat ve diğer giderleri 16. yüzyılda Bosna Sancakbeyi olan Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın artan gelirleriyle karşılanmıştır. 1896 yılına kadar bu vakıf tarafından idare edilen hastane, 1878'de Avusturya'nın işgalinde de yardımlarını sürdürmüştür.
2. İkinci Gureba Hastanesi Bosna vilayetine bağlı Hersek sancağı merkezi olan Mostar'da 1871'de halktan toplanan yardımlarla inşa edilmiştir.
3. 1872'de temeli atılan Niş Gureba Hastanesi.

4. Manastır'da 1896'da hizmete giren Gureba Hastanesi.
5. Kosova vilayeti merkezi Üsküp'te 1897'de Belediye tarafından yaptırılan Gureba Hastanesi.
6. Manastır'da yaşayan Ulah cemaati için küçük bir hastane.
7. Manastır'da yaşayan Rum cemaati için yapılan hastane.

Osmanlıların Yugoslavya'da Kurdukları Sivil Hastaneler

1912 yılına kadar olaylar ve ihtiyaçlara göre şu kentlerde çeşitli dönemlerde hastaneler kurulmuştur:

1. Akova (Biyelo Polye).
2. Berane.
3. Debre.
4. Geylan (Gilyane).
5. İpek (Peç).
6. İştip.
7. İstola (Stolats).
8. Kaçanik.
9. Koçana.
10. Köprülü (Titov Veles).
11. Kurşunlu.
12. Leskovça.
13. Mitroviça.
14. Mostar.
15. Niş.
16. Palanka (Kriva Palanka).
17. Podgoriçe (Titovgrad).
18. Preşova.
19. Prilepe.
20. Priştine.
21. Priyepol.

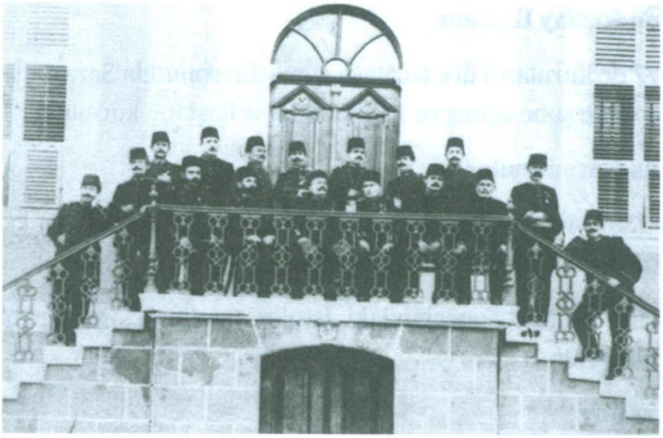
22. Prizen.
23. Radovişte.
24. Saraybosna.
25. Syeniça.
26. Taşlıca.
27. Tuzla.
28. Uroşevats.
29. Usturumca.
30. Yakova.
31. Yeni Pazar.

Osmanlıların Yugoslavya'da Kurdukları Asker Hastaneleri

1837'den başlayarak 1912 Balkan Savaşı'na kadar bugünkü Yugoslavya bölgelerinde Türkler tarafından 40 kadar askeri hastane kurulmuştur. Bu sayıya seyyar ve salgın hastalıklar ile savaş zamanlarında kurulmuş olan geçici hastaneler dâhil değildir.

1. Manastır, İnşa tarihi: 1837. 1885 yılında sağlam, yeni bir hastane yapılmış.
2. Üsküp. 1844 yılında inşa edilmiş olan hastaneye 1884'de 150 yataklı ikinci mükemmel bir hastane ilâve edilmiş. (1963 depreminde yıkılmış)
3. Saraybosna. İnşa tarihi: 1866. Bu hastaneyi Avusturya, Kraliyet Yugoslavyası, 2. Dünya Savaşında Almanlar ve Hırvatlar, savaştan sonra Yugoslavya Federal Cumhuriyeti kullanmışlardır. Türklerin Yugoslavya'da inşa ettiği hastanelerden geçen yüzyılın sonuna kadar kullanılan Saraybosna Hastanesi daha sonra Yugoslavya Altıncı Ordusu'nun merkez hastanesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bugün ayakta olup olmadığı hakkında bilgimiz yok.
4. Debre.
5. İstolçe.
6. İştip.
7. Kosova. Kosova vilayeti salnamesine göre Priştine, Üsküp, Pirzerin, Yenipazar, Taşlıca, İpek, Komanova, Koçana ve Mitroviç'te mevki hastaneleri kurulmuştur.

8. Köprülü, 100 yataklı mevki hastanesi.
9. Metroviçe.
10. Bosna Hersek Eyaletine bağlı Mostar Asker Hastanesi.
11. Nasliç.
12. Niş.
13. Podgoriçe.
14. Serfiçe.
15. Yenipazar.



Manastır Asker Hastanesi



Metroviçe Asker Hastanesi



Üsküp Asker Hastanesi

Yugoslavya'da Kızılay Hastanesi

14 Nisan 1877'de kurulan Türk Kızılay'ı aynı yılın sonunda Saraybosna ve sancak merkezi İzroviç'de şube açmış ve 150 yataklı bir hastane kurmuştur.[8]

Yugoslavya'da Karantinalar

1. İlki 1869 yılında Hersek Sancağındaki Trebin (Trebinye) kazasına bağlı Sutorina nahiyesinde kurulmuştur.
2. İkincisi Hersek Sancağındaki İstolça (stolats) kazasına bağlı Klek'te kurulmuştur.
3. Manastır.[1, 3, 6–8]

Yunanistan

Osmanlıların Yunanistan'da Kurdukları Gureba Hastaneleri

1. Selanik. Asker hekimler tarafından idare edilen 100 yataklı bu gureba hastanesinin 75 yatağı erkek, 25 yatağı kadınlara ayrılmıştı. Daha sonra Selanik şehrinin kuzeydoğusunda ve Şeyhsuyu dağları eteğinde güzel bir vadide çeşitli pavyonları bulunan bir gureba hastanesi kurulmuş ve yoksul hastalar parasız olarak tedavi edilmiştir.
2. Kavala kasabasında altı ve daha sonra 40 yataklı iki gureba hastanesi.
3. Siroz'da 11 ve 42 yataklı iki hastane.

Osmanlıların Yunanistan'da Kurdukları Asker Hastaneleri

1. Alasonya.
2. Dedeağaç, 50 yataklı.

3. Dimetoka, 50 yataklı.
4. Dışkata ve Dominik.
5. Girit Adasında Hanya Asker Hastanesi.
6. Girit Adasında Kandiye Asker Hastanesi.
7. Kesendire.
8. Kozana, Rumeli'deki merkez hastanelerinden.
9. Preveze.
10. Selanik Asker Hastanesi. Şehrin doğusunda, büyük, kâgir, birbirine bitişik dört bloktan oluşan, orta kısmı üç diğerleri ikişer katlı hastanenin gureba kısmı var. Osmanlıların İstanbul'dan sonra en çok önem verdiği askeri hastane.
11. Siros-Serez Asker Hastanesi, Mükemmel ve muntazam bir hastane.



Dimetoka Asker Hastanesi



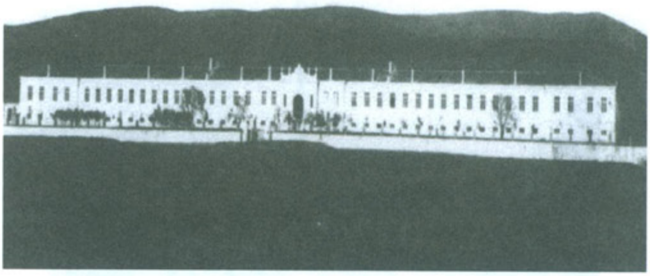
Gümülcine Asker Hastanesi

12. Girit Adasında Suda Tersane Hastanesi

13. Yanya Asker Hastanesi: İkinci Abdülhamit döneminde yaptırılan asker hastanesi, 200 yataklı. 1893 tarihli Ceride-i Tıbbiye'de şunlar yazılı: *Yanya vilâyeti merkezinde Gureba ve askeri hastaneler yapılmakta, bu hususta vilayet zenginlerinden para toplattırılmakta... yapım işleri genişlemektedir.*

14. Mora'da Yenişehir Asker Hastanesi. Tek katlı, kâgir, 60 yataklı, dört koğuşlu.

Osmanlı hükümeti yoksul hastaların, Askeri hastanelere kabul edilip, tedavilerinin ücretsiz yapılması ve ayrıca Manastır ve Selanik'te açılan Röntgen laboratuvarlarından halkın da yararlanmasını, yoksul hastalardan ücret alınmamasını karar altına almıştır.



Selanik Asker Hastanesi

Yunanistan'da Kızılay Hastanesi

1. Selânik.

Yunanistan'da Karantinalar

1. Selânik.
2. Girit Adası.
3. İstanköy.
4. Midilli Adası.
5. Rodos Adası.
6. Serez.
7. Sakız Adası.
8. Sisam Adası.[1, 3]

Yunanistan'da Aşı Müessesesi

1. Selânik.[1, 3, 10–12]

Beyrut

Osmanlıların Beyrut'ta Kurdukları Asker Hastaneleri

1. Aliye ve Ayn-ı Sofar.
2. Beyrut Asker Hastanesi: Şehrin Yakubiye kapısı semtinde. Kuruluşundan itibaren Hıristiyan hekimler tarafından yönetildi. İngiliz hekimler var.



Beyrut Asker Hastanesi

Beyrut'ta Karantina

1. Beyrut.
2. Gazze.[1, 3]

Irak

Osmanlıların Irak'ta Kurdukları Asker Hastaneleri

1. Bağdat'tan başka Basra, Hulle, Hanıkın'da birer mevki hastanesi, yedi eczane açılmış.

2. Basra Asker Hastanesi/ Önce deniz, sonra kara hastanesi. Basra'nın en sevimli ve cazip bir semti olan Tennune'de gösterişli, taştan sütunlar üstünde revaklı iki katlı bir bina. 70 yataklı, I. Dünya Savaşında 250 yataklı

3. Hille Asker Hastanesi. Bağdat vilayetinin Kerbelâ ili yakınlarında Hille kasabasında kuruldu.

4. Kerbelâ Asker Hastanesi.

5. Musul Vilâyetinin bir sancağı olan Kerkük Asker Hastanesi.

6. Kût Asker Hastanesi.

7. Musul Asker Hastanesi. Önceleri küçük, düzensiz, sonra geliştirilmiş. Ayrıca belediyenin gureba hastanesi var. Savaş sonrası yatak sayısı 3500.

8. Musul'da Süleymaniye Asker Hastanesi.

Irak'ta Aşı Müesseseleri

1. Bağdat.
2. Basra.

Irak'ta Karantinalar

1. Bağdat ve çevresinde.
2. Musul.
3. Kerbelâ.
4. Necef.
5. Hanıkın.
6. Basra.[1, 3, 9, 10, 13, 14]

Filistin

II. Abdülhamit tarafından Yafa şehrinde yaptırılan Belediye Hastanesi günümüzde sağlık ofisi olarak kullanılmaktadır.[27]

Filistin'de Karantina

1. Kudüs.[3]

Kuveyt

Karantina[3]

Libya

Osmanlıların Libya'da Kurdukları Asker Hastaneleri

1. Bingazi Asker Hastanesi. Subay, er, asker ailelerinin sağlık işleri ile meşgul olmuş, 1912'de İtalyanlara esir düştü.

2. Trablusgarb Asker Hastanesi: Trablusgarb vilayetinde Trablus, Bingazi, Derne kasabalarında birer askeri hastane açılmış. Eyalet merkezindeki hastane kumandan Mehmet Paşa tarafından şehir dışında Münşiyye denilen semtte inşa edilmiştir. 100 yataklı. İtalyan savaşı sırasında topa tutulmuş, tahrip edilmiş.



Trablusgarb Asker Hastanesi

Libya Kızılay Hastaneleri

1911 Osmanlı-İtalya Savaşı sırasında hastaneler açılmıştır.

1. İsfaks.
2. Aziziye.
3. Homs.
4. Garyan.
5. Bingazi.
6. Defne.
7. Tobruk.

Kızılay Hastanelerinde yerli halkın tedavileri ve ameliyatları da yapılmıştır. Trabluslular hekimlere şu şiiri yazmışlardır:

Libya'da karantinalar

1. Trablusgarb.
2. Bingazi.
3. Derne.[1, 3, 11, 15]

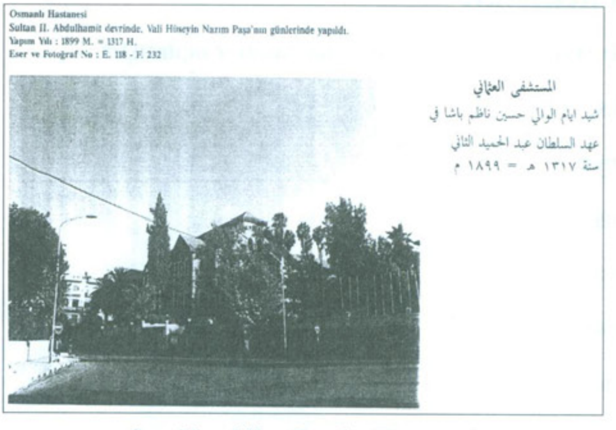
Mısır

İskenderiye Hastanesi. Mısır eyaleti Hıdiv emrinde olmakla beraber İskenderiye ve Portsait'te birer hastanenin kurulduğu kayıtlı.

Suriye

Osmanlıların Suriye'de Kurdukları Gureba Hastaneleri

1. Şam. Bu hastane içinde 1866 yılında kadın kısmı açılmış.
2. Halep Hamidiye Gureba Hastanesi, Kasım 1897'de hizmete girmiş. 50 yataklı bu hastanede kadın ve erkek koğuşları, ameliyathane, otopsi salonu, doktor ve hemşirelerin dinlenme odaları vardı.
3. Şam Hamidiye Gureba Hastanesi. İnşaasına 1898'de başlanmış, 1899'da hizmete girmiştir. Dönemin en modern hastanelerinden biridir. Bahçesine ayrıca akıl hastanesi, bakteriyolojihâne ve telkihhâne (aşı evi) inşa edilmiştir. Bir kolera salgınında aşı evi yanında 1 Temmuz 1902'de tebhirhâne açılmıştır.



Şam Hamidiye Gureba Hastanesi

4. Şam Hamidiye Hastanesi'ne bağlı olarak şehrin başka bir semtinde hükümet konağı yanında iki katlı bir de dispanser kurulmuştur. Bu dispanser içinde muayenehane ve eczaneden başka bakteriyoloji laboratuvarı ve aşı evi faaliyet gösteriyordu.

Osmanlıların Suriye'de Kurdukları Asker Hastaneleri

1. Halep Asker Hastanesi. Kuruluş tarihi belli değil. Bu modern hastanenin adı 1867 Halep vilayeti salnamesinde geçiyor. Merkez hastanesi savaşta 800 yatağa çıkarılmış, Ramazaniye'de 1000 yataklı, Aziziye'de 800 yataklı, Telli mahallesinde 1000 yataklı, Bab-el Ferec'de 1000 yataklı (bina, cami, kilise gibi yerler hastane şekline dönüştürülmüş) hastaneler kurulmuş. Salgın hastalıklar sebebi ile yatak gereksinimi artmış ve Cemile mahallesinde yapımı yarım kalmış olan Fransız hastanesi 500 kişilik amele taburu tarafından bir haftada tamamlanarak 850 yataklı hastane şekline dönüştürülmüş.

2. Humus Asker Hastanesi. Hasta, zayıf, yaralı, nekahetteki hastalar için 1. Dünya Savaşında 2000 yataklı olarak açılmış.

3. Sayda Asker Hastanesi. Mısırlı Süleyman Paşa'nın konağı onarılarak açılmış.

4. Şam Merkez Asker Hastanesi. İnşaasına 1843 yılında başlanmış, 1847 yılında hizmete girmiş. 600 yataklı. Şam'ın Marziyye semtinde Haydarpaşa Hastanesi biçiminde, kâgir. Hastane bölgenin en büyük resmi yapısıymış. 1908'de yıkılarak yenisi yapılmıştır. Kuduz tedavi laboratuvarı mevcutmuş.

5. Ayn-ı sofar, Aliye, Cüneyn'de yardımcı hastaneler; Mezze'de nekahethane.



Şam Asker Hastanesi

Şam Tıbbiyesi

1903'te açılan bu tıbbiye uzun süre, kira ile Salihiye Caddesinde bulunan Ziver Paşa konağında faaliyet göstermiş, 1914'de tamamlanan yeni binası Hamidiye Gureba Hastanesi'nin bahçesinde inşa edilmiştir. Böylece Gureba Hastanesi, bir tıp fakültesi hastanesi olmuştur.

Suriye'de Kızılay Hastaneleri

1. Şam.

Suriye'de Aşı Müesseseleri

1. Şam.

Suriye'de Bakteriyoloji Müesseseleri

1. Şam.
2. Türk-Alman hekimlerinin ortak çalışmaları ile kurulan Zimmerman lâboratuvarı salgınların önlenmesinde etkili olmuş.

Suriye'de Hıfzıssıha Müessesesi

1. Şam.

Suriye'de Karantinalar

1. Şam.
2. Halep.
3. Sayda.[1, 3, 10, 11, 16–21, 26]

Suudi Arabistan

Osmanlıların Suudi Arabistan'da Kurdukları Gureba Hastaneleri

1. Evliya Çelebi'ye göre Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan Mekke'de ve Lubenau'ya göre Medine'de de hastaneler inşa ettirmiş, gelir sağlayan mallar vakfetmişti.
2. Medine-i Münevvere'de Pertevniyal Valide Sultan'ın yoksullar için yaptırdığı, "Ebniyye-i Hayriyye" olarak tanımlanan vakıf hastanesi.
3. Mekke Gureba Hastanesi.
4. Cidde Gureba Hastanesi.

Osmanlıların Suudi Arabistan'da Kurdukları Asker Hastaneleri

1. Cidde Asker Hastanesi. Takvim-i Vekayi'de: "7. Ordu Cidde Umum

Hastanesinin harap ve onarıma muhtaç olduğu cihetle mahalli yardımlarla tamiri yapılmış, aynı zamanda muhtaç gureba-i müsliminin tedavileri de sağlanmıştır" ifadesinden deniz ve kara birliklerinden başka halkın hizmetinde de olduğu anlaşılmaktadır.

2. Medine-i Münevvere Asker Hastanesi. Açıldığı tarih belli değil, sivil halka da bakılıyor.

3. Mekke-i Mükerreme Asker Hastanesi. Mekke'de Cebel-i Hindi'de "Fülfül Kal'ası" denilen yüksek bir yerde 100 yatak kapasiteli yapılmış. Hekimler gureba hastanesine de bakmış.

4. Taif Asker Hastanesi. 150–200 yatak kapasiteli, taştan iki katlı bina, kumandan Münir Paşa tarafından şehrin merkezinde yaptırılmış.

Suudi Arabistan Kızılay'ın Hastaneleri (1. Dünya Savaşı'nda)

1. Medine'de Darü'l-sürur'da.
2. Süveyş'te.

Suudi Arabistan'da Aşı müesseseleri

1. Mekke'de

Suudi Arabistan'da Karantinalar

1. Cidde.
2. Kunfuda (Trablusgarb Savaşında İtalyan savaş gemilerinin Kunfuda şehrini bombardımanı sırasında bu karantina binası yanarak harabe haline gelmiştir.)
3. Rabig.
4. Lit.
5. Yenbu.
6. Tebük.
7. Hamidiye.
8. Mekke.

Hicaz Sıhhiye İdaresi'nin Eserleri

1. Cidde ve Mekke'de 100'er yataklı birer sabit hastane.
2. Cidde, Mekke ve Medine'de tam teşkilâtlı birer seyyar hastane.
3. Cidde, Mekke ve Medine'de birer eczane.

4. Cidde ve Mekke'de fakir hacılar için misafirhâneler.

5. Cidde ve Yenbu'da deniz suyunu tasfiye ederek içilebilir hale getiren birer kondansatör.

6. Cidde'de bir buz fabrikası.

7. Cidde'de karantina idaresi için 5000 kişilik hangar.[1, 3, 10, 14, 16, 17, 22]

Yemen

Osmanlıların Yemen'de Kurdukları Asker hastaneleri

1. Cebel-i Hıraz ilçesinin merkezi olan Menahe'de şehir dışında taştan iki katlı 40 yataklı bir hastane.

2. Hacce ilçesinin merkezinde hükümet konağının karşısında 100 yataklı olarak yapılmış hastane.

3. Taaz'da 80 yataklı hastane. Yemen'in Taaz kasabasının doğusunda Havz-ı eşref denilen bol sulu mahalde tek katlı taş yapı.

4. Enbe ilçe merkezi Zuvaran'da bir küçük hastane.

5. Asir-Ebha Hastanesi. 200 yataklı.

6. Menahe Hastanesi. Hazaz ilçesinin merkezi olan ve Hudeyde-San'a yolu üzerinde açılmış.

7. Amran. Yemen Eyaleti Asker Hastanelerinin büyüklerindendir. 50 yataklı.

8. Hudeyde Asker Hastanesi. Yemen'in merkezi San'a'da açılmış.

9. San'a Asker hastanesi. 300 yataklı San'a Asker hastanesi Sûr'un içinde Bir-ül-Azeb mahallesinin Bâb-es-sabah mevkiinde, Elmütevekkil Camii yanındaki alanda, 7. Ordu müşiri Abdullah Paşa tarafından yaptırılmış. 60 metre uzunluk ve 20 metre genişlikte üç kollu, dışardan taş, içeriden ahşap yapılı binanın ortasında ayrıca bir idare pavyonu ilâve edilmiş, hükümdarın tuğrası ile yapılış tarihi yazdırılmış(1882). Güzel bir bahçe ile çevrilen hastanenin yakınından Gal-ül-esved deresi aktığından çevre her zaman bakımlı ve yeşilmiş.

Osmanlıların Yemen'de Kurdukları Aşı Müessesesi

1. San'a

Yemen'de Karantina

1. Hudeyde
2. Moha.
3. Luhayye.
4. Cizan.
5. Kamaran (Kızıldeniz karantinalarının merkezi olan Kamaran Tahaffuzhânesi karantinaların en büyüğü idi).
6. Ebu Saad (Kızıldeniz'de).[1, 3, 10, 14, 23]

E. K. Unat tahaffuzhânelerde oldukça iyi bakteriyoloji laboratuvarları kurulduğunu ve gerektiğinde bakteriyologlar gönderildiğini yazıyor.[10]

KAYNAKÇA

1. Özbay K., *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri,* İstanbul Mtb., İstanbul, 1976.
2. Eren İ., "Bulgaristan ve Romanya'daki Türk Sağlık Kuruluşları", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa.131, Ankara, 1992, s.73–86.
3. Şehsuvaroğlu B. N., *Türkiye Karantina Tarihine Giriş,* İstanbul, 1955.
4. Özcan, A., *Kanuni Devri Vezirlerinden Sofu Mehmed Paşa'ya ve Sofya'daki Külliyesine Dair. Balkanlarda İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, IRCICA Yay., İstanbul, 2002, s.267-275.
5. Ayverdi E. H., Yüksel A., Ertürk G., Nûman İ., *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Romanya Macaristan,* I. Cilt 1. ve 2. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.
6. Terzioğlu A., "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Hastaneler ve Tababet", *Türk Tıp Tarihi Yıllığı (Acta Turcica Historiae)*, (3), İstanbul, 1996, s.84-112.
7. Terzioğlu A., "Bîmâristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul, 1992.
8. Eren İ., "Yugoslavya'daki Türk Sağlık Kuruluşları", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa.131, Ankara, 1992, s.21–33.
9. Hatemi H., "Osmanlı Devleti'nin Irak Topraklarındaki Sağlık Hizmetleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, (3), İstanbul, 1989, s.37-40.
10. Unat E. K., *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji,* İ.Ü. Cerr. Tıp Fak. Yay., No: 1568/4, İstanbul, 1970.
11. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi 1329–1331*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul.
12. *1315, 1320, 1322 yıllarına ait Selanik Vilayet Sâlnâmeleri*.
13. Koloğlu O., "19. Yüzyılda Hac Yoluyla Koleranın Yayılması ve Hanikin Karantina Doktorunun Anıları", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa.131b, Ankara, 1999, s.61–67.

14. Sarıyıldız G, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865–1914),* Türk Tarih Kurumu Yay., VII. Dizi – Sa. 145, Ankara, 1996.

15. Özaydın Z., "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Trablusgarb'da Açtığı Hastaneler", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa.131, Ankara, 1992, s.87-91.

16. Sarıyıldız G., "19. Yüzyılda Hicaz'da Kolera ve Zemzem Suyu", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa.131b, Ankara, 1999, s.295–300.

17. Sarı N., Özaydın Z., "I. Dünya Savaşında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa.131a, Ankara, 1999, s.161–171.

18. Atasoy A. R., *Şam Türk Tıbbiye Tarihi,* İ.Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., Sayı: 30, İstanbul, 1945.

19. Şehsuvaroğlu, B. N., "Şam Türk Tıbbiyesi (1903-1918)", İst. Tıp. Fak. Mecm., 38, 1975, s.462-473.

20. İhsanoğlu E., *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi,* Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sayı 183, Ankara, 1999.

21. Becker H., "I. Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğunda Avusturya Macaristan Askeri Sağlık Teşkilâtı ve Çalışmaları", *Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, Yay.: A. Terzioğlu-E. Lucius, İstanbul, 1987, s.220-221 (Almancası s.195-219).

22. Sarı N., "Pertevniyal Valide Sultan'ın Medine-i Münevvere'de Yaptırdığı Hastane", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa.131, Ankara, 1992, s.63–71.

23. Yıldırım N., Bozkurt S., "8. Uluslar arası Hijyen ve Demografi Kongresi'nin (1894) Tıp Tarihimizdeki Yeri", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa.131b, Ankara, 1999, s.77–89.

24. Draganova S., "Tuna Vilayeti'nde Sağlık Durumu ve Mithat Paşa döneminde Tıp ve Eczacılığın Gelişmesiyle İlgili Yeni Bilgiler", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yay. XXVI. Dizi-Sayı 14b, Ankara, 2005, s.1361–1372.

25. Toncheva S., "Public Health Initiatives of the Turkish Authorities and the Role of Turkish Doctors in Northeastern Bulgaria in 1839-1878", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yay. XXVI. Dizi-Sayı 14b, Ankara, 2005, s.1373–1376.

26. El-Kateb B., "The Influence of Damascus Civilian Ottoman Medical School and Hamidiye (Gureba) Hospital on the Medical Education and Practice in Syria", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yay. XXVI. Dizi-Sayı 14b, Ankara, 2005, s.1409–1413.

27. Greenberg Z., "The Turkish Municipal Hospital in Jerusalem and its Directors Dr. Photios Efklides", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Türk Tarih Kurumu Yay. XXVI. Dizi-Sayı 14b, Ankara, 2005, s.1417–1420.

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ŞAHANE'NİN GALATASARAY DÖNEMİNDE SAĞLIK HİZMETLERİ

Yeşim IŞIL ÜLMAN[*]

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne, 1838–1848 yıllarında devletin çağdaş tıp öğretimi yapan tek kurumuydu. Öğretim faaliyetlerinin kapsamına hekim ve cerrah dışında eczacı, ebe, cerrah muavini ve sağlık memurları yetiştirmek de giriyordu. Bunlardan başka, sağlık hizmetlerindeki düzenlemeler, ordu hijyeni, salgınlarla mücadele, çiçek aşısı üretmek, uygulamak ve aşıcılar yetiştirmek de bu kurumun görevleri arasındaydı. Sağlık ile ilgili kararlarda hocaların görüşleri sorulur ve kararlar da bu doğrultuda alınırdı. Hekimbaşı aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin de nâzırıydı. Bu nedenle, o yıllarda okulun, adeta sağlık bakanlığı işlevini gördüğü söylenebilir.[1]

Ordu Hijyeni, Askeri Hizmetlerde Düzenleme

Bu dönemde, yürürlükte olan askere alma yönteminin aksaklıkları nedeniyle orduda hijyen tam olarak sağlanamıyor, askeri hastanelerin işleyişinde

---

[*] Doç. Dr., İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı. Bu çalışmada yazarın şu araştırmasından yararlanılmıştır: Yeşim Işıl Ülman, *Journal de Constantinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin Galatasaray Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1994.

[1] Yeşim Işıl Ülman, "The Imperial School of Medicine of Galatasaray, as an example of Medical Modernization in Turkey", *Proceedings of the 40th International Congress on the History of Medicine*, Budapest-Hungary, August 26-30th, 2006, 2, s.453–455.

olumsuzluklar yaşanıyor ve ülkenin çiftçi ve zanaatkâr kesimi de zarar görüyordu. Bu nedenle bir yandan askeri hastanelerde köklü reformlara gidilirken, askere alma sistemi de akılcı esaslara oturtulmaya ve askerlerin sağlıkları korunmaya çalışılıyordu. Tıbbiye de askeri bir okul olduğu için bu faaliyetlerin içinde yer alıyordu. Okul dersler direktörü ve dekanı Dr. Bernard (1808-1844), bu amaçla *Pharmacopée Militaire Ottomane* (*Pharmacopoea Castrensis Ottomana)* başlıklı bir askeri farmakope hazırlayarak, 1844 yılında İstanbul'da yayınlamıştı.[2] Bu kitap basılı ilk Türk kodeksi kabul edilir. 18x23 cm. boyutlarında 164 sayfalık kitabın önsözünde Dr. Bernard, gerek ordudaki gerekse sivil hastanelerdeki sağlık hizmetlerinde ihtiyaç duyulan bir farmakope oluşturmak amacıyla bu kitabı hazırladığını, etkisi kanıtlanmış geleneksel ve modern tüm ilaçları bu kodekse aldığını ifade etmektedir. Tıbbiye'de öğretilen Latince ve Fransızca dillerinde kaleme alınan kodekste ilaçların Türkçe okunuşu da Latin harfleriyle yazılmıştır.[3] Ayrıca Sultan Abdülmecid (1823–1861) tarafından askeri hastanelerin işleyiş sistemini düzenlemek üzere Avusturya'dan getirtilen ve Hastaneler Genel Müfettişi olarak görevlendirilen Dr. Rigler'in (1815–1862) hazırladığı "Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri hastane hizmetlerine dair yönetmelik" de bu kapsamda hazırlanmıştır. Bunlara ek olarak Tıbbiye mezunlarının askeri hastanelerde görev almaları da yapılan ıslahatı destekleyici sonuçlar vermiştir.[4]

Askerlikten kaçmak veya askerlik süresini hastanede geçirmek için çeşitli hastalıklar ileri süren erler, Tıbbiye kliniklerine gönderildiklerinde, hocalar tarafından muayene edilerek sağlıklı olduklarına ikna edilmişlerdir. Orduda sağlık personeline duyulan ihtiyacın artması, 1846 yılında, kısa dönemde yetiştirilerek sağlık hizmetine yollanan bir sağlık memurları sınıfı açılmasını gerektirmiştir.[5]

O dönemde silâh altına alma yöntemi yeniden düzenlenmişti. 1846 yılında, Hekimbaşının emriyle vilayetlere hekimler gönderilerek, askere alınacak gençler sağlık kontrolünden geçirilmeye başlanmıştır. Hekimler, vali nezaretinde, asker adaylarını fiziki muayeneden geçirmeye başlamışlardır.

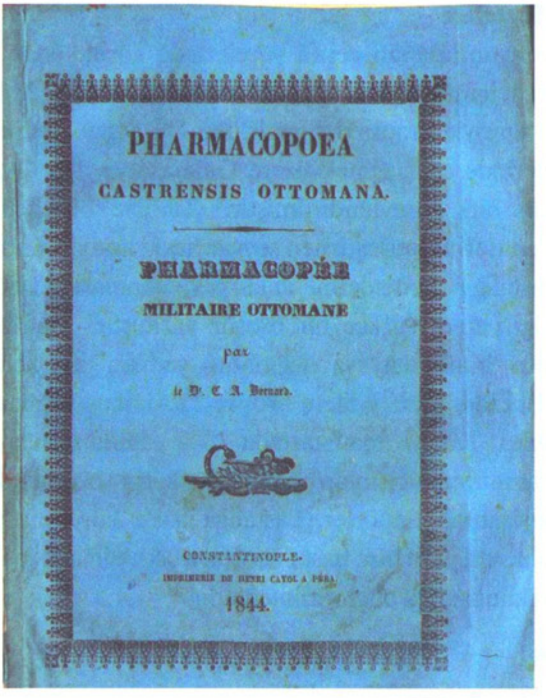
Muayenenin objektif ve titiz biçimde yapılabilmesi için, yerli ya da yabancı olsunlar, görevini kötüye kullanan hekimler hakkında soruşturma açılması kararlaştırılmıştır. Askerlikten muafiyeti gerektiren haller ayrıntılı

[2] Süheyl Ünver, Metine Bilger, "Tam Bir Asır Evvel İstanbul Tıbbiye Mektebi'nde Avusturyalı Bir Muallim-i Evvel: Dr. C.A. Bernard", *İ.Ü. Tıb Fakültesi Mecmuası*, Yıl 3 S.11, İkinci Kânun 1940, s.1424–1425, 1494.

[3] Dr. C.A Bernard, *Pharmacopoea Castrensis Otomana, Pharmacopée Militaire Ottomane*, Constantinople, Imprimerie de Henri Cayol à Pera, 1844.

[4] 1842–1843 Raporu, 1843-1844 Raporu: bkz. Yeşim Işıl Ülman, *a.g.tez,* s.36-59.

[5] Yeşim Işıl Ülman, *a.g.tez,* s.59–67.



Pharmacopée Militaire Ottomane (Pharmacopoea Castrensis Ottomana) Istanbul 1844.

açıklamalarla hekimlere bildirilmiştir. Bu çalışmalar, aynı zamanda Tıbbiye Nâzırı da olan, Hekimbaşı başkanlığındaki askeri meclis tarafından yürütülüyordu.[6]

Profesyonel hekim ve eczacıların yokluğunu fırsat bilen şarlatanların, Anadolu'da halk sağlığına zarar veren uygulamalarının önüne geçmek üzere, Hekimbaşı vilayetlerdeki askeri hastanelere bir genelge yollayarak, askeri hekimlere, bölgelerindeki sağlık hizmetlerini incelemelerini, fakirlere eczaneden ücretsiz ilaç temin etmelerini emretmiştir. Sultan Abdülmecid bununla da yetinmeyerek Hekimbaşı'na tebliğ ettiği bir emirle, Anadolu, Suriye ve Arabistan'daki bütün hastaneleri teftiş için bir hekimin görevlendirilmesini istemiştir. Hekim bu hastanelerin son durumu hakkında gözlemlerini, verilen hizmetlerde saptadığı kusurları ve eksiklikleri, eczacıların hazırladıkları ilaçların kalitesi hakkındaki fikirlerini bir rapor halinde hazırlayarak Hekimbaşı'na sunacaktır. Bu iş için Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin başarılı öğrencilerinden, 1844 yılı mezunu Dr. Konstantin Limonides görevlendirilmiştir.[7]

---

[6] *Journal de Constantinople, Echo de l'Orient*, 1ere Année, No:2, 16 Aôut 1846.

[7] Yeşim Işıl Ülman, "Galatasaray Tıbbiyesi'nin Yıllık Faaliyet Raporları 1842–1848", *I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, No:6, 1999, s.255.

Salgınlarla Mücadele

1848 yılında imparatorluğun çeşitli yörelerinde görüldükten sonra İstanbul'a da sıçrayan kolera salgınında okul aktif bir hizmet vermiştir. Vak'aların seyrini takip için Padişah'ın emriyle Fransa'dan getirtilen Dr. Monneret'nin yanında, şehirdeki inceleme gezilerinde eşlik etmek üzere Galatasaray Tıp Okulu'nun en çalışkan öğrencilerinden biri görevlendirilmiştir.[8] Tıbbiye öğrencilerinin bir bölümü, şehrin çeşitli semtlerine yerleştirilen seyyar hasta arabalarında hasta bakmışlardır. Hekimbaşı, hastalığın nedenlerini anlatarak, alınması gereken sağlık önlemleri konusunda bilgi veren Türkçe bir broşür yazmıştır. Tıp Okulu'nda hazırlanan bu broşür metni bütün taşraya dağıtılmış, yapılan çevirileri cemaat liderlerine yollanmıştır. Burada sözü edilen broşür Hekimbaşı İsmail Paşa (1807–1880) tarafından yazılıp, Tıbbiye matbaasında 1847 yılında basılan *Kolera Risalesi*'dir.[9] Kitapta koleranın bulaşıcı olup olmadığı, insan bedeninde hastalığın ortaya çıkmasını kolaylaştıran faktörler, hastalığa karşı korunma yolları ve karantina yöntemi, hastalık semptomları, hastalık ortaya çıktıktan sonra uygulanması gereken tedavi yöntemi konusunda bilgi verilmektedir.[10]

Aşı ve Aşılama

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de, müslim ve gayrimüslim çocuklara ücretsiz hizmet veren bir aşı müessesesi bulunuyordu. Bu serviste, aşılanan çocukların sayısı ve cemaatlerine göre dağılımı ders yılı faaliyet raporlarında belirtilmiştir.

Türkler	363
Ermeniler ve Katolik Ermeniler	195
Rumlar	664
Musevîler	41
Avrupalılar	11
TOPLAM	**1274**

Mekteb-i Tıbbiye Aşı Kurumu'nda aşılanan çocuk sayısı (1844)[11]

[8] *Journal de Constantinople, Echo de l'Orient*, 3ème Année, No. 66, 6 Janvier 1848.
[9] Yeşim Işıl Ülman, *a.g.tez,* s.114.
[10] Nuran Yıldırım, "Türkçe Basılı İlk Tıp Kitapları Hakkında", *Türklük Bilgisi Araştırmaları: Ali Nihad Tarlan Hâtıra Sayısı,* Vol3, Cambridge 1979, s.450; Kitabın künyesi: Hekimbaşı İsmail, *Kolera Risalesi*, İstanbul, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne Litografya Destgâhı, 1263/1847, 31 s.
[11] Yeşim Işıl Ülman, *a.g.tez*, s.44-45.

1846 yılına kadar imparatorlukta sadece bu müessesede aşılama yapılmasına karşılık, aynı yıl, Üsküdar, Bayezid, Eyüp ve Valide Sultan Hastanesi'nde birer aşı istasyonu açılarak kurumun faaliyetleri genişletilmiştir.[12] Halk arasında aşı aleyhinde batıl inanışlar olduğunu bilen Sultan Abdülmecid, bu yıl çıktığı Rumeli gezisinde, yöre çocuklarını, yanına aldığı Tıbbiye hocalarına aşılatmış, gerektiğinde aşı memurlarını evlere yollayarak aileleri bu konuda aydınlattıktan sonra aşı için izinlerini almıştır.[13]

		AŞILANAN ÇOCUK SAYISI	ÜRETİLEN AŞI
1846	*Mekteb-i Tıbbiye'de*	5.000	
	Merkeze Bağlı Aşı Bürolarında	2.500	
1847	*Okulda*	7.000	
	Bürolarda	9.000	
	Askeri Hastanelerde	4.000	
	Taşrada		80.000
	Payitaht + Taşra		100.000

Mekteb-i Tıbbiye Aşılama Faaliyeti (1846 ve 1847)[14]

Okuldaki aşı müessesesi aynı zamanda aşı üretimi ile de görevliydi. Burada üretilen aşılar, İstanbul'daki garnizonlara, karantina yerlerine ve Manisa, İznik, Vidin gibi taşra vilayetlerine yollanıyordu. 1846'da Hekimbaşı İsmail Efendi'nin hazırladığı *Çiçek Aşısı Risalesi* taşrada dağıtılmış ayrıca taşraya, aşı uygulamalarına nezaret etmek ve aşının saflığını korumakla görevli on aşıcı gönderilmiştir. Burada sözü edilen Çiçek Aşısı Risalesi aynı yıl Tıbbiye'nin matbaasında basılan ve şimdiye kadar yazarı bilinmeyen Menâfi'ü'l-Etfâl'dir.[15] 1845 yılında İstanbul'da görülen şiddetli çiçek salgınından sonra halka çiçek hastalığı konusunda bilgi vermek amacı ile yayınlanan kitabın yazarı hakkında daha önce bilgimiz yoktu.[16] Ancak Galatasaray Tıbbiyesi'nin yıllık faaliyet raporlarında verilen bilgilerden bu broşürün Hekimbaşı İsmail Efendi tarafından yazılan ve 1846 yılında Tıbbiye matbaasında basılan *Menafi'ül-Etfal* olduğu anlaşılmıştır. Aynı yıl, Hekimbaşı İsmail Efendi, inekten çiçek aşısı serumu elde etmeyi başarmış; daha sonra Dr. Spitzer, Dr. Raffilovitch ve Dr. Pezzoni'nin katıldığı deneylerde bu aşı kullanılmıştır.[17]

[12] Yeşim Işıl Ülman, "Galatasaray Tıbbiyesi'nin Yıllık Faaliyet Raporları 1842–1848", *I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, No:6, 1999, s.252.

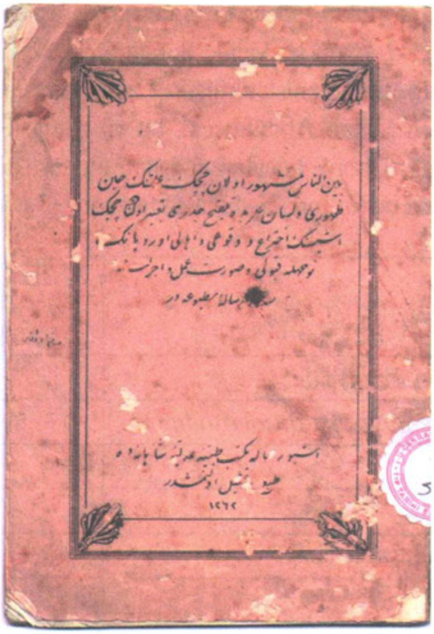
[13] *Jounal de Contantinople et des Intérêts Orientaux*, 4ème Anné, No. 240, 16 Mai 1846.

[14] Yeşim Işıl Ülman, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin 1846–1847 Öğretim Yılı Faaliyet Raporu", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S.4. İstanbul 1998, s.127–128.

[15] Süheyl Ünver, "Menafi'ü'l-Etfal Eseri", *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul 1948, s.65–70.

[16] Nuran Yıldırım, *a.g.m.*, s.449.

[17] Yeşim Işıl Ülman, *a.g.tez*, s.114.



Çiçek (Telkih-i Cüderi) Aşısı Risalesi (1262/1846)

Okulda yetiştirilen aşıcıların taşra vilayetlerinde aşı tanıtımı ve uygulaması yolundaki çalışmaları 1847 ve 1848 yıllarında da devam etmiştir.[18] Böylece Tıp Okulu'ndaki merkez büro, aşının saklanması, gerektiğinde karantina hekimlerine ve askeri hekimlere ulaştırılması çalışmalarına ağırlık vermiştir. Hükümetin aldığı kararla, kendi bölgelerinde yapılan bütün aşılamaların kaydını tutmakla görevlendirilen imamların üç ayda bir Hekimbaşına rapor vermeleri kararlaştırılmıştır.[19]

Sonuç

1838–1848 yıllarında Galata Sarayı adıyla bilinen görkemli binada hizmet veren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, tıp eğitiminin yanı sıra ülkenin sağlık hizmetleri ile ilgili kararların alındığı resmi kurum olarak da faaliyet göstermiştir. Ordu hijyeni, sağlık hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi, salgın hastalıklar ile mücadele ve ilgili tüm konularda hem karar üreten hem de uygulayan makam olarak çalışmıştır. Ülkemizde gerçek anlamda modern tıp eğitiminin verildiği bu kurum, en tepedeki yetkili kişi olan 'Hekimbaşı'dan, mezun hekim ve öğrencilere kadar tüm kadrosuyla, aynı yenilikçi ve bilimsel yaklaşım ile halkın yararına sağlık hizmeti sunmuştur.

[18] *Journal de Constantinople, Echo de l'Orient*, 3ème Année, No.65, 1 Janvier 1846–8.
[19] Yeşim Işıl Ülman, *a.g.tez.*

Osmanlı Devleti'nin Modern Tıp Kurumlarından
GEDİKPAŞA, TOPHANE ve ÜSKÜDAR TEBHİRHANELERİ

*Nuran YILDIRIM**

Tebhirhaneler[1], kolera, çiçek, suçiçeği, veba, kızıl, kızamık, tifo, tifüs, dizanteri, difteri, verem, lohusa humması ve boğmaca gibi bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu ve salgın yaptığı dönemlerde, hastaların veya bu hastalıklardan birinden ölenlerin kullandığı çamaşır ve her türlü eşyayı, hastalık görülen ev, işyeri, okul, araba, kayık gibi her türlü mekânı, şüpheli görülen ticari emtiayı, hayvanları ve bunların artıklarını, dışarıdan gelen gemileri, postadan gelen mektup ve paketleri dezenfekte eden sağlık kurumlarıdır.

Avrupa'da dezenfeksiyon istasyonu adı verilen bu kurumlar, salgın ve bulaşıcı hastalıkların mikroplar vasıtasıyla yayıldığı anlaşıldıktan sonra belediyeler tarafından işletilmeye başlandı. Amaç, etrafa yayılmadan mikropların imha edilmesiydi. İngiltere'de Nottingam'da "Public Disinfecting Station for

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.

[1] Tebhir, buhar sözcüğünden gelir. Buhar haline getirme, tütsüleme, salgın ve bulaşıcı hastalıkların etkeni olan mikroorganizmaların bulunduğu giysi ve eşyaların, basınçlı su buharı ile yok edilmesi amacıyla etüvden geçirilmesi yani dezenfekte edilmesi demektir. Bu işlemin yapıldığı yere de tebhirhane denir. İstanbul dışındaki tebhirhaneler için bkz. Nuran Yıldırım, "Disinfecting Stations in Ottoman Empire", Science in Islamic Civilisation. Proceedings of the international symposia "Science Institutions in Islamic Civilisation" & "Science and Technology in the Turkish and Islamic World", Organisation of the Islamic Conferance (OIC), Research Center for Islamic History, Art and Culture (IRCICA), Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun, İstanbul 2000, s.267–277.

Nottingam Borough" adıyla hizmet veren, belediyeye bağlı bir dezenfeksiyon istasyonu vardı. 1870-71 yıllarında Stettin'de görülen çiçek salgını sırasında Dr. Petruchsky bir dezenfeksiyon istasyonu kurdu.[2] Paris'te 1889'da 78 dezenfeksiyon işlemi yapılmasına karşın 1894'te dört büyük dezenfeksiyon istasyonunda 40.000'i aşkın dezenfeksiyon işlemi gerçekleştirilmişti.[3]

Tebhirhanelerde eşyalar 110 derecede basınçlı su buharı ile, tebhir makinelerinde yani etüvlerde dezenfekte ediliyordu. Sabit ve seyyar olarak Avrupa'da imal edilen etüvlerin pek çok modeli vardı. Tebhirhaneler ile büyük hastaneler ve bazı belediye dairelerinde kullanılmaya en elverişli etüvler, Genest ve Herscher fabrikasında üretiliyordu. Ayrıca müseffef (el fıskiyesi) adı verilen kimyasal dezenfektan püskürten pulverizatörler vardı.[4]

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern dezenfeksiyon yöntemi ilk kez 1885'te Karantina İdaresi tarafından kurulan "Tathirat Komisyonu" üyesi Bonkowski Bey (1841–1905) tarafından gündeme getirildi. O zaman mevcut tahaffuzhanelere birer etüv yerleştirilmesini teklif eden Bonkowski Bey, birkaç yıl sonra İstanbul'da tek tük kolera vakaları görülünce Sadaret'e bir layiha vererek bu teklifini yeniledi.[5]

İstanbul'da 1893 Kolera Salgını

1892 yılında Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, İngiltere, Danimarka, Avusturya, Macaristan, Rusya ve İran'da kolera salgınları vardı. Özellikle Paris, Hamburg, Bakü ve Rusya'nın liman şehirlerinde oldukça ağır seyrediyordu. Bu salgının dışında kalan ülkeler ise sadece Osmanlı İmparatorluğu, İsviçre, İsveç ve Yunanistan'dı.[6] Koleranın İmparatorluğa girmemesi için limanlardaki tahaffuzhanelere (lazareth) etüvler yerleştiriliyor, gemileri denizde dezenfekte etmek için dubalara yerleştirilen etüvler kullanılıyor,[7] hatta kolera bulunan yerlerden gelen posta evrakı bile dezenfekte ediliyordu.[8] Alınan bu tedbirlere rağmen 3 Ağustos 1893'de İzmir'de kolera görüldü.[9] Ardından Tekirdağ'da başlayan kolera buradan karantina beklemeden Bandırma ve İzmit yoluyla gelen yolcularla İstanbul'da Hasköy ve Yalıköy'e ulaştı.[10] Daha sonra İstanbul

---

[2] E. Valin, *Traité des Désinfectants et de la Désinfection*, Paris 1882, s.476–481.
[3] "Tebhir Hizmet-i Belediyesi", *Resimli Gazete*, No.171, 23 Haziran 1310 [5 Temmuz 1894], s.160.
[4] Besim Ömer, "Tathirat ve Tebhirat Meselesi Yahud Def'-i Taaffün", *Nevsâl-i Afiyet*, C.3, İstanbul 1320 [1904], s.575, 585.
[5] BOA, Y. A. RES. 56/10, 11 M. 1309 [17 Ağustos 1891].
[6] Frank Clemow, *The Cholera Epidemic of 1892 In The Russian Empire*, London-New York 1893; S. Kamil, "Kolera İstilaları", *Maarif*, C.5, No.124, 25 Teşrinisani 1309 [7 Aralık 1893], s.311.
[7] BOA. İ. HUS. 1311/S-143, 23 S. 1311 [5 Eylül 1893].
[8] BOA. Y. A. HUS. 264/129, 18 S. 1310 [11 Eylül 1892].
[9] BOA. İ. HUS. 1311/M-67, 20 M. 1311 [3 Ağustos 1893) ve eki.
[10] BOA. İ. HUS. 1311/S-80, 13 S. 1311 [26 Ağustos 1893].

Şehremaneti tarafından yapılan araştırmada, koleranın 14 Ağustos 1893 günü Batum'dan gelen George Fisher adlı İngiliz vapurunun koleralı tayfalarıyla, Rusya'nın bulaşık yerlerinden gelip Galata'ya yerleşen Yahudi göçmenlerle ve Romanya'dan gelmiş olup Üsküdar Bimarhanesi'nde müşahedeye alınan bir akıl hastası ile İstanbul'a bulaştırıldığı anlaşıldı.[11]

İlk kolera vak'ası 24 Ağustos1893'de Hasköy'de görüldü. Bu salgının ilk resmi hastası olan Habibe Hanım'a ileri derecede gastro-enterit teşhisi kondu. Fakat Altıncı Daire-i Belediye doktorlarından Ayvazyan Efendi'nin kolera olduğunu iddia etmesi üzerine Habibe Hanım'ın evi kordon altına alındı. Bu vesileyle İstanbullulara kaynamış su içmeleri, bu hastalığa yakalananların eşyalarının yakılması, hastaların yattıkları odaların badana ettirilerek dezenfektan maddelerle temizlettirilmesi tavsiye edildi. Ölenlerin de özel olarak hazırlanmış derin mezarlara gömülmesi kararlaştırıldı.[12] Habibe Hanım 28 Ağustos 1893'te kesin bir teşhis konulamadan öldü.[13] Ardından Üsküdar Bimarhanesi'nde şüpheli ölümler başladı.[14] 17 Eylül 1893'te bimarhanede incelemelerde bulunan Kolağası Rıfat Hüsameddin ile Üsküdar'da koleralılar için kurulan hastanede araştırmalar yapan Kolağası Zühtü Nazif beyler bu hastalığın kolera olduğunu tespit ettiler. Fakat hafif seyreden hastalığın kolera olmadığı yolundaki söylentiler bitmedi. İşte tam bu sırada Pasteur, Paris sefaretimize başvurarak İstanbul'daki bulaşıcı hastalık şiddetlenip de kendi tedavihanesinden birine lüzum görülürse Fransa Sağlık Daireleri Müfettiş Yardımcısı Dr. Andrè Chantemesse'in (1851–1919) hemen İstanbul'a gelebileceğini bildirdi. Bu öneriden, Paris Sefareti Müsteşarı Misak Efendi'nin telgrafı ile haberdar olan II. Abdülhamid, Dr. Chantemesse'in derhal gönderilmesini istedi.

Tebhirhanelerin Açılışı ve Faaliyetleri

26 Eylül 1893 günü Fransa'dan gelen Dr. André Chantemesse, yaptığı incelemeler sonunda, İstanbul'da tebhirhane yani dezenfeksiyon istasyonu ve dezenfeksiyon pratiğini bilen personel bulunmadığını, kara yoluyla gelenlere sadece karantina uygulandığını, hekimlerin bile koleralı evlerde hapis kaldığını ve şehirde her türlü nakliyatın engellendiğini tespit etti. İstanbul adı verilen tarihi yarımada ile Üsküdar ve Galata-Beyoğlu'nda, Paris Récollet Sokağı'daki gibi, belediyeye bağlı üç tebhirhane/dezenfeksiyon istasyonu yapılmasını önerdi.[15] 6 Ekim 1893 tarihli raporunun 4. maddesinde, İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar'da dezenfeksiyon

[11] Nuran Yıldırım, "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", *Tarih ve Toplum*, S.150 (Haziran 1996), s.53–54.

[12] BOA. İ. HUS. 1311/S-91, 14 S. 1311 [27 Ağustos 1893].

[13] BOA. İ. HUS. 1311/S-88, 15 S. 1311 [28 Ağustos 1893].

[14] BOA. İ. HUS. 1311/S-139, 22 S. 1311 [4 Eylül 1893].

[15] Chantemesse, "l'Epidémie Cholérique de Constantinople en 1893" [1893 Yılında İstanbul'da Kolera Salgını], *Gazette Médicale d'Orient*, No.22–24 (15, 31 Janv. et Fev. 1894), C.38, s.282–289.

yapmak için üç büyük istasyon kurulması gerektiğini belirtti. 5. maddesinde de, bir makinist ve iki işçiden oluşan üç dezenfeksiyon ekibi kurulmasını istedi.[16]

Chantemesse'in bu raporu ve İstanbul'daki diğer hekimlerin de bulaşıcı hastalıkların ancak dezenfeksiyon ile yok edilebileceğini söylemeleri üzerine sistemli bir dezenfeksiyon uygulamasına karar verildi. Bunun için Şehremini Rıdvan Paşa, Dr. Chantemesse ve Tabib Binbaşı Celaleddin Muhtar'dan (Özden), 12 Ekim'de Şehremaneti'nde toplanarak dezenfeksiyonun ne şekilde icra edileceğine dair bir talimat kaleme almaları istendi. Ayrıca gerekli dezenfeksiyon aletlerinin en yeni sistemde olması için Dr. Chantemesse'in hemen Paris'e telgraf çekmesi istendi. Fakat bu aletleri kimler kullanacaktı? Bu işte başıbozuk amelenin çalıştırılması maksadı temin edemeyeceğinden, Asâkir-i Şâhâne'den bazı subay ve erlere dezenfeksiyon yönteminin öğretilmesi düşünüldü. İtfaiye taburlarına mensup çavuş, onbaşı ve erlerden seçilen 30 kişi, Dersaadet ve Vilâyât-ı Şâhâne Hıfzıssıhha-i Umumiye Müfettişi Mirliva Bonkowski Paşa ile Dr. Celâleddin Muhtar'ın emrine verildi.[17]

Chantemesse'in dezenfeksiyon uygulaması sırasında kimya bilimine âşina bir görevlinin bulunması gerektiğini ifade etmesi üzerine, Paris'ten bir dezenfektör getirtilmesi için Dr. Chantemesse'e yetki verildi. Onun önerisiyle Paris Tebhirhaneleri Müfettişi Eugen Mondragon, dezenfektör olarak davet edildi. 24 Ekim 1893 günü İstanbul'a gelen Mondragon 8 Aralık 1893'te Şehremini Rıdvan Paşa ile bir senelik kontrat imzalayarak "tebhirhaneler muallimliği" görevine başladı.[18] Kontratına göre Mondragon, memuriyeti sırasında İstanbul ve civarında her surette hizmete hazır olacak, dezenfeksiyon işinde kullanılmak üzere yanına verilecek kişilere bu usulü öğretecek, buna karşılık kendisine aydan aya verilmek üzere, senede toplam 20.000 Frank ücret altın olarak ödenecekti.[19]

Mondragon aldığı yüksek ücrete rağmen, İstanbul'un çeşitli semtlerindeki kışla ve hastanelerde görülen kolera vak'aları sebebiyle buralara gidip gelirken çok fazla araba ve vapur ücreti ödediğini ileri sürerek ayrı bir ücret istedi. Bu masraflarını karşılamak üzere yıllık ücreti dışında, kendisine her ay 300 Frank ödenmesi kararlaştırıldı.[20] Kontratı, padişahın isteği üzerine 7 Aralık 1894'te yenilendi. Yeni kontratta yıllık ücreti 1300 Lira olarak tespit edildi. Bir önceki yıldan 430 Lira fazla olan bu ücrete maaş dışında yol ve tercüman masrafları ile ev kirası da

[16] Nuran Yıldırım, "1893'te İstanbul'da Kolera Salgını", *Tarih ve Toplum*, S.129 (Eylül 1994), s.17–18.
[17] BOA. İ. HUS. 1311/R-1, 1 R. 1311 [12 Ekim 1893]; *Revue Medico-Parmaceutique* (Rev. Med. Pharm.) C.6, No.11 (30 Nov.1893), s.160.
[18] BOA. Y. A. HUS. 282/96, 13 R. 1311 [24 Ekim 1893].
[19] BOA. İ. ŞE. 1311/C-07, 17 C. 1311 [26 Aralık 1893] ve ekleri; Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye,* C.4, İstanbul 1331 [1915], s.193, 195-196; Nuran Yıldırım, "1893'te İstanbul'da Kolera Salgını", *Tarih ve Toplum*, S.129 (Eylül 1994), s.14-19.
[20] BOA. İ. ŞE. 1311/Ş-05, 13 Ş. 1311 [19 Şubat 1894].

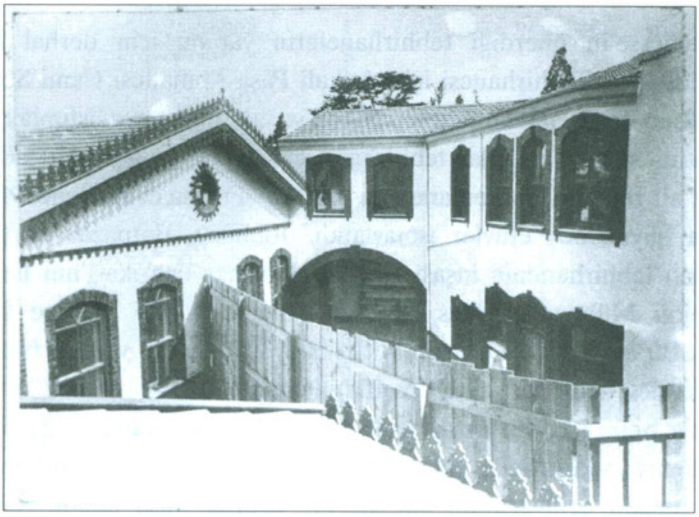
dâhil edildi.[21]

Dr. Chantemesse'in önerdiği tebhirhanelerin yapımı için derhal harekete geçildi. Gedikpaşa Tebhirhanesi için Atikali Paşa Mahallesi Cami Sokağı'nda Eczacı Aleksandiridis ile kunduracı Nikoli'ye ait olan arsa istimlâk edildi.[22] Üsküdar'da inşası kararlaştırılan tebhirhane için Açıktürbe'de Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'ne ait bir arsa Şehremaneti'ne verildi. Fransa'daki Genest-Herscher Fabrikası'na büyük boy etüvler ısmarlandı. Tophane, Batpazarı'da yapılması kararlaştırılan tebhirhanenin inşası Genest-Herscher Fabrikası'nın İstanbul'da bulunan vekili Mühendis Louis Bele'nin (Blais?) teklifi üzerine kendisine ihale edildi. Bu iş için 480 Osmanlı Altını isteyen Bele'nin verdiği fiyat yüksek bulundu. Hendesehane'nin yaptığı keşifte binanın 450 Liraya yani 30.107 kuruşa yapılabileceği bildirildi. İnşaatın acele olarak Hendesehane ve Sermühendis Mehmet Efendi nezaretinde tamamlanması istendi.[23] Üç tebhirhane binası da hemen hemen ayni şekilde 462'şer m^2 üzerine inşa edildi. Sadece dış görünüşlerinde ufak tefek bazı değişiklikler vardı. Etüv makinesinin yerleştirildiği duvarları tuğla, diğer bölümleri ise ahşaptı.[24]



Gedikpaşa Tebhirhanesi, 1894. (Servet-i Fünun, 173, 23 Haziran 1310 / 5 Temmuz 1894)

[21] BOA. İ. ŞE. 1312/C-12, 3 C. 1312 [22 Aralık 1893] ve ekleri.
[22] BOA. İ. ŞE. 1310/CA-05, 5 CA 1310 [25 Kasım 1892] ve ekleri.
[23] BOA. İ. ŞE. 1310/S-21, 30 S. 1310 [3 Eylül 1892].
[24] *Servet-i Fünûn*, C.7 (23 Nisan 1310/5 Mayıs 1894), s.270.



Tophane Tebhirhanesi, 1894. (Servet-i Fünun, 173, 23 Haziran 1310 / 5 Temmuz 1894)



Üsküdar Tebhirhanesi, 1894. (Servet-i Fünun, 173, 23 Haziran 1310/ 5 Temmuz 1894)

Gedikpaşa Tebhirhanesi çok kısa bir sürede tamamlanarak 17 Aralık 1893 günü hizmete girdi.[25] Nisan 1894'te Tophane Tebhirhanesi açıldı.[26] Üsküdar'da yapımına girişilen tebhirhane, 8 Mayıs 1894 günü dezenfeksiyona başladı. Ayni

[25] BOA. Y. A. HUS. 286/70, 9 C. 1311 [18 Aralık 1893].
[26] Osman Nuri, *a.g.e.*, s.193.

günlerde binanın yapımında, büyük boy etüv makinesinin Fransa'daki Genest-Herscher Fabrikası'ndan getirtilmesinde ve yerine yerleştirilmesinde canla başla çalışan Fransız Mühendis Mösyö Bele 3. rütbeden Mecidi nişanı, tathirat memuru Mösyö Mondragon ise 4. rütbeden Osmanî nişanı ile taltif edildiler.[27]

11 Kasım 1894'te yürürlüğe giren; "İlel-i Sâriyeye Karşı İttihaz Kılınacak Tedâbire ve Tebhirhane Memurlarının Vezâifine Dair Talimatname" ile kolera, çiçek, suçiçeği, kızıl, kızamık, yılancık, dizanteri, veba, difteri, verem, lekeli humma (tifüs) gibi salgın hastalıklardan birine yakalanmış hastaları muayene ve tedavi eden hekimlere ihbar mecburiyeti getirildi.

Tebhirhanelerde, bulaşık ve temiz olmak üzere iki bölüm vardı. Bu iki bölümü ayıran duvara etüv makinesi monte edilmişti. Etüvün bulaşık ve temiz bölümlere açılan iki kapağı bulunuyordu. İki bölümde de birer giriş kapısı, meydanlık, arabalık, ahır, müstahdem odası ve samanlık yer alıyordu. Bulaşık ve temiz bölümlerin personeli ile kullandıkları araç ve gereç de ayrıydı.

İhbar geldiğinde adrese en yakın tebhirhanenin bulaşık tarafında çalışan görevliler resmi elbiseleriyle kendilerine verilen adrese gidiyorlar, nazik bir şekilde ev sahibine görevlerini anlatıp eve girmek için izin istiyorlar, ev sahibi maksatlarını anlayıp izin verdikten sonra eve giriyorlardı. İzin vermeyen ev sahibi ile münasip bir dille konuşuluyor, halkın sağlığı için bu işlemin yapılması gerektiği, aksi takdirde zabıta yardımıyla icrasına girişileceği anlatılıp tekrar onayı isteniyordu. Ev sahibi yine kabul etmezse dezenfeksiyon işlemi yöredeki zabıtanın yardımıyla yapılıyordu. Bu da mümkün olmadığı takdirde ev sahibi, zabıta memurları ve tebhirhane memurlarının imzaladığı bir tutanakla, sahibi izin vermediği için dezenfeksiyon işleminin yapılamadığı belgeleniyordu.

İzin alındıktan sonra resmi elbiselerini çıkaran tebhirhane memurları dezenfektan maddelerden zarar görmeyecek şekilde tasarlanmış özel iş elbiselerini giyerek dezenfekte edilecek mekâna giriyorlardı. Hasta odasındaki kapı, pencere, perde, kilim, keçe gibi eşya ile elbise ve diğer eşyaları özel torbalara koyuyorlardı. Daha sonra tavan, duvar, döşeme tahtaları ile konsol, dolap gibi eşyanın içine pulverizatör ile süblime eriyiği[28] sıkıyorlar, ayna, levha gibi yaldızlı ve kıymetli ev eşyalarını ise süblime eriyiği ile ıslatılmış bezlerle silerek temizliyorlardı.

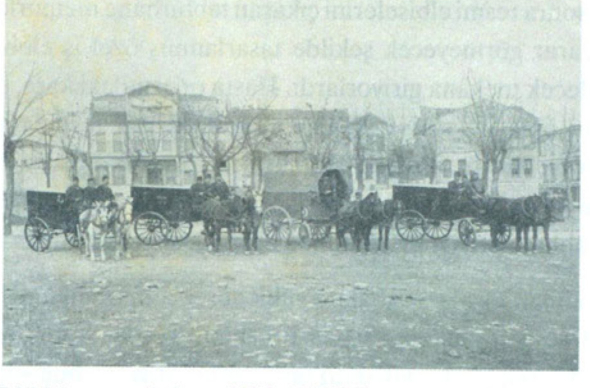
Hasta evinden alınan eşyalar arabalara yüklenerek tebhirhanenin bulaşık tarafına getiriliyor, kan ve gaita lekeleri varsa fırçalanıp binde 5 oranında hazırlanmış permanganat de potas ile yıkandıktan sonra etüvün bulaşık tarafa açılan

[27] BOA. Y. MTV. 95/46, 4 ZA. 1311 [9 Mayıs 1894].
[28] Sublime: ak sülümen de denir. Cıvadan elde edilen zehirli bir maddedir. Belli oranda su ile karıştırılıp dezenfektan olarak kullanılır. Civa(II)Klorür [HgCl2].



Sağda resmi solda iş elbiseleriyle Tebhirhane memurları, 1911.
(Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhıye Müdüriyeti. İstanbul 1327 –1911, s. 91)

kapağından içerdeki raflara yerleştiriliyordu. 110 derece basınçlı su buharında 15 dakika bekletilen eşyalar temiz taraftaki kapaktan çıkarılıyor, kurutulduktan sonra temiz tarafın arabalarıyla sahiplerine götürülüyordu. Bir bakteriyolog, senede bir kez etüvün eşyayı istenilen derecede dezenfekte edip etmediğini kontrol ediyordu. Tebhirhane görevlileri de bir müfettiş tarafından denetleniyordu.[29]



Tebhirhane arabaları., 1911. Tebhirhane memurları, 1911.
(Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhıye Müdüriyeti. İstanbul 1327 –1911, s. 91)

[29] Osman Nuri, *a.g.e.*, s.201-205; Nuran Yıldırım, "Tebhirhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1994, s.231-232.

Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti'ne Merbut Tebhirhaneler Memurîn ve Müstahdemîni Talimatnâmesi uyarınca bulaşıcı hastalık vakalarında dezenfeksiyon yapmak mecburiydi, kim tarafından talep edilirse edilsin ücretsiz yapılıyordu. Bunun dışında, kullanılmış eşyanın dezenfeksiyonu gibi işlemlerden ücret alınıyordu.

Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar Tebhirhanelerinin sistemli çalışmalarının da katkısıyla 24 Ağustos 1893 tarihinde başlayan kolera salgını 16 Nisan 1894'te tamamen yok edildi.[30] Bu tarihten bir süre sonra başlayan ufak çaplı kolera salgınında daha sonra ara sıra ortaya çıkan kolera ve diğer bulaşıcı hastalık vak'alarında dezenfeksiyon işlemleri sürdürüldü. Hastalık olmadığı zamanlarda tebhirhaneler hijyen gayesiyle dezenfeksiyon çalışmaları yaptı.

Şehremaneti'nin 6 Kasım 1894 tarihli raporunda, İstanbul'un kolera görülen Topkapı, Langa, Kadırga, Şehzadebaşı, Süleymaniye, Aksaray, Balat, Eyüp, Edirnekapı, Fatih, Çarşamba, Fener, Galata, Cibali, Yeniköy, İstinye, Hasköy, Kasımpaşa, Beyoğlu, Fındıklı, Taksim, Tophane, Kuzguncuk, Üsküdar, Beylerbeyi, Kadıköy semtlerinde dezenfekte edilen 296 mekânın adres ve sahipleri bildirilmektedir. Bu semtlerde dezenfekte edilemeyen 15 evden 11'inin sahibi dezenfeksiyon yaptırmayı kabul etmemiş; biri kapalı olduğu biri de yıkıldığı için dezenfekte edilememişti. Bir evin de neden dezenfekte edilmediği belirtilmemiştir.[31] 1895 yılında, İstanbul tebhirhaneleri, Hey'et-i Sıhhiye tarafından gösterilen lüzum üzerine 5. Daire-i Belediye'ye bağlı Yeniköy ve İstinye'de 156 evi dezenfekte etti.[32]

Hastalıklar	Tophane (Beyoğlu) Tebhiranesi	Üsküdar Tebhiranesi	İstanbul (Gedikpaşa) Tebhiranesi
Humma-yı tifoidî (typhoid fever)	**85**	**24**	**45**
Çiçek (variola)	**145**	**40**	**52**
Difteri(diphteria)	**150**	**130**	**125**
Mahiyeti bilinmeyen	**46**	**41**	**55**
Verem,Boğmaca, Kızamık (rubeola) vb.	**215**	**162**	**283**
TOPLAM	**641**	**397**	**560**
GENEL TOPLAM	**1593**		

[30] Nuran Yıldırım: "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", *Tarih ve Toplum*, S.150 (Haziran 1996), s.53.
[31] BOA. Y. A. HUS. 312/64, 9 CA. 1312 [8 Kasım 1894].
[32] BOA. Y. A. HUS. 324/116, 22 L. 1312 [18 Nisan 1895].

Mondragon, iki yıllık mukavelesinin sonunda 26 Ekim 1896 tarihinde verdiği raporla 26 Ekim 1895-26 Ekim 1896 tarihleri arasındaki bir senede İstanbul ve yöresinde yapılan dezenfeksiyon işlemlerini Şehremaneti'ne bildirdi. Mondragon'un raporunda çeşitli bulaşıcı hastalıklarda uygulanan dezenfeksiyon işlemlerinin tebhirhanelere dağılımı yukarıdaki tabloda görülmektedir.[33]

Ayrıca, koruyucu olarak boş evler, bulaşık evler ve bunlara bitişik olan meskenlere 2.800 dezenfeksiyon işlemi yapıldı. Bunlardan başka haftada iki kez kira arabaları ile tünel arabalarına, üç kez de tramvaylara dezenfeksiyon işlemi uygulandı. Bu program sonunda toplu taşıma araçlarından; kira arabalarında 47.250, tramvay arabalarında 9.550, tünel arabalarında 480 olmak üzere toplam 57.280 dezenfeksiyon işlemi gerçekleştirildi. Bunlara üç tebhirhanede yapılan 1.571, evlerde gerçekleştirilen 2.800 işlem de eklenince bu bir yıl içinde tebhirhane görevlilerinin toplam 61.673 dezenfeksiyon işlemi yapmış oldukları anlaşılmaktadır.

İki yıllık kontratının bitiminde Mondragon mukavelesinin beş yıl süreyle uzatılmasını istedi. İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa tebhirhanelerde çalışan memurların artık dezenfeksiyonu öğrendiklerini ama bilgilerini ilerletmelerine yardımcı olacağı düşüncesiyle Mondragon'un bu isteğini onaylayarak bir üst makam olan Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. Dâhiliye Nezareti, malî sebepler ve memurların dezenfeksiyon işini öğrenmiş olmalarını dikkate alarak Mondragon'a ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle mukavelesinin uzatılmasını uygun bulmadı. Ancak Şehremaneti o sıralarda İstanbul'un birçok semtinde boğmaca, kızıl ve kuşpalazı gibi bulaşıcı hastalıklar bulunduğu gerekçesiyle ısrar edince Mondragon'un sözleşmesi beş yıl üzerinden yenilendi.[34]

1901 yılında beş yıllık kontratı bitince Şehremaneti bu kez, genel sağlığın temini maksadıyla şiddetle lüzum görüldüğünü ileri sürerek Mondragon'un kontratının tekrar yenilenmesini istedi. Dâhiliye Nezareti ise İstanbul'da salgın bir hastalık görülmediği, Londra'dan bir uzman hekim getirtildiği gibi gerekçelerle artık Mondragon'a ihtiyaç kalmadığı görüşündeydi. Mondragon'a yüksek miktardaki ücretin ödenmesine devam edilmesinin uygun olmadığını ileri sürdü ve Şehremaneti'nin isteğine uymadı.[35] Ancak Mondragon'un sözleşmesi yenilendi. Bu arada birçok Türk bakteriyoloğu yetişti. Bunlardan yararlanmak yerine 1907 yılında Mondragon'un sözleşmesi bu kez tecrübeli ve yararlı hizmetleri sabit olduğu gerekçeleriyle tekrar uzatıldı.[36]

---

[33] BOA. İ. ŞE. 1314/Ş-06, 22 Ş. 1314 [26 Ocak 1897]

[34] BOA. İ. ŞE. 1314/Ş-0 6, 22 Ş 1314 [26 Ocak 1897].

[35] BOA. İ. ŞE. 1319/B-03, 28 B 1319 [10 Kasım 1901].

[36] BOA. İ. HUS. 1325/R-21, 8 R 1325 [21 Nisan 1907].

Tam 15 yıl İstanbul'da çalışan Mondragon'un görevine, ancak 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilip II. Abülhamid tahttan indirildikten sonra, 9 Ağustos 1908'da son verildi.[37] Ardından tebhirhanelerde çalışan askeri memurların yerlerine sivil memurlar alındı.[38]

II. Meşrutiyet'ten Sonra Tebhirhaneler

İnşa edildikleri tarihten sonra esaslı bir onarım görmeyen tebhirhaneler, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra 12 Mart 1325 (25 Mart 1909) tarihinde kurulan Şehremaneti İdare-i Sıhhiye Şubesi'ne bağlandı. Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911) tarihli kararı ile de yine Şehremaneti'nin bir birimi olan Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti'ne geçti.[39] Bu dönemde onarılmaya ve araç gereçleri yenilenmeye başlandı. Tophane Tebhirhanesi, doldurulmuş zemine alelacele inşa edildiği için bazı yerlerinde çatlaklar oluşmuştu. Arsası değerli olduğundan satılıp Galata veya Fındıklı'da yeni bir tebhirhane yapılması düşünüldü. Fakat gerçekleştirilemedi. Bu arada Gedikpaşa Tebhirhanesi'nin bitişiğindeki bazı binalar istimlak edilerek tebhirhaneye dahil edildi. Bütün tebhirhane binaları onarımdan geçirilip boyandı. Uzun süreden beri kullanılan büyük etüv kazanları istim tutmayacak derecede köhneleşmişti. Fransa'daki Genest-Herscher Fabrikası'ndan üç yeni etüv alınması kararlaştırıldı. Ayrıca ayni fabrikadan 60 el pulvarizatörü, Almanya'dan 20 sırt pulverizatörü getirtildi. İstanbul'da üretilen 72 sırt pulverizatörü ile birlikte 152 yeni pulverizatör alındı. Mevcut 48 pulverizatör tamir ettirildi ve bol miktarda yedek parça sağlandı. İyi çalışmayanlar emekli edildi veya işten çıkarıldı. Yerlerine genç, dinamik memurlar alındı. Memur sayısı 45'e yükseltildi. İstanbul'da başgösteren 1910–1911 kolera salgınında artan talep karşısında görevlilerin yetersiz kalması üzerine alınan 125 geçici memura kısa sürede dezenfeksiyon yöntemi öğretildi. Bu salgın sırasında kadrolu ve geçici memurlar gece gündüz canlarını tehlikeye atarak çalıştıkları için tümüne birer maaş ikramiye verildi. Ayrıca, hükümetin isteği üzerine Trabzon, Zonguldak, Çatalca ve civarı ile ordu manevralarının yapıldığı Seydiler ile Hadide'de de dezenfeksiyon yapıldı.

1911 yılında 39.504 mesken, 607 okul, 1.333 emakin-i emiriye, 32.541 araba, 2.981 tramvay arabası, 100 tünel arabası, 1.148 hamam, 198 apartman, 590 han, 60 otel, 8.313 bekâr odası, 8.741 dükkân, 23.798 kayık, 236 şirket ve idare vapuru dezenfekte edildi. Bu yerlerde toplam olarak 89.970 dezenfeksiyon işlemi yapıldı.

[37] Nuran Yıldırım, "1893'te İstanbul'da Kolera Salgını", *Tarih ve Toplum*, S.129 (Eylül 1994), s.14–19.

[38] Osman Nuri, *a.g.e.*, s.194-197.

[39] *Dersaadet'in 1324, 1325 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki ve Şehremaneti ve Devair-i Belediye Teşkilât ve Nizamât-ı Sıhhiyesi*, İstanbul 1326 [1910], s.18.

Ayrıca 182.631 parça eşya da dezenfekte edildi. Özellikle Hasköy, Fındıklı, Balat gibi hastalık kaynağı olan semtlerde gerçekleştirilen başarılı dezenfeksiyon uygulamaları sonunda 1910–1911 kolera salgını kısa sürede önlendi.[40]

Hastalık Adı	1908	1909	1913	1914
Çiçek (variola)	540	115	822	2561
Dâ'üs-sill=sillü'r-rie (tuberculosis)	2343	2149	2332	27002
Dusintarya (dysentery).	60	191	392	715
Difteri (diphtheria)	310	318	476	2693
Hummâ-yı nemeşî	-	49	-	71098
Hummâ-yı nifâsî (puerperal fever)	-	34	42	144
Hummâ-yı tifoidi (typhoid fever)	1065	907	1619	26081
Humre (yılancık,erysipel)	41	41	56	162
İlel-i dereniye	-	-	-	1835
İlel-i sâriye-i saire	-	-	-	9873
İltihâb-ı sehâyâ-yı dimagî-i şevkî-i müstevlî (epidemic meningomyelitis)	30	47		8739
Kızamık (rubeola)	398	322	711	3669
Kızıl (scarlatina)	87	150	646	2473
Kolera	-	-	-	2487
Suçiçeği	-		-	1000
Suâl-i dîki (pertussis)	81	225	136	523
Emâkin tathiratı	-	-	-	4296
Merâkib-i berriye ve bahriye tathiratı	-	-	-	2017
Tathir olunan eşya miktarı	-	-	-	206526
Muhtelif	-	-	-	2174
Tedâbir- ihtiyatiye	-	-	-	433724

1908-1909-1913-1914 Yıllarında Tebhirhanelerde Yapılan Dezenfeksiyon İşlemleri[41]

Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti'ne Merbut Tebhirhaneler Memurîn ve Müstahdemîni Talimatnâmesi'nde, tebhirhanelerin kadrosu, dezenfektan maddeler, her bulaşıcı hastalıkta uygulanacak yöntem ve özel dezenfektanlar hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Ayrıca sabit ve seyyar etüvler, buharda bozulan eşya ile kitap, evrak için kullanılan formol etüvleri, odaların anahtar deliğinden içeri formaldehit püskürten otoklavlar, amonyak cihazları, pulverizatörler, dezenfektör sepeti gibi aletlerin tanıtımı yapılarak nasıl kullanılacakları anlatılmaktadır.

[40] *Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti*, İstanbul 1327 [1911], s.89–92.

[41] *Dersaadet'in 1324 [1908] ve 1325 [1909] Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki ve Şehremaneti ve Devair-i Belediye Teşkilat ve Nizamat-ı Sıhhiyesi*, İstanbul 1326 [1910]; *Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti Dersaadet'in 1329 [1913] Senesine mahsus Sıhhi İstatistikidir*, İstanbul 1330 [1914]; *Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti Dersaadet'in 1330 [1914] Senesine mahsus Sıhhi İstatistikidir*, İstanbul 1331 [1915].

Bu talimatname uyarınca bulaşıcı hastalık vakalarında dezenfeksiyon yapmak mecburiydi, kim tarafından talep edilirse edilsin ücretsiz yapılıyordu. Bunun dışında, kullanılmış eşyanın dezenfeksiyonu gibi işlemlerden ücret alınıyordu.[42]

Gedikpaşa Tebhirhanesi sonraki yıllarda İstanbul Tebhirhanesi adı ile tanındı. Buraya bağlı Balat Halk Hamamı ile Beyoğlu Tebhirhanesi'ne bağlı Kasımpaşa Halk Hamamı'nda fakir halk yıkanır ve bu hamamlar ile İstanbul'daki diğer hamamların havlu ve peştemalları da bu tebhirhenelerde etüvden geçirilerek dezenfekte edilirdi.[43]

Tebhirhane Görevlileri

Fransa'dan getirtilen Eugen Mondragon 1893–1908 yılları arasında 15 sene Tebhirhaneler Muallimi ve Dezenfektör olarak üç tebhirhaneyi de yönetti. Bu dönemde etüv makinelerini kullanmayı bilen kimse yoktu. Tebhirhanelerde başıbozuk amelenin çalıştırılması maksadı temin edemeyeceğinden askeri birliklerden seçilecek subay ve erlerin eğitilmesi düşünüldü.[44] Üç tebhirhane de hizmete girdiğinde, birer "kâtip" (600 kuruş maaş) tarafından yönetiliyordu. Ayrıca birer makinist (500 kuruş), temiz tarafta iki, bulaşık tarafta dört memur (450 kuruş) ve birer arabacı (200 kuruş) kadrolu olarak çalışmaktaydı.[45] Bunlardan başka, jandarma taburlarından seçilen 33 asker eşit olarak üç tebhirhaneye dağıtılmıştı. Bunların üçü kolağası, yüzbaşı ve mülazım olmak üzere subay, 30'u ise teskere bırakmış çavuşlardı. Yani her tebhirhaneye biri subay olmak üzere 11 jandarma verilmişti.[46] "Tathirat-ı fenniye memurları" unvanıyla atanan bu askeri görevliler tebhirhaneler muallimi olarak tayin edilen Mondragon tarafından eğitildikten sonra dezenfeksiyon işlemleri yapmaya başladılar.[47] Ayrıca salgın boyunca 100 jandarma eri daha geçici olarak tebhirhanelerde görevlendirildi.[48]

Zamanla tebhirhanelerin kadroları genişledi. Makinist yanında beş tebhir memuru çalıştırılmaya başlandı. II. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra 29 Ağustos 1908'de askeri görevlilerin yerine sivil memurlar atandı. II. Meşrutiyet'e yakın "Kâtip" unvanı "Müdir-i Umumi" ile değiştirildi. Meşrutiyet'ten sonra bu unvanın yerini "Müfettiş-i Umumi" aldı. 1915 yılında idare makamı "Şube Riyaseti" oldu. 1909 düzenlemesinde her tebhirhanenin ideal kadrosu şöyle belirlenmişti: Müdür ve kâtip (1000 kuruş), bir makinist (600 kuruş), beş 1. sınıf tebhir memuru (500 kuruş), beş 2. sınıf tebhir memuru (400 kuruş), beş 3. sınıf

[42] *Sıhhiye Müdiriyetine Merbut Tebhirhaneler Memurin ve Müstahdemini Talimatnâmesi,* Dersaadet, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339 [1915], s.14–15.
[43] Mustafa Bağadır, "Tephirhane", *İstanbul*, S.27 (Ağustos 1963), s.11.
[44] BOA. İ. HUS. 1311/R.-01, 1 R. 1311 [12 Ekim 1893].
[45] BOA. İ.ŞE. 1311/C-16, 28 C. 1311 [6 Ocak 1894].
[46] Osman Nuri, *a.g.e.,* s. 94.
[47] Chantemesse, *a.g.m.,* s.282-289.
[48] BOA. MV. 81/81, 19 RA. 1312 [20 Eylül 1894].

memuru (300 kuruş), üç arabacı (200 kuruş) ve bir kapıcı (150 kuruş).[49]

Her tebhirhane, senede bir kez etüvün içine yerleştirilen eşyanın istenilen derecede dezenfekte edilip edilmediğini anlamak üzere senede bir kez kontrol edilirdi. Bu kontrolü bir bakteriyolog yapardı. Ayrıca bütün tebhirhane görevlileri bir müfettiş tarafından denetlenirdi.[50]

II. Meşrutiyet'in ardından yaşlı memurlar emekli edilip kadro gençleştirildi. 1910 yılında İstanbul'da çıkan kolera salgınında ilaveten kaydedilen 125 geçici memura dezenfeksiyon usulü öğretildi. Tebhirhane memurları için resmi elbiseler yaptırılarak bir örnek giyinmeleri sağlandı. 1911 yılında Üsküdar Tebhirhanesi müdürü ve kâtibi Hacı Mehmet Bey, makinisti de Bekir Efendi idi. Ayrıca 4 birinci sınıf, 6 ikinci sınıf, 7 üçüncü sınıf olmak üzere 17 tebhir memuru çalışmaktaydı.[51] Mart 1912'de tebhirhaneler yeniden Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti'ne bağlanınca her tebhirhaneye ayrıca bir hekim ile bir eczacı tayin edildi.[52]

1915 yılında yürürlüğe giren, *Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti'ne Merbut Tebhirhaneler Memurîn ve Müstahdemîni Talimatnâmesi*'ne göre, tebhirhanelerin idari ve fenni bütün işleri, Sıhhiye Müdüriyeti'ne bağlı olan tebhirhaneler müfettişine aitti. Her tebhirhane kadrosunda hekim, idare ve hesap memuru, sermakinist, müstahzır (dezenfektan hazırlayıcı), sermemur, makinist, memurlar, kavas, arabacı, seyis, kapıcı ve hademe bulunması öngörülmüştü.[53] 1915 yılında Gedikpaşa Tebhirhanesi'nde şu görevliler çalışmaktaydı: tabip, idare memuru, sermakinist, makinist, eczacı, sermubahhir, birinci sınıf mubahhir(4), ikinci sınıf mubahhir(5), üçüncü sınıf mubahhir (5) ve mubahhir kavas (5).[54]



Üsküdar Tebhirhanesi Müdürü Refik Bey (Ahmet Yüksel Özemre'nin dedesi, Ahmet Yüksel Özemre Arşivi)

[49] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 193-199.
[50] Osman Nuri, *a.g.e.*, s.201-205.
[51] *Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti*, İstanbul, Matbaa-i Arşak Garoyan, 1327 [1911], s. 89,112
[52] Osman Nuri, *a.g.e.*, s.198-199.
[53] *Şehremaneti Sıhhiye Müdiriyetine Merbut Tebhirhaneler Memurin ve Müstahdemini Talimatnâmesi*, Dersaadet, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339 [1915].
[54] Osman Nuri, *a.g.e.*, s.198-199.

Tebhirhanelerin Kapanışı

1930'da yürürlüğe giren Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 85. maddesi ile kullanılmış elbise ve eşyaların dezenfekte edilmeden satılması yasaklanınca, tebhirhaneler, ikinci el eşya ve giysileri de dezenfekte etmeye başladı. Zamanla salgınların hemen hemen tamamen ortadan kalkması tebhirhanelerin önemini azaltınca, araç ve gereçleri yenilenmeyen tebhirhaneler gözden düştü. Buna rağmen, 1975–1976 yıllarında, evlerinde muayene edilen 1.988 hastanın giysileri ile kullandıkları eşya ve araç gereç, ayrıca satışa çıkarılan eski eşyalardan ibaret toplam, 122.867 parça dezenfekte edildi. İstanbul Belediye Başkanı Dr. Fahri Atabey'in 1968–1973 yıllarına ait faaliyet raporlarında, bulaşıcı hastalığa yakalananların eşyaları ile satışa çıkarılan kullanılmış eşyanın dezenfekte edildiği tebhirhanelerin, ilkel ve bilimsellikten uzak olup ihtiyacı karşılayamadıkları dile getirilmişti.[55] Ahmet İsvan'ın belediye başkanlığı yaptığı 1975–1976 yıllarına ait faaliyet raporlarında tebhirhaneler, Sağlık İşleri Müdürlüğü'ne bağlı Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Şube Müdürlüğü'nün bir birimi olarak yer almaktadır. Tebhirhanelerin dezenfeksiyon işlemleri yapmakla beraber ilkellikleri nedeniyle ıslah edilmeleri gereği vurgulanmıştır.[56] Aytekin Kotil dönemindeki 1978–1980 yıllarına ait faaliyet raporlarında ise artık tebhirhaneler anılmamakta, sadece Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Şube Müdürlüğü'nün dezenfeksiyon, fare, haşarat mücadelesi yaptığı belirtilmektedir.[57]



Tophane Tebhirhanesi, 1994. (N. Yıldırım Arşivi)

[55] *Belediye Başkanı Dr. Fahri Atabey'in 1969 Haziran Döneminde Belediye Meclisine Takdim Ettiği Yıllık Faaliyet Raporu (10 Haziran 1968-2 Haziran 1969),* Belediye Matbaası, İstanbul, 1969, s.60; *Belediye Başkanı Dr. Fahri Atabey'in 1971 Haziran Döneminde Belediye Meclisine Takdim Ettiği Yıllık Faaliyet Raporu (1 Haziran 1970-1 Haziran 1971),* Belediye Matbaası, İstanbul, 1971, s.188; *Belediye Başkanı Dr. Fahri Atabey'in 1971 Haziran Döneminde Belediye Meclisine Takdim Ettiği Yıllık Faaliyet Raporu (1 Haziran 1971-2 Haziran 1972),* Belediye Matbaası, İstanbul, 1972, s.289; *Belediye Başkanı Dr. Fahri Atabey'in 1971 Haziran Döneminde Belediye Meclisine Takdim Ettiği Yıllık Faaliyet Raporu (2 Haziran 1972-1 Haziran 1973),* Belediye Matbaası, İstanbul 1973, s.272.

[56] *İstanbul Belediyesi 1975-1976 Yılı Faaliyet Raporu*, Belediye Matbaası, İstanbul, 1976, s.274.

[57] *İstanbul Belediyesi 1978-1979 Yılı Faaliyet Raporu*, Belediye Matbaası, İstanbul, 1979, s.262; *İstanbul Belediyesi 1979-1980 Yılı Faaliyet Raporu*, Belediye Matbaası, İstanbul, 1980, s.280.



Üsküdar Tebhirhanesi, 1994. (N. Yıldırım Arşivi)



Üsküdar Tebhirhanesi etüvü ile kazanı, 1994. (N. Yıldırım Arşivi)

Tebhirhanelerin ne olduğunu araştırmak amacıyla arşiv belgelerinden iz sürerek Gedikpaşa Tebhirhanesi'nin sokağını belirledik. Buraya gittiğimizde yerinde "Belediye İşhanı" adını taşıyan yeni bir yapı gördük. Çevre esnafından burada bir süre bakırcı esnafının bulunduğunu, Bedrettin Dalan'ın belediye başkanlığı zamanında (26 Mart 1984-28 Mart 1989) dükkan karşılığı müteahhide verildiğini öğrendik.

22-24 Nisan 1991 tarihlerinde Bilim Tarihi Kurumu ile IRCICA tarafından düzenlenen Bilim Kurumları ve İslam Uygarlığı Uluslararası Sempozyumu'na (International Symposium Science Institutions in Islamic Civilisation), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tebhirhaneler" başlıklı bir bildiri ile katıldık. Bildirimizi sunduktan hemen sonra yanıma gelen Prof. Dr. Zeynep Ahunbay, 1978 yılında bir yangın geçiren Tophane Tebhirhanesinin harap bir halde olduğunu, yapı malzemelerinden ve tarzından tarihi bir yapı olduğunu anlamalarına rağmen

bunu kanıtlayamadıkları için belediyenin bu binayı yıkma kararı aldığını söyledi ve benden tarihi önemini anlatan kısa bir yazı istedi. Hemen hazırladım. İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı öğretim üyesi olan Prof. Dr. Zeynep Ahunbay bu yazıyı İstanbul Belediyesi yetkililerine verdikten sonra yıkım kararı kaldırıldı ve tebhirhanenin onarılıp bir kültür evi olarak kullanılmasına karar verildi. Aynı yıl İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi'ne bir restorasyon projesi hazırlattı. Bu arada Tophane Tebhirhanesi ile ilgili bir yüksek lisans tezi yapıldı.[58] İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından onarılan ve ilaveler yapılan fakat ne yazık ki tarihi kimliğini kaybolan Tophane Tebhirhanesi'nde 2000 yılından beri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Özürlüler Müdürlüğü (İSOM) ile bu müdürlüğe bağlı İstanbul Özürlüler Merkezi bulunuyor.[59]

1994 yılında Üsküdar Tebhirhanesi'ne yaptığımız inceleme ziyaretlerinde görüştüğümüz mahalle muhtarı ve çevre sakinleri tebhirhane bacasının 1980'lere kadar tüttüğünü hatırladılar. İstanbul Belediyesi faaliyet raporlarına onların beyanları eklendiğinde 1978-1980'lerde faaliyetine son verildiği ortaya çıkmaktadır. Bu yıllardan sonra Üsküdar Tebhirhanesi'nde sadece, Büyükşehir Belediyesi Bulaşıcı Hastalıklarla Şube Müdürlüğü'nün Anadolu yakası ilaçlama ve dezenfeksiyon birimi ile Veteriner Müdürlüğü'ne bağlı köpek itlaf ünitesi faaliyet göstermiş olabilir. İnceleme ziyaretlerimizin birinde, Anadolu yakası ilaçlama ve dezenfeksiyon birimi âmiri A. Dursun Kaya, okulları dezenfekte ettiklerini, başvuru halinde evleri ücret karşılığında ilaçladıklarını, motorlu servisler ve geceleri kullanılan sisleme makineleriyle sivrisinek, karasinek mücadelesi yaptıklarını anlatmıştı.

Üsküdar Tebhirhanesi günümüzde, Doğancılar (Mirahor) Caddesi (No. 76) ile Tebhirhane Sokağının köşesinde bulunmakta ve 6. pafta, 427. ada, 10. parselde yer almaktadır. İmar planlarında anıtsal yapı alanında kaldığı için İstanbul 3 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 7 Ekim 1996 tarih ve 2006 sayılı kararı ile koruma altına alınmıştır.[60] Nisan 2006'da uygulamaya giren restorasyon ve rekonstrüksiyon projesine göre mevcut bina tarihi dokusuna sadık kalınarak yan binalara geçişlerle genişletilmektedir. Orijinal binası ve etüv makinesiyle günümüze ulaşan tek dezenfeksiyon evi olan Üsküdar Tebhirhanesi, tıp, bilim ve teknik tarihi bakımından önemli bir yadigârdır.

---

[58] Atilla Kangüleç, *Tophane Tebhirhanesi Projesi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık-Şehircilik Anabilim Dalı Restorasyon Programı Yüksek Lisans Tezi, Haziran 1993.

[59] Bu bilgi, 9 Mayıs 2008 günü ziyaretine gittiğim Müdür Yardımcısı Muhammet Nuri Coşkun tarafından verilmiştir, kendisine teşekkür ederim.

[60] http://www.ibb.gov.tr/ibbtr/140/14001/1400109/kentsel_tasarim/02.htm. (Erişim: 26 Ekim 2006)

Ord. Prof. Dr. KEMAL CENAP BERKSOY ve DARÜLFÜNUN TIP FAKÜLTESİ FİZYOLOJİ ENSTİTÜSÜ'NÜN GELİŞİMİ (1909 – 1933)

*Emre DÖLEN**

Giriş

Üniversite tarihimiz açısından özellikle Darülfünun dönemi göz önüne alındığında fakültelerin ve bu fakültelere bağlı kürsü ve enstitülerin gelişim tarihleri konusundaki bilgiler çok sınırlıdır. Bu konuda en önemli kaynaklar anılar olmakla birlikte anılarını yazanların sayısı çok az olduğu gibi sonradan yazılmış olan bu anılar da çok sayıda hata içermektedir. İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Fizyoloji Müderrisi Dr. Kemal Cenap [Berksoy] Bey Fizyoloji Kürsüsü'nün veya kendi deyimiyle "Enstitüsü"nün geçmiş faaliyetleri, gelişimi ve ileriye yönelik geliştirme projesi konusunda 1930'da bir kitap yayınlamıştır.[1] Burada ortaya konulan gelişim projesinin kısa sürede gerçekleşmesi üzerine de 1931'de ikinci bir kitap yayınlayarak Fizyoloji Kürsüsü'nün tarihçesini ve son durumunu ortaya koymuştur.[2]

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Haydarpaşa – İstanbul. emredolen@gmail.com

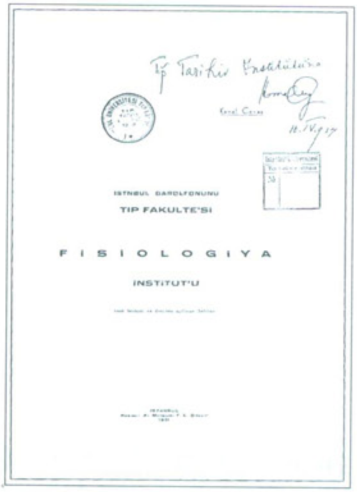
[1] Kemal Cenap [Berksoy], *İstanbul Universitesi Tıp Fakultesi Fisiologi Müessesesi Faaliyet ve Neşriyat ve Tekâmül Projesi (1909 – 1930)*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1930.

[2] Kemal Cenap [Berksoy], *İstanbul Darülfünunu Tıp Fakultesi Fisiologiya İnstitut'u*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1931.

Birinci elden kaynak oluşturan bu iki kitap yardımıyla Fizyoloji Kürsüsü'nün 1903 – 1933 dönemindeki gelişimini, Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi binasının neresinde yer aldığını saptamak mümkün olmuştur[3]


Prof. Dr. Kemal Cenap
İstanbul Üniversite'si Tıp Fakülte'si
FİSİOLOGİ
MÜESSESESİ
FAALİYET ve NEŞRİYAT
ve
Tekâmül Projesi
1909 1930
İSTANBUL
1930

Kemal Cenap [Berksoy]'un Fizyoloji Kürsüsü hakkında 1930'da yayınladığı kitabın kapağı.


İSTANBUL DARÜLFÜNUNU
TIP FAKÜLTE'Sİ
F İ S İ O L O G İ Y A
İNSTİTUT'U

Kemal Cenap [Berksoy]'un Fizyoloji Kürsüsü'nün yeni düzenlemelerle açılması dolayısıyla 1931'de yayınladığı kitabın kapağı.

Ord. Prof. Dr. KEMAL CENAP BERKSOY

Ord. Prof. Dr. Kemal Cenap Berksoy'un Yaşamı

Kemal Cenap Bey 1876'da Üsküdar'da doğmuştur.[4] Babası Maçka Silâhhane-i Hümâyûn Başkâtibi ve Bektaşi tarikatı mensubu Hasan Cenap Efendi ve annesi Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın teyzesi Mesnet Hanım'dır. İki kardeşi daha olup bunlardan Hasan Basri Bey 1924'de genç yaşında ölmüştür. Diğer kardeşi sanatçı Semiha Berksoy'un babası olan Ziya Cenap [Berksoy; 1882 – 1955] Bey'dir.

[3] Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'da bulunduğu dönemdeki kürsü ve laboratuvarların çok büyük bir bölümünün yerini saptamak mümkün olamamıştır. Bunlardan yalnız Anatomi, Fizyoloji, Kimya Laboratuvarı, Konferans Salonu, Riyaset [Dekanlık], Kulak-Boğaz-Burun Polikliniği ve Kütüphane'nin yerleri bellidir. Bu mekânların çoğu günümüzde Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından Riyaset ve Konferans Salonu gene aynı amaçla Dekanlık ve Konferans Salonu [R – Salonu], Anatomi, Anatomi ABD, Fizyoloji, Biyokimya ABD ve Kimya Laboratuvarı da Fizyoloji ABD olarak kullanılmaktadır. Kulak-Boğaz-Burun Polikliniği'ne Eczacılık Fakültesi Dekanlığı yerleşmiş, Kütüphane ise Marmara Üniversitesi Ord. Prof. Dr. Nihat Sayar Konferans Salonu olmuştur.

[4] Aykut Kazancıgil ve Hüsrev Hatemi, "Türkiye'de fizyoloji bilimi ve Kemal Cenap Berksoy", *Tarih ve Toplum*, Sayı 51, 9 – 18 (Mart 1988). Bu yazı "Ord. Prof. Dr. Kemal Cenap Berksoy – Türkiye'de XX. yüzyıl başlarında fizyoloji biliminin gelişmesi" başlığı altında yeniden yayınlanmıştır: *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, s.20 – 23 (1988).

Kemal Cenap Bey, Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisi'ni bitirip Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye girmiş ve 1897'de yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuştur. 1900'de Saliha Hanım ile evlenmiş ve iki çocuğu olmuştur. Kızı 1901 doğumlu Bedia [Moray], oğlu sporcu ve iş adamı Seyfi Cenap [Berksoy; 1903 – 1980]'dur. Birkaç evlilik daha yapmış olmakla birlikte başka çocuğu yoktur. 1943'de emekli olmasının ardından maddi sıkıntıya düşmüş, aynı yıl İstanbul ve 1946'da Yozgat milletvekili seçilmiştir. Millletvekili iken 28 Kasım 1949'da Ankara'da ölmüş ve burada gömülmüştür.

Bilimsel Kariyeri ve Kişiliği

Kemal Cenap Bey 1897'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den mezun olunca çekilen kurada adına Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn çıkmakla birlikte süresinin bitimi sonunda buradaki görevine gitmek üzere 28 Aralık 1897'de iki yıl için Tıbbiye'nin "Fizyolojihanesi'ne memur" edildi ve böylece İlm-i Menâfiü'l-âzâ [Fizyoloji] Muallimi Şakir Paşa'nın (1849 – 1909) yardımcısı oldu.[5] İki yıl sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de açık bulunan Fenn-i Menâfiü'l-âzâ Muallim Muavinliği için açılan yarışma sınavında "isbat-ı ehliyet ve rüchan" eyleyerek 11 Eylül 1899'da bu



Kemal Cenap Bey 1917'de Berlin'de eşi ve çocukları ile birlikte.
[Aykut Kazancıgil ve Hüsrev Hatemi : s. 139]

[5] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Y.MTV. 194/17* (5 Cemaziyelahır 317 ve 30 Ağustos 315 [11 Eylül 1899]). Bu belgenin traskripsiyonu [EK – 1]'de verilmiştir. Kendisi atanışını "İstibdadın Sarayburnu'nda Demirkapı'daki Tıbbiyesinden 1313/1897 tarihinde neşetimizi müteakip, o zaman «İlmi menafiül'aza» denilen bu ilimde «ikmâli tahsil etmek» kaydile ve o zamanlarda henüz mevcut olmayan assistan vaziyetinde bu ilme intisap ettim. Dersin hocası, henüz miralay ve bey olan rahmetli hocam Şakir Paşa idi" biçiminde anlatmaktadır. [Kemal Cenap (1931), s.5].

göreve atandı. Şakir Paşa'nın 1909'daki ölümü üzerine Fizyoloji Muallimi oldu. 1910'da Fransa'ya giderek Lyon ve Paris'de çalışmalarda bulundu. 1912'de Balkan Savaşı'na katıldı ve Edirne'de hekim olarak görev yaptı. 1917'de Almanya'ya giderek Bickel ve dönemin ünlü biyokimyacısı Prof. Carl Neuberg'in yanında çalıştı.

Darülfünun Tıp Fakültesi'ndeki hocalığı sırasında bir yandan fizyoloji ders ve laboratuvar kitapları yazarken öte yandan da Fizyoloji Kürsüsü'nün gelişimi için büyük çaba harcadı. İnsan yetiştirme konusunda talihsizliğe uğradı. Başlangıçta birlikte yola çıkan ve fizyoloji eğitimi görmüş olan çalışma arkadaşları Hasan Reşat [Sığındım] ile Kadri Raşit [Anday] Paşa başka alanlara yöneldiler. Önce müderris muavini ve daha sonra muallim ve müderris olarak yardımcılığını yapmış olan Talha Yusuf Bey kendisinin bilimsel çalışmalarına da katılmamış olan son derece silik bir kişiliktir. Kemal Özbay kendisi hakkında aşağıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır.[6]

> "Fizyoloji dersinin muavini Talha Bey, şişman, kırmızı yüzlü, biraz da hiddetli bir zat idi. Nâdiren ders verir, sınavlarda hocanın yanında ve geri tarafında oturur, deney hayvanları ve özellikle Pavlov tecrübesi için beslenen köpeklerin bakımı ile ilgilenirdi. Öğrencilerin bu zattan herhangi bir istifade sağladığı şüpheli idi."

Talha Yusuf Bey 1931'de Kimya-yı Hayatî Muallimi Rasim Ali Bey ile birlikte bir *Fizyoloji* kitabı yazmış ve kitap Tıp Fakültesi yayını olarak basılmaya başlanmıştır. Basılan kısmı gören Kemal Cenap Bey'in şiddetli eleştirileri üzerine başlangıçta yazar olarak eleştirilere cevap veren Talha Yusuf Bey bir süre sonra kendisinin kitabın yazarı olmadığını ileri sürerek geriye çekilmiş ve Rasim Ali Bey olayın hedefi haline gelmiştir.

1931 yılı başlarında açılan soruşturma sonucunda Rasim Ali Bey'in bilimsel yetersizliği ileri sürülerek 1932'de görevine son verilmesine karar verilmiş ve sonunda Maarif Vekâleti tarafından görevden alınarak 1933 yılı başında orta öğretimde öğretmenliğe aktarılmıştır.[7] Rasim Ali Bey'in adının arkasına sığınarak bir fizyoloji kitabı yazan Talha Yusuf Bey'in Kemal Cenap Bey'in şiddetli eleştirileri karşısında aradan sıyrılarak Rasim Ali Bey'in harcanmasına neden olduğu anlaşılmaktadır.

---

[6] Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 2, Yörük Matbaası, İstanbul 1976, s.170.

[7] Ali Arslan, "Cumhuriyet dönemi İstanbul Darülfünûnu'nda öğretim üyesi olmanın şartları ve ilmî yetersizlik dolayısıyla görevden alınma", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, s.161 – 171 (1988 – 1994).



Darülfünun Tıp Fakültesi Fizyoloji Müderrisi Kemal Cenap Bey [1910'lar].



Darülfünun Tıp Fakültesi Fizyoloji Müderrisi Kemal Cenap Bey [1929].

Kemal Cenap Bey, Tıp Fakültesi'nin İstanbul yakasına taşınması konusundaki tartışmalarda karşı görüşü savunarak dönemin Maarif Vekili Dr. Reşit Galip ile ters düştü. 1933'de Darülfünun ilga edilip İstanbul Üniversitesi kurulurken girişilen büyük tasfiyede önce tasfiye edilmesine karar verilmişken daha sonra bundan vazgeçildi. Bu arada Fizyoloji profesörü olarak Prof. Hans Winterstein ile de anlaşma yapılmış olduğundan bir orta yol bulunarak iki enstitü kuruldu. Beşerî Fizyoloji Enstitüsü'nün başına Ord. Prof. Dr. Kemal Cenap [Berksoy] getirilerek yanına Doç. Dr. Muzaffer Dilemre verildi. Umumî Fizyoloji Enstitüsü'nün başına Ord. Prof. Dr. Hans Winterstein getirilerek yanına iyi Almanca bilmesi nedeniyle Kemal Cenap Berksoy'un eski yardımcısı Doç. Dr. Sadi Anadol – Irmak verildi. Kemal Cenap Berksoy'un 1943'de emekli olması üzerine iki enstitü Fizyoloji Enstitüsü adı altında birleştirilerek yönetimi Hans Winterstein'a verildi.



Ord. Prof. Dr. Hans Winterstein.
[20 Ocak 1934].



Ord. Prof. Dr. Kemal Cenap
Berksoy. [1930'lar].

Kemal Cenap Berksoy'un 28 Kasım 1949'daki ölümünden üç gün sonraki 1 Aralık 1949 günü yapılan ilk Fizyoloji dersinde Hans Winterstein öğrencilere karşı bir konuşma yapmıştır.[8] Bu konuşma bilimsel etik açısından önemli bir konuşmadır. Winterstein bu konuşmasında Kemal Cenap Berksoy'un bilimsel çalışmalarının bir değerlendirmesini yapmış, bilimsel terimler üzerindeki çalışmalarını anlatmış ve kişiliğini değerlendirmiştir. Başlangıçta ilişkilerinin "mükemmel" olmadığını, pratik uygulama konusunda aralarında anlaşmazlık çıktığını anlatmış, fakat "bir iki sene sonra ikimiz diğerinin hususiyetlerine riayet etmeyi öğrendik ve çok iyi dost olduk" demiştir. Winterstein bu konuşmasında Kemal Cenap Berksoy'un kişiliği konusunda aşağıdaki değerlendirmeyi yapmakta ve ilginç bir öykü anlatmaktadır.[9]

> "Kemal Cenap çok canlı ve biraz sinirli bir adamdı. Umumiyetle çok sevimli, şaka ve nükte seven bir şahıs olmakla beraber bazen ufak bir şey için çok heyecanlanırdı. Bir talebenin saygısız hareketi ona bir gecenin uykusuna mal olabilirdi. Öğrencilerin söylediğine göre, mükemmel, coşkun ve coşturan bir hoca, imtihanda merhametli ve bilhassa güzel kız talebeye karşı biraz yumuşak bir eksaminatördü. Neşeli bir hâdise aklımda kaldı: Fizyoloji imtihanını

[8] Hans Winterstein, "Kemal Cenab'ın hâtırasına", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 12, s.661 - 664 (1949).
[9] Hans Winterstein, *a.g.m.,* s.664.

beraber yapardık. Bir gün oldukça güzel, fakat bilgisi az olan bir kız geldi. Ben, beyin kabuğundaki merkezlerin lokalizasyonunu sordum. «Gyrus praecentralis'in en yukarıdaki kısmı uyarılırsa ne olur?» Kız sustu. Ben bekledim. Birderbire «ayak hareket eder» diye cevap verdi. Malûmatına biraz hayret ederek «pek iyi» dedim. Bu anda Kemal Cenap bir kahkaha kopardı. «Niçin gülüyorsunuz » diye sorunca «Ben kızın ayağına bastım» dedi."

Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak "Kemal Cenab, aynı zamanda en iyi öğreticilerimizden biri olmuştur. Öğretim onda bir aşktı" değerlendirmesini yaptıktan sonra "doğru bildiği fikirler uğruna hayatının sonuna kadar mücadele etmiş olduğunu belirtmektedir.[10] Sadi Irmak'a göre,

> "Kemal Cenab Hoca, son derece hassas ve içli bir insandı. Bu yüzden hayatı çok mes'ut geçmemiştir. Fakat laboratuarına girdiği zaman, bütün dertlerini unuturdu. Hele derslerinde daima ateşli bir gencin heyecanını muhafaza etmiştir. Kemal Cenab, imanlı ve ateşli bir milliyetçi idi Mütareke devrinin karanlıkları içinde bir ümit mihrakı olmaya muvaffak olmuş bahtiyarlardandı"

Mütareke döneminde Tıp Fakültesi'nin bir bölümü İngilizler tarafından işgal edilmiş ve askerî öğrencilerin üniforma giymesi yasaklanmıştır. Sivil elbisesi bulunmayan öğrenciler pijama ve gecelik ile gezmek ve bu kılıkla sınavlara girmek zorunda kalmışlardır. Pijama ile Fizyoloji sınavına girmek zorunda kalan İbrahim Hasan Bey'in kıyafeti hoşuna gitmeyen ve bunu kendisinin titizliği ile bağdaştıramayan Kemal Cenap Bey'in "Bu ne kıyafet?" diye söylenmesi üzerine İbrahim Bey'in "Efendim bu halimize sefaleti fizyolociya derler. Bir memleket işgal edilir, düşman çizmesi altına girerse varlıkları ile beraber kılık kıyafetleri bu hâle gelir" cevabını vermesi üzerine "Hayatımda fizyolojiyi senin kadar anlamış kimse görmedim, tebrik ederim" diyerek öğrenciye iyi not vermiştir.[11]

Derse çok önem veren Kemal Cenap Berksoy, *Beşerî Fizyoloji Ders Kitabı*'nın 1. cildinin önsözünde "ders dinamiktir, kitap ise statiktir" diyerek dersin önemini vurgulamıştır. Çeşitli vesilelerle en mutlu anlarının öğrencileriyle geçirdiği "kıymetli vakitler" olduğunu belirtmiştir.

[10] Sadi Irmak, "Fizyoloji Enstitüsü ve Üç Şef: Şâkir Paşa, Kemal Cenab, H. Winterstein", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 20, s.598 – 600 (1957).
[11] *Kemal Özbay: a.g.e.*, Cilt 2, s.169 – 170.



Ord. Prof. Dr. Kemal Cenap Berksoy çalışma odasında. [1930'lar].



Darülfünun Tıp Fakültesi Fizyoloji Müderrisi Kemal Cenap Bey 1932 yılının son Fizyoloji dersinde. Sağda Müderris Muavini Dr. Sadi Anadol – Irmak.

Yayınları ve Bilimsel Çalışmaları

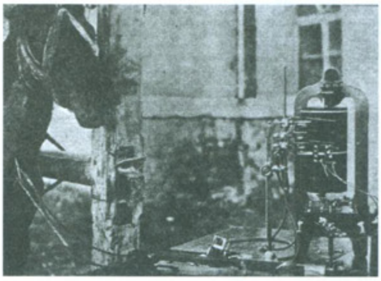
Kemal Cenap Berksoy'un gazete yazıları dışında 44 yayını saptanmıştır.[12] Bunların 17'si ders ve laboratuvar kitapları ile çeşitli konulardaki kitap ve risalelerdir. Geri kalan 27'si ise makalelerdir. Bunların 24'ü fizyoloji konusundaki bilimsel çalışmalara ilişkin olup 13'ü *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*'nda, biri *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*'nda Türkçe olarak ve dokuzu da Avrupa'daki çeşitli bilimsel dergilerde Fransızca ve Almanca olarak yayınlanmıştır.

Hans Winterstein'ın değerlendirmesine göre, Kemal Cenap Berksoy özellikle sekretin üzerinde önemli çalışmalar yapmış, karaciğerin sekretin için bir depo

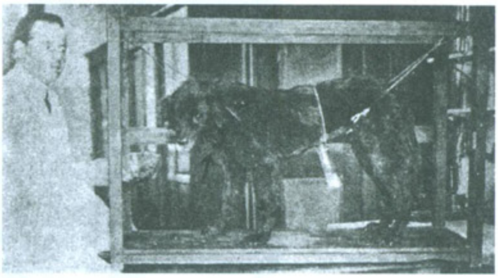
[12] Aykut Kazancıgil ve Hüsrev Hatemi, *a.g.m.*, s.12 – 13.

ve düzenleme organı olduğunu ortaya koymuş, Carl Neuberg ile birlikte bira mayasında yeni bir ferment keşfetmiş, Aimé Mouchet (1886 - 1941) ile birlikte kalp fizyolojisi üzerine çalışmalar yapmış ve yeni bir gastro - duodenal refleksi bulmuş ve biyolojik anlamını açıklamıştır.[13]

1935'de Moskova'da toplanan Uluslararası Fizyoloji Kongresi'ne kendisi tarafından bulunmuş olan gastro duodenal reflekse ilişkin "Sur un reflexe gastro-duodénale" başlıklı bir bildiri ile katılmış ve dönüşünde "İvan Petroviç Pavlof'un hayatı ve eserleri" başlıklı bir makale yayınlamıştır.[14] Sovyetler Birliği'ndeki bilimsel çalışmalardan çok etkilenmiş ve Moskova izlenimlerini *Yarım Ay* dergisine anlatmıştır.[15]



Fizyoloji Kürsüsü'nde 1912'de yapılan "Bir intra - Kardiak Kardiografi tecrübesi". [Kemal Cenap (1930) : s. 50].



Fizyoloji Kürsüsü'nde yapılan "Pavlof midesini havi bir köpekte fiktif taam tecrübesi." [Kemal Cenap (1930) : s. 53].

Türkçe Bilimsel Terimler Konusundaki Görüşleri

Kemal Cenap Berksoy yabancı dillerden alınan bilimsel terimlerin yazılışı ve söylenişi üzerinde önemle durmuş ve bu konuda belirli bir sistem ortaya koymak için büyük çaba harcamıştır. Bu konuda bazı makaleler yazdığı gibi kitaplarında da yeri geldikçe geniş dipnotları veya ekler koyarak görüşünü savunmuştur. 1920'li yılların sonları ile 1930'lu yılların başları bilimsel terimler konusunda yoğun tartışmaların yapıldığı ve bu konuda birbirinden çok farklı görüşlerin ortaya konulup şiddetle tartışıldığı bir dönemdir. Kemal Cenap Berksoy da bu

[13] Hans Winterstein, *a.g.m.*, s.662 - 663.
[14] *Türk Fizikî ve Tabiî İlimler Sosyetesi Yıllık Bildirileri Arşivi*, Sayı 5 - 6, s.174 - 181 (1936 - 1938).
[15] Gavsi Ozan, "Rusya dönüşü Pr. Dr. Kemal Cenapla konuştuk", *Yarım Ay*, No. 16, s.14 - 15 (1 Birinci Teşrin 1935).

tartışmaların içinde yer almış ve çeşitli yayınlar yapmıştır.[16]

Kemal Cenap Berksoy'un savunduğu görüşe göre, Yunanca ve Latince'den türetilmiş olan bilimsel terimlerin çoğunun değişik Batı dillerindeki yazımının aynı olmasına karşılık her dildeki okunuşları o dilin fonetiğine göre farklılık gösterir. Geçmişte bu terimler genellikle Fransızca okunuşlarına göre alınarak kullanılmıştır. Latin alfabesini kabul ettiğimize göre, bu terimlerin asıllarını yazarak bunları Türkçe'nin fonetiğine göre okuyup kullanmamız gerekir. Batı dillerinde terimin yazılışı konusunda bir birlik yoksa bu kez terimin kökenine gidilerek bunun yazım biçimi alınmalıdır. Fen Fakültesi Umumî Kimya Doçenti Tarık Artel de aynı görüşleri ısrarla savunmuş ve bu konuda bir kitap yazmıştır.[17]



Kemal Cenap Berksoy ders verdiği son sömestrenin asistanları ile birlikte. En sağda İstanbul Tıp Fakültesi'nde fizyoloji profesörü olarak çalışmış olan Füruzan Emiroğlu. [Aykut Kazancıgil ve Hüsrev Hatemi : s. 145].

Kemal Cenap Berksoy terimler konusunda "Nota" başlığı ile yazdığı uzun bir dipnotta görüşlerini aşağıdaki biçimde ortaya koymaktadır:[18]

> "Greko-latin esasından alınan ve latin harfile yazan milletlerin yazısında o esasa ait kökleri şeklen göstermek suretile yapılan ve her dilin selikasına göre ancak 1) lahika ve 2) millî alfabe ile okunamayan harf veya harf cümlelerindeki farklardan başka hemen hemen beynelmilel şekillere malik olan tabirler ve

[16] Kemal Cenap [Berksoy], *Türkçe'de Istılahlar Meselesi: Yeni Türk Diline Yabancı Bir Dilin Nüfuzu*, Kader Matbaası, İstanbul 1929; "Türkçe'de beynelmilel mahiyette fenni tabirlerle ilmi ıstılahlar meselesi", *Aylık Tıp Gazetesi*, 2, s.229 – 234 (1931); *Terminologie Internationale en Turc Apres l'Adoption de l'Alphabet Latine*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1932; "Tababet ve mütealli katından tabiat bilgileri ıstılahlarının Türkçe'ye çevrilmeleri: Yüksek tahsilde ve Darülfünun'da Latince", *Tıp Dünyası*, 5, s.1907 – 1914 (1933).

[17] Tarık Artel, *Türkçe Kimya Nomenclaturu Nasıl Olmalıdır*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1935.

[18] Kemal Cenap (1930), s.6 – 7.

ıstılahlar hakkındaki malum noktai nazarımıza muvafık kelimelere bu risalede dahi tesadüf edilecektir. Bu kelimelerden bazıları arap harfleri zamanında beynelmilel tabirleri fransızca okumak suretile dilimize vakıa zebanzet olmuşlardır. Fakat ebediyetlere kadar uzanacak olan Türk irfanının istiklâli davasına ve bizi bir mucize gibi beynelmilel medeniyetin ortasına koyan büyük yazı inkılabına ittiba' ile biz, nesli hazırın da, küçük bir ceht sarfederek, her dilde olduğu gibi, beynelmilel şekilleri almamızı ve dilimizi, lâzımsa, biraz zorlayarak çocuklarımıza beynelmilel kelimeleri Türkçe öğretmemizi doğru ve bunun aksini yanlış buluyorum. Meselâ İngilizcede *Physiology*, Fransızcada ve Almancada *Physiologie*, İtalyancada *Fisiologia* şekillerinde yazılan bir ilmin yeni Türkiyenin Türkçesinde ismi ancak *Fisiologi* veya *Fisiologia* yazılabilir."

Bunun ardından "üniversite" ve "laboratuvar" terimleri konusunda da aşağıdaki açıklamaları yapmaktadır:

"İsmi İngilizcede *University*, fransızcada *Université*, almancada *Universität* ve italyancada *Universita* yazılan ve bizde bugün bile halâ *Darülfünun* denilen müessisenin garpça *adı konulacaksa* bu, ancak *Universite* olabilir. Bu dünyanın müşterek malını bizim neden dolayı bugün bile fransızca okuduktan sonra U yerine Ü harfi koymamız ve beynelmilel ve latince bir tabiri illâ fransız alfabesile okuduktan sonra Türkçe diye Üniversite şeklinde yazmamız anlaşılmaz bir iştir!

Fransız *Laboratoir* kelimesi latince «*Laboratorium*»dan geliyor. Bizim ya bu *Laboratoir* kelimesini fransızca şeklile alarak öylece *kullanmamız* yahut latince aslı olan *Laboratorium*'u almamız lâzımdır.

Fransızca «*Oir*»ı «*Uvar*» diye okuyarak yapılan «*Laboratuvar*» veya «tuar» gibi garip şekilli bir kelimeyi kullanmadım. Zaten fransızlar *laboratoir* kelimesini, Türk alfabesinin verdiği fonetik ile *Laboratuvar* veya «*tuar*» diye telaffuz etmezler."

Kemal Cenap Bey "enstitü" kelimesi konusunda da bunun Latince *institutum* kelimesinden geldiğini, Fransızca, İngilizce ve Almancada *İnstitut* biçiminde yazıldığını belirttikten sonra,

"Eğer Fransız millî alfabesi Fransız'a bu tabiri (Enstitü) diye okutuyorsa bundan ben, kendi gibi dili de müstakil olan Türke ne? Benim, bence muta olan millî alfabem, bana bu tabiri, tıpkı latincesindeki gibi, *İnstitut* diye okutur ve bana bu millî vazifemi ihtar eder. Onun için *İnstitut* yazdım."

demektedir.[19]

[19] Kemal Cenap (1931), s.21.

Bilimsel terimler konusunda Kemal Cenap Berksoy ile aynı görüşe sahip olduğu anlaşılan Hans Winterstein "Kemal Cenap dâvasını kaybetmiştir. Tarafından (Fransız hastalığı) denen düşünme tarzı galebe çaldı ve ilmî terimlerimizin çoğu kökleri bozulmuş, fena telâffuz edilen Fransızcadan ibarettir" demektedir.[20]



CÜMHURİYET
TIP
FAKULTE'SININ
Fisiologiya Institut'u[*]

Bir buçuk sene evvel (Tıp Fakulte'si Fisiologi müessesesi, faaliyet ve neşriyat ve tekâmül projesi) namile neşrettiğimiz risalede, (laboratoire)'ımız hakkında bazı temenniyatta bulunmuştuk. Müessesenin ihtiyaçları arasında bilhassa bazı tesisatın tahakkuk ettirilmesi için kaybedecek vaktimiz olmadığını yazmıştık. O sırada Darülfünun Emini bulunan profesör Neşat Ömer bey, meğer se bizim haberimiz olmadan, Fakulte'de tesisatı âcilen ıslaha muhtaç olan Fisiologiya, ve Bakteriologiya (laboratoire)'larının tesisatı için Evkaf yardımından Darülfünun bütçesine 11,000 lira vazetmiş. Bu paranın sarfı makamatı âidesince mazharı kabul olduğundan 6,800 lirasıla müessesemizin orta salonu, bu yaz devam eden inşaat neticesinde, eski mimari şeklini tamamen kaybetmişcesine, yeni tesisata mazhar olmuştur. Zaten, Fakulte riyaseti zamanındaki kısmî inşaatı da, himmetine medyun olduğum muhterem meslekdaşıma bu vesile ile teşekküratımı alenen ifade ederim.

Henüz itmam edilen inşaat, evvelce neşrolunan brochure'de verdiğimiz plânın kısmen tadilile meydana gelmiştir. Bu tesisat neticesinde müessese, herbiri Fisiologiya'nın muhtelif işlerine tahsis edilen 15 daireden müteşekkil olmuştur:

[*] Niçin (Fiziyoloji) değil de «Fisiologiya», ve niçin (Enstitü) değil de «Institut» diye Türkçe yazarak, Türkçe telâffuz ettiğimiz esbabı mûcibesi, risale sonundaki lâhikada tafsil edilmiştir. Lütfen oraya müracaat edilmesini rica ederim.

11

Kemal Cenap Berksoy'un kullandığı terimlere ilişkin bir örnek. [Kemal Cenap (1931) : s. 11].



Kemal Cenap Berksoy'un Tıp Fakültesi yıllıklarında tekrarlanarak kullanılan bir karikatürü.

FİZYOLOJİ İÇİN TEKÂMÜL PROJESİ

Fizyolojinin mevcut durumu

Fizyoloji Müderrisi Dr. Kemal Cenap [Berksoy] Bey Darülfünun hakkındaki eleştiri ve tartışmaların artarak şiddetlenmesi üzerine Fizyoloji Enstitüsü'nün 1909 – 1930 arasındaki faaliyet ve gelişimini kapsayan bir kitap yayınlamıştır.[21]

Bu kitabın birinci amacının belirtilen dönemde uluslararası düzeyde bilimsel araştırmaların yapılmış ve yapılmakta olduğunun kanıtlanması olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, Darülfünun'a yöneltilen eleştirilerin başında gelen

[20] Hans Winterstein, *a.g.m.*, s.663.

[21] Kemal Cenap [Berksoy], *İstanbul Universitesi Tıp Fakultesi Fisiologi Müessesesi Faaliyet ve Neşriyat ve Tekâmül Projesi (1909 – 1930)*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1930.

Darülfünun'da bilimsel çalışmaların yapılmadığı biçimindeki eleştirilere de dolaylı bir yoldan cevap verilmektedir. Kitabın ikinci amacı Fizyoloji Enstitüsü'nün gelişmesi için yapılması gerekenlerin ve üçüncü amacı da gündemde olan Darülfünun ıslahâtı konusundaki görüşlerin ortaya konulmasıdır.

Kitapta Avrupa'daki bilimsel dergilerde yayınlanmış olan bilimsel araştırma makalelerinin tıpkıbasımları verilmiş[22] ve bunlara yapılmış olan atıflar da eklenmiştir. Bu makaleler yedisi Fransızca ve ikisi Almanca olmak üzere dokuz tanedir. Fransızca makalelerin üçü Tıp Fakültesi müderrislerinden Aimé Mouchet ile ve Almanca makalelerin biri Carl Neuberg ile ortaktır. Bu makalelere o tarihe kadar 14 tane atıf yapılmıştır. Makalelerin yayınlandıkları yıllara bakıldığında 1910'da bir, 1912'de bir, 1917'de Almanca ve biri Carl Neuberg ile ortak olmak üzere iki, 1922'de bir, 1924'de ikisi Aimé Mouchet ile ortak olmak üzere üç ve 1925'de Aimé Mouchet ile ortak bir makalenin yayınlanmış olduğu görülmektedir.



Fizyoloji Müderrisi Talha Yusuf Bey. [1929].



Ameliyat-ı Cerrahiye Müderrisi Aimé Mouchet. [1929].

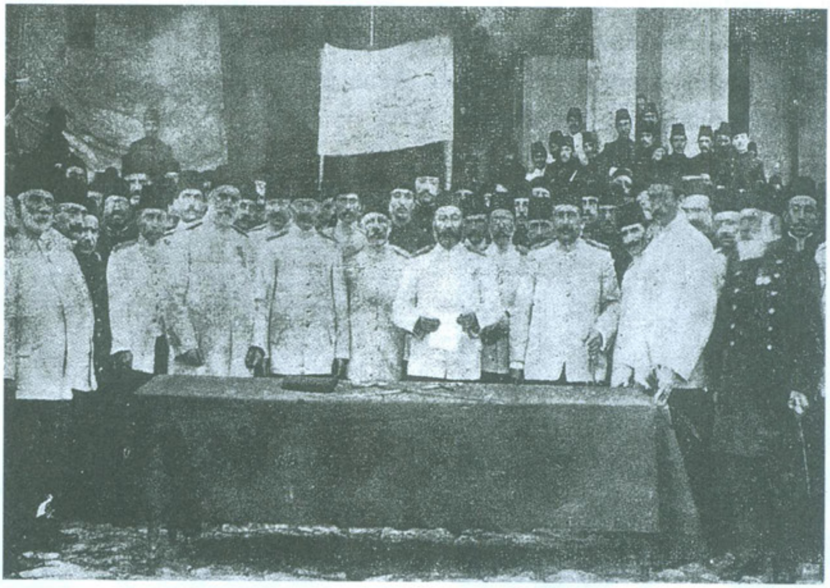
Bu makalelerin ardından "Tıp Fakultesi'nde pratik dersler programı" başlığı altında fizyoloji laboratuvar programı verilmiştir.[23] Mütareke döneminde "İsviçrede bir Tıp Fakultesine girmek isteyen genç bir Türk tabibinin orada maruz kaldığı bazı hoşagitmez muamele üzerine İstanbul Tıp Fakultesinin bir dersi

[22] Kemal Cenap (1930), s.8 – 50.
[23] Kemal Cenap (1930), s.50 – 51.

hakkında okuyana müsbet herhangi bir fikir vermek" amacıyla bu programın 1925'de Fransızca olarak yayınlanıp yabancı tıp fakültelerine gönderilmiştir.[24] Bu programa daha sonra ekler yapılmıştır.

Tekemmül Projesi

Kemal Cenap Bey, fizyoloji biliminin gelişimi sonucunda ayrıldığı bölümleri ve araştırma enstitülerinin (Taharriyat İnstitu'ları) önemini vurguladıktan sonra Fizyoloji Kürsüsü'nün gelişimini, mevcut durumunu ve yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Bunun ardından da yapılması gerekenleri sıralamaktadır.[25]



Haydarpaşa'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de 1908'de yapılan bir tören.
En sağdaki kişi Fizyoloji Muallimi Şakir Paşa'dır. [Kemal Cenap (1931) : s. 8].

1. Bina ve tesisat: Kürsü yerleşim yeri olarak 1909'dan itibaren belirli bir gelişme göstermiş olmakla birlikte Avrupa ve hatta Balkan ülkelerine göre çok yetersizdir. Kürsünün mekân olarak gelişimi aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

2. Fennî vasıtalar: Araç gereç bakımından eskiye oranla önemli gelişmeler olmuş olmakla birlikte bunlar vasatın altındadır. "22 sene evvel getirilen aletlerle bu uzun ve harplerle geçen senelerin tedris ihtiyacatını müşkülat ile teminettik. Bu müddet zarfında yeniden mübayaa edilen fennî vasıtalar pek mahdut

[24] Kemal Cenap (1930), s.50.
[25] Kemal Cenap (1930), s.57 – 68.

şeylerden ibarettir" ve laboratuvar aletlerine "verilebilecek kıymet ancak vasatın altındadır." Bütçe yetersizliği nedeniyle Tıp Fakültesi'nin havagazı on yıldır kesiktir. Kimya, Fizyoloji ve Bakteriyoloji Laboratuvarlarında havagazı olmadan çalışmak büyük sıkıntılar yaratmaktadır.

3. Ecnebî neşriyat: Dünyada 50 dolayında fizyoloji dergisi yayınlanmakla birlikte Tıp Fakültesi Kütüphanesi bunlardan bir tanesine bile abone değildir. "İcrasına teşebbüs edilecek her hangi bir tetkik hakkında dünya bibliografisi bize tamamile kapalıdır. Bazı makaleleri Avrupa'da istinsah ettirmek [kopyasını çıkartmak] için inanılmıyacak nakdî fedakârlıklara" katlanılmaktadır.

4. Tedris ve tedarüs: Bir tıp fakültesinin başlıca görevi hekim adaylarına tıp konusunda belirli ve sınırlı teorik ve pratik bilgileri vermek ve tıbbın gerektirdiği indüktif düşünme tarzını aşılamaktır. Fakültenin sahip olduğu araçlar ve personel ile orantılı olarak bu bilgileri edinen hekim mezun olduktan sonra hayata atılır ve giderek kendini geliştirir. "Neş'etinde ideal bir hekim yetiştiren bir Tıp fakultesi dünyada yoktur." Fizyoloji pratikleri için dünyada izlenen iki yol vardır. Özellikle Fransa'da uygulanan birinci yönteme göre, deneyler ders sırasında hoca tarafından demonstratif olarak yapılır. Başta Almanya olmak üzere diğer ülkelerde uygulanan ikinci yönteme göre demonstratif ders ve laboratuvar deneylerinin yanında öğrenciler bizzat laboratuvarda çeşitli deneyler yaparlar. Kemal Cenap Bey "iki taraflı usul" adını verdiği bu ikinci yöntemi uygulamaya çalıştığını, bunun için 1919'da bir laboratuvar rehberi hazırladığını, "rehberin neşrinden sonra talebeyi grup halinde Laboratorium'da kimya taamülleri ve bazı tecrübeleri bizzat yaptırmağa" yönelttiğini belirtmektedir.

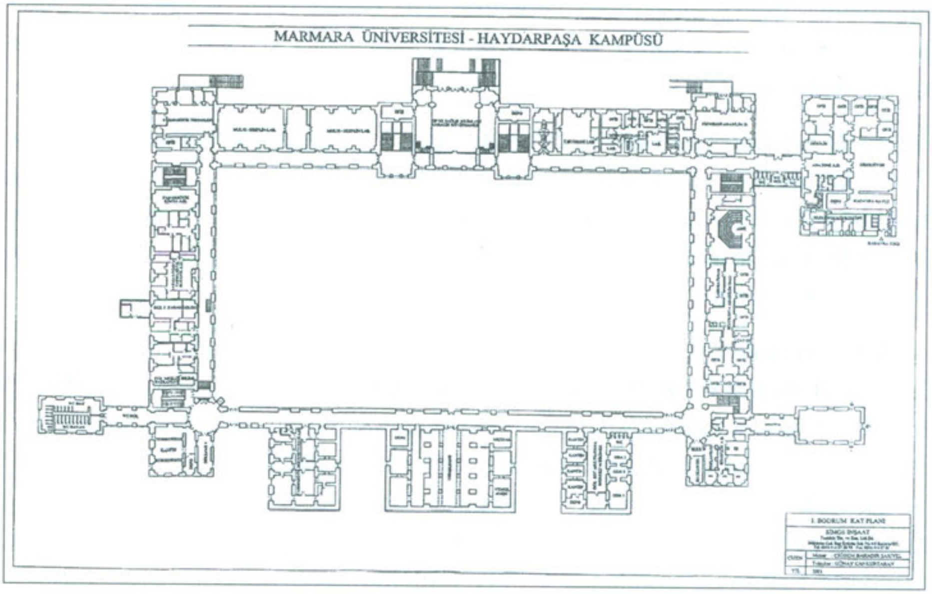
Fizyolojinin gelişimi için yapılması gerekenler

Burada Fizyoloji Kürsüsü'nün ve laboratuvarının geliştirilmesi için yapılması gerekenler sıralanmaktadır.

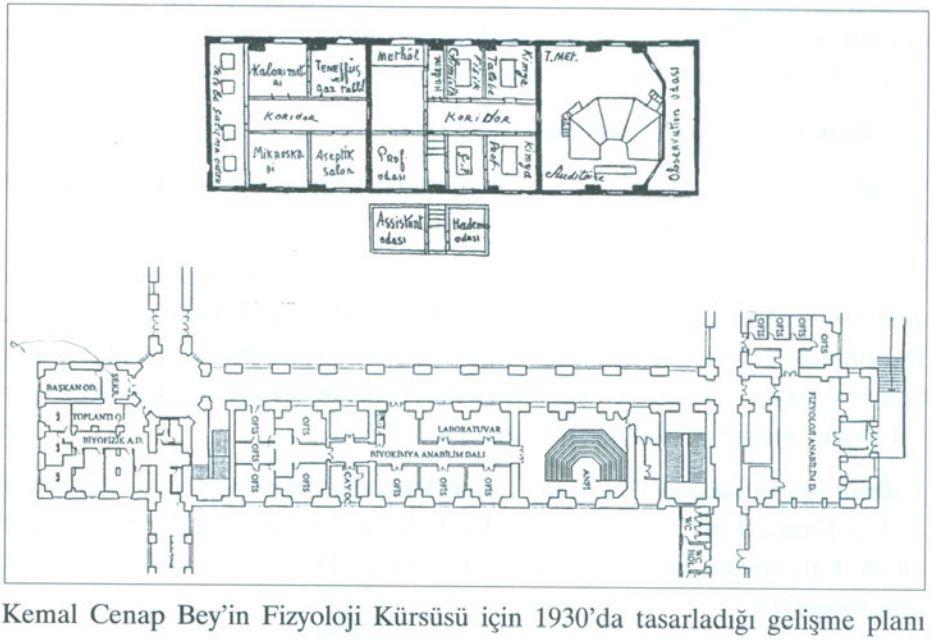
1. Lokal: Kemal Cenap Bey önerilen plan uyarınca laboratuvarın "tesisatını derhâl ve azçok modernise etmek için gaybedilecek vaktimiz olmadığını, Darülfünun mes'elesi sözünü dile dolayan zevata arzederim!" dedikten sonra bunun yanında fizyoloji ve "hayvanata ihtiyacı olan sair dersler için ayrıca bir «Hayvan ahırı» inşası lâzım gelir" demektedir.

2. İlmin ve işin taksimi: Planlanan tesisat tamamlandığında Fizyoloji Enstitüsü başlıca Kimya, Fizik ve Elektro-fizyoloji (Elektro-kardiografi), Teneffüs ve gaz tahlili, Kalorimetri, Histo-fizyoloji ve Mikroskopi, Havas gibi şubelere ayrılarak çalışabilecektir.

3. Bibliografi: Bibliyografi orijinal bir çalışmaya başlamadan önce başvurulacak ilk yerdir. Bir konu hakkında daha önce yapılanları bilmeden yola çıkılması



Marmara Üniversitesi Haydarpaşa Kampüsü'nün vaktiyle Fizyoloji Kürsüsü'nün bulunduğu birinci bodrum katının planı. Sağ kanatta Fizyoloji Amfisi görülmektedir.



Kemal Cenap Bey'in Fizyoloji Kürsüsü için 1930'da tasarladığı gelişme planı (üstte) ve aynı yerin günümüzdeki planı (altta).

hüsrana neden olur. Fizyolojiye ilişkin Almanca, İngilizce ve Fransızca dergilerin en az 15 yıllık koleksiyonlarını getirtmek zorunludur ve bu iş için 15 000 Türk lirasına gerek vardır.

4. Personel: Fizyoloji dersinin "daha modern bir şekilde tedrisi" ve şimdiye kadar gerçekleştirilenlerden "daha mühim tetkikat ve taharriyat yapılması" için "ikisi Avrupa'dan getirilmek, ikisi de bizden olmak üzere 4 Müderris muavini ve 4 yerli assistan" gereklidir. Ancak, Avrupa'dan getirtilecek kişilerin iyi bir seçim ile getirilmesi şarttır.

5. Laboratorium'un tedrisat bütçesi: Atina Üniversitesi'nin Fizyoloji Kürsüsü'nün yıllık bütçesi 2000 Türk lirası dolayında iken bizim laboratuvar bütçemiz 70 – 80 Türk lirası dolayındadır.

6. Tedrisat programında tadilat: Programda fizyoloji laboratuvar uygulamalarına yer bırakacak biçimde düzenlemeler yapılmalıdır.

FİZYOLOJİ KÜRSÜ VE LABORATUVARININ GELİŞİMİ

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Dönemi

Demirkapı'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de fizyoloji ile ilgili olan ve "ameliyat" adı verilen deneyler "Fiziyolojihane" olarak adlandırılan "mektebin mutfağına yakın ve iç bahçede kâin, tahminen 20 – 30 metre murabbaında ahşap bir katlı, iki pencereli, zemini tahta ve içinde bir dolap, hayvan yatırmağa mahsus üzeri çinko kaplı bir masa, bir Claude Bernard mizabesi bulunan bir odada" Perşembe günleri öğleden sonra yapılmaktaydı. Burada Avrupa'dan yeni getirtilmiş bir Dubois – Raymond elektrik cihazı, Marey tamburaları, diapozonlar, stigmograf, pneumograf ve miograf gibi aletler bulunmakla beraber sinir sisteminin ve "muhtelif aksamının tenbihleri gibi oldukça mühim tecrübeler de yapılırdı". Mektebin kapısının önünde bulunan sokak köpeklerinden biri hizmetli tarafından yakalanarak getirilir ve bunun üzerinde deneyler yapılırdı.[26]

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin 1903'de Haydarpaşa'ya taşınması üzerine bir salon "Fiziyolojihane" olarak ayrılmıştır. Burada öğrencilere bazı deneyler gösterilmekle birlikte binanın gösterişliliğine karşılık buranın donanım ve altyapısı çok yetersizdir. Kemal Cenap Berksoy burada yapılan ve kendisinin de bulunduğu bir deneyi ve bu sırada olanları aşağıdaki biçimde anlatmaktadır.[27]

> "Bir gün talebemiz bir takım ayaklı masalara üst üste çıkmışlar, Şakir Paşa tarafından yapılan bir tecrübeyi seyrediyorlardı: Köpekte sadır açılmış, teneffüs âdî bir mangal körüğü ile idare ediliyor ve Vieussens halka-i

[26] Kemal Cenap (1931), s.5 – 6.
[27] Kemal Cenap (1931), s.7 – 8.

asabiyesinden çıkan, kalp için muaccil simpathî asaplar tenbih ediliyordu Tecrübenin devamını ihlâl eden bir kalp sinkop'u arızası üzerine tecrübe tehir edilerek kalbin masajına başlanmıştı. Tecrübe şeraitine uygun yapıldığı halde vaziyet çirkindi: Talebe üst üste, mevkiin umumî hali orasını görene bir ilim (laboratoire)'ı dedirtemezdi"

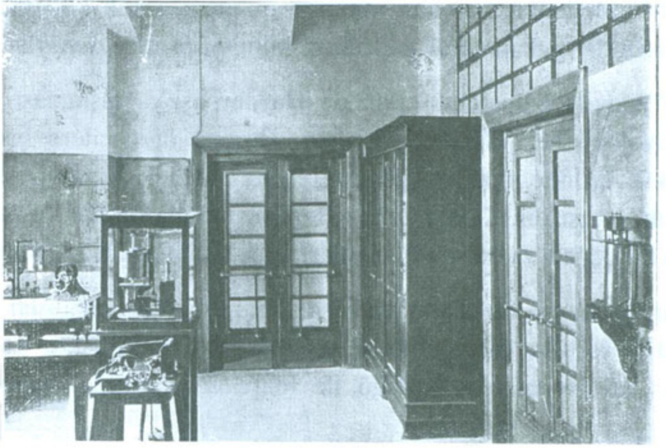
Tam bu sırada Tıbbiye'yi ziyarete gelen iki Rus profesör içeri girmiş ve bu manzaraya uzun uzun baktıktan sonra gitmişlerdir. Bunların fizyolojiden anlamadıklarını belirten Kemal Cenap Bey "Zira anlasalardı, teneffüsü tabiî ritmasila idare eden bir mangal körüğüne rağmen yapılan tecrübe güzel idi. Fakat neyleyelim ki bu perişan yerde her ne yapılsaydı verilecek nota iyi olamazdı" demektedir.



Demirkapı'daki Tıbbiye'nin "Fizyolojihanesi"nin Kemal Cenap Bey tarafından çizilen dış görünümü. [Kemal Cenap (1931) : s. 5].



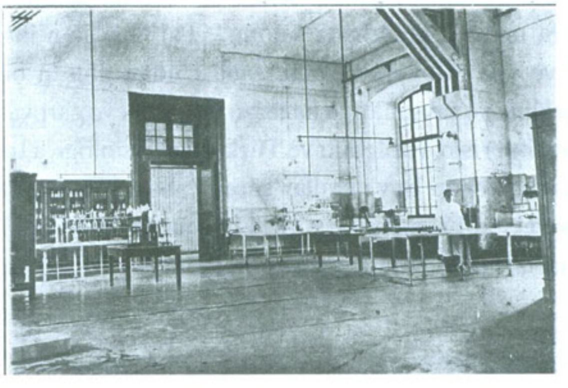
Demirkapı'daki Tıbbiye'nin "Fizyolojihanesi"nin Kemal Cenap Bey tarafından çizilen iç görünümü. [Kemal Cenap (1931) : s. 5].



Haydarpaşa'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin 1903'deki "Fizyolojihane"si. [Kemal Cenap (1931) : s. 7].

Darülfünun Tıp Fakültesi Dönemi (1909 – 1933)

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin 1909'da Tıp Fakültesi'ne katılması ve fakültenin Haydarpaşa'daki binaya yerleşmesi üzerine Fakülte Reisi Cemil [Topuzlu] Paşa'nın öncülüğünde binada önemli düzenlemelere gidilmiş, yemekhane ve dershanelerden laboratuvarlar kurulması için büyük çaba harcanmıştır. Bu sırada binanın Selimiye'ye bakan cephesinin alt katında bulunan ve birbirine bir kapı ile bağlı olan iki yemekhane salonu laboratuvar yapılmak üzere Fizyoloji'ye tahsis edilmiştir. Bu salonlardan birine Fizyoloji ders ve deneylerinin yapılabilmesi için ahşap bir amfi yaptırılmıştır.[28] Diğer salona ise üstü açık ahşap bir bölme biçiminde bir müderris odası, bu odanın yanına spektroskopi ve polarimetri için bir karanlık oda, fizik ve kimya deneyleri için üzeri çini kaplı ikişer masa yaptırılmıştır. Bunların yanında Avrupa'dan "yüzümüzü epeyce güldüren" aletler getirtilmiştir.[29]



Tıp Fakültesi'nin 1908'den sonraki Fizyoloji Laboratuvarı. [Kemal Cenap (1931) : s. 9].

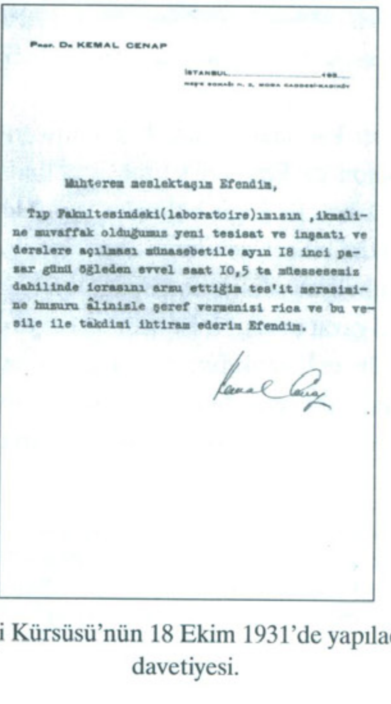
1927'de bitişikte bulunan Farmakodinami Laboratuvarı'nın orta kata taşınması üzerine boş kalan bu salon da Fizyoloji'ye tahsis edilmiş ve Fakülte Reisi Neşet Ömer [İrdelp] Bey'in yardımı ile kâgir bölmeler yaptırılmıştır. Bunun sonucunda "elektrikle işleyen su takim cihazı, zemini ve duvarlarının alt kısmı çini, üst tarafı yağlı boyalı bir cerrahî ameliyat salonu, ameliye gören hayvanlar için bir müşahede salonu, teneffüs ve tahlili gazat odası, bir istihzar odası ve bir de talebe çalışmalarına mahsus salon olmak üzere" yeni birimler kazanılmıştır. Bunlara ek olarak öğrenciler tarafından yapılabilecek deneyleri onlara yaptırabilmek için masalar, kimograflar, küçük Dubois – Raymond elektrik cihazları da sağlanmıştır.[30]

[28] Böyle bir amfinin yapımı konusunda Kemal Cenap Bey'in daha önceden girişimde bulunmuş olduğu bir gazete haberinden anlaşılmaktadır. " Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Fizyolocya Muallim-i Sânisi Dr. Kemâl Cenab tarafından İlm-i Hayat-ı Umumî ve Fizyolocya tedrisine mahsus umumî bir dershane küşâdı mutasavverdir". [*Tanin*, No. 5 (8 Receb 1326/23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908), s.4].

[29] Kemal Cenap (1931), s.9.

[30] Kemal Cenap (1931), s.10.

Kemal Cenap Bey'in 1930 yılında ortaya koyduğu gelişme projesi kısmen de olsa kısa sürede yaşama geçmiştir. Darülfünun Emini Neşet Ömer [İrdelp] Bey Fizyoloji ve Bakteriyoloji Laboratuvarlarının tesisatı için Vakıflar yardımından 11.000 lira ayırmış ve bunun 6.800 lirası ile 1931 yılı yazında Fizyoloji Kürsüsü adeta yeniden inşa edilircesine düzenlenmiştir. Fizyoloji Enstitüsü'nün yeni biçimiyle çalışmaya başlaması nedeniyle Kemal Cenap Bey tarafından 18 Teşrinievvel [Ekim] 1931 günü bir tören düzenlenmiş ve bunun anısına da Enstitüyü fotoğraflarla tanıtan ve "Gazi Hazretlerine" ithaf edilen bir kitap yayınlanmıştır.[31] Bu yeni düzenlemenin sonucunda, 1) Büro, kütüphane, özel çalışma odası ve özel kimyahane içeren Müderris Laboratuvarı, 2) "Talebe Kimyahanesi", 3) "Fisik işleri (Gaz tahlilâtı, Basal metabolisma, Elektro-fisiologiya) salonu", 4) "Histo – fisiologiya", 5) "Polarimetri ve Spektroskopi", 6) "Aseptik ameliyat salonu", 7) "İstihzar odası", 8) "Talebe pratiklerine mahsus salon", 9) "Nazarî dersler ve pratik demonstration'lar salonu", 10) "Ameliyat gören hayvanlara mahsus müşahede salonu", 11) "Assistan ikamet odası", 12) "Kapıcı odası" ve 13) "Hademe ikamet odası"ndan oluşan bir enstitü ortaya çıkmıştır. "Bu şekline ve taksimatına nazaran müesseseye garpvarî ve beynelmilel bir tabir olan (İnstitut) ismi verilebilir ve Türkçede (Fisiologiya İnstitut'u) tesmiye edilebilir."[32] Kemal Cenap Bey'in yıllar süren çabası sonucunda oluşturulan ve belirli bir düzeye gelen Fizyoloji Enstitüsü bir buçuk yıl sonra Tıp Fakültesi'nin İstanbul tarafına taşınması sonucunda terkedilmiş ve harcanan bütün emekler boşa gitmiştir.



PROF. DR. KEMAL CENAP

İSTANBUL.................193..

Muhterem meslektaşım Efendim,

Tıp Fakultesindeki(laboratoire)ımızın ,ikmaline muvaffak olduğumuz yeni tesisat ve inşaatı ve derslere açılması münasebetile ayın I8 inci pazar günü öğleden evvel saat I0,5 ta müessesemiz dahilinde icrasını arzu ettiğim tes'it merasimine huzuru âlinizle şeref vermenizi rica ve bu vesile ile takdimi ihtiram ederim Efendim.

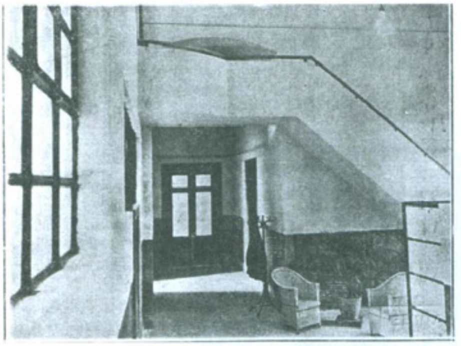
Yeni düzenlenen Fizyoloji Kürsüsü'nün 18 Ekim 1931'de yapılacak olan açılış töreninin davetiyesi.



Yeniden düzenlenen Fizyoloji Kürsüsü'nün öğrenci laboratuvarından amfiye doğru iç görünümü. [Kemal Cenap (1931) : s. 13].



Yeniden düzenlenen Fizyoloji Kürsüsü'nün amfiden öğrenci laboratuvarına doğru iç görünümü. [Kemal Cenap (1931) : s. 14].



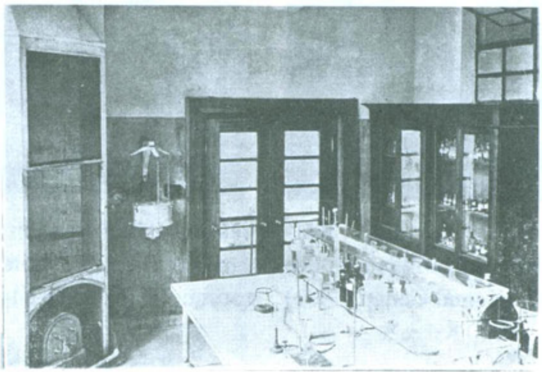
Yeniden düzenlenen Fizyoloji Kürsüsü'nün girişi. [Kemal Cenap (1931) : s. 15].



Yeniden düzenlenen Fizyoloji Kürsüsü'nün müderris laboratuvarı. [Kemal Cenap (1931) : s. 15].



Yeniden düzenlenen Fizyoloji Kürsüsü'nün müderris çalışma odası.
[Kemal Cenap (1931) : s. 16].



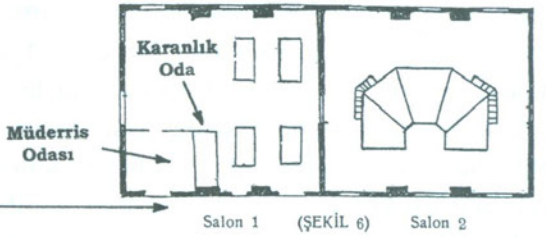
Yeniden düzenlenen Fizyoloji Kürsüsü'nün müderris kimyahanesi.
[Kemal Cenap (1931) : s. 16].



Yeniden düzenlenen Fizyoloji Kürsüsü'nün Fizik solonu.
[Kemal Cenap (1931) : s. 17].



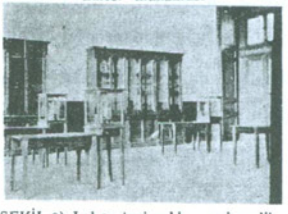
(ŞEKİL 5). Fisiologi Laboratorium'unun harici manzarası



(ŞEKİL 6)

1908 de tesis edilen Laboratorium Salon 1, Müderris odasını, karanlık odayı, Fisik ve kimya şubelerini ihtiva eder. Salon 2, pratik kurslara mahsus amfiteatr

1908



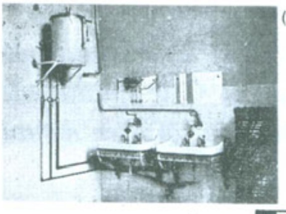
(ŞEKİL 9) Laboratorium'da yeni malik olduğumuz talebe çalışmasına mahsus salon

1927



(ŞEKİL 7) 1927 senesinde ilâve olunan 3 numaralı salon ile gerek orada, gerek 2 numaralı salonda yapılan bölmelerle hasıl olan şimdiki hâl.

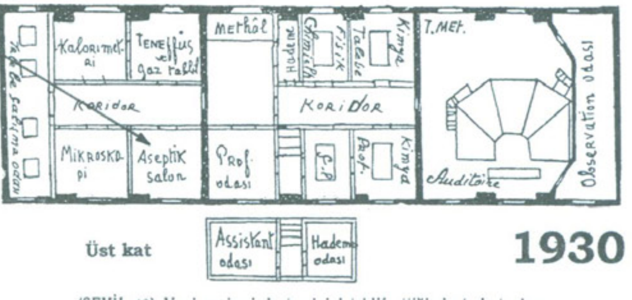
Salon 1, eski şeklinde kalmıştır. Salon 2 de ki bölme, amfiteatr ile bir kapı vasıtasıla birleşen müşahede odasını ayırmıştır. Salon 3 te aseptik ameliyat odasıle teneffüs ve gaz tahlili odası tesis edilmiştir.



(ŞEKİL 10) Laboratorium'um kimya şubesi (Tıp Fakultesi - İstanbul)

(ŞEKİL 11). Aseptik operation salonu (Bu salona malik oluncuya kadar ameliyelerimizi Müderris odasında yapardık. Şekil 1, 2, 3 te görülen köpekler odamızda ameliyat olmuşlardır)





1930

(ŞEKİL 12) Yeni projemizde teminini teklif ettiğimiz tesisat planı

Fizyoloj Kürsüsünün 1908-1930 arasındaki gelişimi

Kemal Cenap Bey ve Darülfünun Reformu

Kemal Cenap Bey Darülfünun konusundaki tartışma ve saldırıların şiddetlendiği 1930'da yazdığı kitabının sonuna "Netice ve Darülfünuna bakım" başlıklı bir bölüm eklemiştir.[33] Burada, bizde fizyolojinin durumunu ortaya koyan ve yabancı ülkelerle karşılaştıran bu risalede "Darülfünun meselesi denilen bir davanın tahlilî mütalaasına yarayabilir" dedikten sonra gerekli yatırımın yapılması gerektiğini örnekler vererek anlatmakta ve "marifet, iltifata tabi'dir" demektedir. Batıdaki bilim kurumlarının gelişim tarihine bakıldığında bunların başlangıçta basit araçlarla yola çıktıkları, zaman içinde gelişim gösterdikleri görülür. "Biz bugün bu yolu takibe kalkışamayız". Çağdaş silâhlarla donatılmış ordulara "kılıç ve kalkanla karşı çıkılamaz". Bunun için gerekli donanımı sağlamamız gereklidir ve "bugün ilim ve Darülfünun denilince ilk iş olarak onun her suretle *techizi, levazımatının ve gıdasının* temini lâzım gelir."

"Bizde Tıp Fakültesi ve Darülfünun tensik ve ıslaha muhtaç mıdır? Bu dava, dünya ilim müesseseleri için aynı mahiyette bir mes'eledir. Çünkü iyinin daima daha iyisi vardır." Müderris olabilmek için getirilmiş koşullar bilimsel araştırmaya dayanmamaktadır ve müderrislerini bu biçimde sağlayan bir "Darülfünun zaten yerinde saymağa" mahkumdur.

> "Hele mektepten yeni çıkmış ecnebileri *Müderris* diye celbetmekle bir millî Darülfününa terakki amili bahşedilebileceğini tasavvur etmek hayalî bir iştir. Zira, bir *millî* Darülfününa malikiyet iddeası, o gibi unsurlarla ne temin, ne de telif edilebilir. *Unsurları millî olan Ordu* ile iftihar edildiği gibi, milletin medenî ve ilmî varlığının miyar ve timsali de *Darülfünun'un ancak millî unsurları* olabilir"

Eğer bizde Darülfünun "refah ve inkişaf halinde değilse" ve bu durumda görülmek istenilmiyorsa "terakki amilini ve yolunu, *bîsut sözlerde ve faraziyelerde değil*, fakat herşeyden evvel *hali, vakayii ve bilhassa hakikati görebilen nüfuzu nazarda* aramalıdır."

---

[33] Kemal Cenap (1930), s.69 – 71.

EK - 1 : [BOA : Y. MTV. 194/17 (11 Eylül 1899)]

1-Makam-ı Seraskeri Sıhhiye Dairesi

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Fisyolojihanesi'ne memur
Tabib Yüzbaşı
Kemal Efendi bin Hasan
Üsküdar
Nasbı: 16 Kânunuevvel, 313 [28 Aralık 1897]
Duhulü: 16 Kânunuevvel, 313

1/1187
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den neş'etle keşide olunan kur'ada ismine Dördüncü Ordu-yı Hümayun isabet etmesiyle müddet-i hitamında mensub olduğu Ordu-yı Hümayun-ı mezkura gönderilmek üzere 16 Kânunuevvel 313/ tarihinde iki sene müddetle mekteb-i mezkur Fisyolojihanesi'ne memur edildiği ba-müracaa kayden nümayan olmuş olan ve künyesi bala-yı mazbata-i acizanemize terkim kılınan Tabib Yüzbaşı Kemal Cenab Efendi'nin icra olunan / müsabaka imtihanında isbat-ı ehliyet ve rüchan eylemiş olmasına mebni rütbe-i haliyesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin münhal olan fenn-i menafi'ü'l-aza muallim muavinliğine icra-yı memuriyeti Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane / Nezaret-i Celilesinden ba-tezkere vuku bulan iş'ar üzerine tensib kılınmış olmağla keyfiyetin atebe-i ulya-yı cenab-ı hilafetpenehiye arz ile istizan buyrulması babında emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir.
13 Rebiülahır 317 ve 8 Ağustos 315 [20 Ağustos 1899]

Sıhhiye Dairesi Reis Ferik
Ferik-i sani
Birinci Şube Müdürlüğü Mirliva
Müdür Muavinliği

2-Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi

Atufetlü Efendim Hazretleri

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den neş'etle isabet eden kur'ası vechile müddet-i hitamında Dördüncü Ordu-yı Hümayun'a gönderilmek üzere 16 Kânunuevvel 313[28 Aralık 1897] / tarihinde iki sene müddetle mekteb-i mezkur Fizyolojihanesi'ne memur edilmiş olan Tabib Yüzbaşı / Kemal Cenab Efendi'nin icra olunan müsabaka imtihanında isbat-ı ehliyet ve rüchan eylemesine mebni

rütbe-i haliyesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin münhal olan fenn-i menafi'ü'l-aza muallim muavinliğine icra-yı memuriyeti Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezaret-i / Celilesinden vuku bulan iş'ar üzerine tezekkür kılındığına dair Sıhhiye Dairesi'nden tanzim olunan mazbata leffen arz ve takdim kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman-ı hümayun-ı cenab-ı hilafetpenahi her ne merkezde şerefefzâ-yı sünuh ve sudur buyrulur ise / mantuk-ı celilesi infaz olunacağı beyanıyla istizana ibtidar kılındı ol babda emr ü irade efendim hazretlerinindir.

Serasker
5 Cemaziyelahır 317 ve 30 Ağustos 315 [11 Eylül 1899]

PROF. DR. ALİ HAYDAR BAYAT
ANISINA DÜZENLENEN

OSMANLI SAĞLIK KURUMLARI

SEMPOZYUMU

9. Merkezefendi
Geleneksel Tıp Festivali Anısına
30 Mayıs - 8 Haziran 2008

ZEYTİNBURNU
BELEDİYESİ